

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ,
МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ**

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Холодна Ю. Є.

Рац О. М.

БАНКІВСЬКА СИСТЕМА

Навчальний посібник

Харків. Вид. ХНЕУ, 2013

УДК 336.71(075.8)

ББК 65.262я73

X-73

Рецензенти: докт. екон. наук, професор, зав. кафедри банківської справи ДВНЗ "Українська академія банківської справи Національного банку України" *Васильєва Т. А.*; докт. екон. наук, професор, зав. кафедри банківської справи Університету банківської справи Національного банку України (м. Київ) *Вовчак О. Д.*

Рекомендовано до видання рішенням вченої ради Харківського національного економічного університету.

Протокол № 3 від 05.11.2012 р.

Авторський колектив: канд. екон. наук, доцент Холодна Ю. Є. – вступ, теми 2, 3, 6, висновки; викладач Рац О. М. – теми 1, 4, 5.

Холодна Ю. Є.

X-73 Банківська система : навчальний посібник / Ю. Є. Холодна, О. М. Рац. – Х. : Вид. ХНЕУ, 2013. – 316 с. (Укр. мов.)

Розглянуто сутність, завдання та особливості функціонування банківської системи, діючу практику виконання активних і пасивних операцій банків. Досліджено роботу центрального банку та інструментарій грошово-кредитної політики в сучасних умовах економіки. Особливу увагу приділено питанням стабільності банківської системи та механізму регулювання банківської діяльності. Запропоновано практичні завдання з прикладами розв'язання та тренувальні тести, які дозволяють перевірити засвоєння матеріалу.

Рекомендовано для студентів, викладачів та фахівців, які займаються банківською справою.

ISBN 978-966-676-572-0

УДК 336.71(075.8)

ББК 65.262я73

© Харківський національний економічний університет, 2013

© Холодна Ю. Є.

Рац О. М.

2013

Вступ

Ефективне функціонування національної економіки, її розвиток разом із постійним зростанням добробуту населення неможливі без вирішення завдань забезпечення ефективного функціонування банківської системи та її основних елементів – банків. Виступаючи невід’ємною складовою фінансової системи, банки становлять економічні установи зі складною багаторівневою організаційною та фінансовою структурою, що виконують специфічні функції в економіці. Їх успішне функціонування визначається впливом макроекономічних факторів та особливостями управління кожним з них.

Протягом останніх років банківська система України функціонує у складних умовах спаду виробництва, високої інфляції та низької платоспроможності населення, що були спричинені політичною нестабільністю та кризовими явищами в економіці. Фінансові результати з початком настання кризи в багатьох банках набули й продовжують набувати негативних значень. Проте причинами такого падіння їх ефективності стали не тільки негативні зовнішньоекономічні умови діяльності, але й, більшою мірою, незадовільний стан банківського менеджменту.

Професійно володіти питаннями діяльності та функціонування грошового ринку, і зокрема, банків мусить спеціаліст, який має відношення до прийняття економічних рішень у будь-якій сфері народного господарства.

Важливою складовою підготовки висококваліфікованих фахівців з банківської справи є вивчення дисципліни "Банківська система".

Банківська система – одна з найважливіших дисциплін у системі підготовки фахівців з банківської справи. Ця дисципліна формує теоретичну базу для вивчення фахових дисциплін "Фінанси", "Гроші і кредит", "Грошово-кредитні системи зарубіжних країн", "Основи банківської справи", "Валютне регулювання", "Центральний банк та грошово-кредитна політика" та ін. Предметом навчальної дисципліни є структура цієї системи як у вітчизняній банківській практиці так і в межах світового досвіду, механізм здійснення основних операцій банку, робота з мінімізації банківських ризиків.

Метою і завданням цієї дисципліни є теоретично та на практиці ознайомити студентів з основними елементами банківської системи,

операціями банку, особливостями роботи центрального банку як головної складової банківської системи. Досягнення мети вимагає визначення таких завдань:

охарактеризувати діяльність банківських установ в Україні;

з'ясувати сутність та основні напрями аналізу фінансових результатів діяльності банку;

узагальнити та охарактеризувати методологічні підходи до рейтингової оцінки банку;

дослідити кредитно-інвестиційний портфель банку;

оцінити ризики банківської діяльності.

Сьогодні в умовах значного погіршення фінансового стану вітчизняних банків особливої актуальності набувають питання аналізу причин і факторів впливу на фінансові результати банківських установ, та визначення шляхів стримування їх прибутковості.

Банк – це автономне, незалежне комерційне підприємство. У банку, як і в іншого підприємства, є свій продукт. Продуктом у даному випадку насамперед є формування платіжних засобів (грошові маси), а також різноманітні послуги у вигляді надання кредитів, гарантій, консультацій, управління майном. Діяльність банку має продуктивний характер. В умовах ринку значення грошей, кредитів незмірно зростає, перетворює їх у єдине джерело прискорення виробництва. Банки стають основною ланкою, яка постачає народне господарство додатковими грошовими ресурсами. Сучасні банки не тільки торгують грошима, вони водночас є аналітиками ринку. За своїм місцерозташуванням банки найближче розташовані до бізнесу, його потреб, його кон'юнктури, що постійно змінюється. Ринок неминуче висуває банк у число основних ключових елементів економічного регулювання.

Зміни останнього періоду визначили потребу в кардинальному перегляді раніше сформованих підходів як до загальної стратегії розвитку банків, так і до підготовки фахівців-професіоналів даного сектору економіки.

Основною метою розробки навчального посібника є вдосконалення та поглиблення одержаних теоретичних знань з практичними компетентностями та навичками діяльності. Тому весь матеріал наведено у двох напрямках – теоретичному та практичному, відповідно до кредитно-модульної системи організації навчального процесу.

Розділ 1. Структурні компоненти банківської системи

1. Теоретичні засади організації банківської системи: сутність, принципи побудови, функції

Мета: розкрити сутність поняття "банківська система", ознайомитись з її структурою, вивчити етапи еволюції, організаційні основи функціонування та фактори впливу на розвиток банківських систем.

Компетентності, якими має володіти студент після вивчення теми:

знання: сутність банківської діяльності, особливості виникнення та етапи розвитку банківської системи; організаційні та правові засади діяльності банків в Україні;

уміння: аналізувати елементи банківської системи в економіці; класифікувати банки за різними ознаками; групувати показники діяльності банків за видами здійснюваних операцій; визначати розмір капіталу банку на основі показників балансового капіталу та регулятивного капіталу;

комунікації: вирішення проблемних ситуаційних завдань у професійній діяльності, генерування ідей з урахуванням світового досвіду банківської діяльності;

автономність та відповідальність: використання в практичній діяльності банку наявних системних знань, здійснення дослідницької діяльності.

Питання

- 1.1. Еволюція банківської діяльності.
- 1.2. Сутність банківської системи та її інституціональна структура.
- 1.3. Особливості побудови банківських систем у різних країнах.
- 1.4. Роль банківської системи в економічному розвитку країни.

1.1. Еволюція банківської діяльності

Сучасний стан банківської справи є результатом попереднього розвитку цивілізацій та націй. У різні історичні періоди банківська діяльність набувала різних форм, а виникнення та розширення банківських операцій,

послуг та продуктів відбувалось поступово, відповідно до еволюції грошово-кредитних відносин.

Історія розвитку банківської справи тісно пов'язана з історією діяльності банків та виникненням грошей. Достовірні відомості щодо виникнення перших банківських установ та характер здійснюваних ними позичкових операцій відсутні. Однак історичні дані свідчать, що перші банківські операції з обміну грошей існували ще за дві тисячі років до нашої ери у Стародавній Греції (IV ст. до н. е.), у Стародавньому Вавилоні (VI ст. до н. е.), у Стародавніх Єгипті та Римі.

Слово "банк" походить від італійського "banco" й означає "конторка", "лава", "стіл", за яким здійснювався обмін грошей. Французьке слово "banque" означає "скриня", тобто вказує на функцію збереження чогось цінного. На багатьох мовах світу слово "банк" завдяки його єдиним кореням має аналогічне значення: bank (англ., нім.), banco (італ., ісп.), banque (фр.). Вже в XII ст. в Генуї банкірами (bancaeri) називали міняйл.

Умовно зародження та розвиток банківської діяльності можна поділити на чотири основних етапи:

- I етап – від античності до виникнення Венеціанського банку;
- II етап – з 1157 року до заснування Англійського банку в 1694 році;
- III етап – з 1694 року до кінця XVIII ст.;
- IV етап – з початку XIX ст. до теперішнього часу [12].

На **першому етапі** розвитку банківської справи виділяють два підходи щодо періоду виникнення перших банків. За першим, поняття "банк" розглядається як кредитна установа, причиною появи якої була потреба в кредитуванні та регулюванні грошових відносин.

Прототипами спеціалістів банківської справи у Стародавньому Римі були менсарії (приймали на зберігання вклади), нумуларії (здійснювали операції, які полягали у купівлі та продажу монет, їх розміні, видачі малих кредитів та залученню малих вкладів) та аргентарії (перетворювали вклади приватних осіб у позики).

Першою формою банківської діяльності стало лихварство яке виникло через те, що одні особи мали в користуванні певні лишки грошей, а інші потребували їх для оплати своїх видатків. Лихварі залучали кошти громадян для того, щоб їх тимчасово надавати іншим громадянам, торговельним і ремісничим об'єднанням під проценти. Саме лихварям банки повинні завдячувати появою депозитних, кредитних і розрахункових (з обслуговування вкладників) операцій. Розрахунки за цими операціями

здійснювались за допомогою так званого трансферту, тобто перенесення грошових коштів з однієї таблиці (рахунка) на іншу. Кожен вкладник мав свою таблицю із зазначенням його імені.

Трансфертна система віднайшла подальший розвиток у перших банках, які виникли в XIV – XV ст. Перші банки виникли в окремих італійських містах (Венеції, Генуї), що пов'язане з тим, що територія Італії в X ст. знаходилась на перехресті торгівельних шляхів, через які європейські держави мали можливість підтримувати зв'язок із різними частинами світу, тобто територія була центром світової торгівлі. У ролі мінняйл виступали представники грошово-торгового капіталу, які приймали грошові вклади від купців і спеціалізувалися на обміні грошей різних міст та країн. З часом мінняйл почали використовувати ці вклади, а також власні кошти для видачі позик і отримання відсотків, що означало перетворення мінняйл у банкірів. Перші банки в сучасному розумінні виникли в Європі. Найдавнішим вважається Венеціанський банк, який засновано в 1157 році.

Отже, в рамках першого підходу, банк як особливий вид підприємницької діяльності виник не внаслідок розвитку товарно-грошових відносин на ранніх етапах товарного господарства, а тільки за необхідності формування мережі спеціальних закладів, які б могли регулювати грошовий обіг та здійснювати кредитні операції.

За другим підходом, банківська справа була відома в більш ранній період. Установи, що виконували первинні функції банків, існували в Єгипті з 2700 року до н. е. Збірник законів царя Хамурапі (1704 – 1662 рр. до н. е.) та документи із Ассирії та Вавилонії свідчать про те, що вже на той час існували так звані чеки і векселі, а форми зберігання коштів і кредитні операції регулювалися законами. Функцію банків у той час виконували храми, оскільки вони були найбільш безпечними для зберігання грошей і товарів, якими надавалися позички. Наприклад, у рабовласницькій Греції храми відігравали основну роль як місце для зберігання грошей. Давньогрецькі храми (Дельфійський, Делоський, Самоський та інші) одночасно були і своєрідними банківськими установами.

Згадування про перші позикові операції належать до VI ст. до н. е. У Стародавньому Вавилоні і Стародавній Греції практикувалася вкладна операція: приймання внесків і сплата за ними відсотків (ставка доходила до 36 %). У V ст. до н. е. у Римі видавалися процентні позички або під заставу майна, або без неї у грошовому еквіваленті.

У IV ст. до н. е. в Афінах конкурентами храмів стають трапезиди. Ця назва походить від *грец.* трапеза, що означає стіл, на якому міняйли проводили свої операції. Крім обмінних операцій, міняйли займалися зберіганням грошей та видачею кредитів. Різноманітність банківських операцій призвела до спеціалізації трапезидів. Наприклад, існували аргираймоси, які займалися міняльною справою, і довейстаї, які видавали не тільки лихварські позики, але і промислові, здійснювали довгострокові інвестиції у промислові підприємства, за що одержували певні відсотки. В подальшому ці функції перебрали на себе банки.

Банки в містах Греції, як правило, знаходились у торговельних кварталах; наприклад, в Афінах – в Агорі чи в Шреї, тоді як у Делосі, Кізіку та Ефесі банкіри мали свої власні будівлі. Необхідне для банкіра обладнання включало стіл, захищений від дощу та сонця тентом, під яким стояв банкір чи його працівник; стіл був обладнаний усім необхідним для здійснення платіжних та обмінних операцій. Банкіри також мали зразкову пробу металів та пробний камінь (щоб перевіряти срібло чи золото) для визначення золотого чи срібного вмісту монет і абак (рахівницю) – предмет для підрахунків, що використовувався греками з III ст. до н. е.

Якщо клієнти віддавали на зберігання свої вільні гроші в банк, то їм уже не потрібно було особисто сплачувати ту чи іншу суму, всі платежі за них виконував банкір, у якого знаходився внесок і таблиця (рахунок) з ім'ям вкладника. Грошові кошти з таблиці одного вкладника переносились в таблицю іншого. Так утворилися найпростіші безготівкові розрахунки. Для полегшення розрахунків стародавні банки випускали навіть банківські квитки (*hudu* – "гуду") що були в обігу паралельно з повноцінними грішми.

Таким чином, на першому етапі розвитку банківської справи, найважливішою функцією банків було посередництво в кредиті, необхідність якого обумовлювалася тим, що безпосереднє надання вільних грошових капіталів у позику їх власниками промисловим і торговим підприємцям відповідно наштовхувалося на низку перешкод:

1) попит на кредити не збігався з розмірами грошового капіталу, що пропонувалися в позику, тобто існувала недостатність капіталу для позик;

2) час повернення грошових капіталів, узятих у позику в позикових підприємств, закономірно не збігався з терміном вивільнення капіталів, що не могло задовольнити позичальників.

3) відмітною рисою того часу була загальна непоінформованість власників грошового капіталу про кредитоспроможність позичальників.

Розвиток банківської справи у стародавньому світі мав стихійний характер і залежав від розвитку рівня торгівлі й ремесел, а також від стабільності й миру. У час воєнних дій діяльність банківських установ згорталась, відсотки зростали, а видавання нових кредитів було припинено. Із занепадом Римської імперії занепали і банківські ремесла.

Другий етап розвитку банківської системи позначився відродженням банківської справи. Найкрупнішими банкірами того часу були тамплієри. Вони представляли собою релігійну і військову організацію, в якій фінансові операції були побічною діяльністю. Гроші, віддані тамплієрам під заставу, не об'єднувалися в загальний фонд і не розміщувалися в інші операції, а залишалися в особистих сховищах власників та були доступні лише за їх згоди.

Тамплієри були монопольними фінансистами хрестоносців. Вони сприйняли і ґрунтовно переробили теорію обміну, створену стародавніми греками, яку після розпаду Римської імперії успадкувала Європа. Завдяки тамплієрам банківська справа була вдосконалена в частині подвійного запису, тобто зазначалися одночасно джерела коштів і напрям їх використання. Орден розробив систему збору, надійного зберігання і переправлення великих грошових сум грошей та інших цінностей із заходу на схід.

Розвиток виробництва і торгівлі у середні віки зумовив відродження банківської справи. Поступове зростання економіки європейських держав, посилення влади і впливу католицької церкви на державну політику, розвиток науки, поява нових технологій сприяли підвищенню ділової активності та розширенню торгівлі. Це зумовило появу жиробанків, що дало змогу значно розширити систему проведення безготівкових розрахунків між її клієнтами.

Жиророзрахунок широко застосовується і в наш час як система безготівкових розрахунків і як різновид безготівкових розрахункових операцій, пов'язаних з переказом коштів з одного банківського рахунка на інший, здебільшого в межах одного банку або єдиної банківської системи. Використання системи жиророзрахунків у момент її створення дало змогу клієнтам одержати певні переваги: зберігати активи в золоті чи інших металах (уникаючи їх природного зношування, пов'язаного з обігом), проводити розрахунок шляхом переказу на банк і одержувати плату від

своїх контрагентів у повновагомих монетах за гарантування якості грошей банком. Переваги використання паперових платіжних засобів у вигляді переказів жиробанків зумовили швидке зростання популярності банківських грошей і згодом появу банкнот – банківських цінних паперів.

Перші громадські банки з'явилися в Італії. У 1156 році у Венеції утворився жиробанк "Монтеньєва" – громадська установа, куди вносилися податки і де проводилися окремі банківські операції. У 1407 році банк Святого Георгія був створений шляхом злиття дрібних банків і знаходився під заступництвом Генуї. На жиробанк цей банк був перетворений тільки в 1675 році. У 1587 році у Венеції після краху великого приватного банку Пізани був відкритий державний жиробанк з назвою "Banco di Rialto".

У 1609 році уряд Голландії внаслідок зловживань місцевих банкірів заснував Амстердамський банк під гарантію міста. У 1619 році Гамбург за прикладом Амстердама з тих же причин заснував під гарантію міста жиробанк, який проіснував до 1812 року. Основними операціями, які виконували ці банки, були операції зі зберігання коштів та розрахункові операції.

Отже, на цьому етапі розвитку банківської справи банки у Європі були тільки жиробанками, які створювалися в основному для проведення розрахунків та надійного зберігання коштів.

Безпосередніми попередниками сучасних банкнот були білети, які випускали в обіг німецькі золотих справ майстри в середині XVII ст., як посвідчення про прийняття внесків у золоті чи інших дорогоцінних металах. Таке посвідчення, або "зобов'язання золотоковалів", було безстроковим борговим зобов'язанням встановленої форми, що давало його пред'явникові безумовне право вимагати в будь-кого з членів цеху золотоковалів зазначену в зобов'язанні суму грошей у будь-який час. Ці боргові зобов'язання вільно переходили з рук у руки і слугували еквівалентом золотих монет, а їх використання давало змогу накопичувати золото і здійснювалося з метою не лише припинення природного зношування золотих монет в обігу, а й запобігання втраті цінностей у разі аварії на кораблі й за інших аналогічних обставин.

Для підтримки стійкого обігу своїх боргових зобов'язань золотоковалям необхідно було тримати в резерві лише певну частину отриманих цінностей у вигляді золотих монет для задоволення поточних вимог власників банкнот. Майже одночасно той самий цех золотоковалів увів в європейську торгову практику прототип чекового обігу, тобто надав можливість випускати в обіг письмові платіжні накази на вклади.

Банківські білети вперше з'явилися 1661 року в касах Стокгольмського банку, але досить швидко були вилучені з використання.

Отже, можна зробити висновок про те, що банки не виникали раптово до конкретної історичної дати, а еволюціонували разом з розвитком грошового обігу, починаючи з первинних форм, які не були схожі на майбутні розвинені форми банківських установ, але зберігали їх суттєві риси.

Третій етап розвитку банківської системи пов'язаний зі створенням Англійського банку, який з 1694 року почав забезпечувати постійний обіг банкнот та ввійшов до історії як перший стабільно функціонуючий банк у Європі. Банк Англії був створений для вирішення урядових фінансових проблем. Його статутний капітал був вилучений державою, внаслідок чого були випущені банківські квитки. Банк розплачувався цими квитками, мав право торгувати золотом, дисконтувати векселі. З'явилося заставне право, тобто банк надавав позики під заставу майна з умовою його відчуження при неповерненні кредиту. Крім того, йому було дозволено приймати внески для поповнення свого капіталу і виплачувати по них відсотки.

Поступово виникають спеціалізовані банки: у Шотландії – Королівський (1695 рік), Банк Британської компанії для торгівлі полотном (1706 рік), Віденський банк (1703 рік), Пруський банк для морської торгівлі (1767 рік), Паризька облікова каса (1776 рік), Петербурзький банк (1780 рік).

У цих банках з'являється новий спосіб розрахунків: перенесення коштів з рахунку на рахунок за допомогою чекового обігу. Також набули значного поширення та подальшого розвитку депозитні операції. Значну частину довірених банкам грошей, вони могли пускати в подальший обіг шляхом обліку векселів і видачі позик, що змінило характер вкладних операцій та самих банків – вони перетворилися на депозитні банки.

Польсько-литовська держава, а згодом і Річ Посполита не мали банківської системи в сучасному розумінні цього слова. Але кредитні відносини, які були необхідним підґрунтям розвитку економіки, в XIV – XV ст. на досить високому рівні розвитку. Окремо існувало християнське та єврейське банківництво.

У XVI ст. у Польщі паралельно з економікою розвивався й централізований кредит. Ломбардні операції здійснювали переважно єврейські фінансисти, яким найчастіше доводилося мати справу з християнським населенням. У XVII ст. існували установи, де укладали кредитні угоди.

Кредитні відносини на польських землях у XVII ст. були децентралізованими. Водночас у сільській місцевості, де позичкові каси забезпечували потреби громади в грошах, вони розвивались досить активно. У містах великими капіталами оперували загальні банки, створені європейською спільнотою. XVII ст. стало періодом концентрації банківських капіталів у Польщі та їх проникнення в міжнародну економіку.

У Київській Русі також існували досить розвинені кредитні відносини, які охоплювали вітчизняних та іноземних купців і державну скарбницю.

Таким чином, на третьому етапі розвитку банківської системи внаслідок поширення грошового обігу відбулося розширення банківських операцій, виникнення спеціалізованих банків, а також спеціального виду товару у вигляді документальних прав на матеріальні товари й іншу власність. Услід за грошима в обіг увійшли боргові розписки й вимоги, а також інші різновиди зобов'язань і цінних паперів – титули власності, комерційні й казначейські векселі, облігації, акції тощо.

Четвертий етап розвитку банківської системи розпочався з XIX ст. й триває до теперішнього часу. Його основною характеристикою є створення центральних банків та подальше розширення функцій банків.

У більшості західних країн функції центральних банків були закріплені за певними банками із середини XIX – початку XX ст. (банк Франції став єдиним емісійним центральним у 1848 році; Рейхсбанк (Німеччина) і Банк Іспанії – з 1874 року, ФРС США – з 1913 року).

Також виникали і спеціалізовані банки: іпотечні (під заставу нерухомості), народні, які обслуговували населення, ремісничі – для ремісників. Функціонували також позичкові каси, які видавали кредити.

У 1848 році у Пруссії з'явилися ломбарди, які стали дуже популярними і швидко розповсюдились в інших країнах.

У XIX ст. у Європі та Північній Америці існувало немало банків. Крім того, у деяких країнах починають формуватися повноцінні банківські системи, до яких входили центральні банки, універсальні та спеціалізовані банки.

На четвертому етапі розвитку банківської системи конкуренція серед банків призвела до універсалізації банків, у процесі якої депозитні операції все більше переплітаються з чековими і переказами, розширюються депозитні і кредитні операції, з'являються нові види банківських операцій.

Так, у 1877 році були запроваджені лізингові операції, а пізніше банки починають проводити факторингові операції. Розвиток ринку цінних паперів зумовив розширення операцій з цінними паперами, а згодом, у 70-ті рр. ХХ ст., і сек'юритизацію активів. Банки розширювали торгівлю золотом, займалися валютними операціями, розвивали кореспондентські відносини.

Отже, постійне вдосконалення банківської діяльності зумовило формування сучасних банків як установ, які займаються досить широким колом фінансових питань, здійснюють розрахунково-касове обслуговування клієнтів і відіграють значну роль у розвитку економіки.

1.2. Сутність банківської системи та її інституціональна структура

Банківська система відіграє важливу роль у формуванні економічних відносин між суб'єктами грошового ринку. Це обумовлюється тим, що саме банки є одним із найважливіших елементів структури економіки щодо організації руху фінансових потоків. Вони складають основу кредитної системи країни, концентрують основну частину її ресурсів. Банківська система – це та галузь діяльності, де найбільш динамічно й активно знаходять відображення всі позитивні і негативні явища, що відбуваються в економіці.

Розглянуті етапи формування банківської системи свідчать про те, що виникнення банківської системи відбулось не внаслідок механічного поєднання окремих банків, а базується на заздалегідь виробленій концепції, в межах якої відводиться певне місце кожному виду банків і кожному окремому банку. Структура банківської системи залежить від певних суспільно-економічних умов [10]. Побудова банківської системи залежить від економічних, правових, організаційних умов, які визначають потребу системного впорядкування банківської діяльності [12].

Банківська діяльність становить набір посередницьких операцій на грошовому ринку, виконання яких дозволено законом лише під особливим наглядом держави спеціальними інституціями, які називаються банками.

Банківська система – це сукупність різноманітних видів банків та інших кредитних установ, інституцій у їх взаємозв'язку, яка існує в тій чи

іншій країні в певний історичний період і функціонує в межах єдиного фінансового механізму; складова частина кредитної системи [19].

Банківська система – це складний комплекс, який функціонує і розвивається відповідно до цілого ряду законодавчих і нормативних документів. Основним елементом цієї системи є банк – кредитно-фінансова установа, яка залучає і накопичує вільні грошові кошти підприємств, організацій, населення, а також здійснює випуск цінних паперів, кредитування народного господарства і населення на умовах платності, зворотності і строковості [3].

Отже, **банківська система** – це складова фінансової системи країни, що підпадає під загальну дію економічних законів, які діють у громадянському суспільстві. Вона становить сукупність різних за організаційно-правовою формою та спеціалізацією національних банківських установ, що існують у межах єдиної фінансової системи та єдиного грошово-кредитного механізму в певний проміжок часу (певний історичний період). Банківська система є цілісним механізмом, що взаємодіє з іншими системними структурами фінансового ринку, а також як його підсистема утворює більш загальне об'єднання – економічну систему в цілому.

Головними цілями банківської системи є:

1. Забезпечення суспільного нагляду і регулювання банківської діяльності з метою узгодження інтересів окремих банків із загальносуспільними інтересами.

2. Забезпечення надійності і стабільності функціонування окремих банків та банківської системи в цілому з метою стабілізації грошей та безперебійного обслуговування економіки.

Необхідність формування банківської системи як особливої структури визначається **двома групами причин:**

необхідністю здійснення громадянського нагляду та регулювання банківської діяльності, узгодження комерційних інтересів окремих банків із громадськими інтересами – забезпечення збалансованості грошей і стабільної роботи всіх банків;

функціонуванням грошового ринку, забезпеченням збалансованості попиту та пропозиції на грошовому ринку і в кожному його секторі.

Умовами нормального функціонування банківської системи є:

1) достатня кількість у країні діючих банків і кредитних установ. Систему слід розглядати як таку, що постійно розвивається і кількісно та якісно змінюється;

2) відсутність у системі зайвих елементів, тобто банківських установ, які не приступили до виконання банківських операцій у встановлені строки, не мають належним чином оформлених ліцензій на здійснення банківських операцій або утворені не відповідно до чинного законодавства та акта засновника про створення;

3) наявність центрального банку, який виступає основним координатором кредитних інститутів та ефективно виконує функції управління грошово-кредитними і фінансовими процесами в економіці;

4) існування поряд із центральним банком найрізноманітніших банків, які охоплюють усі сфери національної економіки і зовнішньоекономічні зв'язки, здійснюють широкий діапазон банківських операцій та фінансових послуг для юридичних і фізичних осіб;

5) діяльність банків і кредитних установ, які не обмежуються акумуляцією і розподілом коштів підприємств, організацій, а сприяють накопиченню капіталу, активно втручаються в усі сфери економіки.

Банківська система покликана виконувати **ряд функцій**: трансформаційну, емісійну та стабілізаційну (рис. 1.1).

Трансформаційна функція зумовлена посередницькою місією банків. Мобілізуючи вільні грошові засоби одних суб'єктів ринку, передаючи їх різними способами іншим суб'єктам, банки мають можливість змінювати (трансформувати): строки грошових капіталів, їхні розміри, фінансові ризики.

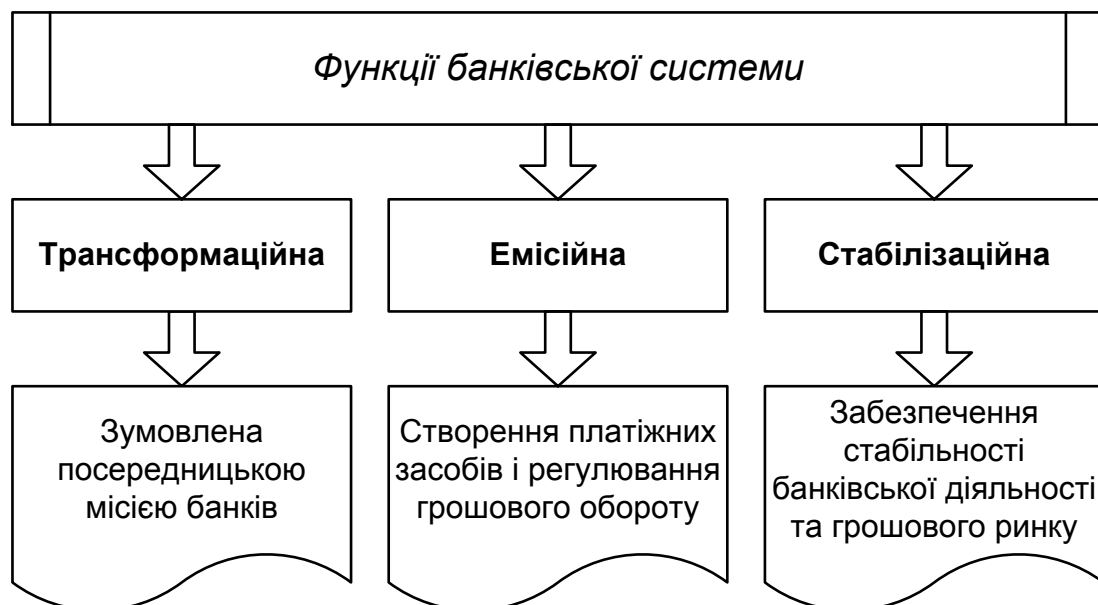


Рис. 1.1. Функції банківської системи

Емісійна функція полягає в тому, що банківська система оперативно змінює масу грошей в обігу, збільшуючи або зменшуючи її відповідно до змін попиту на гроші. Іншими словами банківська система керує позицією грошей. Це – ключова функція банківської системи. В її виконанні беруть участь усі ланки системи – Центральний банк та всі банки другого рівня. Вона стосується всіх напрямів банківської діяльності.

Функція забезпечення сталості банків та грошового ринку (стабілізаційна) пов'язана з надзвичайно високим ризиком банківської діяльності. Виконання банківською системою стабілізаційної функції виявляється у прийнятті ряду законів та інших нормативних актів, які регламентують діяльність усіх її ланок та у створенні діючого механізму державного контролю й нагляду за дотриманням цих законів та за діяльністю банків у цілому.

Банківська система має певні загальні та специфічні риси, які, з одного боку, характеризують її загальносистемні якості, а з іншого – відображають специфіку банківської діяльності [12].

До загальних рис банківської системи відносять:

1. Поєднання багатьох однотипних елементів. Ці елементи підпорядковуються однаковим цілям. У банківській системі такими елементами є окремі банки, основною метою діяльності кожного з них, за винятком, як правило, Центрального банку, є отримання прибутку (додаток А).

2. Динамічність системи. Банківська система постійно розвивається, адаптуючись до зміни економічної ситуації в країні, вдосконалюється в міру нових вимог ринкової економіки, зокрема змінюються методи та інструменти банківської діяльності, розширюється коло банківських операцій.

3. Закритість системи. Банківська система є системою закритого типу, що проявляється концентрацією уваги її суб'єктів переважно на специфічній діяльності, яка пов'язана з грошовою сферою, виконанням банками суто банківських операцій. Значний обсяг банківської інформації згідно з національним законодавством є банківською таємницею і не може розголошуватися чи передаватися в інші системи.

4. Саморегуляція системи. Банківська система здатна саморегулюватися, тобто у випадку банкрутства одного з банків, інші банки займають його нішу. Якщо змінюється економічна ситуація в країні, в банках негайно адекватно змінюються методи діяльності, наприклад, вони перетворюються зі спеціалізованих в універсальні.

Специфічними рисами банківської системи є такі:

1. Дворівнева структура, яка характерна для багатьох сучасних економік світу. Дворівнева структура – ключовий принцип формування банківських систем у ринкових економіках. Згідно з цим принципом банківська система складається з двох рівнів: на першому перебуває один банк, якому надається статус центрального, на другому – всі інші банки. Центральний банк – емісійний, кредитний, розрахунковий і касовий центр держави. Він володіє монопольним правом випуску в обіг банківських білетів, а також здійснює фінансово-контрольні функції. Головними завданнями центрального банку є забезпечення стійкості національної грошової одиниці, а також регулювання та координація діяльності грошово-кредитної системи.

Банки другого рівня юридично й економічно відокремлені. Вони здійснюють свою діяльність на комерційних засадах з метою одержання прибутку в умовах вільної конкуренції (додаток А). Ці банки обслуговують економічних суб'єктів – учасників грошового обороту, зокрема юридичних та фізичних осіб, державні структури. Через банки, які належать до другого рівня, банківська система обслуговує народне господарство відповідно до завдань, які випливають з грошово-кредитної політики центрального банку.

Однорівнева банківська система, на відміну від дворівневої, передбачає горизонтальні зв'язки між банками. При здійсненні уніфікованих операцій усі банки перебувають на одній ієрархічній лінії. Однорівнева структура можлива за умов адміністративно-командної економіки, якщо в країні немає центрального банку, або ж усі банківські операції виконує лише один банк. Центрального банку також може не бути в умовах перехідних економік, коли ще не сформувалася повноцінна банківська система або вона має нетривалий характер, тобто є тимчасовою.

2. Централізоване регулювання діяльності кожного банку окремо та банківської діяльності в цілому.

3. Гнучке поєднання високого рівня централізованої керованості банківської системи із збереженням повної економічної незалежності та відповідальності за результати своєї діяльності в кожному банку, який входить у систему.

4. Наявність загальносистемної інфраструктури, що забезпечує ефективне функціонування окремого банку, а також взаємодію банків.

Відповідно до Закону "Про банки і банківську діяльність" Україна самостійно організує банківську систему. Банківська система – це законодавчо визначена, чітко структурована сукупність фінансових посередників грошового ринку, які займаються банківською діяльністю [1].

Банківська система в сучасній Україні є дворівневою структурою управління фінансовими ресурсами. Після реформи банківської справи, яка почалася з 1987 року і завершилася ухваленням у березні 1991 року Закону України "Про банки і банківську діяльність", було закладено основи класичної дворівневої банківської системи, яка включає:

верхній рівень – Національний банк, який є головним банківським інститутом держави і відповідає за управління всією грошово-кредитною системою. Його головними клієнтами є інші банківські інститути та урядові структури;

нижній рівень – банки різних форм власності, спеціалізації й територіального рівня, клієнтами яких є підприємства, організації, населення.

Таким чином, банківська система України заснована на взаємовідносинах між банками у двох площинах – по вертикалі та по горизонталі. По вертикалі – це відносини підпорядкування між Національним банком, як керівним органом усієї банківської системи, та іншими банками. По горизонталі – це відносини рівноправного партнерства та конкуренції між банками другого рівня.

Структура банківської системи України подана на рис. 1.2.

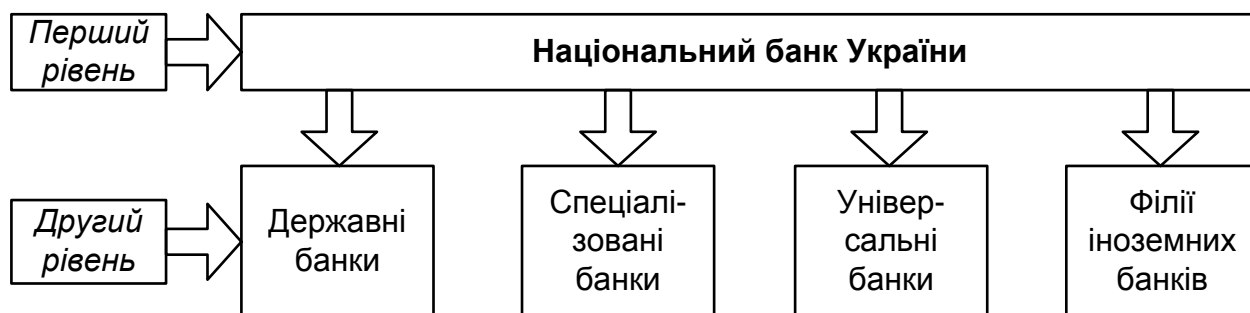


Рис. 1.2. Структура банківської системи України

Банки другого рівня є одним із складових елементів банківської системи, найбільш значущими учасниками грошового ринку, найважливішими елементами відтворювальної структури економіки. Втім, банк – це юридична особа, котрій на підставі ліцензії та діючого законодавства надано право здійснювати банківські операції на комерційній основі.

Сучасний банк – це автономне, економічно самостійне, незалежне комерційне підприємство, яке функціонує за умов державного контролю за його діяльністю з органів банківського нагляду.

Разом з цим банк як підприємство має свою специфіку, бо його діяльність відрізняється від діяльності багатьох підприємств. Ці відмінності полягають у такому.

1. Банк – це торгове підприємство. На відміну від промисловості, сільського господарства, будівництва, транспорту і зв'язку діє в сфері обміну, а не виробництва.

2. Банк – це посередницьке підприємство, яке погоджує інтереси кредитора і позичальника, здійснюючи тим самим перелив коштів з однієї сфери господарства (сектору економіки) в іншу (інший). Проте на відміну від індивідуального кредитора, ресурси в банку втрачають свій первісний вигляд.

3. Банк – це кредитне підприємство особливого типу.

Законом України "Про банки і банківську діяльність" визначено, що **банк** – юридична особа, яка на підставі банківської ліцензії має виключне право надавати банківські послуги, відомості про яку внесені до Державного реєстру банків [1].

Банки – це установи, що виконують спеціальну функцію (банківську діяльність). Основною функцією банку є посередництво при перерозподілі вільних грошових ресурсів, тобто залучення коштів від тих, хто ними тимчасово не користується і передача тим, хто їх потребує. У найбільш агрегованому вигляді, з точки зору забезпечення вирішення основних цілей і завдань, покладених на банки, можна виділити такі групи функцій: платіжно-розрахункова, ощадно-капіталотворча, кредитно-інвестиційна.

Серед приблизно 200 операцій, які виконують банки, виділяють декілька базових, що й визначають банк як фінансову установу.

До **базових банківських операцій** належать [1]:

- 1) приймання вкладів (депозитів) від юридичних і фізичних осіб;
- 2) відкриття та ведення поточних рахунків клієнтів і банків – кореспондентів, у тому числі переказ грошових коштів з цих рахунків за допомогою платіжних інструментів та зарахування коштів на них;
- 3) розміщення залучених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик.

Отже, комплекс із трьох базових операцій створює первинну сферу банківської діяльності, а фінансовий посередник, який виконує цей комплекс, є банківським інститутом – банком в економічному розумінні.

Банк, крім перелічених операцій, має право здійснювати такі операції та угоди:

- 1) операції з валютними цінностями;
- 2) емісію власних цінних паперів;
- 3) організацію купівлі та продажу цінних паперів за дорученням клієнтів;
- 4) здійснення операцій на ринку цінних паперів від свого імені (включаючи андеррайтинг);
- 5) надання гарантій і поручительств та інших зобов'язань від третіх осіб, які передбачають їх виконання у грошовій формі;
- 6) придбання права вимоги на виконання зобов'язань у грошовій формі за поставлені товари чи надані послуги, приймаючи на себе ризик виконання таких вимог та прийом платежів (факторинг);
- 7) лізинг;
- 8) послуги з відповідального зберігання та надання в оренду сейфів для зберігання цінностей та документів;
- 9) випуск, купівлю, продаж і обслуговування чеків, векселів та інших оборотних платіжних інструментів;
- 10) випуск банківських платіжних карток і здійснення операцій з використанням цих карток;
- 11) надання консультаційних та інформаційних послуг щодо банківських операцій.

У ринковій економіці функціонують різні види банків, які класифікуються за певними ознаками:

I. За формою власності:

- 1) державні;
- 2) приватні;
- 3) кооперативні.

Державний банк – це банк, сто відсотків статутного капіталу якого належать державі. Державний банк засновується за рішенням Кабінету Міністрів України. В Україні функціонують два державні банки: Державний експортно-імпортний банк України та ВАТ "Державний ощадний банк України". Решта банків є приватними і мають статус акціонерних товариств.

II. За масштабами операцій:

- 1) роздрібні (акумуляують кошти численних клієнтів, невеликі за обсягом. При цьому потрібна розвинута інфраструктура);

2) оптові обслуговують незначну кількість великих клієнтів, а необхідні ресурси залучають на фінансовому ринку.

III. За територіальним охопленням:

міжнародні;

регіональні;

локальні.

IV. За колом виконуваних операцій:

1) спеціалізовані;

2) універсальні.

Універсальні – банки, які виконують широке коло операцій та охоплюють багато секторів грошового ринку. Спеціалізовані – банки, які виконують окремі операції чи функціонують у вузькому секторі грошового ринку та понад 50 % їх активів є активами одного типу.

Універсальні банки (залежно від діапазону операцій) виконують широкий спектр операцій та надають різноманітні послуги своїм клієнтам; спеціалізовані банки у своїй діяльності орієнтуються на:

а) обслуговування певної категорії клієнтів – банки з клієнтською спеціалізацією;

б) обслуговування переважно юридичних та фізичних осіб у межах певної галузі – банки з галузевою спеціалізацією;

в) надання невеликого кола послуг для більшості своїх клієнтів – банки із функціональною спеціалізацією [7]. Функціональна спеціалізація принципово впливає на характер діяльності банку, визначає особливості формування активів і пасивів, а також специфіку роботи з клієнтами. В Україні за функціональною спеціалізацією виділяють ощадні, іпотечні, клірингові, інвестиційні банки.

Ощадні банки спеціалізуються на кредитуванні населення за рахунок залучення невеликих за розмірами строкових депозитів.

Іпотечні банки здійснюють кредитні операції на тривалий строк, здебільшого під заставу нерухомості.

Клірингові банки – такі, що обслуговують платіжний обіг юридичних та фізичних осіб.

Інвестиційні банки спеціалізуються на акумуляції тимчасово вільних грошових коштів на тривалі строки (у тому числі через облігаційні позики) та наданні довгострокових кредитів.

В Україні більшість банків універсальні. Їм заборонено здійснювати діяльність лише в сфері торгівлі, матеріального виробництва і страхування.

V. За порядком формування статутного фонду комерційні банки поділяються на: публічні акціонерні товариства та приватні банки.

VI. За наявністю мережі філій або безфілійні.

Залежно від економічного змісту всі види діяльності банків другого рівня прийнято поділяти на три групи: активні операції, пасивні операції, банківські послуги (рис. 1.3).

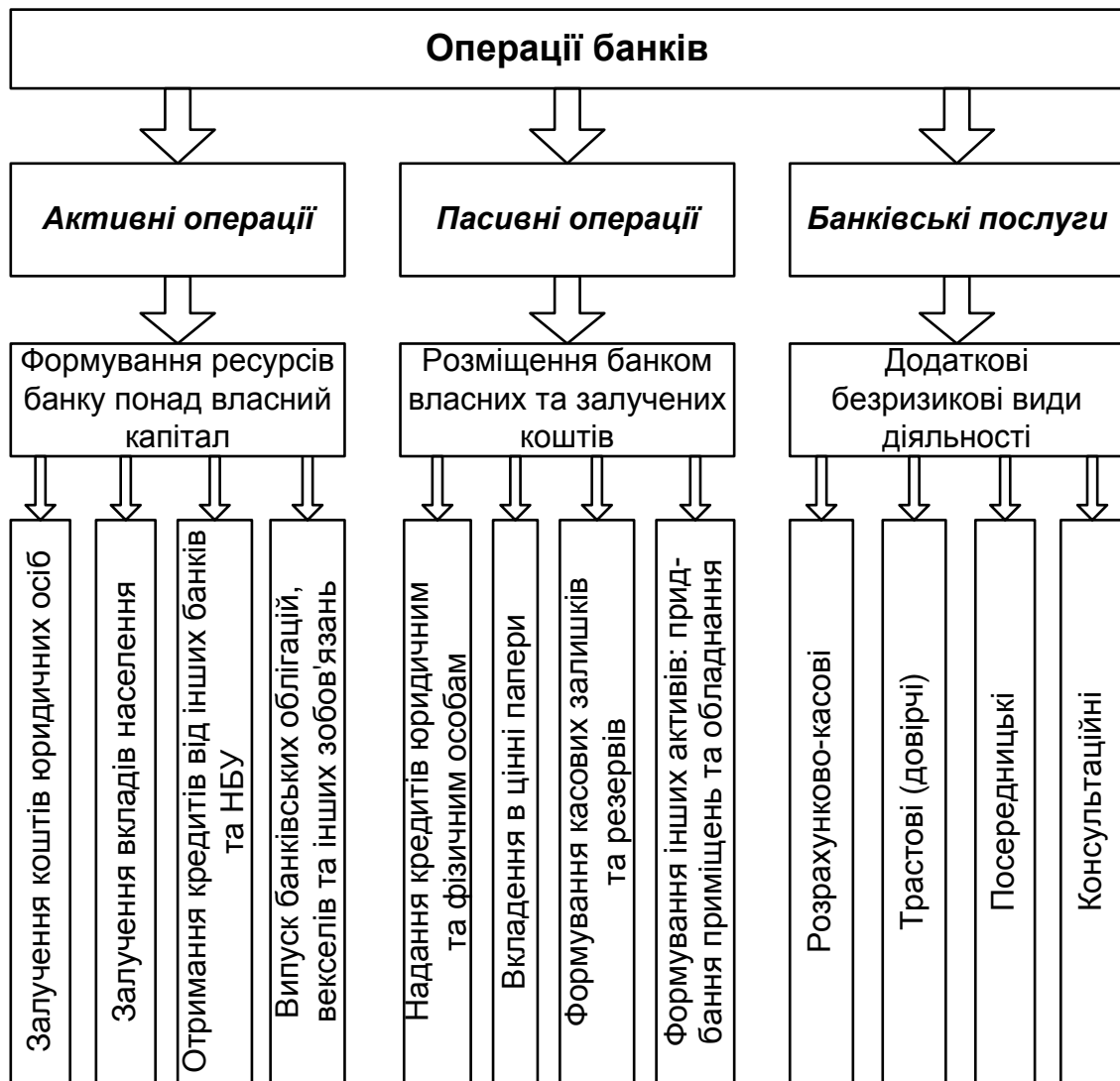


Рис. 1.3. Класифікація операцій банків другого рівня за економічним змістом

Активні операції – це операції з розміщення банками власного капіталу та залучених ресурсів з метою отримання доходу, забезпечення діяльності й підтримання необхідного рівня ліквідності.

Пасивні операції пов'язані з формуванням власного капіталу та ресурсної бази банку, забезпечують проведення активних операцій з метою

досягнення запланованих показників дохідності та є запорукою ліквідності й платоспроможності.

Банківські послуги – це різноманітні консультаційні, інформаційні, аудиторські, облікові, реєстраторські, трастові, посередницькі послуги в результаті надання яких банки отримують дохід у вигляді комісії.

Діяльність банків ґрунтується на таких **основних положеннях**:

банк повинен здійснювати свою діяльність у межах тих ресурсів, які він реально має. До складу цих ресурсів, які називають банківським капіталом, належать як власний капітал банку, так і тимчасово вільні кошти фізичних і юридичних осіб;

банк повинен бути економічно самостійним;

банк усю сукупність своїх взаємовідносин з господарюючим суб'єктом може будувати тільки на ринкових умовах;

діяльність банку в системі регульованої економіки може регулюватись з боку держави переважно економічними методами.

Функціонування економіки країни неможливе без ефективної банківської системи, яка забезпечує функціонування грошового ринку, активно обслуговує і впливає на всі економічні та соціальні процеси, які відбуваються в державі, виступає важливим складником інвестиційного процесу. Поєднавши функції фінансових посередників, інвестиційних установ та нагромаджувачів інформації, банки стали основною рушійною силою розвитку економіки та забезпечення реалізації необхідних господарських зв'язків. Сучасні банки здійснюють значну кількість операцій та надають послуги своїм клієнтам. Банки самостійно визначають систему організації операційної діяльності залежно від власної структури, обсягів та видів банківських операцій, кількості працюючих, розвитку інформаційних технологій тощо.

1.3. Особливості побудови банківських систем у різних країнах

Формування сучасних банківських систем визначається особливостями політичного та фінансово-економічного розвитку окремих країн, характером існуючих кредитних відносин. На різних етапах розвитку суспільства склад кредитних установ зазнавав змін відповідно до еволюції історичних умов, розвитку національних економік.

За своєю структурою банківські системи різних країн істотно відрізняються. Разом із тим є низка ознак, які властиві всім банківським системам, що функціонують у ринковій економіці, – це, передусім, **дворівнева побудова**.

На першому рівні міститься один або кілька банків, який виконує функції центрального емісійного банку. Він несе відповідальність за забезпечення сталості національної валюти і всієї банківської системи країни. На другому рівні банківської системи розміщені всі інші банки – універсальні (комерційні) та спеціалізовані, які обслуговують економічних суб'єктів, здійснюючи розрахункові, депозитні та кредитні операції.

Однією із загальних ознак банківських систем є контроль та регулювання діяльності банків другого рівня з боку центрального, що пов'язано з життєво важливим значенням для національної економіки стану та перспектив їх діяльності. У кожній країні сформувалась своя система банківського нагляду і контролю, що зумовлено як особливостями їх історичного розвитку, так і політико-економічними чинниками [10].

Світову систему центральних банків в сучасному вигляді створено відносно недавно. До середини XVIII ст. банки першого та другого рівня не відрізнялись. Усі банки виконували функції комерційних та емісійних. З розвитком кредитної системи відбувається процес централізації банкотної емісії в окремих великих комерційних банках. При цьому монопольне право на випуск грошових знаків (банкнот) поступово закріплюється лише за одним банком. Такий банк у різні часи називався по-різному. Спочатку – емісійним або національним, а згодом – центральним, що відповідало його керівній ролі у кредитній системі тієї чи іншої країни.

Процес створення центральних банків тісно пов'язаний із процесом демонетизації золота і переходом від грошової системи золотомонетного стандарту до системи обігу кредитно-паперових грошей.

Створення центральних банків відбувалось **двома шляхами**: еволюційним шляхом та створенням центрального банку на основі спеціального закону, який надавав особливого статусу новоствореному банку з моменту його заснування.

Уперше у світовій практиці центральний банк було створено у Швеції (Риксбанк) у 1668 році. Дещо пізніше, у 1694 році, засновано Банк Англії. Проте на той час центральні банки ще не мали виключного права на емісію грошових знаків. Їхні функції відрізнялися від функцій сучасних центральних банків. Так, призначенням Банку Англії спочатку було

фінансувати торгівлю і промисловість, Банку Нідерландів – внутрішню і зовнішню торгівлю. Центральні банки сучасного типу виникли лише в XIX ст. [12].

У 1920 році була прийнята Міжнародна фінансова конвенція, відповідно до якої всі країни світу повинні були організувати свій центральний банк. Нині майже в усіх країнах світу функціонують центральні банки.

Центральний банк у більшості країн належить державі. За формою власності центральні банки можуть бути **державними** або **акціонерними**. Так, у Франції, Великобританії, Німеччині, Нідерландах, Іспанії капітал центральних банків повністю належить державі. У деяких країнах держава володіє лише частиною капіталу (Бельгія, Японія). У США акціонерами центрального банку (федеральних резервних банків) є тільки комерційні банки. Проте у будь-якому разі держава відіграє головну роль у формуванні органів управління центрального банку.

Існує **дві моделі** взаємовідносин і взаємозв'язків між центральними банками та існуючими гілками влади. Перша – центральний банк виступає агентом уряду (міністерства фінансів) і провідником його грошово-кредитної політики. Друга – центральний банк є незалежним від уряду, що забезпечує йому самостійність у проведенні грошово-кредитної політики без будь-якого впливу з боку урядових органів. У більшості країн існують проміжні моделі, які передбачають певні принципи взаємодії виконавчої влади з центральним банком та певний ступінь його незалежності [22].

Законодавство лише п'яти країн – США, Німеччини, Швейцарії, Швеції та Нідерландів – передбачає підпорядкування центральних банків парламентам. У більшості держав світу центральні банки підпорядковані казначейству або міністерству фінансів. У законодавстві Великобританії, Франції, Італії, Японії та деяких інших країн передбачено, що міністерство фінансів має право видавати інструкції центральним банкам. Проте такі випадки є надзвичайно рідкісними.

Функції Центрального банку поділяють на макроекономічні (створення монетарних умов для економіки) та мікроекономічні (створення умов для індивідуальних членів банківської системи). Первісною функцією Центрального банку було обслуговування уряду. Вже згодом він стає "банком банків" (або кредитором останньої інстанції), тобто функції центрального банку розвиваються з його відносин з урядом та банками.

Саме монополія емісійної діяльності послужила тим джерелом, з якого сучасні центральні банки почерпнули свої другорядні функції і відмінні риси. Проблема політичної централізації та об'єднання створили передумови для того, щоб єдина централізована емісійна система почала розглядатись як один з символів цілісності держави.

Центральні банки пройшли **три стадії розвитку**:

перша – вони створювались як банки уряду, оскільки уряди домінували при визначенні їх завдань;

друга – центральні банки перестають бути комерційно зацікавленими і переходять до вирішення проблем забезпечення стабільності фінансово-банківської системи;

третья – вони поступово отримують автономію від уряду і здобувають незалежність при визначенні завдань та вибору інструментів їх досягнення.

Становлення **банківської системи США** в сучасному вигляді відбулось із проведенням реформи 1913 року, у результаті якої було створено державну систему управління монетарною та банківською діяльністю, що базувалась на заснуванні Федеральної резервної системи (ФРС) [7].

Подібно до кредитних систем усіх розвинених країн кредитна система США є дворівневою: перший рівень – Федеральна резервна система; другий рівень – комерційні банки та небанківські фінансово-кредитні установи.

Унікальність банківської системи США полягає у функціях ФРС. Вона є незалежною у фінансовому відношенні, має власний бюджет і фінансує свою діяльність за рахунок доходів від операцій і прибутку від емісії грошей. Основними функціями ФРС є:

виконання ролі центрального банку країни;

емісія грошей;

нагляд за діяльністю банків, що отримали чартер (дозвіл) в окремих штатах;

ліцензування і нагляд за міжнародними банками, що базуються в США;

грошово-кредитний контроль для підтримання стабільності економіки;

виконання ролі "кредитора в останній інстанції", тобто надання в критичній ситуації тимчасових позик банкам, що мають певні фінансові проблеми з платоспроможністю та ліквідністю;

виконання ролі клірингового центру при грошових переказах у межах банківської системи.

Окрім ФРС, до органів державного управління та контролю банківської діяльності належать: спеціальний підрозділ Казначейства США – Контролер грошового обігу; Федеральна корпорація страхування депозитів (ФКСД) та комісії штатів з банківської діяльності.

У США існують чотири основні типи кредитно-депозитних установ: комерційні банки, позиково-ощадні асоціації, ощадні банки, кредитні союзи. Відмінність між ними полягає в основному в специфічних умовах використання різних видів депозитів при наданні кредитів.

Банки США мають подвійну підпорядкованість. Частка комерційних банків регулюється федеральним урядом, а інша частка – владою окремих штатів. Перші – це члени, а другі – не члени Федеральної резервної системи. Причому банки самі визначають свою юрисдикцію. Такої практики немає в жодній країні. Таким чином, у США немає єдиної державної політики регулювання банківської діяльності.

Головна особливість комерційних банків США як кредитно-депозитних установ полягає у переважному використанні депозитів на ринку коротко- та середньострокових комерційних кредитів для розвитку бізнесу. Крім того, комерційні банки практикують надання споживчих позик (під майбутні доходи) та кредитів під нерухомість (закладні кредити).

Комерційні банки США інтенсивно працюють на ринках капіталу та все активніше охоплюють операції з корпоративними цінними паперами, особливо на ринку облігацій. Інвестиційні банки, організовані в так званий альянс позикодавців, займають перші позиції у сфері банківського кредитування клієнтів. Таке становище безумовно сприяє підвищенню ефективності функціонування банківської системи США, постійній конкуренції у різних сегментах фінансового ринку, реструктуризації портфеля банківських послуг, появі нових банківських продуктів відповідно до потреб клієнтів.

Банківська система Німеччини є дворівневою на чолі з Німецьким федеральним банком – Дойче Бундесбанком, який виконує функції центрального банку країни.

Німецький федеральний банк був створений у 1875 році і має 12 центральних земельних банків. До найважливіших його завдань належать:

- регулювання грошового обігу;
- регулювання обсягу кредитування національної економіки;
- гарантування виконання правил платіжного обігу в державі;
- нагляд за діяльністю банків.

Контрольні та наглядові функції в банківській сфері покладено на спеціальний орган, що діє під юрисдикцією Міністерства фінансів Німеччини – Федеральне відомство з нагляду за кредитними установами. Основними завданнями цього відомства є:

- профілактика порушень фінансового законодавства;
- контроль видів та обсягів комерційної діяльності банків;
- нагляд за системою інформаційного забезпечення банків і фінансових установ;
- інформаційне обслуговування та контроль.

Саме Федеральне відомство з нагляду за кредитними установами видає комерційним банкам ліцензії на право здійснення фінансово-кредитної діяльності на території Німеччини. Цей орган також може відкликати ліцензію, якщо дії банківської установи не відповідають нормативним актам або законодавству про фінансово-кредитну діяльність.

Другий рівень банківської системи представлений універсальними (приватні комерційні банки, кооперативні кредитні установи, громадсько-правові кредитні установи) та спеціалізованими (приватні банки, громадсько-правові установи) банками.

Комерційні банки Німеччини функціонують у трьох організаційних формах:

- 1) акціонерне товариство;
- 2) акціонерне командитне товариство;
- 3) товариство з обмеженою відповідальністю.

Основу системи спеціалізованих комерційних банків Німеччини становлять близько 30 приватних іпотечних банків, що надають кредит під заставу земельних ділянок, та банків, які спеціалізуються на наданні комунальних позик. Основна сфера діяльності цієї системи кредитних установ – фінансування житлового будівництва та реконструкція житла.

Банківська система Японії представлена двома ланками: центральним банком – Банком Японії, в організаційну структуру якого входять – політична рада (голова, два заступники, шість членів), три виконавчих аудитора, три виконавчі директори, вісім радників; комерційними банками (міські банки, регіональні банки, трастбанки, банки довгострокового кредитування, іноземні банки).

Центральний банк Японії (ЦБЯ) створено у 1882 році терміном на 30 років, потім строк подовжили ще на 30 років.

Засоби грошово-кредитної політики Банку Японії протягом кількох повоєнних десятиліть відрізнялися від тих, які використовувалися центральними банками розвинутих капіталістичних країн. Зокрема, коригування облікової ставки, політика мінімальних резервів та операції на відкритому ринку мали незначний вплив на грошово-кредитний ринок, а головним інструментом грошово-кредитної політики Банку Японії було кількісне раціонування кредиту ("кредитне вікно"), яке відіграло роль процентної ставки при регулюванні потоків капіталів. Контроль з боку держави за діяльністю приватних банків був досить значним і базувався на специфічному явищі японської грошово-кредитної сфери – перекредитуванні. Додатковим джерелом ліквідних коштів, кредитором в останній інстанції для приватних банків був Банк Японії [25].

Особливістю розвитку банківської системи Японії є утворення фінансово-промислових груп. На чолі кожної з них стоїть великий приватний комерційний банк, а довкола нього групуються промислові компанії.

Основою банківської системи Японії є "міські" банки, тобто великі (комерційні) фінансові інститути. Вплив таких кредитних установ поширюється на всю країну, а в сферу їхнього обслуговування входять великі підприємства, як правило, однієї з банком фінансово-промислової групи.

Банківська система України є дворівневою. Вона представлена, по-перше, Національним банком України (НБУ) та його підрозділами, по-друге – банками різних форм власності, спеціалізації та територіального статусу.

Структура банківської системи України була визначена фінансовим законодавством 1991 року Національний банк у банківській системі є банком верхнього рівня та виконує функції, типові для центральних банків розвинутих європейських держав, виступає емісійним та розрахунковим центром, наглядовим органом, банком банків і банкіром уряду України.

Банки другого рівня складають основу кредитної системи України. Класифікація банків здійснюється за різними ознаками: за формою власності, рівнем спеціалізації, регіонально-територіальною ознакою тощо.

Виділяють декілька **періодів розвитку банківської системи України** [13]:

1988 – 1990 рр. Наприкінці 80-х рр. уряд СРСР розпочав новий курс державної політики на перебудову економіки директивним шляхом.

Зокрема, зміни також стосувались банківської системи СРСР, і полягали у можливості створення комерційних банків. Упродовж 1989 – 1991 рр. у Москві було зареєстровано близько шістдесяти українських банків [21]. Вони розміщувались дуже нерівномірно і володіли обмеженими ресурсами. Комерційні банки створювали за галузевими принципами: кожне відомство чи міністерство хотіло мати свою кредитну "кишеню" – власний банк, який би забезпечував розвиток галузі грошовими засобами. Створення таких банків забезпечувало певну незалежність галузі від кредитної політики держави, реалізованої через спеціалізовані державні банки.

1991 – 1992 рр. Постановою Верховної Ради України від 20 березня 1991 року "Про порядок введення в дію Закону України "Про банки і банківську діяльність" було оголошено власністю України Український республіканський банк Державного комерційного промислово будівельного банку "Укрпромбанк", Український республіканський банк Ощадного банку СРСР, Український республіканський банк Зовнішекономбанку СРСР з їх мережами, активами і пасивами, а на базі Українського республіканського банку Державного банку СРСР створювався Національний банк України з його регіональними управліннями. А у жовтні почалась перереєстрація Національним банком України комерційних банків, зареєстрованих Державним банком СРСР в Українській республіканській книзі реєстрації банків, валютних бірж та інших фінансово-кредитних установ.

1993 – 1997 рр. Цей етап пов'язаний із створенням в Україні нових банків, які залучали як приватний капітал, так і кошти державних бюджетних та позабюджетних фондів. Банки, створені за цей період, були, зазвичай, "кишеньковими", основну увагу зосереджували на обслуговуванні потреб засновників, що підвищувало ризиковість їхньої діяльності.

Цей період характеризувався також бурхливим розвитком інфляційних процесів. Інфляція перевищувала 10 000 % у 1993 році. Упродовж 1994 – 1996 рр. НБУ та уряд здійснили низку економічних реформ, які зрештою привели до зниження рівня інфляції, сповільнення спаду виробництва, а також зупинки стрімкого зростання цін. НБУ розробив єдині правила діяльності українських банків, а також успішно здійснив грошову реформу восени 1996 року, ввівши в обіг національну грошову одиницю – гривню. Зниження темпів інфляції зумовило банкрутство окремих банків, які не враховували можливості стабілізації цін під час побудови стратегічних планів своєї діяльності.

1998 – 2000 рр. Якщо 1996 – 1997 рр. стабілізувалась фінансова система держави (у 1997 році інфляція знизилася до 10 %), то 1998 рік став роком фінансової кризи в Україні. Девальвація гривні за цей рік становила близько 80 %. У 1999 році девальвація гривні становила 52 %, а до 01.01.2000 р. Національний банк України встановив нижню межу капіталу банків на рівні трьох мільйонів євро. Це зумовило неспроможність значної частини банків виконати вимоги НБУ. Основним напрямом діяльності банків у цей період стало підтримання їхньої фінансової стійкості, а не розширення обсягів діяльності та збільшення капіталізації. Також відбувалось зниження прибутковості банківської діяльності, що пов'язано із вимогою НБУ формувати значні резерви на випадок можливих збитків, зумовлених кредитною діяльністю. Починаючи із 2000 року активізувалось кредитування банками реального сектору економіки. Але незважаючи на фінансову кризу та її наслідки для української економіки, банківська система змогла вистояти, перебороти труднощі і продовжувати свій розвиток.

2001 – 2008 рр. Протягом цих років в українській економіці відбулось зростання загалом, а у банківському секторі зокрема. З 2002 року розпочався новий етап розвитку банківської системи України. У цей час банківська система продемонструвала підвищення своєї стабільності та конкурентоспроможності, успішно подолавши у 2004 році депозитну кризу, пов'язану із політичною нестабільністю у державі.

У цей період посилили увагу до банківської системи України іноземні банківські групи. Так, у 2001 році в Україні нараховувалось 15 банків з іноземним капіталом, зокрема 7 банків із стовідсотковим іноземним капіталом. Станом на 01.01.2008 р. уже функціонувало 47 банків з іноземним капіталом, зокрема 17 банків із стовідсотковим іноземним капіталом.

2008 р. – до теперішнього часу. Це останній етап розвитку банківської системи, який пов'язаний із світовою фінансовою кризою, що не минула й Україну. Кризові явища посилювались за рахунок зростання темпів інфляції, підвищення цін та політичної нестабільності у державі. Понад це, відсутність єдиної стратегії та узгодженої реалізації тактичних заходів у подоланні кризових явищ з боку керівництва відповідних державних органів поглибило стагнаційні процеси.

Перед банківським сектором постала проблема можливої втрати ліквідності окремими великими банками. Зменшення обсягів залучених коштів та зростання зовнішнього боргу України залишається надзвичайно

актуальною на сьогодні проблемою. Крім цього, девальвація гривні у 2008 році засвідчила недостатність капіталізації банків.

Розглянуті банківські системи розвинених країн з ринковою економікою – США, Німеччини, Японії – засвідчують, що розвиток банківської сфери, а також будь-які зрушення у фінансових відносинах були зумовлені законодавчо-інституційними перетвореннями в банківській діяльності, які формувалися у процесі історичного розвитку.

Незалежна банківська система України створена відносно недавно і пройшла свій генезис значно швидшими темпами, на відміну від провідних банківських систем розвинених країн. Банківська система України є однією з провідних ланок фінансової системи, від стабільності якої залежить подальший розвиток економіки країни, можливість виходу на міжнародні ринки та активна участь у глобалізаційних процесах.

1.4. Роль банківської системи в економічному розвитку країни

Економічний розвиток країни в умовах трансформації фінансово-економічних відносин потребує налагодженої системи інституційного забезпечення. В умовах, коли певна частина суб'єктів фінансово-економічних відносин володіє фінансовими ресурсами, а інша має в них потребу, постає питання про активізацію діяльності посередницьких структур, діяльність яких відбувається у середовищі економічної нестійкості та зростаючої конкуренції.

Основною ланкою цієї сфери є банківська система, якій належить провідне місце у механізмі організації та регулювання господарського життя суспільства. За роки економічної незалежності в Україні побудована власна банківська система, проте тенденції розвитку світових ринків висувають нові вимоги до функціонування банківських структур, підвищення якості наданих ними послуг, забезпечення стійкості та ліквідності.

Банківська система забезпечує ефективний розвиток і функціонування всіх сфер господарської системи, регулює потоки грошових коштів, створює передумови для розширеного відтворення економіки. Банківська система бере участь у **виконанні основних функцій фінансової системи**, зокрема, шляхом [6]:

забезпечення способів переміщення фінансових ресурсів у часі, через кордони держав та між окремими галузями тощо;

розробки та забезпечення способів управління ризиками;

забезпечення механізму об'єднання фінансових ресурсів та їх розподілу між окремими суб'єктами господарювання;

забезпечення безперебійного функціонування платіжних систем, шляхом удосконалення способів клірингу та здійснення розрахунків, що сприяють торгівлі;

забезпечення насичення ринку ціновою інформацією, що дозволяє координувати децентралізований процес прийняття рішень в окремих галузях економіки.

Особлива роль банківської системи як складової економічної інфраструктури полягає в такому:

формуючи грошову пропозицію, банківська система впливає на рівень інфляційних очікувань в економіці;

перерозподіл тимчасово вільних грошових коштів і трансформація їх у функціонуючий капітал банками виступають головними чинниками розвитку реального сектору, сприяючи найбільш ефективному використанню коштів;

депозитна діяльність банків, яка відображає схильність населення до зберігання, впливає на перебіг усіх мультиплікативних макроекономічних процесів;

банківська система є свого роду "інформаційним центром", акумулюючи інформацію про стан справ у реальному секторі. Банки в своїй поточній діяльності проводять аналіз процесів, що характеризують стан і розвиток виробничої сфери; спеціальні підрозділи банківської системи здійснюють моніторинг підприємств з метою отримання незалежних і оперативних оцінок економічної кон'юнктури ринку, фінансового становища підприємств і їх інвестиційних потреб. Це дозволяє вдосконалювати операційні процедури й інструменти грошово-кредитної політики, а також підвищувати її ефективність, що істотно впливає на стан економіки країни.

Таким чином, здійснюючи традиційний для банків спектр операцій із залучення і розміщення коштів, банки опосередковано впливають на розвиток реального сектору економіки. Залучаючи кошти підприємств, організацій, населення на свої рахунки і депозити, банківська система впливає на поточний сукупний попит. У той же час, розміщуючи залучені кошти, включаючи їх до своїх активних операцій, банківська система здійснює перерозподіл ресурсів і формує структуру сукупного попиту.

Банки на сьогодні є одним із основних суб'єктів фінансового ринку зокрема та економіки загалом. На відміну від більшості фінансових інститутів, вони мають у розпорядженні залучені кошти фізичних та юридичних

осіб, тому, виконуючи функцію управління фінансовими ресурсами, банківські структури значну увагу змушені приділяти забезпеченню можливості в майбутньому повернути кошти вкладникам, дотриманню окремих нормативів та обмежень, які забезпечують стабільність функціонування банківської системи.

Формування банківської системи України в умовах становлення нового економічного порядку та розширення міжнародної співпраці неоднозначно оцінюють фахівці та аналітики. Світові глобалізаційні процеси зумовлюють необхідність активізації банківського сектора як регулятора соціально економічного розвитку суспільства. Саме банки в своєму арсеналі мають важелі впливу на фінансову, інвестиційну, виробничу та багато інших сфер економіки [8].

Виконання банками різноманітних функцій, таких, як: посередництво, контроль, моніторинг, зменшення витрат обігу, трансформація неліквідних активів у ліквідні зобов'язання має велике значення при визначенні темпів і пропорцій економічного розвитку.

Рівень впливу банків на темпи економічного розвитку у державі визначають такі параметри, як: відкритість банківської системи, рівень вільних резервів, рівень обов'язкових резервів, стратегія банків щодо рівня надлишкових резервів, попит на готівкову форму розрахунків. Будь-які зміни норми обов'язкового резервування можуть значним чином вплинути на фінансову стабільність, зокрема можливі катастрофічні зміни в обсягах депозитів і розмірах банківського кредиту.

Прикладом впливу банківських систем на економічний розвиток можна навести таке явище, як банкрутство банків. Унаслідок банкрутства ділова активність значно зменшується, що призводить до падіння рівня споживання і виробництва. Банкрутство банку в основному зумовлюється трьома загальними причинами [18]:

1. Втрата банком частини активів. Якщо ця частина буде критичною для задоволення вимог кредиторів і банк не буде у змозі отримати додаткові резерви, то очевидно, що він збанкрутує. Під втратою активів виділяють списання активів і падіння цін на активи банку. Списання активів зумовлюється тим, що банківській діяльності притаманний ризик. Банк може видати кредит позичальнику, а останній не поверне основну суму кредиту або відсотки за користування кредитом. Банк також може втрати частину своїх активів у результаті падіння цін на такі активи. В основному це стосується такої статті балансу банків, як портфель цінних паперів.

Саме цей вид активів банку має властивість змінювати свою вартість як у короткостроковій, так і в довгостроковій перспективі.

2. Неспроможність виконати свої зобов'язання. Невиконання банком своїх зобов'язань у той чи інший момент часу, яке зумовлене недостатністю готівкових коштів, має назву неліквідності. Саме неліквідність банків у банківській системі є одним із небезпечних проявів, що може призвести до дестабілізації економічного розвитку країни.

3. Збиткова діяльність. У певний момент часу банк може накопичити таку суму збитків, що у нього буде недостатньо активів для погашення його зобов'язань.

Вплив банків на темпи і пропорції економічного розвитку необхідно розглядати як з мікро-, так і з макроекономічного погляду. Банкрутство банку може мати не лише обмежений негативний ефект на певну сукупність кредиторів. Банкрутство одного банку може зумовити, у свою чергу, відтік депозитних вкладів з інших банків. А відтік вкладів поставити під загрозу банківську систему загалом, тому що резервів інших банків може не вистачити для задоволення зростаючого відтоку вкладів.

Сучасна банківська система України як система ринкового типу перебуває в процесі розвитку і потребує її подальшого вдосконалення. Механізм функціонування банківської системи постійно змінюється і залежить від обґрунтованого й ефективного визначення змісту діяльності банківської системи України, що розкривається в її головних напрямках, до яких належать [22]:

закріплення фінансової стабілізації та зміцнення купівельної спроможності національної грошової одиниці через подальше стримування темпів інфляції;

здійснення кількісного контролю за динамікою грошової маси, яка відповідає реальній зміні внутрішнього валового продукту (ВВП);

забезпечення купівельної спроможності національної валюти, яка сприяла б збалансуванню інтересів як державних, так і недержавних суб'єктів національної економіки;

підтримка короткострокової ліквідності комерційних банків Національним банком України;

стимулювання процесів збільшення вкладів населення в банківську систему підвищенням гарантованості їх повернення через дію механізмів страхування депозитів та орієнтацію комерційних банків на встановлення реальних відсоткових ставок за депозитами з урахуванням рівня інфляції;

зростання кредитної активності банків з метою підвищення кредитної підтримки вітчизняних підприємств;

стимулювання інвестиційної спрямованості в діяльності банків збільшенням обсягів довгострокового кредитування;

утримання валютних резервів в обсягах, необхідних для підтримання купівельної спроможності національної валюти;

покриття дефіциту державного бюджету за рахунок неемісійних джерел фінансування через подальший розвиток ринку державних цінних паперів і зовнішніх запозичень;

підвищення внутрішньої та зовнішньої стабільності гривні;

продовження забезпечення процесу "дедоларизації" національної економіки активізацією привабливості гривневих активів порівняно з вкладеннями в активи в іноземній валюті;

поточне регулювання системи валютних обмежень та економічних нормативів;

забезпечення нормального функціонування національної валютної системи, збалансованості платіжного балансу, гармонізації інтересів експортерів та імпортерів;

ретельний контроль за капітальними операціями резидентів і нерезидентів на фінансовому ринку України;

сприяння співробітництву з міжнародними фінансовими організаціями та залучення інвестицій від цих установ для виконання програми стабілізації та структурної перебудови економіки.

Розглядаючи банківську систему України з практичного аспекту, варто наголосити на тих проблемах, що стоять перед банками і впливають на формування повноцінних ринкових засад у банківському секторі. До основних проблем слід зарахувати:

зменшення основного капіталу банків, неможливість банків підвищити розмір статутного капіталу відповідно до чинного законодавства;

заборгованість господарських суб'єктів перед банками, значний обсяг неповернутих кредитів, що впливає на стан банківських активів;

нехтування питаннями освоєння перспективних банківських технологій;

концентрація зусиль банків на отриманні спекулятивного прибутку і недостатня увага до кредитування реального сектору економіки;

слабкий банківський нагляд за функціонуванням банківської системи, недостатній захист інтересів вкладників, акціонерів і пайовиків;

недоліки чинного законодавства, неврегульованість багатьох юридичних аспектів діяльності банків, небанківських фінансових установ, організації процедур санації, реструктуризації та банкрутства банків.

Визначальну роль у формуванні ефективної банківської системи в Україні відіграють заощадження індивідуальних зберігачів – фізичних осіб і домашніх господарств, які в усі періоди і в усіх країнах світу займають лідируючі позиції серед постачальниками капіталу як за обсягами інвестиційних ресурсів, так і кількістю укладених угод. В умовах недостатньо розвинутого ринкового середовища, яке характеризується явними ознаками "бідності" населення країни, заощадження швидше формують відкладений попит на купівлю товарів і послуг першої необхідності.

В Україні економічна активність населення є досить низькою, оскільки, по-перше, довіра населення до державних інститутів, банківської системи, фондового ринку відновлюється досить повільно і весь час знаходиться в дуже тісній залежності від змін, що відбуваються в політичному житті країни, по-друге, значна частина населення просто не володіє необхідними знаннями з приводу того, як в умовах ринкової економіки необхідно розпоряджатись тимчасово вільними коштами. Все це певною мірою знижує ліквідність та ефективність функціонування фінансового ринку країни.

Не сприяють підвищенню активності населення також й руйнівні наслідки світової фінансової кризи. В Україні на сьогодні, на жаль, існує неефективна система захисту заощаджень населення, обмежений доступ власників капіталів до інформації про певні підприємства, які реалізують цінні папери, недостатній рівень професійних знань учасників фінансового ринку. Результатом неефективного державного регулювання фінансового ринку стала відсутність його впливу на ефективний розподіл грошей і капіталу в умовах ринкових перетворень, інтеграції світових економічних процесів.

Питання для самодіагностики

1. Назвіть історичні передумови розвитку банківських систем.
2. Де і коли виникли перші банки, перші центральні банки?
3. Розкрийте сутність понять "банк", "банківська установа".
4. Визначте, в чому полягають відмінності діяльності банку від функціонування промислових, торгівельних та інших суб'єктів господарювання.
5. Які функції в ринковій економіці виконують банківські установи?
6. Розкрийте важливі завдання, які виконують банки.
7. Визначте, як на економічну сутність банку впливають принципи його діяльності.
8. Які вам відомі загальні та специфічні риси банківської системи?

9. Які ви знаєте види банків? Схематично відобразіть класифікацію банків.

10. Розкрийте переваги та недоліки універсальних та спеціалізованих банків. Наведіть приклади спеціалізованих банків.

11. Охарактеризуйте діяльність спеціалізованих банків.

12. Які види операцій виконують універсальні та спеціалізовані банки?

13. У чому полягає різниця між операціями та послугами банків?

14. Визначте особливості побудови банківських систем розвинених країн світу.

15. Дайте характеристику основним періодам розвитку банківської системи України.

16. Визначте моделі взаємовідносин і взаємозв'язків між центральними банками та існуючими гілками влади.

17. Які функції виконує банківська система в фінансовій системі країни?

18. Поясніть вплив банківської системи на темпи і пропорції економічного розвитку.

19. Визначте фактори, які впливають на банкрутство банків.

20. Перелічіть основні напрями розвитку банківської системи України.

Практичні завдання

Завдання 1.1. Діяльність банку "Харків" за 2011 рік характеризується такими показниками (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Показники діяльності банку, тис. грн

№ п/п	Показник	Сума, тис. грн
1	2	3
1	Субординований борг	871,3
2	Кореспондентський рахунок в НБУ	227,5
3	Фінансовий результат поточного року	5 078,0
4	Кредити НБУ	129,6
5	Кредити надані іншим банкам	4 587,8
6	Вкладення в цінні папери	587,5
7	Основні засоби	248,1

1	2	3
8	Вкладні рахунки юридичних осіб	45 789,9
9	Статутний капітал	125,8
10	Кредити наданні суб'єктам господарювання	41 582,0
11	Кредити надані фізичним особам	59 781,9
12	Кредити інших банків	487,7

Необхідно:

1. Згрупувати показники, які характеризують активні операції; пасивні операції. Результати аналізу подати у вигляді аналітичної таблиці.
2. Проаналізувати структуру активів і пасивів банку.

Приклад розв'язання

Облікова модель бухгалтерського балансу банку має такий вигляд:

$$\text{Активи} = \text{Капітал} + \text{Зобов'язання.}$$

Групування показників для подальшого аналізу балансу банку наведено в табл. 1.2.

Таблиця 1.2

Групування показників, які характеризують активні та пасивні операції банку "Харків", тис. грн

Актив		Пасив	
Вкладення в цінні папери	587,5	Субординований борг	871,3
Основні засоби	248,1	Кредити НБУ	129,6
Кредити надані суб'єктам господарювання	41 582,0	Кредити інших банків	487,7
Кредити надані іншим банкам	4 587,8	Вкладні рахунки юридичних осіб	45 789,9
Кореспондентський рахунок в НБУ	227,5	Фінансовий результат поточного року	5 078,0
Кредити надані фізичним особам	59 781,9	Статутний капітал	125,8

Загальний аналіз балансу банку здійснюється за допомогою методик горизонтального та вертикального аналізу.

Горизонтальний або трендовий аналіз дає можливість дослідити динаміку окремих статей балансу банку та валюти балансу в цілому. В процесі використання цього виду аналізу розраховуються абсолютний приріст, темпи росту (приросту) окремих показників за ряд періодів та визначаються тенденції їх розвитку.

Вертикальний (або структурний) аналіз ґрунтується на структурному дослідженні окремих статей балансу. У процесі такого аналізу визначається питома вага окремої статті в загальній сумі активних операцій.

Завдання 1.2. Діяльність банків України за 2 півріччя поточного року характеризується такими показниками, млн грн:

- кошти суб'єктів господарювання становлять – 12 800;
- вклади фізичних осіб – 10 250,2;
- міжбанківські кредити та депозити – 3 948,2;
- кредити надані суб'єктам господарювання – 25 741,5;
- кредити надані іншим банкам – 3 355,8;
- кошти бюджету та позабюджетних фондів – 1 111,6;
- кошти від НБУ – 743,0;
- субординований борг – 601,2;
- кредити надані фізичним особам – 989,1;
- вкладення в цінні папери – 1 200.

Необхідно:

1. Згрупувати показники, які характеризують активні операції; пасивні операції.
2. Проаналізувати структуру активів і пасивів системи банків України.

Завдання 1.3. Діяльність банку "Харків" характеризується показниками, наведеними у табл. 1.3.

Таблиця 1.3

Агрегований баланс банку, тис. грн

№ п/п	Стаття	2010 р.	2011 р.
1	2	3	4
1	Активи	2 795,956	4 311,235
1.1	Кошти в НБУ та готівкові кошти в державних банках	501,256	600,145
1.2	Кошти в інших банках	720,050	1 360,050

Закінчення табл. 1.3

1	2	3	4
1.3	Кредити та заборгованість клієнтів	1 472,000	2 350,040
1.4	Інші активи	102,650	1,000
2	Пасиви		
2.1	Кошти банків	495,256	900,200
2.2	Кошти клієнтів	1 500,050	2 500,200
2.3	Статутний капітал	300,450	450,000
2.4	Інші пасиви	500,200	460,835

Необхідно:

1. На основі наведених даних проаналізувати структуру і динаміку зміни статей балансу банку.
2. Зробити висновки щодо тенденцій зміни показників.
3. Побудувати графіки динаміки і структури пасивів і активів балансу банку.

Завдання 1.4. Показники, які характеризують активні операції банку "Харків" наведено у табл. 1.4.

Таблиця 1.4

Актив банку, тис. грн

№ п/п	Статті активу	2010 р.	2011 р.
1	Каса банку	340	545
2	Кореспондентський рахунок в НБУ	1 602	2 335
3	Кошти в інших банках, кредити та аванси іншим банкам	6 363	5 412
4	Кредити, видані підприємствам	6 259	6 156
5	Споживчі кредити	4 351	4 947
6	Цінні папери на продаж	58	774
7	Інвестиційні цінні папери	148	137
8	Основні засоби	3 309	3 630
9	Інші активи	208	399
Усього активів		22 638	24 335

Необхідно:

1. На основі наведених даних проаналізувати структуру і динаміку активних операцій банку (абсолютний приріст, темпи росту та приросту).
2. Зробити висновки щодо тенденцій зміни розрахованих показників.

Завдання 1.5. Показники, які характеризують пасивні операції банку "Харків" наведено у табл. 1.5.

Таблиця 1.5

Пасив банку, тис. грн

№ п/п	Статті пасиву	2010 р.	2011 р.
Зобов'язання			
1	Кореспондентський рахунок НБУ	593	620
2	Кореспондентські рахунки інших банків	1 388	1 258
3	Кредити НБУ	98	89
4	Кредити інших банків	1 905	1 560
5	Поточні рахунки клієнтів	5 520	4 560
6	Вкладні рахунки фізичних осіб	6 617	7 076
7	Вкладні рахунки юридичних осіб	2 264	3 120
	Усього зобов'язань	16 121	18 283
Капітал			
1	Статутний капітал	1 242	1 260
2	Резервні фонди	2 890	2 640
3	Нерозподілений прибуток минулих років	1 105	482
4	Фінансовий результат поточного року	1 280	1 670
	Усього капіталу	6 517	6 052
	Усього пасивів	22 638	24 335

Необхідно:

1. На основі наведених даних проаналізувати структуру і динаміку пасивних операцій банку (абсолютний приріст, темпи росту та приросту).
2. Зробити висновки щодо тенденцій зміни розрахованих показників.

Завдання 1.6. На основі джерел офіційної статистики проведіть дослідження за поточний та попередній роки і зробіть висновки щодо динаміки кількості банків в Україні, їх видів, структури банківських послуг.

Тести для перевірки знань

1. Банківська система України представлена:

- а) трирівневою структурою;
- б) дворівневою структурою;
- в) однорівневою структурою.

2. *Банківська система виконує такі основні функції:*

- а) обігову, емісійну, стабілізаційну;
- б) трансформаційну, регуляційну, капіталотворчу;
- в) трансформаційну, емісійну, стабілізаційну.

3. *Учасниками банку в Україні можуть бути:*

- а) юридичні особи, в яких цей банк має істотну участь;
- б) резиденти та нерезиденти;
- в) юридичні та фізичні особи;
- г) держава;
- д) об'єднання громадян, релігійні та благодійні організації.

4. *Банк набуває статусу спеціалізованого у разі:*

- а) якщо понад 35 % активів є активами одного типу;
- б) якщо понад 50 % активів є активами одного типу;
- в) якщо всі його активи однорідні.

5. *Уперше у світовій практиці центральні банки було створено:*

- а) у Швейцарії;
- б) в Англії;
- в) у Швеції;
- г) у Росії.

6. *У більшості країн світу центральні банки підпорядковуються:*

- а) парламентам;
- б) казначейству;
- в) міністерству фінансів;
- г) б, в.

7. *Міжнародна фінансова конвенція, відповідно до якої всі країни світу повинні були організувати свій центральний банк, була прийнята у:*

- а) 1920 – 1939 рр.;
- б) 1940 – 1970 рр.;
- в) XVIII – XIX ст.;
- г) 2000 році.

8. *Кредитно-депозитні установи США включають:*

- а) комерційні банки;
- б) депозитно-інвестиційні союзи;
- в) ощадні банки;
- г) позиково-ощадні асоціації.

9. *Капітал центрального банку Японії належить:*

- а) державі;
- б) приватним акціонерам;
- в) державі та приватним акціонерам.

10. *Особливістю банківської системи Японії є:*

- а) значний контроль держави за діяльністю банків;
- б) утворення фінансово-промислових груп;
- в) велика частка іноземного капіталу.

11. *Основною ознакою, що "виділила" центральні банки серед усіх банків є:*

- а) рефінансування банків;
- б) виконання агентських функцій для уряду;
- в) функція єдиного емісійного центру;
- г) функція нагляду за діяльністю банків.

12. *Інституційна побудова системи банківського регулювання та нагляду визначається:*

- а) особливостями історичного та економічного розвитку;
- б) традиціями;
- в) характером банківської системи;
- г) усі відповіді правильні

13. *Закон України "Про банки і банківську діяльність" було прийнято:*

- а) у 1999 році;
- б) у 1991 році;
- в) у 2001 році.

14. *Створення "кишенькових" банків відноситься до такого періоду розвитку банківської системи України:*

- а) 1988 – 1990 рр.;
- б) 1991 – 1992 рр.;
- в) 1993 – 1997 рр.;
- г) 1998 – 2000 рр.;
- д) 2001 – 2008 рр.

15. *Банкрутство банку може зумовлюватись причинами:*

- а) збиткова діяльність;
- б) втрата чистини активів;
- в) надмірна ліквідність.

2. Банки другого рівня як ключова складова банківської системи

Мета: вивчити теоретичні основи створення сучасного банку, розглянути практичні приклади розв'язання завдань з розрахункового та кредитного обслуговування клієнтів банку.

Компетентності, якими має володіти студент після вивчення теми:

знання: сутність банку, порядок здійснення активних та пасивних операцій банку;

уміння: вміти розміщати кошти в найбільш привабливі проекти, відкривати клієнтські рахунки, проводити оцінку кредитоспроможності позичальника;

комунікації: здатність ефективно формувати стратегію кредитної політики банку, донести до клієнтів банку інформацію ефективного розміщення грошей. Вміти розміщати кошти в найбільш привабливі проекти, відкривати клієнтські рахунки, проводити оцінку кредитоспроможності позичальника;

автономність та відповідальність: використання в практичній діяльності технологій здійснення оцінки кредитоспроможності позичальника, готовність до дії в ситуації невизначеності.

Питання

- 2.1. Організація діяльності та управління банком.
- 2.2. Банки на ринку банківських послуг. Порядок створення, реєстрації та ліцензування діяльності банку.
- 2.3. Формування ресурсної бази банку.
- 2.4. Основи організації розрахунків.
- 2.5. Особливості кредитно-інвестиційних операцій банків.
- 2.6. Специфіка операцій банків в іноземній валюті.

2.1. Організація діяльності та управління банком

Процес розбудови ринкових відносин та подолання кризових явищ перехідного періоду характеризується передусім, появою нових економічних структур різного типу: приватних підприємств, холдингових і трастових

компаній, інвестиційних фондів, акціонерних товариств та ін. До таких структур, що утворилися в постсоціалістичному суспільстві у колі перших ринкових інститутів, відносяться й банки, питома вага та сталість розвитку яких були набагато вищими, ніж у всіх інших ринкових структур.

Сучасні банки є одним із складових елементів банківської системи, найбільш значущими учасниками грошового ринку, найважливішими елементами відтворювальної структури економіки. Втім, банк – це юридична особа, котрій на підставі ліцензії та діючого законодавства надано право здійснювати банківські операції на комерційній основі.

Разом з цим банк як підприємство має свою специфіку, бо його діяльність відрізняється від діяльності багатьох підприємств. Ці відмінності полягають у такому:

1. Банк – це торгове підприємство. На відміну від промисловості, сільського господарства, будівництва, транспорту і зв'язку діє в сфері обміну, а не виробництва.

2. Банк – це посередницьке підприємство, яке погоджує інтереси кредитора і позичальника, здійснюючи тим самим перелив коштів з однієї сфери господарства (сектору економіки) в іншу (інший). Проте на відміну від індивідуального кредитора ресурси в банку втрачають свій первісний вигляд.

3. Банк – це кредитне підприємство особливого типу.

Законом України "Про банки і банківську діяльність" визначено, що *банк* – юридична особа, яка має виключне право на підставі ліцензії Національного банку України здійснювати у сукупності такі операції: залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб та розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик, відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб [1]. Серед приблизно 200 операцій, які виконують банки, виділяють декілька базових, що й визначають банк як фінансову установу (додаток Б).

До базових банківських операцій належать [1]:

- 1) приймання вкладів (депозитів) від юридичних і фізичних осіб;
- 2) відкриття та ведення поточних рахунків клієнтів і банків-кореспондентів, у тому числі переказ грошових коштів з цих рахунків за допомогою платіжних інструментів та зарахування коштів на них;
- 3) розміщення залучених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик.

Банк, крім перелічених операцій, має право здійснювати такі операції та угоди:

- 1) операції з валютними цінностями;
- 2) емісію власних цінних паперів;
- 3) організацію купівлі та продажу цінних паперів за дорученням клієнтів;
- 4) здійснення операцій на ринку цінних паперів від свого імені (включаючи андеррайтинг);
- 5) надання гарантій і поручительств та інших зобов'язань від третіх осіб, які передбачають їх виконання у грошовій формі;
- 6) придбання права вимоги на виконання зобов'язань у грошовій формі за поставлені товари чи надані послуги, приймаючи на себе ризик виконання таких вимог та прийом платежів (факторинг);
- 7) лізинг;
- 8) послуги з відповідального зберігання та надання в оренду сейфів для зберігання цінностей та документів;
- 9) випуск, купівлю, продаж і обслуговування чеків, векселів та інших оборотних платіжних інструментів;
- 10) випуск банківських платіжних карток і здійснення операцій з використанням цих карток;
- 11) надання консультаційних та інформаційних послуг щодо банківських операцій.

У ринковій економіці функціонують різні види банків, які класифікуються за певними ознаками:

I. За формою власності:

- 1) державні;
- 2) приватні;
- 3) кооперативні.

В Україні функціонують два державні банки: експортно-імпортний та ощадний. Решта банків є приватними і мають статус акціонерних товариств і товариств з обмеженою відповідальністю.

II. За масштабами операцій:

- 1) роздрібні (акумуляують кошти численних клієнтів, невеликі за обсягом. При цьому потрібна розвинута інфраструктура);
- 2) оптові обслуговують незначну кількість великих клієнтів, а необхідні ресурси залучають на фінансовому ринку.

III. *За територіальним охопленням:*

міжнародні;

регіональні;

банки, що ведуть діяльність у національному масштабі (колишні спеціалізовані банки).

IV. *За колом виконуваних операцій:*

1) спеціалізовані;

2) універсальні.

Спеціалізовані банки обмежують свою діяльність невеликим колом операцій або функціонують у вузькому секторі ринку, або обслуговують окремі галузі економіки (ощадні, іпотечні, банки споживчого кредиту, банки підтримки, гарантійні, розрахункові (клірингові) банки або палати).

Універсальні банки виконують широкий спектр банківських операцій, охоплюють багато секторів грошового ринку та галузей економіки.

В Україні більшість банків універсальні. Їм заборонено здійснювати діяльність лише в сфері торгівлі, матеріального виробництва і страхування.

Крім функціональної виділяють галузеву і регіональну спеціалізації банків.

V. *За порядком формування статутного фонду* комерційні банки поділяються на акціонерні товариства відкритого і закритого типу та пайові банки.

VI. *За наявністю мережі* філій або безфіліальні.

Операції комерційних банків поділяються на:

активні (вкладення коштів);

пасивні (залучення ресурсів);

позабалансові (не відображають руху коштів, а тому до певного часу, тобто поки не відобразяться в доходах чи видатках банку, в балансі не значаться).

Державний банк – це банк, сто відсотків статутного капіталу якого належать державі. Державний банк засновується за рішенням Кабінету Міністрів України [1, с. 7].

Згідно із законом України "Про банки і банківську діяльність" банки мають право створювати **банківські об'єднання** таких типів: банківська корпорація, банківська холдингова група, фінансова холдингова група. Банки можуть бути учасниками промислово-фінансових груп з дотриманням вимог антимонопольного законодавства України.

Банківське об'єднання створюється за попередньою згодою Національного банку України та підлягає державній реєстрації шляхом внесення відповідного запису до Державного реєстру банків.

Банк може бути учасником лише одного банківського об'єднання. Учасники банківського об'єднання перед своєю власною назвою вказують назву банківського об'єднання.

Комерційні банки можуть створювати свої філії та представництва як на території України, так і за її межами. Філії та представництва банку є його відособленими підрозділами, розташованими поза межами банку, і функціонують на підставі положень про філію чи представництво. На відміну від представництв, які фінансуються банком і діють від його імені без права виконувати банківські операції, філії виконують усі або деякі його функції. Представництвам відкриваються поточні рахунки в регіональних управліннях НБУ за місцем їх створення, а філії проводять усі операції за субкореспондентськими рахунками.

У разі відкриття представництв іноземних банків в Україні, крім клопотання про реєстрацію, положення про представництво і довіреності керівникам на здійснення представницьких функцій, у НБУ подаються витяг з банківського (торгівельного) реєстру про реєстрацію банку та свідоцтво про реєстрацію представництва Міністерством зовнішньоекономічних зв'язків України. Всі документи оформляються мовою оригіналу з нотаріально завіреними перекладами. Крім того, вони мають бути нотаріально засвідченими за місцем їх видачі і легалізовані в консульських установах України.

Усі вітчизняні банківські установи, включаючи філії і представництва, зобов'язані згідно з положенням НБУ "Про порядок створення і реєстрації комерційних банків" у місячний строк повідомляти Національному банку України про внесення змін і доповнень в установчі документи, положення про філію, представництво та інші документи, що підтверджують їх реєстрацію.

Для більш детального вивчення банківських операцій розглянемо типову структуру банку.

Організаційна структура визначається двома основними моментами:
структурою управління банком;
структурою його функціональних підрозділів та служб.

Згідно з положеннями законів України "Про господарські товариства" та "Про банки і банківську діяльність" структура управління кооперативними,

пайовими та акціонерними банками з недержавною формою власності є такою (рис. 2.1).

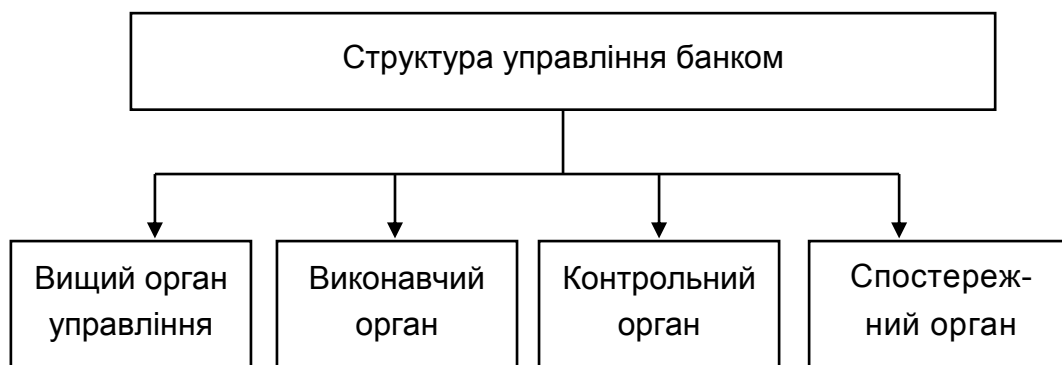


Рис. 2.1. Структура управління банку

Вищим органом управління акціонерного, пайового та кооперативного банку з недержавною формою власності є *загальні збори учасників*. Збори вирішують стратегічні завдання в діяльності банку:

- визначення основних напрямків діяльності банку, затвердження планів його діяльності та звітів про їх виконання;
- обрання та відкликання голів і членів спостережної ради та ревізійної комісії;
- внесення змін та доповнень до статуту банку;
- затвердження річних результатів діяльності банку, включаючи дочірні підприємства, порядку розподілу прибутку;
- прийняття рішення про додатковий випуск акцій (для акціонерного банку) чи встановлення розміру та порядку внесення учасниками додаткових вкладів для збільшення статутного капіталу (для пайового чи кооперативного банку);
- прийняття рішення, про припинення діяльності банку, призначення ліквідатора, затвердження ліквідаційного балансу;
- інші питання, що віднесені статутом банку до компетенції загальних зборів учасників.

Загальні збори скликаються щорічно, не пізніше ніж через місяць після складання балансу банку за звітний рік.

Вищим органом управління державного банку є *наглядова рада*, діяльність якої визначається відповідним положенням, затвердженим на її засіданні, а повноваження визначені Законом України "Про банки

і банківську діяльність". діяльності банку, затвердження планів його діяльності та звітів про їх виконання.

Наглядова рада здійснює контроль за діяльністю правління та захищає інтереси держави як акціонера, не втручаючись в оперативну діяльність банку.

Очолює вищий орган управління державного банку голова, який обирається наглядовою радою зі складу її членів.

Вищий орган управління будь-якого банку реалізує свої завдання та функції безпосередньо через *виконавчі та контрольні* органи, які повністю йому підзвітні.

Виконавчим органом управління банків недержавної форми власності є *правління (рада директорів)*. Правління банку (рада директорів) діє на основі затвердженого загальними зборами учасників чи спостережною радою банку положення і вирішує всі питання поточної діяльності, які не належать до виключної компетенції загальних зборів учасників. Роботою правління керує голова правління, який обирається чи призначається згідно зі статутом банку. Голова правління банку не може бути одночасно головою загальних зборів учасників.

Контроль за фінансово-господарською діяльністю банку здійснює *ревізійна комісія*, склад якої затверджується загальними зборами учасників. Персональний та кількісний склад ревізійної комісії державного банку визначається наглядовою радою.

Комісія здійснює перевірку фінансово-господарської діяльності банку з недержавною формою власності як із власної ініціативи, так і за дорученням загальних зборів, спостережної ради та на вимогу учасників банку, які володіють у сукупності більше, ніж 10 % голосів. Результати перевірок доводяться до відома вищого управлінського органу банку.

З метою оперативного контролю за поточною діяльністю виконавчого органу всі банки створюють *службу внутрішнього аудиту*, який підзвітний та підпорядкований правлінню банку. Його повноваження та порядок роботи визначаються відповідним положенням про внутрішній аудит, затвердженим виконавчим органом банку.

На службу внутрішнього аудиту покладено виконання таких функцій:

- нагляд за поточною діяльністю банку;
- контроль за дотриманням чинного законодавства, нормативно-правових актів НБУ та рішень органів управління банку;

- перевірка результатів поточної фінансової діяльності банку;
- аналіз інформації щодо діяльності банку, професійної придатності та дотриманні повноважень посадовими особами банку;
- розроблення та надання вищому органу управління банку висновків та пропозицій за результатами перевірок;
- інші функції, пов'язані з наглядом та контролем за діяльністю банку.

Комерційні банки з недержавною формою власності за рішенням загальних зборів учасників створюють спостережний орган з метою загального керівництва роботою банку та контролю за роботою правління (ради директорів) та ревізійної комісії. Таким органом є *спостережна рада*, яка захищає інтереси акціонерів у перерві між проведенням загальних зборів. Рада вирішує стратегічні завдання управління та розвитку банку, керуючись чинним законодавством та нормативними актами НБУ.

Організаційна структура комерційного банку включає функціональні служби та підрозділи, кожен з яких виконує певні операції і має свої права та обов'язки. Основним критерієм організаційної побудови банку є економічний зміст та обсяг операцій, які він виконує. Департаменти, управління або відділи (залежно від обсягу операцій та масштабності самого банку) формуються відповідно до класифікації окремих банківських операцій або їхніх груп за функціональним призначенням. Тому їх кількість і конкретна назва у різних комерційних банків можуть бути неоднаковими. Так, у структурі найбільших банків України основна функціональна ланка – департаменти, окремі з яких складаються з управлінь і відділів. Однак найпоширенішою структурною одиницею у більшості вітчизняних банків є управління.

Функціональна структура комерційного банку формується з урахуванням головних операцій, тому в кожному банку вона специфічна.

2.2. Банки на ринку банківських послуг. Порядок реєстрації та ліцензування банківських установ

Комерційні банки в Україні створюються на акціонерних та пайових засадах з дозволу Національного банку України. Вони мають бути зареєстровані в Республіканській книзі реєстрації банків, валютних бірж та інших фінансово-кредитних установ.

Засновниками комерційного банку можуть бути вітчизняні та іноземні юридичні і фізичні особи за винятком Рад народних депутатів та їхніх виконавчих органів, політичних та профспілкових організацій, спілок, партій, громадських фондів, а також окремих категорій громадян, об'єднань громадян, релігійних та благодійних організацій, а також юридичних осіб, в яких банк бере участь, а також юридичних осіб, щодо яких неможливе встановлення їх власників і джерела коштів, за рахунок яких вони здійснюють внески до статутного капіталу чи купують акції.

Учасники (акціонери) можуть набувати істотної участі у банку за умови отримання письмового дозволу НБУ, при цьому вони повинні мати бездоганну ділову репутацію та задовільний фінансовий стан відповідно до вимог НБУ.

Статутний фонд комерційного банку формується тільки за рахунок власних коштів засновників у грошовій формі. Забороняється використання для формування статутного фонду бюджетних коштів та коштів, отриманих у кредит. Внески засновників банку до статутного фонду робляться тільки в національній валюті. Внески іноземних засновників конвертуються у національну валюту України за офіційним курсом НБУ на дату підписання установчого договору.

Розмір статутного фонду визначається засновниками банку, але не може бути меншим за нормативні вимоги Національного банку України. Згідно з інструкцією НБУ "Про порядок створення і реєстрації комерційних банків" з 1 січня 1998 року мінімальний рівень статутного фонду комерційного банку, створеного з участю національного капіталу, повинен відповідати сумі, еквівалентній 1 млн євро. Якщо банк створюється з участю іноземного капіталу, частка якого не перевищує 50 % статутного фонду, то величина останнього не може бути нижчою за суму, еквівалентну 5 млн євро. У випадку, коли частка іноземного капіталу становить 50 % і більше, мінімальний статутний фонд має бути не меншим за суму, еквівалентну 10 млн євро.

Для формування статутного фонду в регіональному управлінні НБУ за місцем створення комерційного банку відкривається поточний рахунок, на який кожен засновник вкладає визначену установчими документами частку статутного фонду.

Для реєстрації орган управління банку у двотижневий строк після аудиторської перевірки фінансового стану засновників подає до

регіонального управління НБУ за місцем створення банку такі документи:

- 1) заяву про реєстрацію банку;
- 2) установчий договір;
- 3) статут банку;
- 4) протокол установчих зборів;
- 5) економічне обґрунтування та мету створення банку;
- 6) висновок аудиторської організації;
- 7) бухгалтерську та фінансову звітність засновників;
- 8) відомості про наявність професійно придатних перших керівних осіб банку;
- 9) копію платіжного документа про внесення плати за реєстрацію; копію звіту про проведення відкритої підписки на акції;
- 10) документ, що підтверджує наявність приміщення;
- 11) установчі документи акціонерів (учасників) банку.

Пакет документів передається на розгляд у регіональне управління НБУ за місцем створення комерційного банку, де протягом двох тижнів мають бути підготовлені висновки щодо фінансового стану, платоспроможності, репутації акціонерів (учасників); наявності приміщення, придатного для розміщення банку; професійної придатності і репутації перших посадових осіб майбутнього банку.

Висновки РУ НБУ разом із пакетом документів передаються в центральний апарат НБУ, де розглядаються управлінням реєстрації і ліцензування комерційних банків, департаментом валютного регулювання, юридичним департаментом, а в разі необхідності й іншими департаментами.

Остаточне рішення про можливість створення комерційного банку з національним капіталом приймає *Комісія з питань нагляду і регулювання діяльності банків*. Для банків, що створюються з участю іноземного капіталу таке рішення ухвалюється *Правлінням НБУ*. Реєстрація банку здійснюється шляхом внесення відповідного запису в Республіканську книгу реєстрації банків, валютних бірж та інших фінансово-кредитних установ у місячний строк з дня отримання документів Національним банком України. У разі зволікання з реєстрацією банків без поважних причин НБУ сплачує засновникам штраф у розмірі 0,01 % заявленого статутного фонду за кожен день затримки реєстрації.

Після реєстрації кошти з поточного рахунку, відкритого для формування статутного фонду, переказуються на відкритий новоствореному комерційному банку кореспондентський рахунок у НБУ у статутний фонд.

У разі відмови в реєстрації банку кошти, що були акумульовані на поточному рахунку для формування статутного фонду, повертаються акціонерам (учасникам).

Створення нового банку регулюється загальним або спеціальним банківським законодавством, яке в більшості країн передбачає необхідність отримання спеціального дозволу (ліцензії) на відкриття банку. Ліцензування має на меті обмежити здійснення банківських операцій тільки тими юридичними особами, які мають дозвіл на їх проведення від уповноваженого органу.

Для отримання ліцензії кредитна установа, що подає заяву, повинна дотримуватись низки вимог, передусім щодо:

- мінімального розміру статутного капіталу;

- джерел формування статутного капіталу;

- складу засновників банку;

- кваліфікації, досвіду та репутації керівництва банку;

- кола операцій, що виконуватимуться банком, та стратегії його діяльності;

- правильності оцінки банківських активів за їх ринковою вартістю;

- заходів щодо створення резервів на випадок виникнення сумнівних та безнадійних боргів і збитків від банківської діяльності.

Рішення про надання чи відмову у видачі ліцензії та дозволу НБУ приймає протягом місяця з дня отримання клопотання і повного пакета документів.

Банківська ліцензія та письмовий дозвіл на здійснення окремих операцій оформлюються на спеціальних бланках з підписом заступника Голови Національного банку України і набувають чинності з моменту прийняття рішення Комісією з питань нагляду і регулювання діяльності банків НБУ. Строк дії ліцензії та дозволу не обумовлюється, тобто вони дійсні весь період діяльності банку. Відкликання ліцензії на всі банківські операції означає припинення банківської діяльності взагалі. Підставами для відкликання банківської ліцензії згідно з чинним законодавством є:

- недостовірність інформації в документах, наданих для отримання ліцензії;

не проведення банком жодної операції протягом року з дня отримання ліцензії;

недотримання обов'язкових умов для одержання ліцензії протягом року з дати реєстрації банку;

наявність порушень законів та нормативно-правових актів НБУ, які призвели до значної втрати активів та неплатоспроможності банку;

неможливість за висновком тимчасової адміністрації приведення банку у правову відповідність з вимогами чинного законодавства та нормативно-правових актів НБУ;

недоцільність виконання плану тимчасової адміністрації щодо реорганізації банку.

Оформлена банківська ліцензія та письмовий дозвіл на здійснення окремих операцій надсилаються генеральним департаментом банківського нагляду територіальному управлінню НБУ за місцем створення чи функціонування комерційного банку і видаються голові правління чи його представнику на підставі довіреності і копії документа про оплату процедури ліцензування.

Рішення про відмову у видачі ліцензії, письмового дозволу надсилається комерційному банку в письмовій формі із зазначенням причин відмови.

Комерційні банки в межах отриманої ліцензії на здійснення банківських операцій можуть видавати своїм філіям дозвіл на право здійснення визначених головним банком операцій у межах, дозволених Національним банком України.

2.3. Формування ресурсної бази банку

Передумовою ефективної діяльності комерційного банку як специфічного господарського товариства виступає створення відповідної ресурсної бази, тобто сукупності грошових коштів, що надходять у розпорядження банку з різних джерел та використовуються ним для здійснення активних операцій. Первісну роль у цьому процесі відіграє формування власного капіталу банку.

Капітал банку – це фонд ресурсів, що були внесені засновниками, акціонерами (учасниками) банку, і належать їм. Він складається зі

статутного фонду, загальних резервів і фондів банку та нерозподіленого прибутку.

Капітал комерційного банку, як і капітал звичайного підприємства, виконує важливі функції, основними серед яких виступають:

- захисна, тобто функція страхування інтересів вкладників і кредиторів та покриття збитків від банківської діяльності;
- функція забезпечення діяльності, за допомогою якої вже на початку діяльності, ще до залучення достатньої кількості депозитних ресурсів, комерційний банк має можливість фінансувати оренду або придбання офісу, закупівлю техніки та обладнання, наймання персоналу тощо;
- функція регулятора діяльності, тобто використання капіталу як бази для розрахунку відповідних обов'язкових економічних нормативів, що регулюють діяльність комерційних банків.

На відміну від звичайних промислових та комерційних підприємств, де частка власного капіталу, як правило, становить у середньому 40 – 60 % загальних активів, комерційні банки працюють в основному із залученими ресурсами, а власний капітал використовується для своєрідного захисту інтересів вкладників і кредиторів та покриття збитків від банківських операцій. За цих умов вважається припустимим, якщо розмір власного капіталу становить не менше 4 % загальних активів банку.

Для здійснення комерційної і господарської діяльності банки повинні мати у своєму розпорядженні певну суму грошових коштів, тобто ресурсів.

Ресурси комерційного банку – це сукупність грошових коштів, що перебувають у його розпорядженні і використовуються для виконання активних операцій. Операції, з допомогою яких комерційні банки формують свої ресурси, називаються пасивними.

Згідно з існуючими у банківській практиці традиціями ресурси комерційних банків поділяють на власні, залучені та позичені кошти.

До власних ресурсів комерційних банків, або до банківського капіталу, належать фонди, які створюються банками для забезпечення фінансової сталості, комерційної і господарської діяльності а також прибуток поточного і минулого років.

Структура банківського капіталу не є сталою за якісним складом і змінюється протягом року залежно від багатьох чинників, зокрема від якості активів, використання прибутку, політики банку щодо забезпечення приросту капітальної бази тощо.

Частка власного капіталу комерційного банку у сукупних ресурсах невелика, тоді як у сфері матеріального виробництва співвідношення власного і позиченого капіталів інше. Так, для промислового підприємства вважається нормою, коли власний капітал становить 50 % загального капіталу, для комерційного банку ж достатнім вважається 8 %. Це зумовлено специфікою банківської діяльності. Банк користується переважно чужими грошима, а власні кошти призначені передусім для страхування інтересів вкладників і кредиторів банку, а також для покриття поточних збитків від банківської діяльності. Інакше кажучи, власний капітал комерційного банку виконує здебільшого захисну функцію. Функція ж забезпечення оперативної діяльності, яка для власних коштів підприємств сфери матеріального виробництва постає головною, для власного банківського капіталу є другорядною. Однак роль власного капіталу комерційного банку як джерела забезпечення його оперативної діяльності на перших порах після його утворення є досить відчутною. За рахунок власного капіталу фінансується придбання меблів, організаційної та комп'ютерної техніки, будівництво або оренда банківських офісів, упровадження систем банківського захисту, банківських технологій і систем зв'язку.

Власний капітал комерційного банку може також використовуватися для участі у власності акціонерних та спільних підприємств.

Регулятивний капітал є одним з найважливіших показників діяльності банків, основним призначенням якого є покриття негативних наслідків різноманітних ризиків, які банки беруть на себе в процесі своєї діяльності, та забезпечення захисту вкладів, фінансової стійкості й стабільної діяльності банків.

Він складається з двох рівнів:

- основний капітал (капітал першого рівня);
- додатковий капітал (капітал другого рівня).

Відповідно до діючого законодавства, капітал банку включає *основний капітал* і *додатковий капітал*.

Основний капітал включає:

- фактично сплачений зареєстрований статутний капітал;
- розкриті резерви, що створені або збільшені за рахунок нерозподіленого прибутку (резерви, що оприлюднені банком у фінансовій звітності): дивіденди, що направлені на збільшення статутного капіталу; емісійні різниці; резервні фонди, що створюються згідно із законами України; загальні резерви, що створюються під невизначений ризик при

проведенні банківських операцій; прибуток минулих років; прибуток минулих років, що очікує затвердження.

Ці складові включаються до капіталу першого рівня лише за умови, що вони відповідають таким критеріям: відрахування до резервів і фондів здійснено з прибутку після оподаткування або з прибутку до оподаткування, скоригованого з урахуванням усіх потенційних податкових зобов'язань; призначення резервів та фондів і рух коштів за цими резервами і фондами окремо розкрито в оприлюднених звітах банку; фонди мають бути в розпорядженні банку з метою необмеженого і негайного їх використання для покриття збитків.

Загальний розмір основного капіталу визначається з урахуванням обсягу очікуваних (можливих) збитків за невиконаними зобов'язаннями контрагентів та зменшується на суму:

- недосформованих резервів під можливі збитки: за кредитними операціями; операціями з цінними паперами; дебіторською заборгованістю; простроченими понад 30 днів та сумнівними щодо отримання нарахованими доходами за активними операціями; коштами, розміщеними на кореспондентських рахунках у банках (резидентах і нерезидентах), які визнані банкрутами або ліквідовуються за рішенням уповноважених органів, або які зареєстровані в офшорних зонах;

- нематеріальних активів вирахуванням суми зносу;

- капітальних вкладень у нематеріальні активи;

- збитків минулих років і збитків минулих років, що очікують затвердження;

- збитків поточного року.

Додатковий капітал має менш постійний характер та його розмір піддається змінам. Він складається з різних резервів, результату переоцінки основних засобів; прибутку поточного року, субординованого боргу.

Найважливішою складовою банківського капіталу є статутний фонд. Його частка в цілому по банківській системі у різних часових інтервалах коливалась від 49,79 до 60,08 % сукупного капіталу українських банків.

Порядок формування статутного фонду залежить від форми організації банку. Якщо комерційний банк утворюється у формі акціонерного товариства (АТ) відкритого типу, то статутний фонд формується відкритою передплатою на акції, а якщо у формі АТ закритого типу – через перерозподіл усіх акцій серед засновників банку згідно з розміром їхньої частки у статутному фонді.

При утворенні банку як товариства з обмеженою відповідальністю статутний фонд поділяється на частки, розмір яких фіксується в засновницьких документах, а учасники банку несуть відповідальність за його зобов'язаннями у межах своєї частки.

Статутний фонд може створюватися тільки за рахунок власних коштів учасників (акціонерів) банку. Його формування за допомогою банківських кредитів не допускається.

Резервний фонд як складова основного капіталу формується на покриття непередбачених збитків від банківських операцій. Відрахування до резервного фонду здійснюються за рахунок прибутку банку. Обсяг відрахувань до резервного фонду має бути не меншим 5 % від прибутку банку до досягнення ним 25 % регулятивного капіталу. Якщо в результаті діяльності банку може виникати загроза інтересам вкладників та інших кредиторів банку, то Національний банк України має право вимагати від банку збільшення розміру резервного фонду та щорічних відрахувань до нього.

Фонд емісійних різниць виникає в тому випадку, якщо акції банку продаються за вартістю, вищою ніж їх номінальна вартість.

Фонди економічного стимулювання створюються з метою соціально-економічного розвитку банку та формуються за рахунок прибутку, що залишається після оподаткування.

Найважливішим елементом додаткового капіталу виступають резерви, що створюються за рахунок прибутку під можливі втрати від активних операцій банків (кредитних, інвестиційних). Основною метою формування цих резервів є відшкодування збитків, що можуть виникати у банків від неповернення наданих кредитів та процентів за ними, від операцій з цінними паперами та іноземною валютою.

Комерційні банки зобов'язані формувати резервний фонд на покриття непередбачених збитків за всіма статтями активів та позабалансовими зобов'язаннями.

У разі, коли діяльність банку може створювати загрозу інтересам вкладників та інших кредиторів банку, НБУ має право вимагати від нього збільшення розміру щорічних відрахувань до резервного фонду. Банки зобов'язані формувати інші фонди та резерви на покриття збитків від активів відповідно до нормативно-правових актів НБУ.

Банківський власний капітал поділяється на капітал-брутто та капітал-нетто. *Власний капітал-брутто* – це сума всіх фондів банку та

нерозподіленого прибутку за балансом. *Власний капітал-нетто* – це капітал-брутто за мінусом вкладень банку в господарську діяльність підприємств та організацій, акцій АТ, витрат майбутніх періодів, відвернених коштів. Тобто капітал-нетто – це та частина власних коштів банку, що може бути використана як кредитні ресурси.

Найбільш суттєвим і важливим джерелом формування та збільшення ресурсної бази комерційних банків виступають депозитні операції.

Депозитними є пасивні операції банків із залучення грошових коштів юридичних і фізичних осіб у національній та іноземній валютах у формі вкладів (депозитів) шляхом їх зарахування на відповідні рахунки на певних умовах. Більша частина ресурсів комерційного банку формується за рахунок залучених та позичених коштів, а не власних. Можливості комерційних банків у залученні коштів регулюються НБУ. Так, згідно з показником платоспроможності банку (адекватності капіталу), нормативне значення якого встановлює НБУ, залучені та позичені кошти не повинні перевищувати розмір власного капіталу більше, ніж у 12 разів.

Банки залучають вільні грошові кошти юридичних та фізичних осіб через виконання *депозитних операцій*, з допомогою яких використовують різні види банківських рахунків.

Депозит (вклад) – це грошові кошти в національній та іноземній валюті, передані їх власником або іншою особою за його дорученням у готівковій або безготівковій формі на рахунок власника для зберігання на певних умовах. Операції, пов'язані з залученням грошових коштів на вклади, називаються депозитними.

Практично всі клієнтські рахунки є депозитними. *Депозитним* може бути будь-який відкритий клієнту у банку рахунок, на якому зберігаються його грошові кошти. За формою використання рахунків вони поділяються на: депозити (вклади) до запитання; термінові, або строкові, депозити; умовні депозити.

Класифікація вкладів (депозитів) здійснюється за різними ознаками, основними серед яких є:

- вид та статус вкладника;
- термін вкладу.

За першою ознакою виділяються вклади юридичних та фізичних осіб, резидентів і нерезидентів.

За терміном користування вклади поділяються на дві великі групи – депозити до запитання та строкові.

Вклади (депозити) до запитання розміщуються у банку на розрахунковому або поточному рахунку клієнта. Вони використовуються для здійснення поточних розрахунків власника рахунку з його партнерами. На вимогу клієнта кошти з поточного рахунку в будь-який час можуть вилучатися через видачу готівки виконання платіжного доручення, сплату чеків або векселів. До вкладів до запитання прирівнюються внески з попереднім повідомленням банку про намір зняти гроші з рахунку (за умови, що термін повідомлення не перевищує одного місяця).

Для покриття операційних витрат, пов'язаних з веденням поточних рахунків, банк стягує з клієнта *комісійну винагороду*, Комісія може утримуватися з депозитного процента. Деякі банки не стягують комісії з безпроцентних рахунків за умови зберігання у них стабільного залишку не нижче встановленого рівня.

До депозитів до запитання можна віднести і кредитові залишки на контокорентних рахунках. Формою залучення банком вкладів до запитання є рахунок з овердрафтом. За режимом функціонування цей рахунок подібний до контокорентного.

Найбільш стабільними з точки зору прогнозування рівня залишків та визначення термінів повернення коштів є строкові вклади (депозити). Строкові вклади (депозити) – це грошові ресурси, які розміщуються їх власниками у банку для зберігання та зараховуються на відповідні депозитні рахунки на визначений термін з виплатою обумовлених процентів.

Комерційні банки в своїй поточній діяльності використовують різні форми строкових вкладів (депозитів). Однією з форм строкових вкладів є *сертифікати*. Сертифікати бувають *депозитні* та *ощадні*. Депозитні сертифікати надаються юридичним, а ощадні – фізичним особам.

У практичній банківській діяльності часто виникає ситуація, коли залучених банком депозитних ресурсів недостатньо для здійснення запланованих кредитно-інвестиційних операцій. Таким чином, утворюється різниця між розміром кредитів та інвестицій, які необхідно профінансувати, і наявною сумою депозитів. Для покриття цієї різниці, яка має назву "розрив фондів банку", використовуються ресурси, залучені шляхом здійснення банківських недепозитних операцій,

Серед недепозитних джерел формування банківських ресурсів найбільш поширеними на сучасному етапі є:

- отримання міжбанківських кредитів;
- рефінансування в Національному банку України;

- операції РЕПО;
- емісія цінних паперів власного боргу (банківські векселі, облігації тощо).

Основним джерелом недепозитних ресурсів є операції з отримання міжбанківських позик. Ці операції надають можливість банкам з недостатнім обсягом ресурсів забезпечувати виконання резервних вимог НБУ та задовольняти потреби власних клієнтів у кредитах шляхом залучення необхідних для цього ресурсів інших комерційних банків, які мають тимчасовий надлишок грошових коштів.

Терміни міжбанківських кредитів можуть бути різними – від одного дня до трьох-шести місяців. Процентна ставка за міжбанківськими кредитами, як правило, нижча, ніж за кредитами, наданими господарникам, і пов'язана з обліковою ставкою НБУ.

Для ефективного регулювання грошово-кредитним ринком, управління ліквідністю банківської системи, виконання функції кредитора останньої інстанції НБУ застосовує такі механізми рефінансування комерційних банків:

- проведення операцій на відкритому ринку;
- надання стабілізаційного кредиту;
- здійснення біржових і позабіржових операцій з купівлі і продажу державних цінних паперів на відкритому ринку.

На відміну від звичайних акцій облігації не дають права їх власникам на участь у керуванні комерційним банком. Якщо акції випускаються без установлення терміну погашення, то для облігацій установлюється певний термін. Тому кошти, отримані комерційним банком за допомогою випуску облігацій, не можуть вважатися власним капіталом. Вони свідчать про надання власниками облігацій зазначених коштів у розпорядження емітента у формі довгострокової позики. Власник облігації набуває права на одержання фіксованого прибутку за нею протягом терміну дії позики. З настанням терміну погашення облігації банк повертає власнику номінальну вартість цього цінного паперу.

Якщо комерційний банк і надалі хоче утримувати у своєму обороті кошти, залучені за допомогою випуску облігацій, він вдається до рефінансування попередніх випусків. Це здійснюється через викуп раніше випущених облігацій за кошти, отримані від випуску нових незабезпечених боргових зобов'язань. Облігації, якщо це передбачено умовами емісії, можуть бути конвертовані в прості акції. Тоді залучені з їх допомогою

кошти переходять у власний капітал комерційного банку. Конвертованість облігацій дає змогу підвищити їх привабливість у колі покупців, оскільки останні можуть придбати акції банку в найвигідніший момент. Власники облігацій ризикують менше, ніж власники акцій, бо у разі банкрутства комерційного банку кредиторам кошти повертаються раніше, ніж звичайним акціонерам.

Необхідно відрізнити кошти, мобілізовані комерційним банком за допомогою облігацій, від вкладів і депозитів. Якщо перші називаються в банківській практиці позичковими, або *позиченими*, то другі – *залученими*. При випуску облігацій банк відіграє активну роль, ініціатива випуску належить йому, тоді як при залученні вкладів роль банку пасивна.

Постійні зміни умов функціонування комерційних банків, посилення конкуренції на фінансовому ринку потребують удосконалення існуючих та впровадження нових методів управління банківськими операціями. Щодо недепозитних банківських операцій, то тут все більшого розвитку за останні роки набувають так звані операції із забалансового фінансування. Основними методами забалансового фінансування є:

- сек'юритизація активів;
- продаж позик;
- надання кредитних гарантій.

Сутність методу сек'юритизації активів полягає у трансформації кредитів, наданих банкам у відповідне недепозитне джерело залучення ресурсів шляхом випуску цінних паперів власного боргу. У загальному вигляді механізм здійснення сек'юритизації активів такий: комерційний банк за рахунок залучених раніше ресурсів надає клієнтам кредити обов'язково під реальну заставу. Надалі при виникненні потреби в залученні додаткових ресурсів банк об'єднує в єдиний пакет усі документи, що підтверджують внесення відповідних видів застави під надані клієнтам кредити. Потім банк здійснює випуск цінних паперів власного боргу (облігацій, векселів), забезпеченням яких виступає саме цей пакет заставних документів, що передається інвесторам разом з цінними паперами у момент здійснення їх продажу. В результаті банк отримує можливість залучити ресурси на ринку за найменшою, порівняно з іншими джерелами, вартістю, оскільки його цінні папери забезпечуються реальною заставою. Отримані таким чином у розпорядження банку кошти використовуються ним для надання нових кредитів та вкладень в інші доходні активи. Погашення емітованих банком цінних паперів здійснюється за

рахунок кредитних коштів, що повертаються після визначеного терміну користування позичальниками-заставадавцями.

Одним із засобів рефінансування комерційних банків є операції РЕПО. Вони використовуються як інструмент оперативного управління ліквідністю банківської системи та здійснення грошово-кредитної політики. Учасниками операцій РЕПО можуть бути банки, які мають ліцензію на здійснення банківських операцій, та письмовий дозвіл НБУ на операції за дорученням клієнтів або від свого імені та на депозитарну діяльність і діяльність щодо ведення реєстрів власників іменних цінних паперів.

НБУ у межах визначених на відповідний період основних показників для регулювання ліквідності банківської системи може проводити з банками операції "прямого" та "зворотного" РЕПО на визначену суму та на відповідний строк.

Банки, які потребують підтримки своєї короткострокової ліквідності, можуть звертатися до НБУ щодо здійснення операцій "прямого" РЕПО.

У разі накопичення надлишкової ліквідності в банківській системі, зростання грошової маси значно вищими темпами, ніж передбачалося монетарною програмою, НБУ може продавати власного портфеля державні цінні папери шляхом операцій "зворотного" РЕПО на відповідний період за умови викупу цих сам державних цінних паперів надалі в установленій строк.

Продаж і купівля державних цінних паперів при здійсненні операцій "прямого" і "зворотного" РЕПО відбуваються за ринковою або балансовою оцінкою (у разі відсутності активного фондового ринку).

НБУ може здійснювати операції на відкритому ринку з купівлі-продажу державних цінних паперів як шляхом безпосередньої домовленості з банками, так і через проведення тендера заявки банків на участь в операціях РЕПО. Банки подають до Департаменту монетарної політики НБУ заявки на участь у тендері, в яких пропонують свої умови щодо ціни купівлі-продажу державних цінних паперів. НБУ, проводячи тендер, відбирає для задоволення ті заявки банків, які є найбільш привабливими для нього за ціновими параметрами (дешевші при купівлі і дорожчі при продажу), або за потреби мати у своєму портфелі конкретні державні цінні папери. Після проведення тендера НБУ надсилає банкам, які отримали право на купівлю-продаж державних цінних паперів, повідомлення-підтвердження про намір укласти договір про здійснення операцій "прямого" або "зворотного" РЕПО.

НБУ залежно від строку може здійснювати такі види операцій "прямого" та "зворотного" РЕПО:

- нічне РЕПО (термін дії один день);
- відкрите РЕПО (строк операції в договорі не визначається, кожна зі сторін договору може вимагати виконання операції РЕПО в будь-який час, але з обов'язковим повідомленням про дату завершення дії цього договору);
- строкове РЕПО (термін операцій чітко визначений).

У договорі про здійснення операцій РЕПО, крім інших умов, має передбачатися блокування державних цінних паперів, що є предметом договору, на відповідних рахунках депо-обліку в депозитарії. Перерахування коштів з рахунку покупця на рахунок продавця відбувається тільки після здійснення блокування державних цінних паперів.

Операції РЕПО вигідні для банку, оскільки вартість залучених таким чином ресурсів є досить невисокою, в той час як угоди про зворотний викуп забезпечуються здебільшого високоякісною заставою. Разом з цим зазначені активи банку-позичальника можуть використовуватись ним шляхом передачі у заставу під операції РЕПО без необхідності остаточного вилучення із балансу банку.

2.4. Основи організації розрахунків

Для забезпечення виконання однієї зі своїх найважливіших функцій – розрахунково-платіжної – комерційні банки здійснюють різноманітні посередницькі операції, пов'язані з обслуговуванням руху грошових коштів клієнтів.

Грошові розрахунки в Україні здійснюються за допомогою готівки та в безготівковій формі. У розрахунках між юридичними особами переважна більшість платежів здійснюється в безготівковому порядку. Безготівкове перерахування коштів може опосередковувати і рух грошових доходів і видатків населення, але його обсяг незначний. Основне місце в міжгосподарських безготівкових розрахунках посідають платежі здійснювані за товарно-матеріальні цінності і послуги, а також фінансові перерахування клієнтів.

Безготівкові розрахунки здійснюються через банківські установи, де юридичні та фізичні особи зберігають свої грошові кошти і мають відповідні рахунки.

Таким чином, основною передумовою проведення розрахунково-касових операцій є необхідність відкриття банками рахунків клієнтам у національній та іноземній валютах.

Відкриття та ведення комерційними банками рахунків у національній та іноземній валютах здійснюється відповідно до положень Інструкції "Про порядок відкриття, використання і закриття рахунків у національній та іноземній валютах", затвердженою Постановою Правління НБУ № 492 від 12 листопада 2003 року та змін до Інструкції про порядок відкриття, використання і закриття рахунків у національній та іноземній валютах, затверджених Постановою Правління НБУ № 110 від 28 квітня 2005 року.

Комерційні банки відкривають та обслуговують у національній валюті рахунки таких типів: поточні, депозитні (вкладні) та поточні бюджетні рахунки. Клієнти мають право вільного вибору банку для відкриття власного рахунку. Власниками рахунків в українських банках можуть бути:

- юридичні особи;

- фізичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності;

- філії, представництва, відділення та інші відокремлені підрозділи підприємств – юридичних осіб;

- виборчі фонди (політичні партії, блоки партій та кандидатів у депутати);

- представництва юридичних осіб – нерезидентів;

- іноземні інвестори;

- фізичні особи.

На сьогодні немає жодних обмежень щодо кількості банківських рахунків, які можуть відкривати клієнти. Водночас у разі відкриття двох і більше поточних рахунків власник рахунка – суб'єкт підприємницької діяльності протягом трьох робочих днів з дня відкриття наступного рахунка визначає один з рахунків як основний, на якому обліковується заборгованість, що списується у беззаперечному порядку, і повідомляє номер цього рахунка податковому органу за місцем своєї реєстрації та банкам, в яких відкриваються додаткові рахунки. У свою чергу банки, в яких відкриваються додаткові рахунки, протягом трьох робочих днів крім податкових органів повідомляють також установу банку, в якій відкрито основний рахунок, про відкриття додаткових рахунків.

Для зберігання грошових коштів та здійснення всіх видів операцій з ними, юридичні особи – резиденти та їх підрозділи, а також фізичні особи – підприємці відкривають у банках поточні рахунки. Поточні бюджетні

рахунки відкриваються підприємствам та їх відокремленим підрозділам у разі, якщо їм виділяють кошти за рахунок державного або місцевого бюджету для цільового використання. До поточних рахунків також належать:

- рахунки за спеціальними режимами їх використання, що відкриваються у випадках, передбачених законами України або актами Кабінету Міністрів України;

- поточні рахунки типу "Н", що відкриваються в національній валюті офіційним представництвом і представництвом юридичних осіб-нерезидентів, які не займаються підприємницькою діяльністю на території України;

- поточні рахунки типу "П", що відкриваються в національній валюті постійним представництвом;

- карткові рахунки, що відкриваються для обліку операцій за платіжними картками;

- поточні (накопичувальні) рахунки виборчих фондів.

Вкладний (депозитний) рахунок – рахунок, що відкривається банком клієнту на договірній основі для зберігання грошей, що передаються клієнтом в управління на встановлений строк або без зазначення такого строку під визначений процент (дохід) і підлягають поверненню клієнту відповідно до законодавства України та умов договору.

Особа (особа), які (яка) від імені юридичної особи або відокремленого підрозділу відкривають поточний для відкриття їй поточного рахунку потрібно подати такі документи:

- заяву про відкриття поточного рахунку. Заяву підписують керівник юридичної особи або інша уповноважена на це особа;

- копію свідоцтва про державну реєстрацію юридичної особи в органі виконавчої влади, іншому органі, уповноваженому здійснювати державну реєстрацію, засвідчену нотаріально або органом, який видав свідоцтво про державну реєстрацію. У разі відкриття поточних рахунків юридичним особам, які утримуються за рахунок бюджетів, цей документ не вимагається;

- копію належним чином зареєстрованого установчого документа (статуту/засновницького договору/установчого акта/положення), засвідчену органом, який здійснив реєстрацію, або нотаріально. Положення юридичних осіб публічного права, які затверджуються розпорядчими

актами Президента України, органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, засвідчення не потребують. Юридичні особи публічного права, які діють на підставі законів, установчий документ не подають;

- копію довідки про внесення юридичної особи до Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України, засвідчену органом, що видав довідку, або нотаріально чи підписом уповноваженого працівника банку;

- копію документа, що підтверджує взяття юридичної особи на облік в органі державної податкової служби, засвідчену органом, що видав документ, або нотаріально чи підписом уповноваженого працівника банку;

- картку із зразками підписів і відбитка печатки, засвідчену нотаріально або організацією, якій клієнт адміністративно підпорядкований, в установленому порядку. До картки включаються зразки підписів осіб, яким відповідно до законодавства України або установчих документів юридичної особи надано право розпорядження рахунком та підписання розрахункових документів.

Між банком і клієнтом укладається в письмовій формі договір банківського рахунку.

Незважаючи на те, що в Україні господарські операції з готівковими коштами сягають дуже значних обсягів, основними та найбільш перспективними є безготівкові розрахункові операції.

Безготівкові розрахунки поділяються на міжгосподарські та міжбанківські, які обслуговують, відповідно, відносини між клієнтами банків та між банками.

Безготівкові розрахунки поділяються за об'єктами розрахунків, тобто залежно від призначення платежу, на дві групи:

- розрахунки за товарними операціями – платежі за товарно-матеріальні цінності, надані послуги і виконані роботи;

- розрахунки за нетоварними операціями – сплата податків та перерахування інших платежів до бюджету, одержання і повернення банківських позик, страхових сум тощо.

Принципи організації безготівкових розрахунків:

1. Грошові кошти всіх господарських суб'єктів (як власні, так і залучені) підлягають обов'язковому зберіганню на поточних та інших рахунках в установах банків.

2. Безготівкові розрахунки між підприємствами, фізичними особами здійснюються через банки шляхом перерахування коштів із поточних рахунків платників на поточні рахунки одержувачів коштів.

3. Розрахунки з постачальниками за товарно-матеріальні цінності і послуги проводяться, як правило, після відпуску продукції або надання послуг. На практиці застосовується також попередня оплата.

4. Банки списують кошти з рахунків підприємств тільки за розпорядженнями їх власників, крім випадків, у яких безспірне списання (стягнення) коштів передбачене законом України, а також за рішенням суду, арбітражного суду та виконавчими приписами нотаріусів.

5. Доручення підприємств на перерахування коштів приймаються банками до виконання тільки в межах наявних коштів на їх рахунках або за рахунок платіжного кредиту банку.

6. Зарахування коштів на рахунок одержувача відбувається після списання відповідних грошових сум із рахунків платника.

7. Банк на договірній основі здійснює розрахунково-касове обслуговування своїх клієнтів і виконує їх розпорядження щодо перерахування коштів із рахунків.

8. Підприємства самостійно обирають форми розрахунків та вказують їх при укладенні між собою договорів.

9. Взаємні претензії за розрахунками між платником та одержувачем коштів розглядаються сторонами в претензійно-позовному порядку без участі банку.

Серед способів безготівкових розрахунків необхідно виділити розрахунки на основі заліку взаємних вимог. При безготівкових розрахунках можуть застосовуватись акредитивна, інкасова, вексельна форма розрахунків, а також форми розрахунків за розрахунковими чеками та з використанням розрахункових документів на паперових носіях та в електронному вигляді.

Платіжне доручення – це письмове розпорядження клієнта банку, який його обслуговує, на перерахування відповідної суми грошових коштів зі свого рахунку на відповідний рахунок одержувача цих коштів.

Платіжні вимоги-доручення використовуються у банківській практиці досить рідко. Це комбінований розрахунковий документ, який складається з двох частин. У верхній частині наведено вимогу постачальника безпосередньо до покупця оплатити вартість відвантаженої йому продукції (виконаних робіт, наданих послуг). У нижній – доручення покупця

своєму банку перерахувати з його рахунка відповідну суму на користь постачальника.

Платіжна вимога – розрахунковий документ, що містить вимогу стягувача або в разі договірною списання отримувача до банку, що обслуговує платника, здійснити без погодження з платником переказ визначеної суми коштів з рахунку платника на рахунок отримувача.

Для вдосконалення розрахунків між юридичними особами в безготівковій формі, а також з метою скорочення розрахунків між фізичними та юридичними особами в готівковій формі за товари, роботи та послуги використовуються розрахункові чеки.

Розрахунковий чек – це документ, що містить письмове розпорядження власника рахунка (чекодавця) банківській установі (банку-емітенту), що обслуговує його рахунок, оплатити чекотримачу суму грошових коштів, вказану в чеку.

Розрахункові чеки виготовляються на спеціальному папері та брошуруються у книжки по 10, 20 і 25 чеків. Чекову книжку на ім'я чекодавця (фізичної особи) банк-емітент видає на суму, що не перевищує залишок коштів на рахунку чекодавця.

Строк дії чекової книжки – один рік; чека, який видається фізичній особі для одноразового розрахунку, – три місяці з дати їх видачі. День оформлення чекової книжки або чека не враховується. Чеки, виписані після зазначеного строку, вважаються недійсними і до оплати не приймаються. Строк дії невикористаної чекової книжки може продовжуватися за погодженням з банком-емітентом, про що він робить відповідну відмітку на обкладинці чекової книжки (у правому верхньому куті), засвідчуючи її підписом головного бухгалтера і відбитком штампа банку.

Чеки із чекової книжки виписуються чекодавцем і видаються чекотримачу в оплату за отримані товари, виконані роботи, надані послуги.

Акредитив – договір, що містить зобов'язання банку-емітента, за яким цей банк за дорученням клієнта (заявника акредитива) або від свого імені проти документів, які відповідають умовам акредитива, зобов'язаний виконати платіж на користь бенефіціара або доручає іншому (виконуючому) банку здійснити цей платіж.

Банк-емітент може відкривати такі види акредитивів:

1) покритий – акредитив, для здійснення платежів за яким завчасно бронюються кошти платника в повній сумі на окремому рахунку в банку-емітенті або у виконуючому банку. Кошти заявника акредитива

бронюються на аналітичному рахунку "Розрахунки за акредитивами" відповідних балансових рахунків;

2) непокритий – акредитив, оплата за яким (якщо тимчасово немає коштів на рахунку платника) гарантується банком-емітентом за рахунок банківського кредиту.

Акредитив може бути відкличним або безвідкличним. Це зазначається на кожному акредитиві. Якщо немає такої позначки, то акредитив є безвідкличним.

Відкличний акредитив може бути змінений або анульований банком-емітентом у будь-який час без попереднього повідомлення бенефіціара (наприклад, у разі недотримання умов, передбачених договором, дострокової відмови банком-емітентом від гарантування платежів за акредитивом). Відкличання акредитива не створює зобов'язань банку-емітента перед бенефіціаром.

Безвідкличний акредитив – це зобов'язання банку-емітента сплатити кошти в порядку та в строки, визначені умовами акредитива, якщо документи, що передбачені ним, подано до банку, зазначеному в акредитиві, або банку-емітента та дотримані строки та умови акредитива.

До розрахунків, що здійснюються як залік взаємної заборгованості платників, належать розрахунки, за якими взаємні зобов'язання боржників і кредиторів погашаються в рівнозначних сумах, і лише за їх різницею здійснюється платіж на загальних підставах.

Ці розрахунки можуть здійснюватися шляхом зарахування зобов'язань між двома платниками або групою платників усіх форм власності однієї або різних галузей господарства.

Підприємства, що мають господарські зв'язки за поставками товарів (виконаними роботами, наданими послугами), можуть здійснювати розрахунки періодично за сальдо зустрічних вимог.

У договорах між підприємствами передбачаються періодичність звіряння взаємної заборгованості зі складанням відповідного акта, строки та платіжні інструменти, із застосуванням яких здійснюватимуться розрахунки.

Після складання акта звіряння взаємної заборгованості в строки, визначені законодавством України, та сторона, на користь якої склалося кредитове сальдо взаємозобов'язань, виписує розрахунковий документ (платіжне доручення, вимогу-доручення) або оформляє вексель.

Вексель – цінний папір, який засвідчує безумовне грошове зобов'язання векселедавця (боржника) сплатити після настання строку визначену суму грошей власникові векселя (векселетримачу). Вексель є одночасно розрахунковим документом (засобом платежу) і цінним папером, що може купуватися і продаватися на фондовому ринку. В сучасному безготівковому обігу розрахунки з використанням векселів займають дуже незначний сегмент.

Розглянемо механізм здійснення безготівкових розрахунків.

Міжбанківські розрахунки – це система безготівкових розрахункових операцій зі списання та зарахування коштів на банківські рахунки за грошовими вимогами та зобов'язаннями, що виникають між банківськими установами чи їхніми клієнтами в процесі діяльності.

Міжбанківські розрахунки можуть здійснюватись:

через систему електронних платежів НБУ;

через прямі кореспондентські відносини між комерційними банками.

Система електронних платежів (СЕП) НБУ – це державна платіжна система, що забезпечує здійснення міжбанківських розрахунків у електронній формі між установами банків на території України.

Необхідною умовою для проведення міжбанківських розрахунків через систему електронних платежів НБУ є відкриття комерційним банкам кореспондентських рахунків в НБУ.

Кореспондентський рахунок банку в НБУ відкривається в комерційному банку для здійснення розрахунків, що їх виконує НБУ за дорученням і на кошти цього банку на підставі укладеного договору.

Операції зі списання коштів з коррахунків комерційних банків виконуються установами НБУ (розрахунковими палатами), які їх обслуговують, тільки за розпорядженням їхніх власників, а також у випадках, встановлених законами України, за рішенням суду та за виконавчими написами нотаріусів.

Підприємство, що має намір перерахувати кошти на користь свого контрагента, подає до комерційного банку, де відкрито його поточний рахунок, платіжне доручення.

Банк, отримавши доручення, формує власний розрахунковий документ та надсилає його до своєї регіональної розрахункової палати (РРП) у вигляді електронного платіжного повідомлення про перерахування коштів на коррахунок банку, де відкрито поточний рахунок одержувача коштів. РРП – підрозділ регіонального управління НБУ, який обслуговує СЕП

банків відповідного регіону. У разі, якщо банк одержувача обслуговується тією ж РРП, що і банк платника, РРП здійснює одночасне списання коштів з коррахунка банку платника та зарахування їх на коррахунок банку одержувача шляхом відповідної зміни залишків на цих рахунках. Банк одержувача після надходження коштів зараховує їх на поточний рахунок одержувача.

Безготівкові розрахунки можливо здійснювати за допомогою банківської пластикової картки.

Банківська пластикова картка – засіб платежу, що дозволяє своєму власнику оплатити товари та послуги в різноманітних торгових та сервісних підприємствах, що приймають картки, отримати готівкові гроші, а також отримати інші додаткові послуги та скористуватися деякими додатковими переваги. Банківські картки поширені більш ніж у 200 країнах світу.

Пластикові платіжні картки використовуються для оплати товарів, послуг та одержання готівки з рахунка представниками юридичних осіб та фізичними особами.

Є багато видів пластикових карток, які різняться за типом емітента, типом власника, функціональним призначенням, технологією використання, за ступенем пільг для користувача.

Одним з функціональних призначень банківських пластикових карток є здійснення за їх допомогою платежів, завдяки чому всі їх можна назвати платіжними. Деякі картки мають ще й інше призначення – забезпечувати кредитування власника картки. Цю групу карток прийнято називати кредитними, а всі інші – дебетними.

Кредитними називаються картки, видача яких супроводжується відкриттям їх власникам кредитних ліній, за рахунок і в межах яких здійснюються платежі чи видача готівки за допомогою цих карток. Власникам кредитних карток відкриваються окремі кредитні рахунки.

Серед найголовніших проблем впровадження банківських пластикових карток відзначимо такі:

низький рівень доходів населення, що не дозволяє підтримувати високого рівня залишків на карткових рахунках;

відсутність в населення України бажання тримати гроші в банку;

брак як навичок, досвіду, традицій упровадження карткових систем, так і вміння користуватися ними;

незацікавленість торговельних підприємств приймати оплату картками;

значні капіталовкладення й довгий термін окупності інвестицій у картковий бізнес;

відсутність належної законодавчої бази щодо обігу платіжних карт; проблема фінансової безпеки банків та клієнтів.

Держава повинна стимулювати впровадження платіжних карток через встановлення пільгового режиму амортизації для високотехнологічного обладнання, що використовується для забезпечення випуску та обігу карток; введення податкових пільг для учасників ринку; створення жорстких умов для унеможливлення торговцям приховувати виручку. Крім того, потрібне державне регулювання обігу платіжних карток шляхом створенням відповідної правової бази.

Не зважаючи на те, що переважна більшість платежів здійснюється у безготівковій формі, касові операції мають важливе значення для певних операцій клієнтів.

Готівкові розрахунки – платежі готівкою підприємств (підприємців) та фізичних осіб за реалізовану продукцію (товари, виконані роботи, надані послуги), а також за операціями, які безпосередньо не пов'язані з реалізацією продукції (товарів, робіт, послуг) та іншого майна.

Кругообіг готівкових коштів можна представити як безперервний процес переміщення готівки між окремими суб'єктами цього кругообігу. Це, зокрема, переміщення готівки між:

підприємствами та організаціями і населенням;

окремими фізичними особами;

комерційними банками і підприємствами та організаціями;

комерційними банками і населенням.

Касові операції – операції підприємств між собою та з підприємцями і фізичними особами, що пов'язані з прийманням і видачею готівкових коштів при проведенні розрахунків через касу підприємства з відображенням цих операцій у касовій книзі, книзі обліку розрахункових операцій.

Касове обслуговування клієнтів полягає в тому, що комерційні банки приймають від них готівкові кошти та зараховують їх на відповідні рахунки, видають із цих рахунків готівкові кошти клієнтам за їх вимогою на відповідні цілі.

Банки здійснюють касові операції з обслуговування клієнтів на основі єдиних правил, установлених Національним банком України. Ці правила визначають порядок прийняття, видачі, упакування, зберігання та обліку готівки.

Відповідно до діючого порядку ведення касових операцій в Україні всі підприємства, а також приватні підприємці, що мають поточний рахунок у банку, повинні зберігати свої кошти в установах банків. Для кожного підприємства, що здійснює свою діяльність із готівковими коштами, встановлюється ліміт залишку готівки в касі на кінець робочого дня. Цей ліміт встановлюється установами комерційних банків за місцем відкриття рахунку залежно від режиму, специфіки роботи підприємства, його віддаленості від банку, розміру касових оборотів, установлених термінів і порядку здачі касової виручки. Ліміт встановлюється щорічно, протягом першого кварталу, на підставі заявки-розрахунку, що подається підприємством. У разі подання такої заявки для перегляду ліміту готівки вона також повинна бути розглянута установою банку, і при її обґрунтованості ліміт каси може бути змінено.

Операції з обслуговування готівково-грошового обороту клієнтів здійснюються через операційні каси банків.

До складу операційних кас включаються прибуткові та видаткові каси. Приходні каси організують прийом готівкових коштів від клієнтів. Вони можуть бути денними та вечірніми. Денні каси працюють на прийом готівкових коштів протягом операційного дня банку. Ці кошти того ж дня повинні бути зараховані банком на рахунки клієнтів. Для обслуговування клієнтів, які здійснюють готівкові розрахунки у більш пізній вечірній час, банки відкривають вечірні каси, які приймають готівкові кошти клієнтів після закінчення операційного дня. Кошти, що надходять до вечірніх кас, повинні бути зараховані на рахунки клієнтів наступного дня.

В установах банків, що приймають від інкасаторів готівку у спеціальних сумках, організуються каси, в яких перераховуються гроші, що є в інкасаторських сумках (каси перерахування).

Приймання готівки національної валюти від клієнтів здійснюється через каси банків за такими прибутковими касовими документами:

- за заявою на переказ готівки – від юридичних осіб для зарахування на власні поточні рахунки, від фізичних осіб – на поточні, вкладні (депозитні) рахунки, а також від юридичних та фізичних осіб – на рахунки інших юридичних або фізичних осіб, які відкриті в цьому самому банку або в іншому банку, та переказу без відкриття рахунку;

- за рахунками на сплату платежів – від фізичних осіб на користь юридичних осіб;

- за прибутковим касовим ордером – від працівників банку за внутрішньобанківськими операціями;

- за документами, установленими відповідною платіжною системою, від фізичних і юридичних осіб – для відправлення переказу та виплати його отримувачу готівкою в національній валюті.

Видачу готівки клієнтам організують видаткові каси.

З каси банку готівка національної валюти видається за такими видатковими документами:

- за грошовими чеками – юридичним особам, їх відокремленим підрозділам, а також підприємцям;

- за заявою на видачу готівки – фізичним особам з поточних, вкладних (депозитних) рахунків та фізичним і юридичним особам переказ без відкриття рахунку (з представленням юридичною особою довіреності на уповноважену особу);

- за документом на отримання переказу готівкою в національній валюті, встановленим відповідною платіжною системою, – фізичним і юридичним особам (з представленням юридичною особою довіреності на уповноважену особу);

- за видатковим касовим ордером – працівникам банку за внутрішньобанківськими операціями.

Видану з каси банку готівку клієнт має, не відходячи від каси, перевірити за пачками та корінцями банкнот, монети – за мішечками, пакетами і роликками, а окремі банкноти (монети) перерахувати поаркушно.

Установи банків відповідно до чинного законодавства перевіряють дотримання касової дисципліни на всіх підприємствах, які вони обслуговують, незалежно від форми власності не менше одного разу на два роки. При виявленні порушень касової дисципліни перевірка може здійснюватися частіше. При перевірці касової дисципліни установи банків мають право одержувати від підприємств і організацій дані про їх касові обороти за джерелами надходжень і цільовим призначенням витрачання грошей.

Перевірки дотримання касової дисципліни проводяться за рішенням керівників установ банків, які щорічно затверджують плани таких перевірок. Визначаючи перелік тих підприємств, у яких плануються перевірки касової дисципліни, керівники установ банків враховують, що такі пере-

вірки в установах і організаціях, які перебувають на державному і місцевих бюджетах, проводяться фінансовими органами. Дотримання законодавчих і нормативних актів з питань готівкового обігу та порядку ведення касових операцій в Україні контролюється також органом Державної податкової адміністрації, Державною контрольно-ревізійною службою, органами внутрішніх справ України. Відповідно до планів перевірок дотримання касової дисципліни бухгалтерські працівники установ банків готують потрібні для цього дані про суми готівки, що здана до кас банку і видана ними в розрізі підприємств, що підлягають перевірці. До перевірок касової дисципліни залучаються всі економісти установ банків.

2.5. Особливості кредитно-інвестиційних операцій банків

З-поміж всіх традиційних видів діяльності комерційних банків надання кредитів завжди було і залишається головним джерелом їхнього прибутку незважаючи на зростання додаткових послуг.

Правові основи надання, використання і повернення кредитів та регулювання взаємовідносин між суб'єктами, що виникають у процесі кредитування визначається Положення про кредитування, а також Закон України "Про банки і банківську діяльність" від 20 березня 1991 р.

Згідно із зазначеним положенням, кредит – це позичковий капітал банку у грошовій формі, що передається у тимчасове користування на умовах забезпеченості, повернення, строковості, платності та цільового характеру використання [30].

Кредитор – суб'єкт кредитних відносин, який надає кредити іншому суб'єкту господарської діяльності у тимчасове користування.

Позичальник – суб'єкт кредитних відносин, який отримав у тимчасове користування грошові кошти на умовах повернення, платності, строковості.

Головними ланками кредитної системи є банки та кредитні установи, що мають ліцензію Національного банку України, які одночасно виступають у ролі покупця і продавця існуючих у суспільстві тимчасово вільних коштів.

Комерційні банки, що мають відповідну ліцензію Національного банку України на право проведення операцій з валютними цінностями,

можуть виступати в ролі покупця і продавця тимчасово вільних коштів у іноземній валюті. Банківська система шляхом надання кредитів організовує й обслуговує рух капіталу, забезпечує його залучення, акумуляцію та перерозподіл у ті сфери виробництва та обігу, де виникає дефіцит капіталу.

Банківська система шляхом надання кредитів організовує й обслуговує рух капіталу, забезпечує його залучення, акумуляцію та перерозподіл у ті сфери виробництва та обігу, де виникає дефіцит капіталу.

Банки можуть використовувати різні форми кредиту.

Іпотечний кредит – це особливий вид економічних відносин з приводу надання кредитів під заставу нерухомого майна [35].

Кредиторами з іпотеки можуть бути іпотечні банки або спеціальні іпотечні компанії, а також комерційні банки.

Позичальниками можуть бути юридичними та фізичними особами, які мають у власності об'єкти іпотеки або мають поручителів, які надають під заставу об'єкти іпотеки на користь позичальника.

Предметом іпотеки при наданні кредиту доцільно використовувати: житлові будинки, квартири, виробничі будинки, споруди, магазини, земельні ділянки, що є власністю позичальника і не є об'єктом застави за іншою угодою.

Споживчий кредит – кредит, який надається тільки фізичним особам-резидентам України на придбання споживчих товарів тривалого користування та послуг і який повертається в розстрочку, якщо інше не передбачено умовами кредитного договору.

Банк надає кредити фізичним особам у розмірах, що визначаються виходячи з вартості товарів і послуг, які є об'єктом кредитування. Розмір кредиту на будівництво, купівлю і ремонт житлових будинків, садових будинків, дач та інших будівель визначається в межах вартості майна, майнових прав, які можуть бути передані банку в забезпечення фізичною особою та сумою її поточних доходів, за винятком обов'язкових платежів, протягом 10 років. Строк кредиту встановлюється залежно від цілей об'єкта кредитування, розміру позики, платоспроможності позичальника.

Фізичні особи погашають кредити шляхом перерахування коштів з особистого вкладу, депозитного рахунку, переказами через пошту або готівкою.

Кредитні операції – це відношення між кредитором і дебітором (позичальником) із приводу наданих (одержання) у тимчасове користування

коштів, їхнього повернення й оплати. При цьому мається на увазі саме утримання дій учасників відношення, насамперед банківських робітників [56].

Операції містять у собі: позичкові операції і депозитні операції.

Позичкові операції це дії робітників банку (кредитних заснувань) щодо надання й (або) одержання кредитів, їхнього повернення й оплати відповідних відсотків, а депозитні операції – дії тих же робітників щодо розміщення й (або) притягнення до себе внесків, їхнього повернення й оплати відсотків, що нараховуються.

Основний предмет позичкових операцій – кредит (позичка) як визначена сума грошей, що видається (утворюється), повертається, оплачується, відповідно депозитних операцій – внесок (депозит) як сума грошей і (або) інших цінностей (цінних паперів), що поміщається (застосовується), повертається, у необхідних випадках оплачується.

У табл. 2.1 можна побачити чітке розмежування різних видів кредиту за різноманітними ознаками.

Таблиця 2.1

Види кредитів

Критерій	Вид кредиту (позички)
1	2
1. Роль банку (кредитор або позичальник)	<ul style="list-style-type: none"> • Активний. • Пасивний
2. Термін	<ul style="list-style-type: none"> • До запитання (огульний). • Строковий, короткостроковий, середньостроковий. • Довгостроковий
3. Призначення	<ul style="list-style-type: none"> • Позички торговим і промисловим операціям. • Позички під нерухомість. • Позички приватним особам. • Позички фінансовим підприємствам. • Позички фермерам. • Позички на придбання або збереження цінних паперів. • Інші позички
4. Мета	<ul style="list-style-type: none"> • На збільшення капіталу (виробничих фондів). • На тимчасове накопичення засобів. • На споживчі цілі населенню (споживчий)

1	2
5. Наявність і характер забезпечення	<ul style="list-style-type: none"> • Бланковий (незабезпечений). • Забезпечений заставою товарів або інших цінних паперів (ломбардний) гарантійним зобов'язанням або поручництвом
6. Засіб	<ul style="list-style-type: none"> • Грошовий кредит. • Кредит за допомогою акцептування векселя позичальника
7. Ступінь ризику	<ul style="list-style-type: none"> • З найменшим ризиком. • З підвищеним ризиком. • З граничним ризиком. • Нестандартний

Найважливішим елементом кредитної політики банку є використовуваний їм інструментарій для задоволення потреб клієнтів у позикових коштах, виражений у видах, що видаються банком позичок (кредитів): чим різноманітніше цей інструментарій, тим повніше можуть бути задоволені індивідуальні потреби клієнтів. Водночас на вибір банком кредитного інструментарію впливають не тільки потреби клієнта, але і його особливості (фінансова надійність тощо), а також можливості й інтереси самого банку. Позички класифікуються за різними ознаками (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Розгорнута класифікація кредитів

Критерії класифікації	Види позичок
1	2
1. Джерела притягнення	<ul style="list-style-type: none"> • Внутрішні (у межах своєї країни). • Зовнішні (міжнародні)
2. Статус кредитора	<ul style="list-style-type: none"> • Офіційні. • Неофіційні. • Змішані. • Міжнародних організацій
3. Форма надання	<ul style="list-style-type: none"> • Готівково-грошова. • Рефінансування. • Переоформлення: <ul style="list-style-type: none"> • реструктуризація; • надання нового кредиту

1	2
4. Валюта притягнення	<ul style="list-style-type: none"> • У валюті країни кредитора. • У валюті країни позичальника. • У валюті третьої країни. • У ЕКЮ і СДР. • Мультивалютні
5. Форма притягнення (організація)	<ul style="list-style-type: none"> • Двосторонні. • Багатосторонні. • Синдиційовані. • Консорціальні. • Дзеркальні
6. Ступінь забезпечення повернення	<ul style="list-style-type: none"> • Незабезпечені (міжбанківські). • Забезпечені: <ul style="list-style-type: none"> • матеріально-забезпечені (заставою), у тому числі ломбардні й іпотечні; • бланкові (забезпечені банківськими векселями)
7. Техніка надання (притягнення)	<ul style="list-style-type: none"> • Одною сумою. • Відкрита кредитна лінія. • Stand-by. • Контокорентні. • Овердрафтні
8. Терміни користування	<ul style="list-style-type: none"> • На поточні потреби (формування оборотних активів)
9. Спрямованість вкладення коштів	<ul style="list-style-type: none"> • Короткострокові. • Середньострокові. • Довгострокові
10. Економічне призначення	<ul style="list-style-type: none"> • Пов'язані: <ul style="list-style-type: none"> • платіжні; • під формування запасів товарно-матеріальних цінностей, включаючи сезонні; • під фінансування виробничих витрат; • розрахункові(урахування векселів); • під фінансування інвестиційних витрат; • споживчі; • проміжні; • незв'язані (без вказівки об'єкта кредитування в кредитній угоді)
11. Ступінь концентрації об'єкта кредитування	<ul style="list-style-type: none"> • Під одиничну потребу. • Під сукупну потребу. • Під укрупнену потребу

1	2
12. Вид процентної ставки	<ul style="list-style-type: none"> • З фінансованою ставкою. • З плаваючою ставкою. • Із змішаною ставкою
13. Форма погашення	<ul style="list-style-type: none"> • Що погашаються одною сумою. • Що погашаються через рівні проміжки часу рівними частками. • Що погашаються нерівними частками
14. Юридична підпорядкованість кредитних операцій	<ul style="list-style-type: none"> • Що підкоряються законодавству країни – кредитора. • Що підкоряються законодавству країни – позичальника. • Що підкоряються законодавству третьої країни

Для довгострокового кредитування банки, як правило, використовують власні кошти – кошти фондів, створених за рахунок чистого прибутку банку, та залучені на довгострокових засадах кошти юридичних і фізичних осіб (на ощадні та строкові вклади). Це пов'язано з тим, що час обороту такої позички перевищує час обороту за іншими статтями пасивів, які так само використовуються як кредитні ресурси банку, як правило, у кілька разів.

Таким чином, зміст кредитних операцій полягає в економічних відносинах між банком і позичальником (клієнтом) з приводу одержання останнім позички на умовах: загальних (повернення, платності, забезпеченості, терміновості, цільового використання) та специфічних, що встановлюються у кредитному договорі виходячи з виду кредиту, особливостей банку, характеристик клієнта та інших суб'єктивних і об'єктивних факторів.

Виділення і розгляд такого цілісного поняття, як "кредитний процес" дозволяє комплексно проаналізувати всі складові та етапи механізму банківського кредитування.

Кредитний процес – це рух банківського кредиту як послідовний перебіг його організаційних стадій (етапів) [54].

Організація кредитного процесу ґрунтується на чіткому функціональному розмежуванні обов'язків кредитного персоналу, що дозволяє досягти високого професіоналізму, уникати помилок при прийнятті рішень, перемагати в конкурентній боротьбі.

Організація кредитного процесу включає декілька стадій: формування кредитної політики; здійснення кредитного обслуговування клієнтів; визначення рейтингу виданих позичок і аналіз кредитного портфеля банку; організацію контролю за умовами кредитної угоди; визначення процедури ухвалення рішення щодо позички; розробку правил оформлення кредитної угоди; письмовий юридичний супровід щодо позики.

Кожна із стадій для своєї реалізації потребує спеціальних знань і навичок. У даному прикладі банк має такі спеціальні підрозділи, що забезпечують кредитний процес: відділ кредитної політики і маркетингу; відділ кредитного аналізу; кредитний відділ; відділ позичкової документації.

Відділ кредитної політики і маркетингу займається: упорядкуванням і доведенням до робітників банку (управлінців і виконавців) основ кредитної політики; спостереженням за виконанням її основних положень; визначень вимог до позичкової документації; організацією навчання співробітників банку питанням кредитування.

Відділ кредитного аналізу призначений для: збору інформації про фактичних і потенційних клієнтів, їхньому фінансовому становищі і платоспроможності, про перспективи розвитку галузі до якої належить позичальник; аналізу кредитного портфеля банку; підготування засідань кредитного комітету і реєстрації його рішень.

Головна вимога до співробітників відділу – схильність до аналізу і тренування по програмі банку. Кредитний відділ веде безпосередньо роботу з клієнтами з питань кредитування. В середині відділу виділяються спеціальні групи по обслуговуванню різних типів клієнтів: розглядають можливість видачі позички; роблять оцінку ризику запитуваної позички; вибирають конкретний вид кредиту.

Кредитний робітник, навіть маючи рекомендації аналітиків, самостійно вивчає питання про можливість і доцільність видачі позички і приймає власне рішення. У відділі є спеціалісти, що здійснюють різного роду перевірки на місці, у позичальника.

Відділ позичкової документації підзвітний юридичному відділу. У його обов'язки входить надання допомоги кредитним робітникам в оформленні позичкової документації і здійснення контролю за доцільністю оформлення такої документації.

Контрольна функція співробітників відділу складається в перевірці: слушності і завершеності оформлення всіх документів, що супроводжують

кредитну угоду; правочинності підписів на документах; відповідності прийнятого рішення щодо позики установами правління банку.

У ряді випадків перерахування суми позички на рахунок позичальника вважається доцільним підтвердженням відділу позичкової документації.

Кредитні взаємовідносини регламентуються на підставі кредитних договорів, що укладаються між кредитором і позичальником тільки в письмовій формі, які визначають взаємні зобов'язання та відповідальність сторін і не можуть змінюватися в односторонньому порядку без згоди обох сторін.

Для отримання кредиту позичальник звертається в банк. Форма звернення може бути у вигляді листа, клопотання, заявки, заяви. У документах зазначається необхідна сума кредиту, його мета, строки погашення та форми забезпечення. Якщо позичальник має непогашений кредит в іншому банку, то він надає в банк документи із зазначенням суми кредиту, щомісячного траншу, остатку заборгованості завірену банком, та довідку банку про залишки коштів на рахунках і наявності заборгованості за позичками.

Розмір відсоткових ставок та порядок їх сплати встановлюються банком і визначаються в кредитному договорі залежно від кредитного ризику, наданого забезпечення, попиту і пропозицій, які склалися на кредитному ринку, строку користування кредитом, облікової ставки та інших факторів.

У разі зміни облікової ставки умови договору можуть переглядатися і змінюватися тільки на підставі взаємної згоди кредитора та позичальника.

Для кредитів, що надаються в іноземній валюті, необхідно враховувати також відсоткові ставки, які діють на міжнародних ринках капіталів.

Позичальник, що отримує одноразовий кредит на придбання товарів чи на оплату послуг, подає в банк копії контрактів і угод та інші документи, які стосуються заходу на який видається кредит.

Крім того обов'язково надаються документи що підтверджують доходи позичальника з яких відбуватиметься погашення кредиту.

Комерційний банк аналізує, вивчає діяльність потенційного позичальника, визначає його кредитоспроможність, прогнозує ризик неповернення кредиту і приймає рішення про надання або про відмову у наданні кредиту.

Основними критеріями оцінки кредитоспроможності позичальника можуть бути: забезпеченість власними коштами; репутація позичальника; необхідні відомості про позичальника та інформація, отримана банком при оформленні кредиту, систематизуються у кредитній справі позичальника.

Кредитний ризик може забезпечуватися страхуванням. У разі застосування страхування кредитного ризику банк має впевнитись у надійності страховика. Сума страхових зобов'язань, які страховик може взяти на себе, залежить від правового Статусу товариства, у формі якого створена страхова організація.

Для більшої надійності зазначених видів забезпечення кредиту може укладатися тристороння угода: банк – гарант (поручитель, страхова організація) – позичальник.

Відстрочення погашення кредиту з підвищенням відсоткової ставки здійснюється банком у виняткових випадках, у разі виникнення у позичальника тимчасових фінансових ускладнень через непередбачені обставини, за умови прийняття позичальником відповідних заходів щодо їх усунення. Це відстрочення має бути оформлено додатковим договором між позичальником та банком, який є невід'ємною частиною кредитного договору.

Банк здійснює контроль за виконанням позичальником умов кредитного договору, цільовим використанням кредиту, своєчасним і повним його погашенням. При цьому банк протягом усього строку дії кредитного договору підтримує ділові контакти із позичальником, зобов'язаний проводити перевірки стану збереження заставленого майна, що повинно бути передбачено кредитним договором. У разі виявлення фактів використання кредиту не за цільовим призначенням банк має право достроково розірвати кредитний договір, що є підставою для стягнення всіх коштів у межах зобов'язань позичальника за кредитним договором у встановленому чинним законодавством порядку.

У разі несвоєчасного погашення боргу за кредитом та сплати відсотків (комісій), за відсутності домовленості про відстрочення погашення кредиту, банк має право на застосування штрафних санкцій у розмірах, передбачених договором.

Також позичальник може ініціювати змінення відсоткової ставки в бік зменшення. Це може бути викликано зміною ставок у банків конкурентів, постійним достроковим погашенням траншів, значним перевищенням

заставного майна над розміром заборгованості. Клієнт подає заяву на зменшення, після чого збирається кредитний комітет, на якому розглядається питання позичальника та приймається рішення. У разі незадоволення прохання, питання може підійматися через місяць, знову ж таки з бажання позичальника.

Особливу увагу під час розгляду кредитних заявок, банк приділяє забезпеченню, яке буде формуватися на випадок непогашення позичальником взятих на себе зобов'язань.

На сьогоднішній день досить актуально постає проблема забезпечення необхідного рівня ліквідності об'єктів застави, яка пов'язана з необхідністю зниження рівня ризиків у кредитній політиці банків. Велика частина кредитного портфеля банків – це прострочені та пролонговані кредити (споживчий кредит теж не є винятком).

Відсутність обґрунтованої ефективної системи визначення обсягу кредиту від вартості об'єкта застави, а також забезпечення необхідного рівня його ліквідності сьогодні є важливою проблемою, якій приділяється багато уваги з боку банку під час оформлення кредиту та вибору форми забезпечення, особливо, якщо це стосується рухомого чи нерухомого майна.

Безумовно, у кожному конкретному випадку визначення вартості об'єкта застави потребує індивідуального підходу, щоб врахувати всі суттєві фактори, які впливають на її розмір.

Щоб мінімізувати ризики за рахунок використання застави необхідно використовувати лише достовірні дані, добре орієнтуватися у ринковій ситуації, використання минулий досвід, щодо реалізації об'єктів застави. Саме тому задля оцінки вартості майна що пропонується в заставу, використовуються оцінки незалежних експертів, які можуть проаналізувати об'єкт з максимально можливих ракурсів та зроблять висновок щодо його вартості на даний момент на ринку.

Метод ринкової вартості використовується, тому що можлива реалізація заставного майна відбуватиметься на ринку та по ринковим цінам.

Щоб прискорити процес реалізації майна та спрямувати кошти отриманні від цього на погашення простроченої або проблемної заборгованості, банк використовує "заставну вартість" – ринкова вартість зменшена на 10 – 50 %, що значно підвищує ліквідність майна. У свою чергу банк встановлює необхідне гранично мінімальне співвідношення між

кредитом та заставною вартістю майна. В результаті покриття кредиту іноді досягає до 3 – 4 разів. Після чого заставне майно в обов'язковому порядку повинно бути застраховане на користь банку за рахунок позичальника.

Можна зробити висновок, що кредитування виокремлюється, як правило, сьома основними стадіями кредитного процесу, управління якими банк повинен ретельно організовувати. На рис. 2.2 чітко зображено сім основних стадій кредитного процесу.

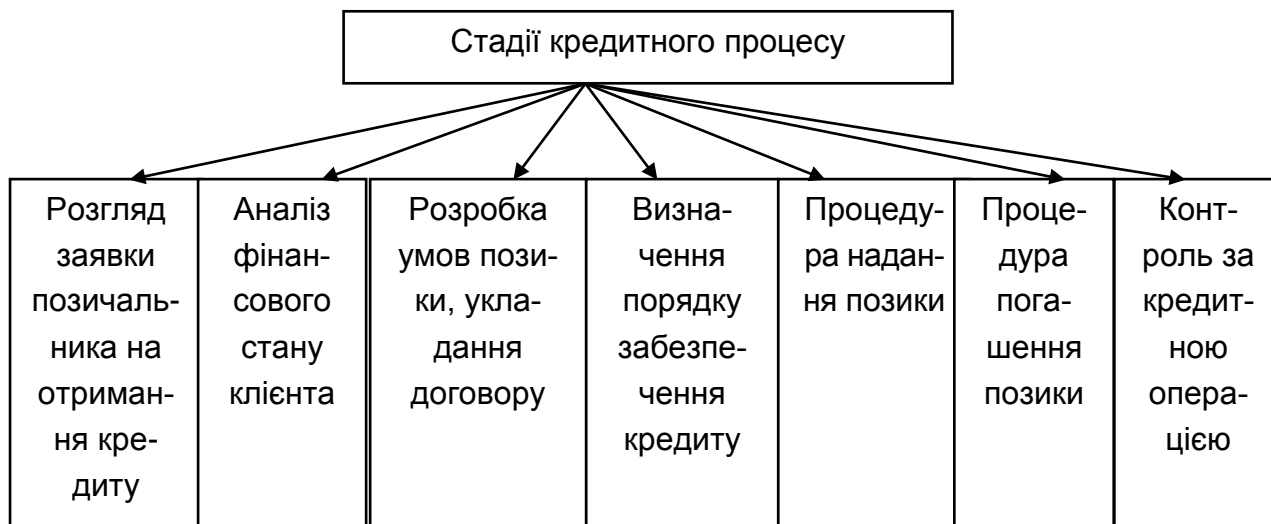


Рис. 2.2. Стадії кредитного процесу

Перша стадія кредитного процесу включає аналіз і попередній відбір заявок на отримання кредиту. Для цього проводиться науково обґрунтована експертиза доцільності надання позики. Головне завдання кредитних працівників комерційного банку на цій стадії – зібрати найповнішу інформацію про потенційного позичальника.

На другій стадії кредитного процесу банк визначає кредитоспроможність і фінансове становище клієнта. Кредитні працівники повинні оцінити: якою мірою потенційний позичальник здатний повністю і в строк розрахуватися за своїми борговими зобов'язаннями. Чим точніше банк зуміє визначити кредитоспроможність клієнта, тим ширше можливості банку для зниження кредитного ризику.

На третій стадії кредитного процесу банк приймає кінцеве рішення про можливість, умови і форми надання позики. Оцінка майбутньої кредитної операції здійснюється на підставі проведення техніко-економічного обґрунтування позики. Завершується ця стадія оформленням

і укладанням кредитного договору, який стає для банку засобом управління подальшими стадіями кредитного процесу.

Четверта стадія кредитного процесу пов'язана із визначенням умов забезпечення повернення кредиту. У центрі розв'язання даної проблеми знаходиться обґрунтований вибір об'єкта (предмета) застави. Для цього має бути забезпечене правильне оформлення заставних юридичних документів, чітке визначення прав і зобов'язань банку і позичальника згідно з нормами чинного заставного права. Засобом забезпечення повернення банківської позики може бути й гарантія.

На п'ятій стадії кредитного процесу банк на основі кредитного договору здійснює процедуру надання позики. Конкретний спосіб надання кредиту, а також вид позичкового рахунку визначається особливостями цієї кредитної операції. Процедура надання позики має бути зручною, оперативною і взаємовигідною для банку та позичальника.

Шоста стадія кредитного процесу – повернення позики з відсотками та завершення кредитної операції. Конкретний спосіб погашення позики обумовлюється у тексті кредитного договору. В умовах фінансової кризи і збільшення взаємної дебіторсько-кредиторської заборгованості господарських суб'єктів банк повинен приділяти постійну увагу повному і своєчасному виконанню кредитних договорів щодо погашення наданих позик. Усі випадки непогашення позик мають детально аналізуватися кредитними працівниками, щоб у майбутньому не допускати подібне.

Сьома стадія є специфічною в тому плані, що банківський контроль та управління кредитним процесом здійснюється на кожній його стадії. Систематичний моніторинг стану кредитного процесу, що поєднується з постійним аналізом якості кредитного портфеля банку посідає одне з центральних місць у системі банківського менеджменту. Головне завдання, яке вирішується на заключній стадії, – розробка загальних практичних пропозицій і рекомендацій щодо вдосконалення кредитної політики комерційного банку.

Розглядаючи поняття кредитно-інвестиційного портфеля банку, слід зазначити місце та роль інвестиційних операцій у структурі активних операцій банку.

У широкому розумінні інвестиції – вкладення капіталу з метою подальшого його збільшення. Джерелом приросту капіталу та рушійним мотивом здійснення інвестицій є одержуваний від них прибуток.

Згідно із Законом України "Про інвестиційну діяльність" інвестиціями є всі види майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладаються в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності, в результаті якої створюється прибуток (дохід) або досягається соціальний ефект. До інвестицій, незалежно від періодів інвестування, належать: 1) грошові кошти, цільові банківські вклади, паї, акції та інші цінні папери; 2) рухоме й нерухоме майно (будівлі, споруди, устаткування та інші матеріальні цінності); 3) майнові права, що впливають з авторського права, досвід та інші інтелектуальні цінності; 4) сукупність технічних, технологічних, комерційних та інших знань, оформлених як технічна документація, навчочок і виробничого досвіду, необхідних для організації того чи іншого виду виробництва, але не запатентованих (ноу-хау); 5) права користування землею, водою, ресурсами, будівлями, спорудами, устаткуванням, а також інші майнові права; 6) інші цінності.

Згідно із законодавством України інвестиції поділяються на:

1. Капітальні (придбання будівель, споруд, інших об'єктів нерухомості, інших основних фондів та нематеріальних активів).

2. Фінансові (придбання корпоративних прав, цінних паперів, деривативів та інших фінансових інструментів). У свою чергу, фінансові інвестиції розрізняються як:

прямі інвестиції – передбачають внесення коштів чи майна до статутного фонду юридичної особи в обмін на корпоративні права, емітовані такою юридичною особою;

портфельні інвестиції – придбання цінних паперів та інших фінансових активів за кошти на біржовому ринку;

інвестиції під реінвестиції – здійснення капітальних чи фінансових інвестицій за рахунок прибутку, отриманого від інвестиційних операцій.

Цілі, що переслідує банк здійснюючи інвестиційну діяльність, реалізуються через вироблення інвестиційної політики. При її виробленні банки керуються традиційними критеріями: ліквідність, дохідність, ризик та величина банківських процентних ставок.

Вкладення комерційними банками коштів у ЦП передбачає досягнення таких цілей:

досягнення ліквідності;

одержання доходу;

зростання вкладень;

участь в управлінні діяльністю об'єкту інвестування;

збереження коштів;
мінімізація банківських ризиків.

Згідно з українським законодавством за умови отримання письмового дозволу НБУ комерційні банки мають право здійснювати такі операції з цінними паперами:

емісійні;
інвестування у статутні фонди та акції інших юридичних осіб;
професійну діяльність.

Чинне законодавство України у сфері банківської діяльності, цінних паперів, операцій з ними та фондового ринку не передбачає будь-яких принципових обмежень для здійснення операцій із цінними паперами комерційними банками. Таким чином, банки України мають можливість здійснювати увесь спектр операцій із ЦП. На рис. 2.3 відображено загальну класифікацію операцій банків із ЦП.



Рис. 2.3. Класифікація операцій комерційних банків з цінними паперами

Відповідно до Закону України "Про цінні папери та фондову біржу" загальний балансовий портфель ЦП комерційного банку може включати

такі ЦП, що емітовані резидентами та нерезидентами України і допущені до обігу на фондовому ринку України:

1. Акції дочірніх та асоційованих компаній.
2. Частки участі в господарських товариствах, що оформлені ЦП (крім акціонерних товариств).
3. Привілейовані акції акціонерних товариств закритого та відкритого типу.
4. Прості акції акціонерних товариств закритого та відкритого типу.
5. Облігації дочірніх та асоційованих компаній.
6. Облігації підприємств (суб'єктів господарської діяльності).
7. Ощадні сертифікати.
8. Облігації внутрішньої державної позики.
9. Цінні папери, що рефінансуються НБУ.
10. Векселі суб'єктів підприємницької діяльності.
11. Власні прості й привілейовані акції.

Деривативні ЦП (ф'ючерси, форварди, опціони тощо) обліковуються поза балансом і тому не включаються до складу балансового портфеля ЦП.

Між позичковими та інвестиційними операціями КБ існує тісний зв'язок.

Банки для підтримання оптимальної структури своїх активів залежно від економічної ситуації змінюють її або на користь позичок, або на користь інвестицій.

Інвестиційні і кредитні операції є найбільш ризиковими у банківській практиці, а значить і найбільш дохідними. Також позичкові й інвестиційні операції банки виконують на одних і тих же принципах.

Але між цими операціями є і суттєві відмінності, які треба обов'язково враховувати, бо все ж ці операції по своїй суті відрізняються між собою. Відмінні риси інвестиційних операцій банків порівняно з позичковими наведені нижче.

1. При проведенні кредитування банк виступає як організація, що має вільні ресурси і може їх надати. А підприємство, яке бажає отримати ці кошти повідомляє про це банк з необхідним пакетом документів і потім банк вирішує питання, щодо можливості задоволення потреб клієнта. Тобто при кредитуванні на відміну від інвестування ініціатором операції виступає саме позичальник, а не банківська установа, яка є ініціатором при вкладенні коштів у об'єкти інвестицій.

2. Як правило, існує розмежування по цим операціям і відносно терміну надання цих операцій. Отже, кредити можуть надаватись як довготермінові так і на короткий термін, інвестиції у своїй більшості – це довготермінові вклади.

3. Для деяких інвестиційних операцій (проектне інвестування) об'єктом застави може виступати сам проект (який ще не існує), який фінансується, а при кредитних операціях необхідне майно або право власності на матеріальні цінності, які мають матеріалізовану форму, або які перебувають у електронному вигляді, але однак уже є власністю позичальника.

4. Кредитні операції обов'язково встановлюють певні особистісні відношення між кредитором і позичальником. На відміну від них інвестування можливе і без особистісних відносин.

5. Кредити завжди повинні надаватись на виконання певних цілей клієнта, тобто цільовий характер позички. У свою чергу через інвестиції банк може купити цінні папери власності, передаючи кошти суб'єкту господарювання не знаючи, на які конкретно цілі він їх використає.

Банк може виступати учасником інвестиційного процесу за допомогою механізмів середньо- та довгострокового кредитування. Довгострокові кредити банку, як правило, є найпоширенішою формою такої участі. Використання банківського кредиту – це потужний стимул для споживачів інвестицій з метою ефективнішого використання коштів, щоб забезпечити погашення кредиту та відсотків за користування ним.

За допомогою довгострокового кредитування можливо впроваджувати прями інвестиційні заходи, здійснювати витрати на придбання елементів основного капіталу.

2.6. Специфіка операцій в іноземній валюті

Комерційні банки в Україні є найбільш активними учасниками валютного обігу. Під валютним обігом розуміють операції з валютними цінностями, які виконуються суб'єктами валютних відносин.

До валютних відносять операції, пов'язані з переходом права власності на валютні цінності, за винятком операцій, що здійснюються між резидентами у гривнях; операції, пов'язані з використанням валютних цінностей у міжнародному обігу як засобу платежу, з передаванням

заборгованостей та інших зобов'язань, предметом яких є валютні цінності; операції, пов'язані з ввезенням (вивезенням), переказуванням і пересиланням на територію України (за її межі) валютних цінностей.

Суб'єктами валютних відносин на території України є резиденти і нерезиденти. Вони мають право бути власниками валютних цінностей, що знаходяться на території країни та які знаходяться за межами території України, крім обмежених законодавством випадків. Валютні операції можуть здійснюватися резидентами і нерезидентами з урахуванням обмежень, встановлених валютним законодавством України [29].

До об'єктів валютних операцій або ще валютних цінностей відносять:

- валюту України, іноземну валюту, платіжні документи, що виражені в іноземній валюті;
- валюту України (гривню) – грошові знаки у формі банкнот, монет, що перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території України, а також вилучені з обігу або такі, що вилучаються з нього, але підлягають обміну на грошові знаки, які перебувають в обігу;
- іноземну валюту – іноземні грошові знаки у формі банкнот, що перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території відповідної іноземної держави, а також вилучені з обігу або такі, що вилучаються з нього, але підлягають обміну на грошові знаки, які перебувають в обігу;
- платіжні документи, що виражені в іноземній валюті – іменні чеки, що виражені в іноземній валюті, дорожні чеки, що виражені в іноземній валюті.

Валюта України є єдиним законним засобом платежу на її території, який приймається без обмежень для оплати будь-яких вимог та зобов'язань, якщо інше не передбачено валютним законодавством України.

Порядок ввезення, переказування та пересилання з-за кордону, а також за кордон резидентами та нерезидентами гривні визначається НБУ. Суми у гривні, що були вивезені, переказані, переслані на законних підставах за кордон, можуть бути повернуті назад в Україну [36].

Уповноважені банки зобов'язані купувати іноземну валюту на міжбанківському валютному ринку України за дорученням і за рахунок резидентів з метою забезпечення виконання зобов'язань резидентів.

НБУ видає індивідуальні та генеральні ліцензії на здійснення валютних операцій.

Генеральні ліцензії видаються банкам та іншим кредитно-фінансовим установам на здійснення валютних операцій, що не потребують індивідуальної ліцензії, на весь період дії режиму валютного регулювання.

Індивідуальні ліцензії видаються резидентам і нерезидентам на здійснення разової валютної операції на період, необхідний для здійснення такої операції.

Є операції, які не потребують індивідуальної ліцензії – це:

- вивезення, переказування і пересилання за межі України фізичними особами-резидентами іноземної валюти на суму, що визначається НБУ;

- вивезення, переказування і пересилання за межі України фізичними особами іноземної валюти, яка була раніше ввезена ними на законних підставах;

- платежі в іноземній валюті, що здійснюються резидентами за межі України на виконання зобов'язань у цій валюті перед нерезидентами щодо оплати продукції, послуг, робіт, або інших майнових прав, за винятком оплати валютних цінностей та за договорами страхування життя;

- здійснення платежів у іноземній валюті за межі України у вигляді процентів за кредити, доходу від іноземних інвестицій;

- відкриття фізичними особами-резидентами рахунків у іноземній валюті на час їх перебування за кордоном;

- відкриття кореспондентських рахунків уповноваженими банками;

- відкриття рахунків у іноземній валюті резидентами уповноваженими банками.

Одержання індивідуальної ліцензії однією із сторін валютної операції означає також дозвіл на її здійснення іншою стороною, яка має відношення до цієї операції.

Для валютних операцій використовуються обмінні курси іноземних валют, виражені у гривні, курси валютних цінностей в іноземних валютах, а також у розрахункових (клірингових) одиницях. Зазначені курси встановлюються НБУ за погодженням з КМУ.

Національний банк нашої країни розробив і запровадив Класифікатор іноземних валют, що регулює режим застосування кожної валюти та

поділяє її на ступені конвертованості. Відповідно до нього всі валюти поділені на три групи:

1) вільноконвертовані валюти держав, які без обмежень обмінюються на інші види валют і широко використовуються для здійснення платежів на міжнародних ринках. Курси цих валют встановлюються НБУ;

2) вільноконвертовані валюти держав, які не використовуються широко для здійснення платежів при міжнародних операціях і не продаються на головних валютних ринках світу. Курси ряду валют цієї групи встановлюються НБУ;

3) неконвертовані валюти. Курси встановлюються НБУ тільки по окремих валютах.

До вільноконвертованих валют відносяться долари США, ЄВРО, валюти Швейцарії, Японії тощо. Вільноконвертовані валюти, як правило, використовуються при визначенні валюти ціни. В світовій торгівлі роль основної валюти виконує долар США, за допомогою якого здійснюється більша частина міжнародних розрахунків, фіксуються світові ціни на більшість товарів, сировину, паливо, значну частину готових виробів, а також тарифів за різні види послуг.

У вільноконвертованій валюті здійснюються розрахунки з нерезидентами по експортно-імпортних операціях.

Валюта з обмеженою конвертованістю – національна валюта, що функціонує в межах країни і слугує засобом платежу за товари, послуги та по інших розрахунках, якщо це обумовлено договором.

На рис. 2.4 розглянемо класифікацію валютних операцій.

Крім того, в міжнародних розрахунках використовуються особливі рахункові одиниці або міжнародна валюта – СПЗ, ЄВРО.

СПЗ – спеціальні права запозичення, які емітуються Міжнародним валютним фондом для безготівкових записів на рахунках у межах цього фонду і використовуються в операціях центральних банків та фондів.

ЄВРО – єдина колективна валюта, введена з 1 січня 1999 року країнами Європейського союзу. НБУ може встановлювати граничні розміри маржі за операціями на міжбанківському валютному ринку України фінансово-кредитних установ за винятком операцій, пов'язаних із строковими угодами. Валютні цінності та інше майно резидентів, яке перебуває за межами України, підлягає обов'язковому декларуванню, порядок і терміни якого встановлюються НБУ. Операція (трансакція) розглядається як валютна за умови, що в розрахунках застосовується валюта, відмінна від гривні.

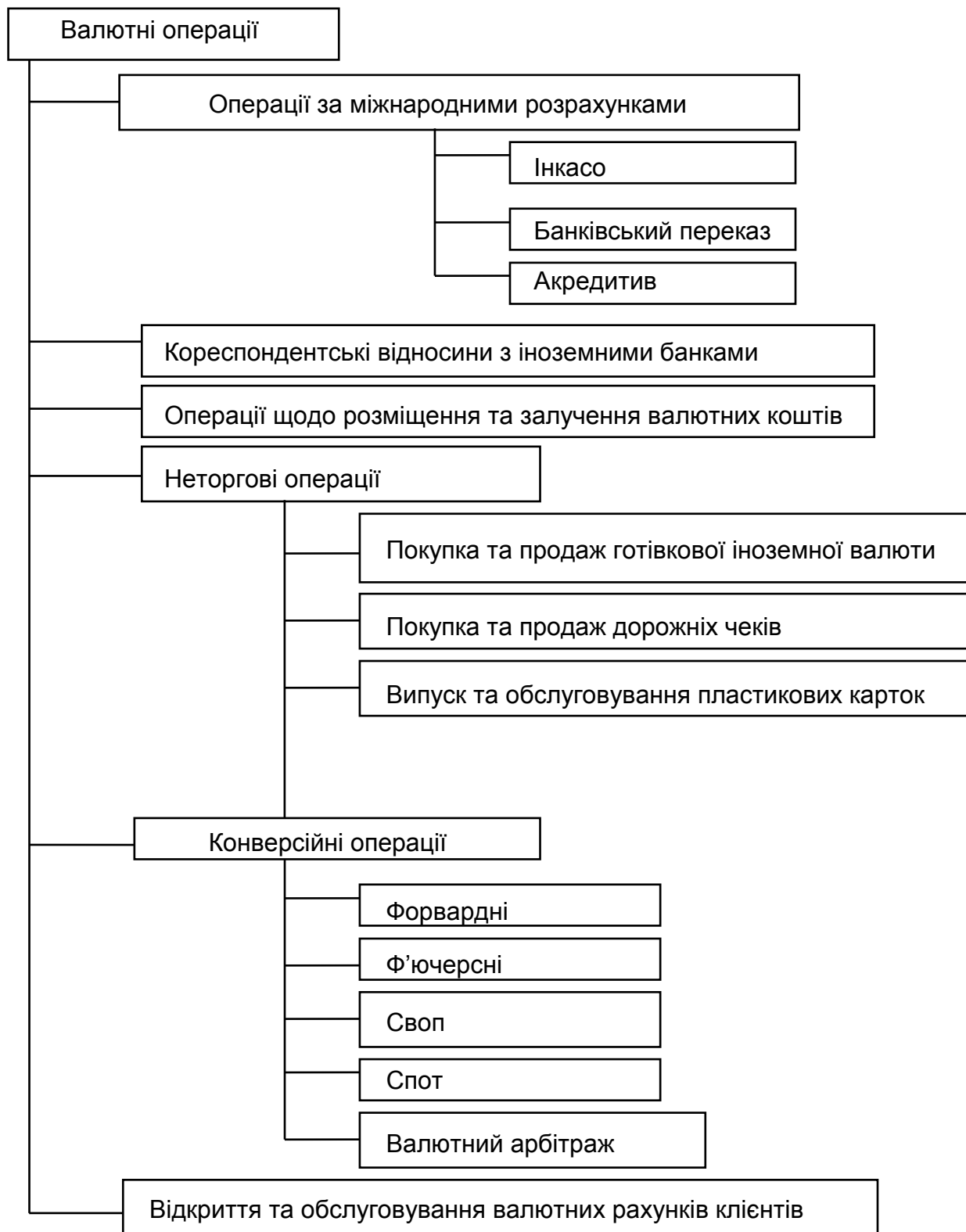


Рис. 2.4. Класифікація валютних операцій

1. Операції за міжнародними розрахунками, пов'язані з експортом та імпортом товарів і послуг.

У зовнішній торгівлі застосовуються такі форми розрахунків, як: документарний акредитив, документарне інкасо, банківський переказ.

Документарний акредитив – зобов'язання банку, що відкрив акредитив (банку-емітента) на прохання свого клієнта-наказодателя (імпортера), робити платежі на користь експортера (беніфіціара) проти документів, зазначених в акредитиві.

У розрахунках за формою документарного інкасо – банк-емітент приймає на себе зобов'язання пред'явити надані довірительом документи платникові (імпортерові) для акцепту й одержання грошей.

При застосуванні банківських переказів у розрахунках весь валютний виторг зараховується на транзитні рахунки в уповноважених банках. Після надходження її на транзитний валютний рахунок у доручення про переказ суми, що надійшла, або частини її на поточний рахунок вказується і продаж частини експортного виторгу на внутрішньому валютному ринку в порядку обов'язкового продажу.

2. Установлення кореспондентських відносин з іноземними банками.

Ця операція є необхідною умовою проведення банком міжнародних розрахунків. Ухвалення рішення про встановлення кореспондентських відносин з тим або іншим закордонним банком повинне бути засноване на реальній потребі в обслуговуванні регулярних експортно-імпортних операцій клієнтури. Для здійснення міжнародних розрахунків банк відкриває в іноземних банках і в себе кореспондентські рахунки "Ностро" і "Лорро". Рахунок "Ностро" – це поточний рахунок, відкритий на ім'я комерційного банку в банку-кореспондента. Рахунок "Лорро" – це поточний рахунок, відкритий у комерційному банку на ім'я банку-кореспондента [24].

3. Операції щодо залучення та розміщення валютних коштів.

Ці операції містять у собі такі види:

1) залучення депозитів:

- фізичних осіб;
- юридичних осіб, у тому числі міжбанківські депозити;

2) видача кредитів:

- фізичним особам;
- юридичним особам;

3) розміщення кредитів на міжбанківському ринку.

Ці операції є основними для комерційних банків і по прибутковості, і по значущості в обслуговуванні клієнтів банку.

4. Неторгові операції комерційного банку.

До неторгових операцій відносять операції з обслуговування клієнтів, не пов'язаних із проведенням розрахунків з експорту та імпорту товарів і послуг клієнтів банку рухом капіталу.

Уповноважені банки можуть робити такі операції неторгового характеру:

- покупку і продаж готівкової іноземної валюти і платіжних документів в іноземній валюті;
- інкасо іноземної валюти і платіжних документів у валюті;
- здійснювати випуск і обслуговування пластикових карток клієнтів банку;
- робити покупку (оплату) дорожніх чеків іноземних банків;
- оплату грошових акредитивів.

5. Конверсійні операції.

Конверсійні операції – це угоди покупки та продажу готівкової і безготівкової іноземної валюти (у тому числі з обмеженою конверсією).

До них відносяться:

Угода "спот" – це операція, яка здійснюється по узгодженому на сьогодні курсу, коли одна валюта використовується для покупки іншої валюти з терміном остаточного розрахунку на другий робочий день.

Операція "форвард" (термінові угоди) – це контракт, який укладається в даний момент часу щодо покупки однієї валюти в обмін на іншу встановленим умовленим курсом, зі здійсненням угоди у визначений день у майбутньому. У свою чергу операція "форвард" підрозділяється на:

- угоди з "аутрайдером" – з умовою постачання валюти на визначену дату;

- угоди з "опціоном" – з умовою нефіксованої дати постачання валюти.

Угода "своп" – це валютна операція з покупки або продажу валюти на умовах наявної угоди "спот" з одночасним продажем або покупкою тієї ж валюти на термін за курсом "форвард". Угоди "своп" містять у собі кілька різновидів:

валютний арбітраж – здійснення операцій з покупки іноземної валюти з одночасним продажем її з метою одержання прибутку від різниці валютних курсів.

6. Відкриття та обслуговування валютних рахунків клієнтів.

Дана операція містить у собі такі види:

- відкриття валютних рахунків юридичним і фізичним особам;
- нарахування відсотків по залишках на рахунках;
- надання овердрафтів (особливим клієнтам за рішенням керівництва банку);
- надання виписок у міру здійснення операції;
- оформлення архіву рахунка за будь-який проміжок часу;

- виконання операцій, за розпорядженням клієнтів, щодо засобів на їхніх валютних рахунках;
- контроль за експортно-імпортними операціями.

Валютні операції з рахунком клієнта, пов'язані здебільшого з необхідністю оплатити рахунки цього клієнта у валюті, що зазначається в угоді. До цієї групи операцій відносять також депозитні та кредитні операції в іноземній валюті.

Валютні операції, що виконуються з ініціативи банку, називають ще власними валютними операціями банку. Ідеться про придбання цінних паперів, матеріальних цінностей тощо за іноземну валюту [24].

Виконуючи валютні операції зважають також і на те, яку кількість валют задіяно під час здійснення операції.

Якщо до операції залучено лише одну валюту, то це казначейська операція в іноземній валюті. Якщо ж валют буде дві – то це операція обміну.

Виконуючи валютні операції, розрізняють три часові категорії, а саме:

Дата валютування:

- за операціями купівлі (продажу) іноземної валюти – обумовлена договором дата, отримання банком права власності на куплену іноземну валюту і виконання ним своїх зобов'язань щодо передавання контрагенту проданої валюти;

- а операціями купівлі-продажу основних засобів, нематеріальних активів, товарно-матеріальних цінностей – дата здійснення оплати куплених активів і одержання плати за продані активи.

Дата операції – дата укладення договору про обмінну операцію згідно з якою банк бере на себе такі зобов'язання:

- купити актив – і на цю дату в банку виникає право отримати контрагента куплений актив і зобов'язання його оплатити;

- продати актив – і на цю дату в банку виникає зобов'язання передати контрагенту проданий актив і право одержати передбачену договором оплату. Операції за відповідною датою відображаються в бухгалтерському обліку на позабалансових рахунках.

Прикладом негайного виконання операцій є відкриття депозитних та інших рахунків в іноземній валюті, виплати з каси банку готівкової іноземної валюти.

Прикладом виконання операції в дуже короткий термін є операції купівлі-продажу валюти на умовах спот. Спот-операції – це купівля-

продаж однієї валюти за іншу за обумовленим курсом. Поставка валюти за спотовим договором, відбувається на другий робочий день із дня укладення договору.

Виконання валютних операцій у триваліший термін означає проведення розрахунків на обумовлену контрактом дату.

Ці типи операцій мають назву форвардних (або строкових) операцій. Прикладом форвардної операції обміну вважають операцію "аут-райт". В угоді визначається обсяг валюти (національної або іноземної), яку необхідно обміняти на іншу валюту, та дата валютування за цією операцією, причому від дати укладання угоди до дати валютування може минати досить тривалий термін. Під час виконання форвардних та спот-операцій необхідно враховувати можливі зміни в курсах валют, що задіяні в розрахунках.

Можна зробити висновок, що операції з іноземною валютою є відносно новою сферою діяльності для банків. Через постійне зростання курсу "твердих" валют щодо національної валюти – гривні, – іноземна валюта стала вигідним способом зберігання грошових заощаджень населення. Водночас валютні операції слід зарахувати до основних форм участі банків у зовнішньоекономічній діяльності. Зростання обсягів експортно-імпортних операцій, поява на українському ринку підприємств з іноземними інвестиціями та іноземних суб'єктів господарської діяльності, що реалізують товари та послуги за іноземну валюту, призвело до того, що в Україні поряд із національною валютою в обігу перебувають валюти іноземні.

Питання для самодіагностики

1. Сутність банку, мету та завдання банківської діяльності в сучасних умовах перехідної економіки.
2. Перелік та зміст основних задач, що вирішуються у процесі здійснення банківських операцій.
3. Поняття про функції банків.
4. Структура управління сучасного банку.
5. Економічна характеристика ресурсів комерційних банків.
6. Порядок створення та використання фондів і резервів комерційних банків.
7. Сутність депозитних операцій комерційних банків.
8. Порядок відкриття та ведення банками рахунків у національній та іноземній валютах.

9. Види банківських рахунків.
10. Порядок здійснення безготівкових розрахунків.
11. Основні форми безготівкових розрахунків.
12. Організацію міжбанківських розрахунків.
13. Сутність функції і види кредитів.
14. Основні принципи банківського кредитування.
15. Мету та зміст кредитної політики банку.
16. Сутність і види інвестиційних операцій комерційних банків.
17. Фундаментальний та технічний аналіз фондового ринку.
18. Сутність та характеристика валютних операцій банків.
19. Порядок здійснення розрахунків за експортно-імпортними операціями.
20. Основні форми міжнародних розрахунків.

Практичні завдання

Задача та приклад розв'язання

Банк має таку інформацію: розмір кредиту – 12 тис. грн; термін дії кредиту – 2 роки; річна ставка процента – 17 %, місячний дохід позичальника 3 150 грн, місячні витрати 1 550 грн.

Визначити:

1. Суму складних процентів.
2. Розмір боргу клієнта банку.
3. Коефіцієнт платоспроможності фізичної особи, якщо погашення кредиту виконується рівними частками.
4. Документи для аналізу банками кредитоспроможності позичальника.

Вирішення:

Коефіцієнт платоспроможності фізичної особи (за методикою Ощадбанка) обчислюють за формулою:

$$\frac{D_M}{P_P + P_r + B} \geq 1,3,$$

де D_M – місячний дохід;

P_P – місячні платежі за позикою;

P_r – проценти за позикою;

B – місячні витрати.

Ощадний банк України, який здебільшого надає кредити населенню на споживі цілі, аналізує кредитоспроможність індивідуального позичальника за документами:

- довідками за місцями роботи позичальника та членів його сім'ї;
- розрахунковими документами за комунальні та інші послуги;
- документами, що підтверджують доходи за вкладами, цінними паперами тощо.

Завдання 1. Стан банківських ресурсів банку "Харків" характеризується такими даними (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Стан банківських ресурсів

№ п/п	Показники	Сума, млн грн
1	Прибуток банку	1 500
2	Фонди банку	50 000
3	Кошти на рахунках підприємства	89 000
4	Вклади громадян	1 000
5	Кошти, отримані від інших банків	1 350
6	Інші пасиви	2 350
7	Короткострокові кредити	130 000
8	Довгострокові кредити	80
9	Відвернення за рахунок прибутку	1 500
10	Кредити іншим банкам	5 000
11	Каса	400
12	Інші активи	500

Необхідно: визначити розмір балансового капіталу, складових регулятивного капіталу банку та його розмір.

Завдання 2. У січні 2013 року банком "Харків" були залучені грошові кошти строком на 4 місяці на суму 7 000 грн на умовах:

- а) щомісячної виплати простого проценту (19 % річних);
- б) виплати складного проценту (17,5 % річних).

Необхідно: розрахувати суму відсотків, використовуючи різні методи розрахунків. Вибрати більш вигідний для клієнтів варіант.

Завдання 3. Баланс банку "Харківбанк" містить таку інформацію (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Баланс комерційного банку "Харківбанк"

№ п/п	Статі балансу	Роки, тис. грн		
		2010	2011	2012
1	Нерозподілений прибуток банку	1 200	1 500	1 700
2	Фонди банку	20 954	50 000	60 000
3	Депозити юридичних осіб	–	13 500	17 000
4	Вклади населення	18 650	1 000	11 000
5	Кошти на рахунках підприємств і організацій	121 460	89 000	70 000
6	у тому числі на валютних рахунках	8 220	–	–
7	Кошти на бюджетних рахунках	225 369	190	630
8	Ресурси, куплені в інших комерційних банках	–	1 350	2 000
9	Ресурси, куплені в інших установах свого банку	34 000	–	2 500
10	Інші пасиви	3 200	22 350	6 980
11	Кредитори	250 800	50	620
12	Валютні пасиви	4 000	–	–
13	Каса	13 600	400	25 000
14	Кореспондентські рахунки	16 700	23 000	63 000
15	Строкові депозити	–	110 000	60 000
у тому числі:				
17	довгострокові	–	–	12 000
18	Прострочені кредити	27 600	21 000	3 430
у тому числі:				
19	короткострокові	27 600	21 000	–
20	Довгострокові	–	–	3 430
21	Основні засоби і витрати	18 900	7 400	8 000
22	Дебітори	5 200	3 600	4 500
23	Інші активи	122 500	–	3 500
24	Ресурси, продані у своїй системі	360 800	–	5 000

Необхідно:

1. Визначити, що таке банківські ресурси.
2. Визначити розмір надлишку або нестачі банківських ресурсів протягом 2010 – 2012 рр. Яких заходів має вжити комерційний банк у кожному конкретному разі?
3. Як НБУ регулює розміри банківських ресурсів?

Завдання 4. Банк може запропонувати клієнту два варіанта кредитування поставки обладнання з Німеччини.

1. Сума кредиту – 200 млн грн, процентна ставка – 8 % річних, використання кредиту відбувається рівномірно протягом 5 років, погашення відбувається 10 рівними внесками два рази на рік, починаючи через 6 місяців після останнього використання.

2. Сума кредиту – 200 млн грн, процентна ставка – 10 % річних; використання рівномірне протягом 3 років; погашення 10 рівними річними внесками, починаючи через 6 місяців після останнього використання.

Необхідно:

Визначити вартість кредиту за кожним варіантом кредитування та обрати той з них, який є більш прийнятним для позичальника з погляду мінімізації витрат.

Завдання 5. 15 квітня від інсайдера "Харківбанк" надійшла заявка на кредит. У табл. 2.5 наведено кредитна заявка інсайдера "Харківбанк".

Таблиця 2.5

Кредитна заявка інсайдера "Харківбанк"

№ п/п	Показники	Значення
1	2	3
1	Сума потрібної позички, тис. грн	220
2	Сума оборотного капіталу, тис. грн	50
3	Кошти, що надійдуть від використання позички (грошових потоків), тис. грн	170
4	Рентабельність підприємства, %	30
5	Сукупна заборгованість за позабалансовими зобов'язаннями, тис. грн	12

1	2	3
6	Коефіцієнт миттєвої ліквідності	0,27
7	Коефіцієнт загальної ліквідності	2,30
8	Коефіцієнт поточної ліквідності	0,90
9	Коефіцієнт маневреності	0,6
10	Коефіцієнт незалежності	0,8
11	Об'єкт кредитування	На придбання акцій банку
12	Застава, тис. грн	130
13	Затримка повернення позички в минулому	–
14	Прострочені кредити	–
15	Пролонгація отриманих рішень кредитів	–
16	Номінальна вартість акцій банку, що знаходиться у інсайдера, грн	130
17	Капітал банку, тис. грн	4 500

Необхідно:

На підставі інформації кредитної заявки визначити доцільність надання кредиту та його розмір.

Обґрунтувати відповідь.

Завдання 6 Підприємство одержало позику на закупівлю обладнання 17 січня 2013 р. строком до 3 місяців у сумі 145 тис. грн; процент за кредит складає 21 % річних. 20 лютого клієнт достроково погасив частину позики у розмірі 60 тис. грн. Повністю позика була погашена 25 березня.

Необхідно:

Нарахувати процент за користування кредитом в 1, 2, 3 місяцях звітного року.

Завдання 7. Дохід позичальника 3 150 грн в місяць, його витрати 1 250 грн в місяць, розмір кредиту 4 500 грн, термін кредиту 10 місяців, річна ставка відсотка (прості відсотки) 17 %.

Необхідно:

1. Визначити суму складних процентів.
2. Розрахувати загальний розмір боргу клієнта банку.

3. Визначити коефіцієнт платоспроможності фізичної особи, якщо погашення кредиту виконується рівними частками.

4. На основі коефіцієнта платоспроможності прийняти рішення щодо видачі споживчого кредиту.

Завдання 8. Структура інвестиційного портфеля окремих комерційних банків характеризується такими даними (табл. 2.6).

Таблиця 2.6

Структура інвестиційного портфеля окремих комерційних банків, %

№ п/п	Інвестиційний портфель	"Харківбанк"	"Дніпробанк"	"Баланс"
1	Облігації державної внутрішньої позики	21	63	20
2	Звичайні акції	14	13	30
3	Привілейовані акції	17	21	35
4	Облігації підприємств	30	2	11
5	Депозитні сертифікати інших комерційних банків	18	1	4

У банку "Дніпробанк" кошти вкладені в акції підприємств і організацій, що займаються виробництвом, заготівлею та переробкою сільськогосподарської продукції. У банку "Харківбанк" кошти вкладені у підприємства, що займаються торгівлею, виробництвом чорних та кольорових металів, вантажними перевезеннями. Банк "Баланс" володіє акціями підприємств машинобудування, що випускають продукцію переважно військового призначення і значною частиною акцій яких володіє держава.

Необхідно:

Оцінити якість і ризиковість інвестиційного портфеля банків, урахувавши, що портфель може бути орієнтований на надійність (консервативний) або на прибутковість (агресивний). Пояснити ознаки, які характеризують той чи інший тип портфеля.

Тести для перевірки знань

1. Поточний рахунок використовується для зберігання:

- а) власних коштів;
- б) власних та залучених коштів;
- в) залучених коштів.

2. Поточний рахунок закривається:

- а) при ліквідації підприємства;
- б) при відсутності коштів на рахунку підприємства;
- в) при відсутності операцій на рахунку;
- г) згідно із заявою власника рахунку після попередження банку;
- д) а, г.

3. Банк відкриває поточний рахунок:

- а) бюджетним установам;
- б) юридичним особам діючим незалежно від форм власності;
- в) суспільним установам;
- г) підприємцям;
- д) релігійним установам.

4. Товарна форма кредиту, яка визначає відносини з питань перерозподілу матеріальних фондів і характеризує кредитну угоду між двома суб'єктами господарської діяльності має назву:

- а) комерційний кредит;
- б) лізинговий кредит;
- в) споживчий кредит;
- г) бланковий кредит;
- д) консорціумний кредит.

5. Відносини між зацікавленими сторонами, одна з яких передає, а інша бере на себе відповідальність за управління власністю, майном:

- а) гарантійні операції;
- б) факторингові операції;
- в) трастові операції;
- г) лізингові операції;

6. Будь-яка особа (фізична чи юридична), яка має з банком відносини фінансового характеру (банк надає кошти у вигляді безстрокових або строкових депозитів; надає кредит; продає цінні папери власної

емісії; має дебіторську заборгованість за операціями з клієнтами банку та банком та інше) має назву:

- а) контрагент;
- б) інсайдер;
- в) кредитор.

7. Мінімальна кількість коефіцієнтів, які повинні використовуватися при аналізі фінансового стану позичальника згідно з методикою НБУ:

- а) банк самостійно вирішує;
- б) десять;
- в) п'ять;
- г) сім.

8. До державних відносять такі банки:

- а) Райффайзен банк Аваль;
- б) Промінвест;
- в) НБУ;
- г) Ощадний банк;
- д) усі відповіді правильні.

9. Найвищим органом управління банком є:

- а) правління;
- б) дирекція (для ТОВ);
- в) загальні збори товариств;
- г) ревізійна комісія.

10. Мінімальний розмір статутного фонду для банків з іноземним капіталом, у якому частка іноземного капіталу 50 %, згідно з діючим законодавством:

- а) не менше 1 млн євро;
- б) не менше 5 млн євро;
- в) 10 млн євро.

11. Банківська установа, яка не є юридичною особою. Діє на підставі окремого положення, виступає від імені головного банку, має свій субкорреспондентський рахунок і МФО, здійснює банківські операції на основі довіреності головного банку і дозволу РУ НБУ:

- а) філія банку;
- б) представництво банку;
- в) територіально відокремлене без балансове відділення банку;
- г) немає правильної відповіді.

12. Статутний фонд комерційних банків формується лише за рахунок:

- а) бюджетних коштів;
- б) коштів, отриманих у кредит під заставу власного майна;
- в) власних коштів;
- г) змішане фінансування.

13. До основного капіталу належать:

- а) субординований капітал;
- б) прибуток поточного року;
- в) резерви під стандартну заборгованість інших банків;
- г) прибуток минулих років;
- д) фактично сплачений зареєстрований статутний капітал.

14. Згідно з нормативом Н4 миттєва ліквідність комерційного банку не повинна бути не менше:

- а) 8 %;
- б) 20 %;
- в) 3 млн євро;
- г) 35 %.

15. Цінні папери за якими емітент не несе зобов'язання повернути кошти, інвестовані в його діяльність, але які не надають їх власникам право на участь в управлінні діяльності емітента:

- а) пайові;
- б) боргові;
- в) похідні.

16. Каси, які працюють на прийом готівкових коштів протягом операційного дня та після його закінчення мають назву:

- а) операційні;
- б) приходні;
- в) вечірні;
- г) усі відповіді правильні.

17. Банківські кредитні операції можливо класифікувати як стандартні, під контролем, субстандартні за:

- а) ступенем ризику;
- б) цільовим спрямування;
- в) залежно від погашення боргу;
- г) методами надання.

3. Статус та основні напрями діяльності центрального банку

Мета: теоретично та на практиці ознайомити студентів з основними функціями й завданнями центрального банку, та з основними засадами грошово-кредитної політики.

Компетентності, якими має володіти студент після вивчення теми:

знання: механізм роботи центрального банку, його функції, операції та впровадження інструментів грошово-кредитної політики;

уміння: вміти структурувати інструменти грошово-кредитної політики відповідно до макроекономічних показників економіки, аналізувати функції та операції центрального банку;

комунікації: розв'язання проблем валютного регулювання та контролю, використовувати засоби генерації ідей формування стратегії впровадження індикаторів грошового ринку;

автономність та відповідальність використання практичних знань у галузі роботи центрального банку та здійснення грошово-кредитної політики.

Питання

3.1. Статус та основні функції центрального банку. Структура Національного банку України.

3.2. Операції центрального банку.

3.3. Грошово-кредитна політика, механізм та інструменти її реалізації.

3.4. Валютна політика.

3.1. Статус та основні функції центрального банку. Структура національного банку України

Центральний банк – головна ланка грошово-кредитної системи практично всіх країн, що мають банківські системи.

Особливі місце і роль ЦБ у фінансовій системі сучасної держави визначаються рівнем і характером розвитку ринкових відносин. Останнє

не слід розглядати як щось незмінне, що не узгоджується з різними історичними варіантами командно-адміністративних відносин. Товарно-грошові відносини на різних етапах свого розвитку зазнають істотних змін. Одним з найбільш яскравих проявів цього є зміна ролі кредитних інститутів, зокрема банків.

В епоху стихійного ринку (грошовий обіг був золотомонетним) банки були простими посередникам у здійсненні торгівельних операцій. Існували банки, що зазвичай виділялися із загальної кількості як найбільш великі або ті, що обслуговують рахунки уряду. Протягом багатьох століть подібну роль виконували банкіри, які користувалися довірою та поважалися державними установами. Але у тих історичних умовах (стихійний розвиток плюс те, що держава стояла осторонь від економіки) банки відрізнялися один від одного своїми розмірами, а не спеціалізацією. Навіть близькість до уряду не робила який-небудь банк центральним.

Ідея центрального банку зародилася в умовах відносно розвинутих капіталістично-ринкових відносин, коли в ньому виникла історична й економічна потреба, коли стало зрозуміло, що подальший розвиток ринку взагалі (і фінансового ринку зокрема) без центрального банку як органу державного (суспільно організованого) контролю й нагляду призводить до невиправданих втрат.

У більшості західних країн функції центральних банків були закріплені за визначеними банками із середини XIX – початку XX ст. (банк Франції став єдиним емісійним центральним у 1848 році; Рейхсбанк (Німеччина) і Банк Іспанії – з 1874 року, ФРС США – з 1913 року).

Перші банки виникли значно раніше. За свідченням істориків першим ЦБ став центральний банк Швеції (Риксбанк 1668 рік).

Банк Англії виник у 1694 році, коли уряду для війни з Францією знадобилася велика позика, для видачі якої кілька лондонських купців об'єдналися в один приватний акціонерний банк. Як "подяку" за надану послугу, вони одержали право емісії банкнот, що вільно розмінювалися на золото. Випущені новим банком банкноти стали авторитетним платіжним засобом і ввійшли в платіжний обіг країни. Протягом півтора століття Банк Англії виконував роль головного центрального банку. Однак законодавчо роль центрального банку було закріплено лише в 1844 році.

На відміну від Англії, де ЦБ виріс "знизу", державний банк Росії був заснований "згори" у 1860 році. При цьому банк Англії та німецький банк Рейхсбанк діяли як незалежні кредитно-емісійні центри, Державний банк Росії був підпорядкований Міністерству фінансів.

Виокремлення з загальної низки банків одного з них на роль центрального означає початок формування дворівневої банківської системи. У свою чергу необхідність створення дворівневої системи банків обумовлена суперечливим характером ринкових відносин – з одного боку, вони вимагають свободи підприємництва і розпорядження приватними фінансовими засобами, і це забезпечується елементами нижнього рівня – комерційними банками і кредитними установами, з іншого боку, цим відносинам необхідне регулювання (контроль і цілеспрямований вплив), і це вимагає особливого інституту у вигляді ЦБ.

Історія багатьох країн довела, що централізація і суспільний контроль слугує обов'язковими передумовами ефективності банківської системи. Суто децентралізоване функціонування і розвиток банківської справи через різноманітність паперових грошей, погане регулювання й грошову пропозицію, невідповідні нестатки економіки, вносить додатковий безлад у стихійну економіку. З цього погляду створення ЦБ із функціями регулювання кредитно-грошових відносин стало історичним відкриттям, що дозволило ефективно підкорити ринок при збереженні свободи приватного підприємництва.

Спочатку під терміном "ЦБ" розумівся найбільший банк, що знаходиться в центрі банківської системи. Потім такі банки поступово монополізували деякі специфічні функції, а на визначеному етапі влади націоналізували їх (акціонерний статус при цьому може зберігатися).

У більшості випадків капітал ЦБ цілком належить державі, проте акціонерами можуть бути КБ та інші фінансові інститути. Центральний банк порівняно з комерційним став меншим за масштабами капіталів, операцій і балансів, його функції та методи впливу на банківську систему модифікувалися. Разом з тим сутність КБ і ЦБ у принципі залишилася незмінною і полягає в посередництві між державою й економікою, регулюванні кредитних потоків. Як б функції не покладалися на ЦБ, він завжди є органом регулювання, що поєднує у собі риси банку й державного відомства.

ЦБ – посередник між державою й іншою економікою за допомогою банків. Як установа він призначений регулювати грошові потоки за

допомогою інструментів, що закріплені за ним у законодавчому порядку (рідше за традиціями).

У деяких країнах спостерігаються істотні розходження між змістом і формою взаємин між центральними банками й існуючими галузями влади. Існує дві моделі таких взаємин:

перша – ЦБ виступають агентом уряду (Міністерства фінансів) і провідником його грошово-кредитної політики (ГКП);

друга – ЦБ є незалежним від уряду, що забезпечує йому самостійність у проведенні ГКП без впливу уряду. На практиці в чистому вигляді такі моделі не існують. У більшості країн існують проміжні моделі, що передбачають визначені принципи взаємин виконавчої влади і ЦБ.

Законодавство п'яти країн (США, Німеччина, Швейцарія, Швеція, Нідерланди) передбачає підпорядкування ЦБ парламентам. У більшості країн ЦБ є підлеглими казначейству або Міністерству фінансів.

У деяких країнах (Японія, Англія) – Міністерство фінансів має право видавати інструкції ЦБ. Але це рідкісні випадки.

У країнах, де законодавчими актами передбачено підпорядкування ЦБ парламентам, з'являється можливість приймати рішення, якими органи виконавчої влади сприяють ЦБ у вирішенні проблем. Крім того, законодавство багатьох країн передбачає звітність перед парламентом. федеральна резервна система (ФРС) подає у Конгрес звіт про діяльність два рази на рік, Німеччина, Японія подають звіт до парламенту один раз на рік.

ЦБ у більшості країн світу користуються підтримкою держави, що дає їм можливість забезпечувати нормальне функціонування платіжних систем.

Питання незалежності ЦБ дискусійні і для України дуже актуальні. Від цього залежить правовий статус, функції, повноваження, принципи.

Національний банк України за своїм правовим статусом є одним із важливих інститутів держави. Він не входить у жодну гілку влади. Свою діяльність здійснює на правах незалежності й економічної самостійності. Однак існує його визначена залежність від Верховної Ради України: звітність, призначення голови НБУ.

Оцінка рівня незалежності ЦБ виконується за рядом факторів (рис. 3.1).

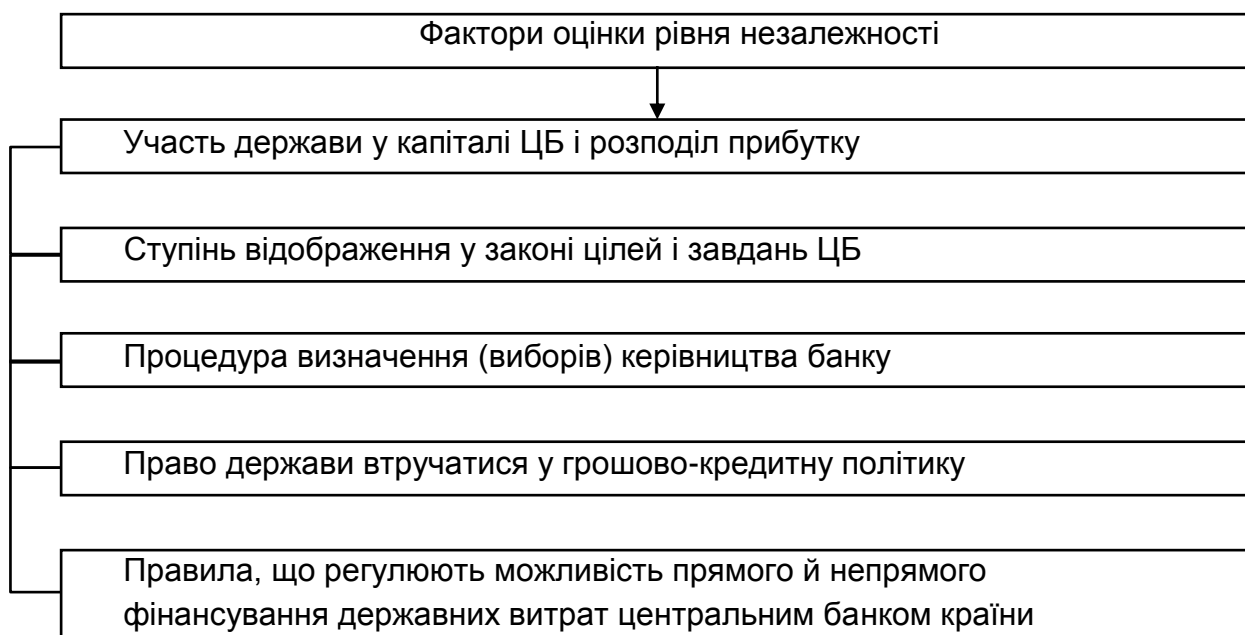


Рис. 3.1. **Фактори оцінки рівня незалежності центрального банку**

Політична незалежність ЦБ – це незалежність від органів державної влади і керування при виборі й призначенні керівництва.

Економічна незалежність ЦБ – це можливість проведення грошово-кредитної політики без обмежень з боку органів державної влади і керування.

1. Участь держави в капіталі ЦБ несуттєво впливає на незалежність (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Частка держави у капіталі центральних банків

Країни	Частка держави, %
Великобританія Німеччина Україна	100 – державна власність
США	100 – власність банків-членів ФРС
Японія	55 – власність держави 45 – власність приватних осіб

2. Ступінь відображення в законодавстві цілей і завдань банку – це неістотний фактор (табл. 3.2).

Цілі та завдання центральних банків у законодавстві

Країни	Висвітлення мети і завдань у законодавстві
Великобританія Німеччина Україна	Основна мета і сфера діяльності ЦБ чітко визначається в Конституції або у Законі "Про центральний банк"
США	Основні завдання ЦБ не сформульовані взагалі

3. Процедура призначення керівництва банку (критерій політичної незалежності) – істотний фактор (табл. 3.3).

Процедура призначення керівництва банку

Країни	Процедура вибору керівництва
Великобританія США Німеччина Японія	Керівні органи

У цілому, важливо зазначити, що фактори оцінки рівня незалежності різні в кожній країні. Це впливає на вибір функцій та операцій центральних банків.

Центральним банком нашої країни є Національний банк України (НБУ). Статус і принципи діяльності НБУ визначені законодавством. За своїм правовим статусом він є однією з найважливіших інституцій держави.

НБУ створений у березні 1991 р. на базі Української республіканської контори Державного банку СРСР згідно з Конституцією України та Законом України "Про банки та банківську діяльність".

Функції НБУ та його органів є невід'ємною складовою функцій державного управління.

Основною функцією Національного банку України є забезпечення стабільності грошової одиниці. Це передбачено у ст. 99 Конституції України,

де зазначено: "Грошовою одиницею України є гривня. Забезпечення стабільності грошової одиниці є основною функцією центрального банку держави – Національного банку України".

Наголосимо, що з моменту введення національної грошової одиниці вона стає не лише фінансово-економічним, а й політичним фактором. Адже національна грошова одиниця – це ознака економічного й політичного потенціалу держави, її незалежності.

Чинне законодавство про центральний банк держави покладає на нього виконання низки інших функцій. До них насамперед належить визначення та проведення грошово-кредитної політики відповідно до затвердженої Верховною Радою України загальнодержавної програми економічного розвитку.

Національний банк України має монопольне право здійснювати емісію національної валюти України та організувати її обіг. Це означає, що жоден інший суб'єкт банківської системи не може здійснювати цю функцію.

Центральний банк держави виступає також кредитором останньої інстанції для банків і кредитних установ, організовує систему рефінансування, визначає для банків та інших кредитних установ правила здійснення банківських операцій, бухгалтерського обліку, звітності та захисту інформації. З цією метою Національний банк розробляє та ухвалює відповідні нормативні акти у вигляді положень, постанов керівних органів тощо.

НБУ визначає систему, порядок і форми розрахунків, у тому числі між банками та іншими кредитними установами, напрями розвитку сучасних електронних банківських технологій, координує та контролює створення електронних платіжних засобів, систем розрахунків, автоматизацію банківської діяльності та засобів захисту банківської інформації; здійснює банківське регулювання та нагляд, веде реєстр банків, їх філій і представництв, валютних бірж і кредитних установ, здійснює ліцензування банківських та інших операцій у передбачених законом випадках.

На НБУ покладено таку важливу функцію, як складання платіжного балансу й балансу міжнародних інвестицій України, здійснення їх аналізу та прогнозування. Значення цієї функції особливе. Адже наша країна наприкінці 1991 року як нова незалежна держава не мала доступу до іноземних кредитів. На той час фінансове становище країни погіршила ще й заява Зовнішекономбанку СРСР, який обслуговував зовнішню торгівлю,

про те, що понад 7 млрд доларів США "зникли" і про їхнє використання немає жодних підтверджуючих документів. Понад 1 млрд доларів з цієї суми належали українським підприємствам та приватним особам. Зовніш-економбанк також заявив, що він більше не обслуговуватиме виплат, які стосуються зовнішньої торгівлі колишніх радянських республік.

Для міжнародного авторитету Національного банку України велике значення має покладання саме на нього функції представництва інтересів України в центральних банках інших держав, міжнародних банках та інших кредитних установах, де співробітництво здійснюється на рівні центральних банків. Центральний банк держави здійснює також відповідно до визначених законом повноважень валютне регулювання, визначає порядок здійснення розрахунків у іноземній валюті, організовує та здійснює валютний контроль.

Лише НБУ має право здійснювати операції із золотовалютним резервом і забезпечувати його накопичення та зберігання.

Національний банк України реалізує державну політику з питань захисту державних секретів у банківській системі, бере участь у підготовці кадрів для банківської системи.

Крім зазначеного, до переліку функцій НБУ належать також наглядові, регулятивні й контрольні. Їх виконання забезпечується через:

1) здійснення всіх видів перевірок банків на місцях, інших кредитних установ та суб'єктів підприємницької діяльності в Україні (крім перевірок і ревізій фінансово-господарської діяльності), а також перевірок достовірності інформації, що надається юридичними та фізичними особами під час реєстрації банків, кредитних установ і ліцензування банківських операцій;

2) висунення вимог щодо проведення загальних зборів акціонерів (учасників) банків та інших кредитних установ і визначення питань, за якими мають бути прийняті рішення.

Національний банк України може спрямовувати своїх представників для участі у роботі зборів акціонерів (учасників), засідань спостережної ради, правління та ревізійної комісії іншого банку або кредитної установи з правом дорадчого голосу. Він може також вимагати здійснення обов'язкових аудиторських перевірок банків та інших кредитних установ, одержувати висновки незалежних аудиторських організацій про результати цих перевірок.

НБУ має право вживати заходи впливу щодо порушників чинного законодавства. Так, у разі порушення банком чи іншою кредитною установою банківського законодавства України, нормативних актів НБУ, проведення ризикових операцій, які загрожують інтересам вкладників та кредиторів, НБУ має право вимагати від банку та кредитної установи усунення виявлених порушень. Якщо ці вимоги не будуть виконані у встановлений строк, НБУ має право застосовувати такі заходи впливу:

- 1) підвищувати норму обов'язкових резервів;
- 2) стягувати з банків чи інших кредитних установ штраф у розмірі неправомірно одержаного доходу;
- 3) усувати керівництво (голову правління та головного бухгалтера) від управління банком чи іншою кредитною установою і призначати тимчасову адміністрацію;
- 4) відкликати ліцензію на здійснення окремих чи всіх банківських операцій;
- 5) приймати рішення про реорганізацію чи ліквідацію банку.

Звичайно, заходи впливу мають бути адекватними допущеним порушенням.

У разі виникнення незадовільного фінансового стану комерційного банку чи іншої кредитної установи НБУ може вживати заходи щодо їх фінансового оздоровлення.

Водночас чинне законодавство передбачає певні обмеження щодо вимог Національного банку України. Так, він не має права вимагати від банків та інших кредитних установ виконання операцій та інших дій, не передбачених законами України та нормативними актами НБУ.

Національний банк здійснює аналіз діяльності комерційних банків та інших кредитних установ з метою виявлення ситуацій, які загрожують інтересам вкладників і кредиторів, стабільності банківської системи в цілому. Але він не несе відповідальності за зобов'язаннями комерційних банків і кредитних установ, за винятком випадків, коли НБУ бере на себе такі зобов'язання, а банки та інші кредитні установи не несуть відповідальності за зобов'язання Національного банку, крім випадків, коли вони беруть на себе такі зобов'язання.

Рішення НБУ з питань банківського регулювання і нагляду можуть бути оскаржені у порядку, передбаченому чинним законодавством.

Національний банк України визначає для комерційних банків і кредитних установ форми звітності та порядок їх складання, які необхідні

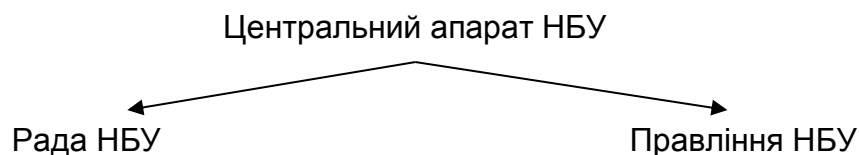
для ведення грошово-кредитної й банківської статистики, здійснення валютного контролю.

НБУ контролює діяльність своїх структурних одиниць і підрозділів через проведення внутрішнього аудиту, який здійснюється його ревізійним управлінням, безпосередньо підпорядкованим голові НБУ. Комплексні перевірки господарсько-фінансової діяльності структурних одиниць НБУ проводяться не рідше одного разу на рік.

Ефективність функціонування банківської системи України значною мірою залежить від рівня кваліфікації апарату управління НБУ як частини єдиного механізму банківської системи.

Організаційна структура НБУ – це склад його внутрішніх підрозділів та форми її взаємодії.

Керування НБУ можливо детально розглянути за допомогою структури Центрального апарату.



Рада НБУ складається з 14 членів (7 осіб обирає президія, 7 осіб – Верховна Рада України). Рада національного банку – це вищий колегіальний орган управління, який має певні повноваження.

1. Розробляючи основні напрями ГКП Рада використовує: політичні курсоутворення і валютного регулювання; удосконалювання платіжної системи; методи впливу політики позик і податкової політики на стан грошово-кредитної галузі.

2. Приймає рішення про участь у міжнародних фінансових організаціях.

3. Складає Відомості про сальдо кошторису для включення в Державний бюджет наступного року.

Правління НБУ переважно вирішує організаційні, координаційні і контрольні питання. Цей орган має такі повноваження:

- 1) емісія валюти України і вилучення із обороту банкнот і монет;
- 2) зміна процентних ставок НБУ;
- 3) встановлення економічних нормативів для банків;

4) встановлення розміру й порядку оформлення обов'язкових резервів для банків;

5) розробка умов надходження іноземного капіталу в банківську систему України;

6) створення та ліквідація банків;

7) випуск нормативних актів НБУ;

8) порядок надання ліцензій.

Кожен структурний підрозділ чи ланка повинні так організувати свою діяльність, щоб максимально ефективно виконувати завдання, покладені на них чинними правовими актами.

3.2. Операції центрального банку

Досвід діяльності безлічі центральних банків виявив виконувати ними функції та операції.

У наших банківських законах і літературі замість "функцій" пишуть "завдання", і навпаки. Це вносить плутанину. Функції – це об'єктивно зумовлені постійні цілі, які має переслідувати ЦБ. Завдання – набір конкретних проблем, вирішення яких у сукупності буде означати досягнення зазначених цільових функцій.

Головний обов'язок центральних банків у ринковій економіці – захистити вартість і купівельну спроможність грошей; допомагати нормальному функціонуванню фінансових ринків. ЦБ повинен знати ці ринки і діючі в їх рамках інститути. Але роль банків відрізняється і повинна бути виокремлена від ролі інститутів. ЦБ не несе відповідальності за задоволення потреб окремих банків у ліквідності, хоча він відповідає за ліквідність усієї банківської системи.

Для всіх завдань, що постають перед ЦБ, завдання мають бути передбачені засобами їх реалізації. ЦБ наділені певною відповідальністю і необхідними повноваженнями, а також мають підтримувати довіру до себе, чесність, майстерність.

Функції та операції центральних банків:

1) *єдиний емісійний центр* – має монопольне право грошової емісії на території своєї країни, зберігає та враховує національні золотовалютні резерви;

2) *банк уряду* – зобов'язаний підтримувати державні економічні програми, здійснювати кредитування дефіциту Державного бюджету, розміщувати державні цінні папери;

3) *орган стабільності національної грошової системи* – відповідає за безперешкодне здійснення внутрішнього платіжного обороту й антиінфляційної політики, а також операцій із закордонними контрагентами;

4) *банк банків* – кредитор останньої інстанції, надає національним інститутам можливість рефінансування за визначених умов у випадку тимчасового дефіциту ліквідних засобів;

5) *орган банківського нагляду* – підтримує необхідний рівень стандартизації та професіоналізму в національній банківській системі.

Законодавчо емісійна монополія на Заході закріплена за ЦБ як представником держави тільки щодо банкнот, і в деяких випадках, монет (карбуванням може часто займатися Міністерство фінансів). Про монополії на безготівкову емісію не може бути й мови.

Емісія банкнот відрізняється від випуску боргових зобов'язань держави тільки тим, що банкноти – прості векселі до запитання – можуть використовуватися як законний платіжний засіб і за ними не треба платити відсоток.

ЦБ часто займаються не тільки виробництвом, але й дизайном, захистом банкнот від підробки, іншими технічними питаннями. Продаж банкнот банкам здійснюється за номіналом, але в окремих випадках стягуються комісії (наприклад, банк Норвегії бере додаткову плату за постачання банкнот, придатних для використання в автоматичних касових апаратах, а також за спеціально упаковані монети). Оскільки для центрального банку банкноти виступають товаром, держава фактично отримує прибуток у вигляді різниці між витратами виготовлення та номіналом.

На Заході на банкнотах не вказується, що вони забезпечуються золотом, дорогоцінними металами та іншими активами, але це відбито в звітних балансах банків. Забезпеченням виступають активи ЦБ: золото-валютні резерви; портфель державних та інших ЦБ; кредити банку під заставу ЦБ.

У різних країнах питання забезпечення банківської емісії вирішується по-різному, воно завжди має юридичну основу, нерідко законо-

давчо визначений характер забезпечення і, отже, непрямі межі паперової емісії.

ЦБ має монополію емісії паперових грошей на всій території країни. Лише у Великобританії зроблено виняток для Шотландії та Північної Ірландії.

Для країн типу України, де діє дворівнева банківська система, тільки починають формуватися такі головні функції ЦБ:

1) відповідальність ЦБ за виникнення, розвиток і нормальне функціонування банківських систем;

2) забезпечення стійкості національної грошової одиниці усередині країни і на світових ринках, її купівельної спроможності, мінімізації інфляції, тобто створення сприятливих умов для економічного зростання;

3) забезпечення ефективного розвитку кредитно-банківської системи країни, включаючи організацію функціонування розрахункового механізму в народному господарстві.

Саме інфляція викликає необхідність регулювання грошового обігу з боку центрального банку.

Класична школа вважала, що кількість грошей, необхідна для забезпечення обігу, прямо пропорційна кількості товарів і рівню цін на них і обернено пропорційна швидкості руху грошей (Маркс, Фішер). У інших економічних теоріях існує суб'єктивно-мотиваційний підхід до пояснення потрібної кількості грошей – можливість вибору між різними формами використання доходу (наприклад, між заощадженням та інвестуванням), а з цих переваг виводиться потреба в різних видах грошей (M_1 ; M_0).

Звідси і відзначена вище перша функція центрального банку – регулювання грошового обігу – припускає відстеження не тільки загальної кількості, але й пропорцій між видами грошей.

3.3. Грошово-кредитна політика, механізм та інструменти її реалізації

Одна з найважливіших умов ефективно організації економічних відносин, що ґрунтуються на ринкових засадах господарювання, – наявність оптимального регулятивного впливу держави на перебіг усіх економічних процесів. Серед основних засобів такого впливу провідне місце

належить грошово-кредитним методам регулювання. Грошово-кредитна політика – один із ключових елементів економічної політики держави (нарівні з бюджетною, структурною, зовнішньоторгівельною, фіскальною тощо) і визначається пріоритетами та стратегічними цілями економічного розвитку. У їх числі – стабільне зростання економіки, низька інфляція і відповідно стабільність цін, низький рівень безробіття, рівновага платіжного балансу.

Більшість сучасних економістів розглядають грошово-кредитну політику як найбільш прийнятний для демократичного суспільства інструмент державного регулювання національної економіки, що не призводить до зменшення господарської самостійності окремих економічних суб'єктів. В економічній літературі є кілька тлумачень грошово-кредитної політики. Деякі автори пояснюють це поняття занадто вузько – як державну політику впливу на кількість грошей в обігу. Інші визначають її занадто широко – як один із секторів економічної політики вищих органів державної влади. У першому випадку механізм монетарної політики обмежується тільки впливом на кількість грошей і явно зменшуються його результативні можливості, у другому – не визначений специфічний характер грошово-кредитної політики, її відмінності від інших секторів економічної політики, її особливого механізму впливу на економічні процеси. Часто її називають монетарною, чи грошовою, політикою [18; 19; 25; 32].

Грошово-кредитна політика (ГКП) – це сукупність економічних заходів у сфері грошового обігу та кредитних відносин, що їх здійснює держава з метою регулювання економічного зростання, стримування інфляції, забезпечення зайнятості і рівноваги платіжного балансу.

За такого підходу грошово-кредитна політика набуває чітких, економічно обумовлених меж, внутрішньо єдиної інституційної основи, тобто охоплює грошовий ринок і банківську систему. У такому трактуванні грошово-кредитна політика виступає як системний, організаційно оформлений регулятивний механізм зі своїми специфічними цілями, інструментами та роллю в економічній системі.

У зарубіжній економічній літературі грошово-кредитна політика поділяється на "вузьку" та "широку", "дорогих грошей" та "дешевих грошей", а також рестрикційну, експансіоністську та селективну (рис. 3.2).

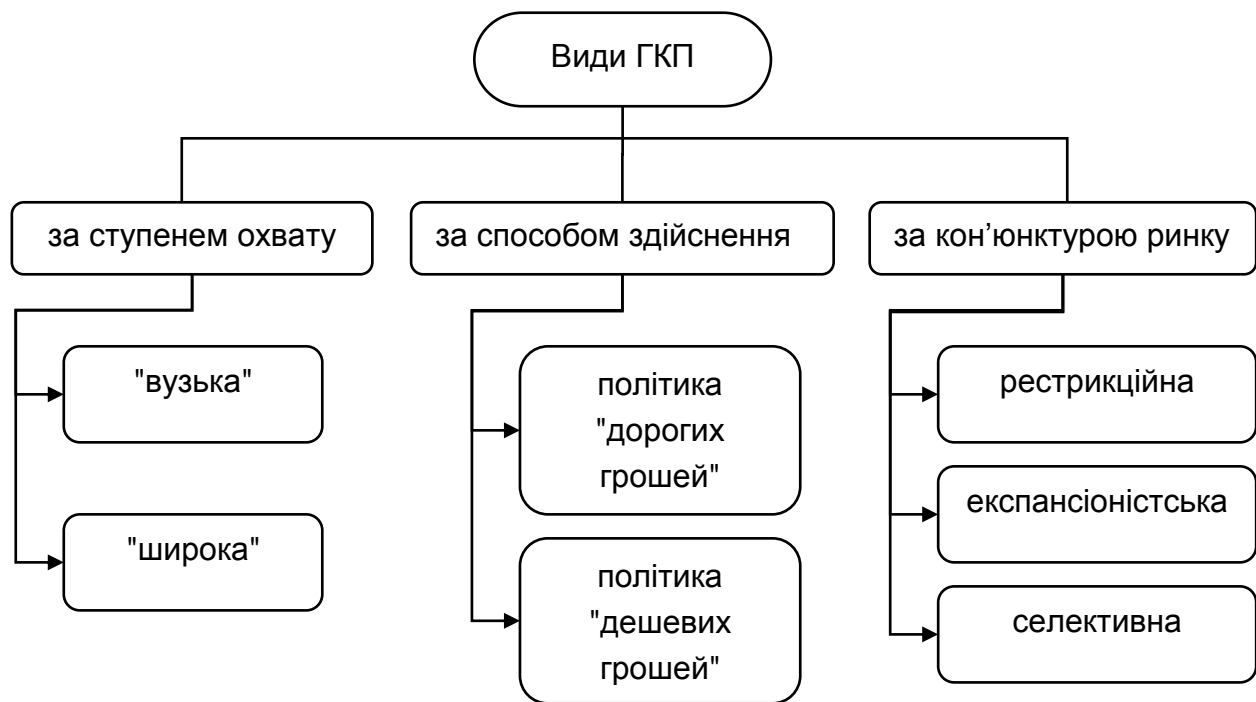


Рис. 3.2. Класифікація грошово-кредитної політики [37, с. 57]

"Вузька політика забезпечує стабільність національної валюти за допомогою проведення валютних інтервенцій, змін рівня облікової ставки, а також інших інструментів, що впливають на стан національної грошової одиниці. "Широка" безпосередньо впливає на обсяг грошової маси в обороті. Політика "дорогих грошей" передбачає обмеження обсягів кредитування, що призводить до зниження пропозицій грошей. Політика "дешевих грошей" є зворотною від попередньої. Рестрикційна політика зумовлена підвищенням процентних ставок, підвищенням податків, обмеження обсягів кредитування, скороченням державних витрат та оздоровленням платіжного балансу, а експансіоністська – розширенням масштабів кредитування, послабленням контролю за збільшенням кількості грошей в обороті, скороченням рівня податкових ставок та зниженням рівня процентних ставок. Селективна, або вибіркова, політика характеризується встановленням лімітів облікових операцій (за галузями, регіонами), лімітуванням окремих банківських операцій, встановленням маржі при проведенні різних банківських операцій, а також встановленням кредитних меж.

Об'єктами, на які найчастіше спрямовуються регулятивні заходи монетарної політики, є такі змінні грошового ринку: пропозиція (маса) грошей; ставка процента; валютний курс; швидкість обігу грошей та ін.

Залежно від економічної ситуації в країні об'єктом монетарного регулювання може бути вибрана одна з них чи навіть кілька одночасно.

Головним суб'єктом грошово-кредитної політики в Україні є Національний банк. Крім нього, у виробленні грошово-кредитної політики беруть участь інші органи державного регулювання економіки – Міністерство фінансів, міністерство економіки, безпосередньо уряд, Верховна Рада. Органи виконавчої та законодавчої влади визначають основні макроекономічні показники, які слугують орієнтирами для формування цілей грошово-кредитної політики (обсяг ВВП, розмір бюджетного дефіциту, платіжний та торговельний баланси, рівень зайнятості та ін.).

Для з'ясування ролі монетарної політики в ринковій економіці важливе значення має усвідомлення завдань, які ставляться монетарними владними структурами і вирішуються монетарними методами. Ці завдання прийнято називати цілями монетарної політики. Вони поділяються на три групи: стратегічні, проміжні й тактичні.

Стратегічними звичайно є цілі, що визначені як ключові в загально-економічній політиці держави. Ними можуть бути зростання виробництва, зростання зайнятості, стабілізація цін, збалансування платіжного балансу. Кожна з цих цілей настільки важлива для суспільства, що владні структури можуть ставити перед собою завдання одночасно реалізувати їх усі чи більшу їх частину.

Проміжні цілі монетарної політики полягають у таких змінах певних економічних процесів, які сприятимуть досягненню стратегічних цілей. Оскільки в ринкових умовах економічне зростання, зайнятість, динаміка цін, стан платіжного балансу та інші показники визначаються передусім станом ринкової кон'юнктури, проміжними цілями монетарної політики є зміна останнього в напрямі, який визначається стратегічною ціллю. Зокрема, якщо ціллю загально-економічної політики є економічне зростання при скороченні безробіття, то проміжною ціллю може бути поживлення ринкової кон'юнктури. І навпаки, якщо стратегічною ціллю є стабілізація цін, то проміжною має бути стримування кон'юнктури ринку. Особливістю проміжних цілей є те, що встановлюються вони на тривалі часові інтервали, впродовж яких можуть бути реалізовані та виявити свою ефективність [51, с. 142].

Тактичні цілі – це оперативні завдання банківської системи щодо регулювання ключових економічних змінних, передусім грошової маси,

процентної ставки та валютного курсу, для досягнення проміжних цілей. Стосовно кожного з цих показників може ставитися одне з трьох завдань: зростання, стабілізація, зниження. Конкретний напрям зміни економічної змінної визначається проміжною ціллю монетарної політики та характером показника. Характерними ознаками тактичних цілей є їх коротко-строковість, реалізація їх оперативними заходами виключно центрального банку, багатоаспектність, єдність та певна суперечливість [39, с. 248].

Слід зазначити, що зміна грошової маси та рівня процентних ставок є ключовим зв'язуючим елементом у системі цілей грошово-кредитного регулювання, який безпосередньо поєднує результати застосування доступного центральному банку набору інструментів реалізації відповідної політики з кінцевими, стратегічними цілями економічного розвитку країни. Саме таке розуміння монетарної політики визначає її як систему складних регулюючих заходів, спрямованих на досягнення певних економічних завдань, що позначаються на функціонуванні всієї національної економіки. Що ж до вибору тактичних цілей для реалізації стратегічних завдань, то він значною мірою визначається фундаментальним поділом принципів, на яких засновується грошово-кредитне регулювання, на дві основні групи – кейнсіанські та монетаристські, що зумовлюють різні підходи і до побудови самого передавального механізму регулювання [29, с. 316].

Так, головна ідея кейнсіанської теорії полягає в тому, щоб шляхом активізації і стимулювання сукупного попиту впливати на розширення виробництва та, відповідно, пропозицію товарів і послуг, що в підсумку знаходить відображення в економічному зростанні й високому рівні зайнятості. В рамках теорії регульованого сукупного попиту було обґрунтовано необхідність державного втручання в економіку за допомогою грошово-кредитних методів, а саме: антициклічного регулювання (шляхом проведення експансіоністської грошово-кредитної політики, яка дає змогу боротися з кризами і безробіттям) та антиінфляційного регулювання (шляхом застосування рестрикційних заходів). У комплексі зазначені заходи, які формують політику компенсаційного (дискретного) регулювання, що змінює напрями залежно від зміни фаз ділового циклу.

За логікою кейнсіанства, держава повинна активно втручатися в економічне життя суспільства, а грошово-кредитний напрям такого втручання зосереджується на регулюванні процентних ставок як основної тактичної цілі у реалізації стратегічних завдань економічного розвитку [58].

Згідно з кейнсіанською теорією потреба господарського обороту в грошових коштах залежить від суб'єктивних факторів, які на нього впливають, а тому нестабільна. Такою ж мінливою і непередбачуваною є швидкість грошового обігу, яка змінюється не лише від одного економічного циклу до іншого, а й усередині циклу. У зв'язку із цим не самі гроші є фактором, що визначає динаміку обсягів виробництва, рівня зайнятості і цін, а процентна ставка, яка має вирішальний вплив на стан господарської кон'юнктури і вплинути на яку можна шляхом зміни грошової пропозиції, реалізуючи політику "дешевих" або "дорогих" грошей [41, с. 208].

Однак кейнсіанська теорія грошово-кредитного регулювання не сприяє зростанню виробництва і зайнятості, не стимулюючи при цьому інфляцію, і як боротися з інфляцією, не перешкоджаючи виробничому зростанню і не посилюючи безробіття. Абстрагування ж теорії від цінового фактора призвело до ігнорування можливості зростання темпів інфляції за умов неповної зайнятості й виробничого спаду, тобто стагфляції.

Монетаризм запропонував принципово відмінну концепцію регулювання економічної системи за допомогою грошово-кредитних методів. Якщо відповідь кейнсіанців на поточні коливання господарської кон'юнктури полягала у значному, максимально оперативному впливі на економіку, то монетаристи на перший план висунули передбачуваність економічної політики, її незмінність. Такий підхід ґрунтується на ідеї про екзогенний (стосовно економічних процесів) характер грошової сфери, яка справляє вирішальний вплив на формування господарської кон'юнктури. Йдеться про те, що економічні кризи зумовлюються значними коливаннями темпів зростання грошової маси, які призводять до непередбачуваних і несподіваних змін попиту: кожному спадові виробництва переддує зменшення обсягів грошової маси, а кожному піднесенню – навпаки, збільшення. На цій основі базується такий важливий висновок монетаристської концепції грошово-кредитного регулювання: для нормального функціонування економіки, забезпечення рівноваги й уникнення сплесків інфляції необхідно забезпечувати стабільний рівень грошової пропозиції, тобто ставити темпи зростання обсягів грошової маси в залежність від темпів зростання обсягів виробництва [28, с. 318].

На противагу кейнсіанській концепції регулювання, яка обґрунтовує механізм дискретної політики (швидкого реагування на зміну господарської кон'юнктури шляхом зміни експансіоністської політики на рестрикційну і навпаки), монетаристи пропонують відмовитися від короткострокової

політики кон'юнктурного регулювання, яке, на їхню думку, може призвести до непередбачуваних стрибків грошової маси. Натомість центральному банку, на їхній погляд, слід переходити до політики довгострокового впливу на економіку за допомогою поступового збільшення грошової маси. Цю ідею обґрунтовано у вигляді "монетарного правила", згідно з яким центральний банк має забезпечувати постійний та помірний темп приросту грошової маси незалежно від фаз ділового циклу. Точна величина цього темпу менш важлива, ніж сам факт постійного зростання грошової маси та відсутність реакції на економічні коливання [50, с. 89].

Таким чином, заходи грошово-кредитного регулювання у монетаристській та в кейнсіанській теоріях спрямовані на досягнення одних і тих же цілей, проте різними методами. Якщо кейнсіанці на перший план висувують стабільність економічного зростання, навіть ціною помірної інфляції, то монетаристи вважають за необхідне шляхом послідовної, передбачуваної політики помірної приросту грошової маси підтримувати стабільність цін, що на довгострокових часових інтервалах також сприяє забезпеченню високої зайнятості та економічному зростанню.

Зрозуміло, і кейнсіанські, і монетаристські підходи до грошово-кредитного регулювання слід оцінювати критично, запозичуючи з кожного із них положення, придатні для застосування в умовах саме перехідного періоду. Це зумовлено тим, що особливості розвитку перехідної економіки відрізняються від традиційних змін фаз ділового циклу. А відтак мову слід вести не про тимчасові кон'юнктурні коливання ділової активності, згасання якої чергується зі зростанням, а про глибокі інституційні перетворення в усіх секторах і ланках економічної системи.

У підсумку дискусія щодо доцільності застосування тих чи інших методів регулятивного впливу на економіку має точитися не навколо певного терміна для загальної оцінки політики центрального банку – "монетаризму" чи "підтримки вітчизняного виробника" (термін "кейнсіанство" у таких обговореннях не вживається), а базуватися на оцінці конкретних дій, які впливають на кредитні відносини, та визначатися вибором кінцевих цілей регулювання [56].

Необхідність такого підходу зумовлена наявністю суперечностей між стратегічними цілями грошово-кредитного регулювання ринкової економіки, які проявляються (причому в більших масштабах) і в економіці

перехідного періоду. Вони позначаються на досягненні й таких цілей, як низькі темпи інфляції (стабільність цін), і таких, як економічне зростання та високий рівень зайнятості. Виробниче зростання, збільшення зайнятості та відповідне зниження рівня безробіття супроводжуються зростанням темпів інфляції, оскільки в економіці зменшується обсяг невикористаних ресурсів, а підвищення попиту на останні призводить до підвищення цін. Заходи ж, спрямовані на скорочення державних витрат і грошової маси з метою зниження рівня цін і стабілізації інфляції, зменшують прибутки фірм, що спонукає їх до скорочення обсягів виробництва, а відтак і зайнятості [60].

Отже, на сьогодні теоретичні проблеми грошово-кредитної політики є темою дискусій між різними економічними школами, а саме між кейнсіанським підходом, який втілює ідеї оперативного використання грошей як інструмента щоденного управління економічною кон'юктурою та стимулювання економічного зростання, і монетаризмом, який засуджує подібні маніпуляції в грошовій сфері, що ведуть, на думку авторів цієї доктрини, до посилення виробничих протиріч і диспропорцій та декларують дії стихійних ринкових стабілізаторів.

Вирішальна роль у розробленні та реалізації монетарної політики належить Національному банку, оскільки він несе відповідальність перед суспільством за стан монетарної сфери. Протягом 20 років Національний банк України опанував монетарні інструменти, які застосовують центральні банки економічно розвинутих країн.

Інструменти грошово-кредитної політики – це такі регулятивні заходи (прийоми, методи), які перебувають у повному розпорядженні центрального банку, безпосередньо ним контролюються і використання яких впливає на цільові орієнтири грошово-кредитної політики [38, с. 152].

Особливістю інструментів грошово-кредитної політики є те, що, застосовуючи їх, центральний банк має можливість впливати на процеси, що відбуваються не тільки в грошовому секторі економіки, а й у реальному та зовнішньому секторах.

Інструменти грошово-кредитної політики умовно можна класифікувати за такими ознаками:

- характер впливу на грошовий ринок;
- спрямованість регулятивного впливу;
- характер впливу на ліквідність банків;
- періодичність використання [55].

Вибір інструментів грошово-кредитної політики, які застосовуються центральними банками, досить широкий. Використання різних інструментів варіюється залежно від спрямованості економічної політики держави, ступеня відкритості її економіки, рівня розвинутої грошового ринку, особливостей національної банківської системи, традицій та конкретних обставин.

За характером впливу на грошовий ринок інструменти грошово-кредитної політики поділяються: інструменти прямого впливу та інструменти опосередкованого впливу на грошовий ринок та економічні процеси.

Прямі інструменти грошово-кредитної політики. Прямі інструменти грошово-кредитної політики включають у себе адміністративні заходи у формі різних директив, лімітів, нормативів, що виходять з Центрального банку і спрямовані на обмеження свободи діяльності суб'єктів грошово-кредитного ринку і, в першу чергу, банків, зокрема визначають або обмежують ціни (процентні ставки) чи обсяги (кредитів) [62].

До цієї групи відносять:

установлення прямих обмежень на здійснення емісійно-касових операцій;

уведення прямих обмежень на кредитування комерційних банків;

установлення обмежень чи заборони на пряме кредитування центральним банком потреб бюджету;

прямий розподіл кредитних ресурсів, що надаються комерційним банкам у порядку рефінансування, між пріоритетними галузями, виробництвами, регіонами тощо.

Інструменти прямої дії відіграють певну роль у грошово-кредитній політиці, яку проводять центральні банки країн із розвинутою ринковою економікою, але більш активно вони використовуються центральними банками країн, що розвиваються, країн із перехідною економікою.

Тому центральні банки розвинутих країн використовують прямі методи переважно у виняткових випадках з попередньою консультацією з урядом, коли необхідні "швидкі заходи реагування", наприклад, в умовах різкого розвитку економічної кризи.

До другої групи належать:
операції на відкритому ринку;
регулювання норми обов'язкових резервів;
процентна політика;
рефінансування комерційних банків;
регулювання курсу національної валюти [34, с. 20].

Згідно із законом України "Про Національний банк України" є такі інструменти грошово-кредитної політики: визначення та регулювання норм обов'язкових резервів для комерційних банків; процентна політика; рефінансування комерційних банків; управління золотовалютними резервами; операції з цінними паперами (крім цінних паперів, що підтверджують корпоративні права), у тому числі з казначейськими зобов'язаннями, на відкритому ринку; регулювання імпорту та експорту капіталу; емісія власних боргових зобов'язань та операції з ними [3].

Регулювання норми обов'язкових резервів – високо потужний інструмент впливу на пропозицію грошей, що має невідворотну і негайну дію. Його суть полягає в тому, що центральний банк установлює для всіх банків та інших депозитних установ норму обов'язкового зберігання залучених коштів на кореспондентських рахунках без права їх використання і без виплати процентів по них. Збільшуючи норму обов'язкового резервування, центральний банк негайно скорочує обсяг надлишкових резервів банків, зменшує їх кредитну спроможність, знижує рівень мультиплікації депозитів. Відповідно зменшується загальний обсяг пропозиції грошей. Якщо центральному банку потрібно збільшити пропозицію грошей, то досить відповідно знизити норму обов'язкового резервування, і ситуація змінюватиметься на протилежну – збільшиться обсяг вільних резервів, підвищаться кредитна спроможність банків і рівень мультиплікації депозитів [8].

Процентна політика – один із м'яких інструментів монетарної політики, подібний за характером впливу на пропозицію грошей до операцій на відкритому ринку. Механізм його полягає в тому, що центральний банк установлює ставки процентів за позичками, які він надає комерційним банкам у порядку їх рефінансування.

Для України найбільш типовою процентною ставкою центрального банку є облікова ставка НБУ. Збільшуючи рівень облікової ставки, НБУ стримує попит комерційних банків на свої позички, стримує мультиплікацію депозитів і зростання пропозиції грошей. Зниження облікової ставки

збільшує попит комерційних банків на позички та їх надлишкові резерви, як наслідок – пропозиція грошей зростає.

Рефінансування комерційних банків – інструмент, що застосовується в тісному поєднанні з процентною політикою. Крім зміни облікової ставки, центральний банк може регулювати попит на свої позички з боку комерційних банків зміною інших умов надання цих позичок – зміною їх асортименту, обмеженням цільового призначення, лімітуванням обсягів окремих позичок тощо. Такими заходами центральний банк може більш чітко і цілеспрямовано впливати на зміну банківських ресурсів, а отже, і на пропозицію грошей [7].

Загалом НБУ застосовував такі методи кредитування: адміністративний розподіл емісійних ресурсів між комерційними банками; безпосереднє централізоване кредитування міністерств для покриття нестачі фінансових ресурсів у певній галузі економіки; безпосереднє надання кредиту Мінфіну на покриття дефіциту державного бюджету; проведення закритих і цільових кредитних аукціонів; надання комерційним банкам облікового й ломбардного кредиту; проведення операцій РЕПО [54, с. 3].

Операції на відкритому ринку – це найбільш застосовуваний інструмент монетарної політики в країнах з високорозвинутими ринковими економіками. Здійснюється центральним банком за допомогою купівлі або продажу цінних паперів з метою впливу на ресурси комерційних банків та динаміку процентних ставок. Їх сутність полягає у тому, що купуючи цінні папери на ринку, центральний банк додатково спрямовує в оборот відповідну суму грошей і цим збільшує спочатку банківські резерви, а потім і загальну масу грошей за інших незмінних умов [9].

Операції на відкритому ринку бувають динамічні й захисні. Динамічні операції використовуються для збільшення чи зменшення загальної пропозиції грошей за умови, що інші чинники не впливають на масу грошей. Захисні операції полягають у підтриманні загальної пропозиції грошей на незмінному рівні в умовах впливу на масу грошей інших чинників, проведення захисних операцій на відкритому ринку.

Регулювання курсу національної валюти – інструмент дуже чіткої, оперативної і потужної дії. За характером впливу на масу грошей він нагадує операції на відкритому ринку. Якщо центральний банк планує зменшити масу грошей в обороті, то йому достатньо продати на ринку відповідну масу іноземних валютних цінностей, що призведе до скорочення банківських резервів і пропозиції грошей. І навпаки, за необхідності

збільшити масу грошей в обороті центральному банку слід купити відповідну масу іноземної валюти. Ці операції дістали назву валютної інтервенції.

Валютна інтервенція може використовуватись для здійснення валютного демпінгу – знецінювання національної валюти з метою масового експортування товарів за цінами нижчими від світових [30, с. 64].

Регулювання імпорту та експорту капіталу є інструментом впливу на грошову масу в обігу, який застосовується НБУ через:

реєстрацію імпорту та експорту капіталу;

установлення максимальних та мінімальних розмірів процентних ставок за іноземними депозитами в українських банках;

установлення для осіб, які мають борги перед нерезидентами, обов'язкового безпроцентного вкладення певної частини від суми цих боргових зобов'язань в уповноважених банках України.

Експорт та імпорт капіталу супроводжуються припливом і відпливом іноземного капіталу. Відчутно впливають на стан грошового обігу в країні іноземні фінансові інвестиції, що вкладаються в національні цінні папери зі спекулятивними цілями. Особливо це стосується вкладень іноземними інвесторами свого капіталу в боргові зобов'язання держави. Якщо привабливість державних цінних паперів знижується, відбувається відплив іноземного капіталу з країни, що провокує зниження курсу національної валюти. Як наслідок, виникає необхідність вживання з боку НБУ і Мінфіну певних заходів, серед яких – підвищення процентної ставки й рівня дохідності емітованих державою цінних паперів. Одночасно Національний банк України не повинен допускати відпливу за кордон національної валюти, що може виникнути внаслідок відносно заниженої депозитної процентної ставки в країні.

Емісія власних боргових цінних паперів – це випуск в обіг облігацій внутрішньої державної позики (ОВДП), продаж або купівля яких дозволяє впливати на основні макроекономічні показники й обсяг грошової маси в обігу. Ці операції з реалізації коштів дозволяють залучити засоби комерційних банків або суб'єктів фондового ринку.

Внутрішній зв'язку між окремими цілями та інструментами механізму грошово-кредитної політики можна подати у вигляді схеми (рис. 3.3). У наведеній схемі стрілками показано шлях імпульсів, що вводяться в економічну систему певними заходами монетарної політики, аж до впливу їх, на стратегічні монетарні цілі, а отже – на цілі загальноекономічної політики.

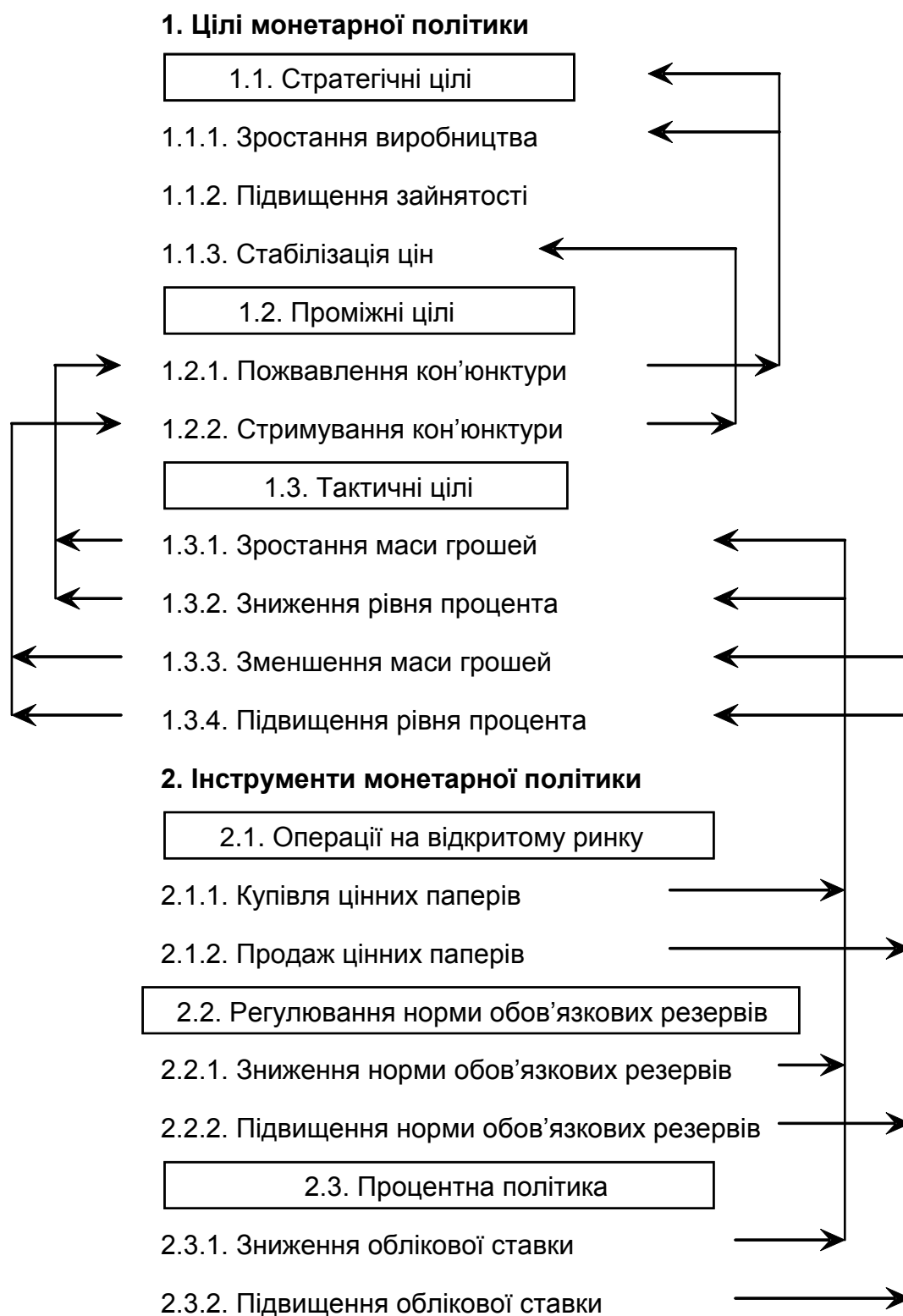


Рис. 3.3. Схема механізму взаємозв'язку між окремими цілями та інструментами грошово-кредитної політики [31, с. 3]

Як показує практика, застосування даних інструментів грошово-кредитної політики, впливає на окремі економічні показники неоднозначно

та різнобічно, тому при застосуванні їх може виникнути протилежний ефект. Таким чином, на сьогодні найбільш доцільним є поєднання засобів монетарної політики з лібералізацією впливу на ринкову кон'юнктуру. Такий підхід дозволяє використовувати як можливість ринку до саморегуляції, так і відповідні інструменти монетарної політики.

Отже, грошово-кредитне регулювання економіки – це багатобічна й складна робота, котру здійснює НБУ. Основними інструментами впливу на грошово-кредитний ринок є визначення та регулювання норм обов'язкових резервів для комерційних банків; процентна політика; рефінансування комерційних банків; управління золотовалютними резервами; операції з цінними паперами (крім цінних паперів, що підтверджують корпоративні права), у тому числі з казначейськими зобов'язаннями, на відкритому ринку; регулювання імпорту та експорту капіталу; емісія власних боргових зобов'язань та операції з ними. У світовій практиці найбільш ефективним та зручним інструментом вважають процентну політику.

Грошово-кредитна політика, що розроблюється та здійснюється Національним банком, теж регулюється певними правовими нормами.

Основна функція центрального банку держави – забезпечення стабільності національної грошової одиниці. В Україні ця норма закріплена в ст. 99 Конституції України та в Законі України "Про Національний банк України", в ст. 6 якого зазначається, що відповідно до Конституції основною функцією Національного банку є забезпечення стабільності грошової одиниці України. Виконуючи свою основну функцію Національний банк сприяє додержанню стабільності банківської системи, а також, у межах своїх повноважень, – цінової стабільності [1].

Конституція України визначила головні аспекти діяльності Національного банку як центральної ланки і керівного органу грошово-кредитної і валютної системи країни, закріпивши його автономний статус у структурах влади. Наявність владних повноважень є однією з найважливіших ознак Національного банку України, що свідчить про право центрального банку встановлювати формально-обов'язкові правила поведінки і домагатися здійснення їх за допомогою передбачених законами засобів впливу. Національний банк України є центром банківської системи і виступає водночас у двох іпостасях – як орган держави, що виконує функцію забезпечення стабільності національної валюти, і як своєрідний центр самоврядування банківської системи.

Прийнятий у 1999 р. Закон України "Про Національний банк України" заклав нові підходи щодо організаційної структури та правового статусу

органів управління центрального банку України. Згідно з Конституцією України та статусним законом керівними органами центробанку держави є Голова НБУ, Рада НБУ та Правління НБУ.

Національний банк організовується та функціонує відповідно до загальних правових принципів, які притаманні більшості державних органів. Згідно зі ст. 22 Закону України "Про Національний банк України" до системи НБУ входять: центральний апарат, філії (територіальні управління), розрахункові палати, Банкнотно-монетний двір, фабрика банкнотного паперу, Державна скарбниця України, Центральне сховище, спеціалізовані підприємства, банківські навчальні заклади та інші структурні одиниці й підрозділи, необхідні для забезпечення діяльності Національного банку [3].

Розробка та впровадження грошово-кредитної політики є ключовою функцією центрального банку. Саме за допомогою її інструментів центральний банк спроможний виконувати своє основне завдання – забезпечувати стабільність грошової одиниці.

Гривня, що є грошовою одиницею України відповідно до ст. 99 Конституції України, виступає єдиним законним платіжним засобом в Україні, який приймається всіма юридичними та фізичними особами без будь-яких обмежень на території країни для проведення грошових трансфертів та здійснення розрахунків у готівковому та безготівковому вигляді [1].

Стаття 92 Конституції України закріплює, що засади створення та функціонування грошового ринку, статус національної валюти, а також іноземних валют на території України встановлюються виключно законами України. Чинне законодавство визначає такі основні економічні засоби та методи грошово-кредитної політики, що спрямовані на регулювання обсягу грошової маси через:

- визначення та регулювання норм обов'язкових резервів для комерційних банків та фінансово-кредитних установ;
- процентну політику;
- рефінансування комерційних банків;
- управління золотовалютними резервами;
- операції з цінними паперами на відкритому ринку;
- регулювання імпорту та експорту капіталу [3].

Серед засобів і методів грошово-кредитної політики Закон України "Про Національний банк України" у ст. 25 називає процентну політику і рефінансування комерційних банків, а у ст. 27 визначає, що НБУ встановлює порядок визначення облікової ставки та інших процентних ставок за

своїми операціями. Таким чином, процентна ставка і рефінансування комерційних банків згідно із законом виступають як різні інструменти грошово-кредитної політики. Ці ж інструменти передбачено в ст. 66 Закону України "Про банки і банківську діяльність" як форми індикативного регулювання діяльності банків [2; 3].

Основний акт НБУ в цій галузі відносин – Положення про процентну політику Національного банку України, – визначає, що процентна політика НБУ є "регулювання Національним банком попиту та пропозиції на грошові кошти як через зміну процентних ставок за своїми операціями, так і шляхом рекомендацій щодо встановлення процентних ставок за активними і пасивними операціями банків з метою впливу на процентні ставки суб'єктів грошово-кредитного ринку та дохідність фінансових операцій". Сама ж процентна ставка розглядається вказаним Положенням як "установлений розмір плати за розміщені чи залучені кошти, що встановлюється Національним банком як важіль впливу на економічні процеси, застосовується у сферах економіки, банківської та зовнішньоекономічної діяльності, а також як інструмент в антиінфляційних заходах" [57].

Можна виділити два види операцій НБУ, за якими встановлюються процентні ставки – операції із врахування (обліку, дисконту – це синоніми) цінних паперів і операції з надання позичок комерційним банкам у порядку рефінансування. Відповідно до цього, Закон України "Про Національний банк України" розрізняє два види ставок за операціями НБУ:

"облікова ставка Національного банку України – виражена у відсотках плата, що береться Національним банком України за рефінансування комерційних банків шляхом купівлі векселів до настання строку платежу по них і утримується з номінальної суми векселя. Облікова ставка є найнижчою серед ставок рефінансування і є орієнтиром ціни на гроші;

ставки рефінансування Національного банку України – виражена у відсотках плата за кредити, що надаються комерційним банкам, яка встановлюється Національним банком України з метою впливу на грошовий оборот та кредитування. Національним банком України встановлюються облікова та ломбардна процентні ставки" [3].

Основним нормативним актом Національного банку України, який регулює процентну політику центробанку, є Положення, затверджене постановою Правління НБУ від 18 серпня 2004 року № 389, яким було замінене Тимчасове Положення про визначення Національним банком процентних ставок за своїми операціями. Положення встановлює порядок

визначення процентної ставки рефінансування під час проведення з банками кількісного тендера Національного банку (тендери проводяться щотижня – щосереди, причому перші три середи – з рефінансування строком до 14 днів).

Серед функцій НБУ закон називає і забезпечення ним накопичення та зберігання золотовалютних резервів та здійснення операцій з ними та банківськими металами.

Золотовалютний резерв становить "резерви України, відображені у балансі Національного банку України, що включають в себе активи, визнані світовим співтовариством як міжнародні і призначені для міжнародних розрахунків". З правової точки зору золотовалютний резерв має ту особливість, що він є окремо виділеним фондом серед активів НБУ, де він відображається. Цей фонд не є власністю НБУ – він лише володіє, користується і розпоряджається цим фондом як представник держави. Із приведеного визначення випливає цільове призначення золотовалютних резервів – вони призначені для міжнародних розрахунків. Але подальші положення Закону України "Про Національний банк України" не тільки не розвивають це положення, але і створюють деяку невизначеність призначення золотовалютних резервів.

Ст. 7 цього закону відносить до числа "інших" функцій НБУ забезпечення ним накопичення та зберігання золотовалютних резервів та здійснення операцій з ними та банківськими металами.

Ст. 28 Закону України "Про Національний банк України" визначає одним із засобів грошово-кредитної політики управління золотовалютними резервами: "Національний банк забезпечує управління золотовалютними резервами держави, здійснюючи валютні інтервенції шляхом купівлі-продажу валютних цінностей на валютних ринках з метою впливу на курс національної валюти щодо іноземних валют і на загальний попит та пропозицію грошей в Україні".

Ст. 42 Закону встановлює, що НБУ розміщує золотовалютні резерви самостійно або через банки, уповноважені ним на ведення валютних операцій, виконує операції з золотовалютними резервами України з банками, рейтинг яких за класифікацією міжнародних рейтингових агентств відповідає вимогам до першокласних банків не нижче категорії А. Однак усі попередні згадані статті взагалі не передбачають розміщення, тобто відчуження коштів золотовалютних резервів на рахунках інших банків.

Ст. 47 Закону України "Про Національний банк України" передбачає структуру золотовалютного резерву, який складається з таких активів: монетарне золото; спеціальні права запозичення; резервна позиція в МВФ; іноземна валюта у вигляді банкнот та монет або кошти на рахунках за кордоном; цінні папери (крім акцій), що оплачуються в іноземній валюті; будь-які інші міжнародно визнані резервні активи за умови забезпечення їх надійності та ліквідності. Поповнення золотовалютних резервів проводиться Національним банком шляхом: 1) купівлі монетарного золота та іноземної валюти; 2) отримання доходів від операцій з іноземною валютою, банківськими металами та іншими міжнародно визнаними резервними активами; 3) залучення Національним банком валютних коштів від міжнародних фінансових організацій, центральних банків іноземних держав та інших кредиторів. Використання золотовалютного резерву здійснюється Національним банком на такі цілі: 1) продаж валюти на фінансових ринках для проведення грошово-кредитної політики, включаючи політику обмінного курсу; 2) витрати по операціях з іноземною валютою, монетарними металами, а також іншими міжнародно визнаними резервними активами. Не допускається використання золотовалютного резерву для надання кредитів і гарантій та інших зобов'язань резидентам і нерезидентам України.

Контроль за використанням золотовалютного резерву прямо не віднесений до компетенції будь-якого з контролюючих органів України, а Ревізійної комісії щодо перевірки діяльності НБУ не існує. Варто нагадати, що частина друга ст. 70 Закону України "Про Національний банк України" передбачає, що в частині руху коштів Державного бюджету України, аналізу виконання кошторису фінансову перевірку Національного банку здійснює Рахункова палата, що не відносить золотовалютний резерв до об'єктів контролю Рахункової палати України. При цьому відповідно до ст. 51 зазначеного Закону Національний банк України двічі на рік повинен надавати Президенту України та Верховній Раді України інформацію про стан грошово-кредитного ринку в державі [3].

Кінцевою метою грошово-кредитної політики є досягнення макроекономічної стабілізації, додержання нормативно передбачених темпів інфляції, забезпечення стабільності курсу національної валюти, досягнення рівноважного платіжного балансу, створення умов для позитивних зрушень, подолання кризових явищ в економіці. У країнах з перехідною економікою грошово-кредитна політика повинна мати єдину мету –

забезпечення повної конвертованості національної валюти та підтримання її фіксованого обмінного курсу проти однієї з основних світових валют – долара США або євро.

Грошово-кредитна політика своєрідно поєднується із державним управлінням і регулюванням у грошово-кредитній сфері, що являє собою відносно відокремлену систему суспільних економічних відносин, яка в той же час міцно пов'язана із усіма галузями економіки і соціальної сфери. Цільовими орієнтирами грошово-кредитної системи є забезпечення всіх галузей господарювання і соціальної сфери необхідними грошовими коштами. Закріплені в Основних засадах грошово-кредитної політики положення сприймаються як владні веління, які мусять бути реалізованими в процесі управлінської діяльності, яка, в свою чергу, передбачає регулювання як найважливіший засіб і складову частину здійснення державного управління.

Розробка основних засад грошово-кредитної політики покладена за ст. 100 Конституції України на Раду Національного банку України, яка повинна також здійснювати контроль за її проведенням. Основні засади грошово-кредитної політики становлять комплекс змінних індикаторів фінансової сфери, що дають можливість Національному банку України з допомогою інструментів (засобів та методів) грошово-кредитної політики регулювати грошовий обіг та кредитування економіки, щоб забезпечити стабільність грошової одиниці України як монетарної передумови для економічного зростання і підтримки високого рівня зайнятості населення. Вони ґрунтуються на основних критеріях та макроекономічних показниках загальнодержавної програми економічного розвитку та основних параметрах економічного та соціального розвитку України на відповідний період, що включають прогносні показники обсягу валового внутрішнього продукту, рівня інфляції, розміру дефіциту державного бюджету та джерел його покриття, платіжного та торгового балансів, затверджених Кабінетом Міністрів України [1].

Грошово-кредитна політика являє собою одну із ключових категорій фінансового права. Важливість монетарної політики визначається тим, що головні положення щодо її розроблення і реалізації отримали конституційне закріплення (ст. 99 – 100 Основного Закону), а більш детально розвинуті у Законі України "Про Національний банк України". Крім того, положення про грошово-кредитну політику як частину економічної політики держави містить в собі Господарський кодекс України.

Таким чином, у фінансово-грошовій сфері пріоритетним напрямом є утримання стабільності цін, нормативів бюджетного дефіциту та забезпечення керованості інфляцією, стабільності національної валюти, створення досконалої банківської системи, використання кредитних засобів стимулювання виробництва, активізація інвестиційного процесу, всебічний розвиток підприємництва, демонополізація виробництва. Серед значного розмаїття механізмів та інструментів, що існують в інституційно-економічному середовищі, прямий вплив на зазначені процеси здійснюється за допомогою декількох основних важелів, серед яких одне із центральних місць займає грошово-кредитна політика. Її конструктивна роль повною мірою виявляється в регулюванні процентної ставки, обсягу грошової маси та обмінного курсу, які справляють відчутний вплив на сукупний попит, а відтак і на головний макроекономічний показник – валовий внутрішній продукт.

Згідно із законом України "Про Національний банк України" є такі інструменти грошово-кредитної політики: визначення та регулювання норм обов'язкових резервів для комерційних банків; процентна політика; рефінансування комерційних банків; управління золотовалютними резервами; операції з цінними паперами (крім цінних паперів, що підтверджують корпоративні права), у тому числі з казначейськими зобов'язаннями, на відкритому ринку; регулювання імпорту та експорту капіталу; емісія власних боргових зобов'язань та операції з ними.

Грошово-кредитна політика знайшла відображення в актах чинного законодавства та є юридичною категорією. Конституція України встановила, що грошовою одиницею України є гривня і забезпечення стабільності грошової одиниці є основною функцією центрального банку держави – Національного банку України; Рада Національного банку України розробляє основні засади грошово-кредитної політики та здійснює контроль за її проведенням. Більш детальна регламентація відносин у грошово-кредитній сфері здійснюється Національним банком України. У результаті ці норми разом із численними актами НБУ, якому передане право розробки і здійснення грошово-кредитної політики, утворюють складне за юридичною природою нормативне утворення – сукупність правових норм, що регулюють відносини у сфері вироблення і реалізації грошово-кредитної політики. Отже, здійснення та контроль за проведенням грошово-кредитної політики є досить актуальною темою на сучасному етапі розвитку економіки країни.

3.4. Валютна політика

Валютна політика кожної країни визначається політикою державного регулювання економіки загалом, ступенем втручання органів державної влади у валютно-кредитні та фінансові відносини.

Валютна політика – це сукупність заходів, які здійснюються державою у сфері міжнародних валютних відносин відповідно до поточних (тактичних) та довгострокових (стратегічних) цілей країни.

Уряд і Національний банк України здійснюють валютну політику відповідно до принципів загальної економічної політики України. Основною метою валютної політики Національного банку України як складової монетарної політики є стабілізація курсу національної грошової одиниці та збалансованість платіжного балансу країни.

Довгострокова валютна політика передбачає заходи, спрямовані на забезпечення макроекономічної стабільності та створення умов довіри внутрішньої економіки й іноземного бізнесу до національної валюти, стимулювання розвитку експорту, повернення в країну заробленої іноземної валюти тощо.

Завданням короткострокової валютної політики є забезпечення стабільного функціонування національної валютної системи, сприяння збалансованості платіжного балансу, гармонізації інтересів експортерів та імпортерів. Вона також передбачає:

- поточне регулювання системи валютних обмежень і системи економічних нормативів (зокрема, допуск нерезидентів на ринок державних цінних паперів (ОВДП));

- створення сприятливих умов для вкладів інвесторів (як національних, так і іноземних) у національну економіку;

- оперативне регулювання валютно-ринкової кон'юнктури за допомогою валютних інтервенцій для зменшення спекулятивного тиску на валютний ринок;

- удосконалення правової та організаційної структури валютного ринку; здійснення жорсткого контролю за капітальними операціями резидентів та нерезидентів на валютному ринку України;

- удосконалення контролю за експортно-імпортними операціями через налагодження тіснішої взаємодії всіх органів валютного контролю;

- удосконалення міждержавних розрахунків та опрацювання можливостей різноманітних форм інтеграції (зокрема створення платіжних і валютних союзів);

проведення курсової політики, яка базується на цільових показниках грошово-кредитної сфери;

удосконалення механізму курсоутворення відповідно до структурних змін в економіці.

Складовими валютної політики в узагальненому вигляді є:

валютне регулювання;

валютний контроль;

міжнародне валютне співробітництво та участь у міжнародних валютно-фінансових організаціях.

Валютне регулювання – це регламентація державою міжнародних розрахунків і порядку проведення валютних операцій.

Валютне регулювання з боку держави є об'єктивною економічною необхідністю, яка зумовлена міжнародною економічною інтеграцією України до світового співтовариства та пов'язана з міжнародною кооперацією виробництва і розширенням міжнародної торгівлі, що спричинило вихід процесу концентрації і централізації капіталу за межі національних кордонів.

Згідно з чинним законодавством України (стаття 11 Декрету Кабінету Міністрів "Про систему валютного регулювання і валютного контролю") Національний банк та Кабінет Міністрів наділені певними повноваженнями у сфері валютного регулювання.

Національний банк України у сфері валютної політики та валютного регулювання має такі повноваження:

встановлює правила проведення в Україні резидентами і нерезидентами валютних операцій;

визначає структуру валютного ринку України, а також порядок та умови торгівлі валютними цінностями на ньому;

встановлює порядок переведення, ввезення, пересилання в Україну та з неї валютних цінностей;

визначає порядок відкриття резидентами рахунків у банках за межами України та нерезидентами рахунків в уповноважених банках України;

встановлює загальні правила видачі резидентам та нерезидентам ліцензій та індивідуальних ліцензій на здійснення валютних операцій, видає ці ліцензії і приймає рішення про їх скасування;

встановлює єдиний порядок визначення і використання курсу грошової одиниці України щодо іноземних валют і розрахункових (клірингових) одиниць;

встановлює спільно з Кабінетом Міністрів України порядок використання надходжень у міжнародних розрахункових (клірингових) одиницях та неконвертованій валюті, які використовуються у торговельному й неторговельному обороті з іноземними державами на підставі положень міжнародних договорів України;

накопичує, зберігає і використовує золотовалютні резерви з метою забезпечення стабільності грошової одиниці України;

складає за участю Кабінету Міністрів України платіжний баланс України;

бере участь у визначенні ліміту валового зовнішнього боргу України та контролює дотримання цього ліміту після його затвердження Верховною Радою України тощо.

У сфері валютного регулювання Кабінет Міністрів України має такі повноваження:

визначає і подає на затвердження до Верховної Ради України ліміт зовнішнього державного боргу України;

бере участь у складанні платіжного балансу України;

забезпечує виконання бюджетної та податкової політики відповідно того, що стосується руху валютних цінностей;

забезпечує формування і виступає розпорядником Державного валютного фонду України;

визначає порядок використання надходжень у міжнародних розрахункових (клірингових) одиницях, які використовуються у торговельному обігу з іноземними державами, а також у неконвертованих іноземних валютах, що використовуються у неторговельному обігу з іноземними державами на підставі положень міжнародних договорів України.

Важливою складовою валютної політики є також *валютний контроль*. Згідно з чинним законодавством України Національний банк є головним органом валютного контролю, який забезпечує виконання уповноваженими банками та уповноваженими фінансово-кредитними установами функцій щодо здійснення валютного контролю та регламентує відповідальність за порушення валютного законодавства України.

Валютний контроль поширюється на всі валютні операції, які виступають його об'єктом. Основні напрями валютного контролю зображені на рис. 3.4.

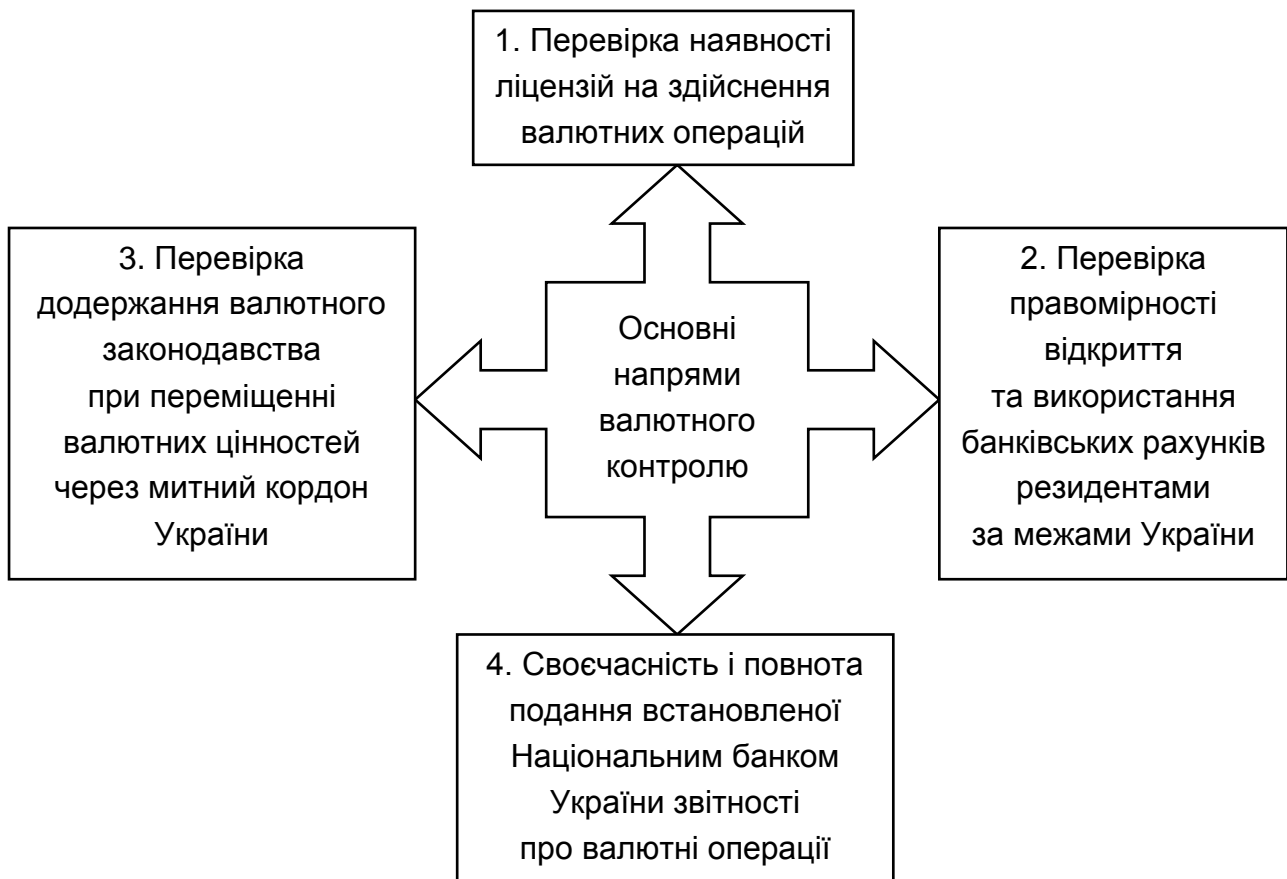


Рис. 3.4. **Основні напрями валютного контролю**

Основними методами валютного регулювання, якими користуються центральні банки, є:

- валютні інтервенції;
- девальвація та ревальвація валют;
- дисконтна (облікова) політика;
- управління валютними резервами (диверсифікація);
- валютні обмеження.

Валютна інтервенція – це пряме втручання центрального банку країни у функціонування валютного ринку через купівлю-продаж іноземної валюти з метою впливу на курс національної грошової одиниці. Банк скуповує іноземну валюту, коли існує надлишкова пропозиція і валютний курс перебуває на достатньо низькому рівні, та продає її, коли пропозиція іноземної валюти недостатня і валютний курс високий. При цьому відбувається урівноваження попиту та пропозиції на іноземну валюту та обмежуються рівні коливань курсу національної грошової одиниці.

Валютна інтервенція як засіб державного втручання у валютну сферу почала широко застосовуватися в 30-ті роки ХХ ст. після краху золотого

стандарту. За Бреттон-Вудської системи валютні інтервенції були інструментом підтримання фіксованих валютних паритетів та курсів. При плаваючих курсах валютні інтервенції використовуються для згладжування коливань курсу національної грошової одиниці.

Вибір валюти, що її використовують під час валютної інтервенції, залежить від мети інтервенції, інституціонального середовища, в межах якого вона проводиться, та від ролі валюти, яку використовують для інтервенції, в міжнародній або регіональній валютній системі. Так, долар США традиційно використовується для цього в багатьох країнах світу, водночас в європейських державах інтервенційною валютою виступає євро.

Центральні банки, як правило, проводять інтервенції на валютному ринку у готівковій формі, що забезпечує прямий та ефективний вплив на валютний курс. Форвардні угоди використовуються лише у разі необхідності конфіденційності угоди, щоб відстрочити й вплив на внутрішню ліквідність. Похідні фінансові інструменти – "деривативи" (ф'ючерси та опціони) – використовуються дуже рідко.

Використання валютних інтервенцій має певні межі, адже вони ефективні лише за незначної неврівноваженості платіжних балансів, яка характеризується періодичною зміною активного та пасивного сальдо. Через обмеженість розмірів офіційних валютних резервів продаж іноземної валюти має чергуватися з її купівлею, бо інакше резерви можуть бути вичерпані. У зв'язку з цим країни, які мають хронічний дефіцит платіжного балансу (зокрема Україна), нерідко замість валютних інтервенцій застосовують різні форми валютних обмежень. Однак можливе паралельне використання валютних інтервенцій і валютних обмежень.

В умовах фіксованого валютного курсу проведення валютних інтервенцій обмежене інфляційним знеціненням національної грошової одиниці. У разі значного зниження курсу валюти внаслідок інфляції проведення валютної інтервенції передбачає девальвацію валюти цієї країни або ревальвацію валют інших держав.

Досить часто валютні інтервенції використовуються не тільки з метою забезпечення стабільності валютного курсу, а й для підтримування його на штучно заниженому рівні з метою підвищення конкурентоспроможності експорту. Це дає змогу експортерам отримувати від центрального банку в обмін на іноземну валюту більшу кількість національної валюти та зберігати попередню норму прибутку, продаючи товари за демпінговими цінами.

Недостатня ефективність регулювання валютних курсів засобами валютних інтервенцій може викликати валютні кризи.

Девальвація – офіційне зниження курсу національної грошової одиниці щодо іноземних валют або міжнародних розрахункових одиниць. За умов золотого стандарту, коли золотий вміст валют законодавчо фіксувався та був прямий чи опосередкований їх обмін на золото, девальвація виявлялася в зменшенні їх золотого вмісту та зростанні ціни на золото.

Девальвація може відбуватися стихійно або проводитися цілеспрямовано як елемент валютної політики держави з метою впливу на розвиток економіки, передусім на розвиток зовнішньоекономічних відносин через підвищення конкурентоспроможності експорту та поліпшення стану платіжного балансу.

Ревальвація – офіційне підвищення курсу національної грошової одиниці щодо іноземних валют і міжнародних розрахункових одиниць. В умовах золотого стандарту ревальвація виявлялася в збільшенні офіційного золотого вмісту грошової одиниці. З відмовою від золотого стандарту ревальвація стала виявлятися в підвищенні курсу національної грошової одиниці щодо іноземних чи міжнародних валют.

Ревальвація вигідна для імпортерів і кредиторів, але не вигідна для експортерів. Після ревальвації імпортер може купити на внутрішньому ринку необхідну для оплати імпорту суму іноземної валюти за меншу кількість національної валюти. Якщо він продасть ввезені товари за попередніми цінами, то його прибутки зростуть відповідно до ревальвації. Кредитори, що надають позики іноземцям у національній валюті, після її ревальвації одержують погашення на ту саму суму, а ринкова її ціна в іноземній валюті зростатиме у міру ревальвації.

Експортер, продаючи після ревальвації свою продукцію в інших країнах за попередніми цінами в іноземній валюті, за одержану суму зможе купити меншу суму національної валюти, і його прибутки знизяться відповідно до ревальвації. Щоб не допустити цього, він змушений буде підвищувати ціни на експортну продукцію в іноземній валюті, що негативно впливає на його конкурентоспроможність.

Дисконтна політика є традиційним інструментом центрального банку для регулювання валютного курсу та для збереження валютних резервів. Регулювання рівня ставки рефінансування (облікової ставки) центрального банку належить до ринкових інструментів і здійснюється з метою впливу на міжнародний рух капіталу, динаміку внутрішніх кредитів, структуру грошової маси, рівень цін.

Змінюючи розмір облікової ставки, центральний банк здійснює певний вплив на приплив чи відтік капіталів, а отже і на валютний курс. Підвищення ставки сприяє підтриманню курсу, оскільки стимулює попит на дану валюту, а її зниження призводить до послаблення валюти.

Умовою ефективності дисконтної політики є переміщення капіталів між країнами, яке викликане пошуком найприбутковішого їх розміщення. Якщо відтік капіталів зумовлений економічною та політичною нестабільністю, то підвищення облікової ставки не може навіть призупинити цей відтік капіталів, не говорячи вже про сприяння новому їхньому припливу в країну. У зв'язку з цим даний інструмент не завжди є ефективним. Негативним моментом використання дисконтної політики за цієї умови є також збільшення вартості кредитів у самій країні внаслідок підвищення облікової ставки, що негативно впливає на розвиток виробництва.

Важливим методом валютного регулювання є управління офіційними валютними резервами. *Валютні резерви* – це запаси резервних активів, які перебувають на рахунках у центральному банку та в банках за кордоном і використовуються для сплати боргових зобов'язань, а також, у разі необхідності, для проведення валютних інтервенцій з метою регулювання курсу національної грошової одиниці.

Офіційні валютні резерви складаються із золота, іноземних валют, спеціальних прав запозичення (СПЗ), а також із внеску країни до капіталу Міжнародного валютного фонду, тобто з її квоти.

Рівень офіційних валютних резервів залежить від таких факторів:

стану зовнішньої торгівлі. За сприятливої кон'юнктури на світових ринках, яка зумовлює зростання прибутків від експорту та зниження цін на імпорт, а відповідно і зниження імпортних витрат, спостерігається збільшення обсягу офіційних валютних резервів країни. При протилежній ситуації, коли знижуються ціни на експорт, відповідно дорожчає імпорт та з'являється негативне сальдо торговельного балансу, що призводить до скорочення валютних резервів через необхідність витратити значні кошти в іноземній валюті для фінансування імпорту;

урівноваженості платіжного балансу. Погіршення платіжного балансу призводить до зниження курсу національної грошової одиниці, збільшення потреб країни у валютних резервах, які використовуються для регулювання курсу;

режиму валютних обмежень. В окремих країнах обмін національної грошової одиниці на іноземну валюту без обмежень може призводити до зменшення обсягів валютних резервів;

інвестиційного клімату. За сприятливого інвестиційного клімату спостерігається приплив у країну іноземного капіталу та зростання масштабів купівлі національної валюти за іноземну, що сприяє збільшенню валютних резервів;

характеру політики інтервенцій. З метою стримування зниження або зростання курсу національної грошової одиниці центральний банк може здійснювати значні валютні інтервенції, що призводить до скорочення обсягів валютних резервів;

режиму валютних курсів (плаваючий, фіксований). Плаваючий валютний курс зменшує потребу країни у валютних резервах, тому що вільні коливання курсу автоматично ліквідують дисбаланси платежів та перешкоджають рухові спекулятивних потоків капіталів. Фіксований курс може стати причиною підвищення потреби країни у валютних резервах, оскільки його підтримування на певному рівні потребує значних коштів в іноземній валюті на проведення валютних інтервенцій.

Управління валютними резервами включає формування їх оптимальної структури та раціональне розміщення активів країни за кордоном, зокрема через визначення строкової структури валютних резервів та валютного кошика, з чим пов'язаний вибір інструментарію. Будь-який центральний банк, оцінюючи інструментарій управління валютними резервами, керується такими основними критеріями: ліквідність, наявність державних гарантій, рентабельність.

Під час розміщення валютних резервів центральні банки, як правило, використовують такі форми:

- розміщення валютних коштів у депозити в закордонних банках;
- здійснення валютообмінних (форексних) операцій;
- розміщення вільних валютних коштів у цінні папери.

Вибір стратегічних напрямів управління валютними резервами залежить від конкретної економічної ситуації та цілого ряду факторів: напрямів грошово-кредитної політики, рівня інфляції, стану державної заборгованості тощо.

Валютні обмеження становлять сукупність заходів і нормативних правил, встановлених у законодавчому або адміністративному порядку та спрямованих на досягнення рівноваги в платіжному балансі, підтримання стабільності курсу національної грошової одиниці та досягнення інших цілей. Валютні обмеження застосовуються, зокрема, за умов хронічних і досить великих дефіцитів торговельних балансів, що характерне

на даний час для України. За таких умов країна змушена вводити певні валютні обмеження з метою досягнення збалансованості зовнішніх платежів і надходжень.

Форми валютних обмежень досить різноманітні. Вони виявляються у встановленні певного розміру продажу валютних надходжень експортерів, іноді в ліцензуванні продажу іноземної валюти імпортерам, а також у формі заборони на ввезення та вивезення валютних цінностей без спеціальних дозволів, в обмеженні прав фізичних осіб на володіння та розпорядження іноземною валютою. У сфері руху капіталів і кредитів регулюванню підлягають іноземні інвестиції, вивезення прибутків, а також залучення приватними компаніями зовнішніх позик і кредитів, переведення останніх у національну валюту.

Одним із методів валютного регулювання є *обов'язковий продаж валютних надходжень резидентів від здійснення експортних операцій*.

Вимога обов'язкового продажу валютних надходжень резидентами – одна із форм організації валютного ринку, яка значною мірою залежить від рівня розвитку ринкових відносин і форм організації валютного ринку країни і має на меті підтримати стабільність обмінного курсу національної грошової одиниці та захистити офіційні золотовалютні резерви.

Правила обов'язкового продажу валютних надходжень на користь резидентів тісно пов'язані з механізмом курсоутворення та є однією зі складових системи валютних обмежень. Період реформування економіки України за обмежених ресурсів держави, створення ефективного й керованого валютного ринку потребує на певному етапі збереження системи валютних обмежень, які виконували б функції інструментів для впливу на стан валютного ринку.

Обов'язковий продаж валюти може мати різний вплив на стан валютного ринку залежно від застосування того чи іншого режиму валютних курсів на різних етапах розвитку економіки. Оптимальний рівень обов'язкового продажу валютних надходжень для створення ефективного валютного ринку має відповідати в кожний певний період часу рівновазі між готовністю експортерів продавати валюту і готовністю імпортерів її купувати.

Валютна політика, що проводиться в Україні, базується на поєднанні часткової лібералізації валютних операцій зі збереженням певних валютних обмежень. Ця політика передбачає:

1) обмеження (навіть заборону) надання резидентами комерційних кредитів іноземним клієнтам;

2) заборону на фінансові позики, які надаються за кордон. Конкретно це передбачає (стосується і комерційних кредитів) заборону надавати позики в національній валюті, одержані банком за рахунок вітчизняних ресурсів. Банки повинні позичати за кордоном всю іноземну валюту, яку хочуть надавати в інші країни;

3) контроль за прямими інвестиціями, тобто дотримання суворої рівноваги між прямими інвестиціями, здійсненими резидентами (купівля підприємств у інших країнах), і прямими інвестиціями іноземців у країну (купівля вітчизняних підприємств нерезидентами);

4) дотримання валютної позиції банків-резидентів.

Валютна позиція банку – це співвідношення між вартістю активів та пасивів, які формують вимоги і зобов'язання у кожній іноземній валюті (з урахуванням позабалансових вимог та зобов'язань за незавершеними операціями). *Відкрита валютна позиція* – різниця між вартістю залишків коштів в іноземній валюті, що формують активи та пасиви (з урахуванням позабалансових вимог і зобов'язань за незавершеними операціями) у будь-якій іноземній валюті, внаслідок якої з'являється можливість отримання додаткових прибутків або ризик додаткових збитків у результаті зміни обмінних курсів валют.

Стан валютної позиції є головним фактором валютного ризику. Центральний банк встановлює для уповноваженого банку ліміт відкритої валютної позиції з метою мінімізації валютних ризиків кожного з банків, а також банківської системи загалом та запобігання спекулятивного тиску на валютний курс.

Питання для самодіагностики

1. Завдання і функції центральних банків.
2. Операції центральних банків.
3. Систему й органи управління НБУ.
4. Системи й органи управління центральних банків зарубіжних країн.
5. Роль Національного банку України в організації платіжної системи країни.
6. Економічна сутність і необхідність міжбанківських розрахунків.
7. Основні методи валютного регулювання.
8. Необхідність завдання й форми здійснення банківського нагляду.

9. Сутність, призначення та порядок розрахунків економічних нормативів, що регламентують ліквідну позицію банків.

10. Сутність, призначення та порядок розрахунків економічних нормативів, що регламентують кредитний ризик.

11. Порядок визначення рейтингової оцінки діяльності банків за системою CAMEL.

12. Механізм формування та використання резервів на покриття ризику несвоєчасного погашення дебіторської заборгованості.

13. Систему гарантування банківських депозитів.

14. Заходи впливу НБУ за дотриманням комерційними банками економічних нормативів.

15. Режим фінансового оздоровлення комерційних банків.

16. Повноваження НБУ у сфері валютного регулювання і контролю.

17. Основні напрями регулювання банківської діяльності в Україні.

18. Зміст і цілі грошово-кредитної політики.

19. Класифікація та характеристика інструментів грошово-кредитної політики.

20. Місце і роль грошово-кредитної політики в загальнодержавній політиці.

Практичні завдання

Задача та приклад розв'язання

Уявіть, що працюєте у Департаменті готівкового грошового обігу.

На підставі даних, наведених у таблиці складіть прогнозний розрахунок касових оборотів на наступний квартал.

Показник	Сума, умов. од.
Надходження виручки від усіх видів платних послуг	4 600
Надходження на рахунки за вкладками фізичних осіб	2 100
Надходження від підприємств поштового зв'язку	610
Надходження від продажу іноземної валюти	700
Інші надходження	4 200
Видачі на закупівлю сільгосппродукції	1 280
Видачі на купівлю товарів оплати послуг	2 350
Видачі з рахунків за вкладками громадян	7 150
Видачі грошей на придбання іноземної валюти	1 230
Видачі підкріплень поштовим підприємствам зв'язку	4 100
Видачі на інші цілі	3 150

Зробити висновки, довести необхідність проведення касового планування для грошово-кредитної політики в Україні.

Рішення.

Надходження:

$$4\,600 + 2\,100 + 700 + 4\,200 = 11\,600 \text{ тис. грн.}$$

Видача:

$$1\,280 + 2\,350 + 7\,100 + 1\,230 + 4\,100 + 3\,150 = 19\,210 \text{ тис. грн.}$$

Порівнюючи надходження та видатки, бачимо:

$$11\,600 - 19\,210 = -7\,610 \text{ тис. грн.}$$

Таке співвідношення між надходженнями та видатками, свідчить, про нестачу готівки, яку можливо підкріплювати, замовляючи в НБУ або інших комерційних банках.

Касове планування – це розрахунок оптимальної кількості готівки, необхідної для здійснення розрахунків у народному господарстві. Воно здійснюється на рівні суб'єктів господарської діяльності, комерційних банків, територіальних управлінь НБУ та центрального апарату НБУ.

Завдання 1. Об'єм грошової маси в країні склав на кінець року 55 млрд грн. На початку року центральний банк зробив емісію в розмірі 1 млрд грн і установив норму обов'язкових резервів у розмірі 12 %. Який буде об'єм грошової маси в країні?

Завдання 2. До установи Національного банку України (НБУ) для реєстрації нового акціонерного комерційного банку (ПАТ) "Харківбанк" надійшов пакет таких документів:

бізнес-план банку;

заява про реєстрацію банку;

протокол установчих зборів;

установчий договір;

статут акціонерного комерційного банку;

висновок регіонального Управління НБУ щодо реєстрації акціонерного комерційного банку;

висновок про відповідність приміщення акціонерного комерційного банку вимогам НБУ;

довідка про забезпечення акціонерного комерційного банку технічними засобами для виконання банківських операцій;

довідка про наявність професійно придатних перших осіб акціонерного комерційного банку.

Необхідно:

1. Зазначити, які ще документи необхідно подати до установи НБУ для реєстрації комерційного банку.

2. Скласти висновок обласного Управління НБУ щодо реєстрації нового банку.

3. Виконати роботу з реєстрації нового банку в НБУ.

Завдання 3. До установи НБУ надійшли документи від новоствореного публічного акціонерного комерційного банку "Харківбанк" щодо надання йому ліцензії на здійснення банківських операцій, а саме:

клопотання про надання ліцензій;

бізнес-план банку на перший фінансовий рік його діяльності;

відомості, що підтверджують професійну придатність керівників підрозділів банку, робота яких ліцензується;

інші документи, які наведено в завданні 2.

Необхідно:

1. Зазначити, які види діяльності банку ліцензуються і які ще документи необхідно подати до установи НБУ для одержання відповідних ліцензій?

2. Скласти висновок обласного управління НБУ щодо надання ліцензій.

3. Оформити ліцензії так, як це робиться в НБУ.

Завдання 4. До територіального управління НБУ надійшов пакет документів для реєстрації Національним банком України акціонерного банку "Дністер". За даними установчого договору, підписаного засновниками банку та засвідченого відбитком їх печатки, до складу засновників банку ввійшли:

ВАТ "Нафтопереробний завод", що купує акції банку в сумі, еквівалентній 35 % статутного капіталу банку;

ВАТ "Укрросметал" – має акції у сумі, еквівалентній 20 % статутного капіталу банку;

ЗАТ "Колос" – сума акцій становить 20 % статутного капіталу.

Кошти на формування статутного капіталу новостворюваного банку в розмірі, передбаченому чинним законодавством України та установчими документами банку, акумульовані засновниками банку на накопичувальному рахунку у повному обсязі.

Необхідно:

1. Пояснити, чи в праві територіальне управління НБУ підтримати відповідне клопотання засновників про державну реєстрацію банку?
2. У який термін кошти з накопичувального рахунку повертаються учасникам банку в разі відмови реєстрації банку?

Завдання 5. До територіального управління НБУ надійшов пакет документів для реєстрації Національним банком України місцевого кооперативного банку. Як свідчать дані установчого договору, кількість учасників місцевого (у межах однієї області) кооперативного банку становить 55 осіб.

Поряд з цим засновниками банку забезпечено (на момент реєстрації) сплату коштів на накопичувальний рахунок, відкритий у територіальному управлінні, у розмірі, еквівалентному 1 млн грн.

Необхідно:

1. Пояснити, чи в праві територіальне управління НБУ підтримати відповідне клопотання засновників про державну реєстрацію банку?
2. Які категорії суб'єктів не можуть бути засновниками банку?
3. За рахунок яких коштів може відбуватися формування статутного капіталу банків України?

Тести для перевірки знань

1. Уперше у світовій практиці центральні банки було створено:

- а) у Швейцарії;
- б) в Англії;
- в) у Швеції;
- г) у Росії.

2. Центральні банки можуть бути за формою власності:

- а) пайовими;
- б) державними;

- в) акціонерними;
- г) усі відповіді правильні.

3. У більшості країн світу центральні банки підпорядковуються:

- а) парламентам;
- б) казначейству;
- в) міністерству фінансів;
- г) б, в.

4. Міжнародна фінансова конвенція, відповідно до якої всі країни світу повинні були організувати свій центральний банк, була прийнята у:

- а) 1920 – 1939 рр.;
- б) 1940 – 1970 рр.;
- в) XVIII – XIX ст.;
- г) 2000 році.

5. Резерви федеральних резервних банків утворювались за рахунок:

- а) прибутку комерційних банків;
- б) створення резервних фондів;
- в) емісії банкнот – федеральних резервних квитків.

6. Головна мета активних операцій федеральних резервних банків:

- а) покупка державних цінних паперів;
- б) створення законодавства;
- в) кредитування комерційних банків;
- г) створення золотовалютних резервів.

7. Перший банк, який виконував функції центрального банку в Росії, було створено у:

- а) 1995 році;
- б) 1860 році;
- в) 1917 році;
- г) 1991 році.

7. Національний банк – центральний орган державного керування:

- а) так;
- б) ні.

8. Чи відноситься до функцій Національного банку банківське регулювання:

- а) так;
- б) ні?

9. Як називається співвідношення між сумою грошових надходжень, отриманих країною з-за кордону, і сумою здійснених нею платежів за кордон протягом визначеного періоду:

- а) платіжний баланс;
- б) сальдо платіжного балансу;
- в) розрахунковий баланс?

10. Чи можна віднести до неплатоспроможності неможливість виконати законні вимоги кредиторів протягом 20 днів:

- а) так;
- б) ні – місяць;
- в) ні – 3 місяці;
- г) власний варіант відповіді?

11. Що є джерелом формування статутного фонду НБУ:

- а) бюджет НБУ;
- б) державний бюджет України;
- в) а, б;
- г) власний варіант відповіді?

12. На які цілі направляється позитивна різниця в прибутках і витратах НБУ:

- а) на соціальні нужди населення;
- б) на вирівнювання сальдо платіжного балансу;
- в) на покриття дефіциту Державного бюджету;
- г) власний варіант відповіді?

13. Яка функція НБУ відноситься до монопольної:

- а) грошово-кредитне регулювання;
- б) валютне регулювання та контроль;
- в) обслуговування банків;
- г) емісія НБУ?

14. Вид емісії, який передбачає випуск грошей до обігу для покриття та фінансування поточних потреб держави, має назву:

- а) активної;
- б) пасивної;
- в) інвестиційної;
- г) власне емісія.

15. Порядок і форми складання звітних розрахунків балансу грошових доходів і витрат населення визначаються:

- а) Міністерством економіки України;
- б) НБУ;

- в) Державним комітетом статистики України;
- г) усі відповіді правильні.

16. Для обмеження готівкового грошового обігу Національний банк України використовує такі методи його регулювання:

- а) лімітування залишку грошей у касах суб'єктів господарювання;
- б) лімітування видачі заробітної плати готівкою;
- в) контроль за проведенням безготівкових розрахунків;
- г) лімітування залишку грошових коштів у касах комерційних банків;
- д) контроль за порядком оплати громадянами всіх видів товарів та послуг готівкою.

17. Якщо валютний курс національної валюти підвищується, то:

- а) вітчизняні товари за кордоном коштуватимуть дорожче, а іноземні у нашій країні дешевше;
- б) навпаки.

18. Купівля-продаж центральними банками державних цінних паперів здійснюється з метою:

- а) суто отримання доходу;
- б) виконання функції агента уряду;
- в) оперативного регулювання обсягу грошової маси в обігу;
- г) стратегічного регулювання економіки країни.

19. Регулювання готівкового грошового обігу в Україні полягає в регламентації Національним банком:

- а) безготівкових розрахунків;
- б) касових оборотів комерційних банків;
- в) касових операцій установ НБУ;
- г) касових операцій підприємств та організацій;
- д) платежів готівкою громадян;
- е) міжбанківських розрахунків.

20. Яка з наведених далі операцій опосередковує вилучення готівки з обігу:

- а) підкріплення операційних кас комерційних банків;
- б) здача готівки клієнтом у комерційний банк;
- в) переміщення готівки в установу НБУ;
- г) продаж готівки одним комерційним банком іншому;
- д) переміщення готівки із оборотної каси установи НБУ в резервні фонди.

Розділ 2. Функціонування банківської системи на етапі глобалізації фінансових відносин

4. Стабільність банківської системи

Мета: розкрити сутність поняття "стабільність банківської системи", визначити фактори впливу на неї, встановити взаємозв'язок між стабільністю банківської системи та системним ризиком, вивчити організаційні основи управління ризиком банківської діяльності.

Компетентності, якими має володіти студент після вивчення теми:

знання: сутність діяльності банку з організації ризик-менеджменту банку; методи управління ризиком банку; антикризове управління банком; показники оцінки фінансової стабільності банку;

уміння: визначати рівень ризику діяльності банку; впорядковувати окремі елементи системи ризик-менеджменту банку; розраховувати показники фінансової стійкості, платоспроможності та прибутковості банку;

комунікації: вирішення проблемних ситуаційних завдань щодо мінімізації ризику банку; здатність розробити антикризову стратегію розвитку банку;

автономність та відповідальність: використання в практичній діяльності банку наявних системних знань, з антикризового управління банківською діяльністю в сучасних умовах.

Питання

4.1. Ризик у банківській діяльності.

4.2. Стабільність банківської системи та системний ризик.

4.3. Організація та функціонування системи ризик-менеджменту в банку.

4.4. Антикризове управління банківською системою.

4.1. Ризик у банківській діяльності

У процесі діяльності всі банківські установи незалежно від спеціалізації стикаються з різними формами та видами ризиків, що можуть як позитивно, так і негативно впливати на результати роботи банку. У сучасній

економічній літературі поняття ризику розглядається як об'єктивно-суб'єктивна категорія діяльності, що пов'язана з подоланням невизначеності в ситуації неминучого вибору та відображає міру сподіваного результату і є не тільки негативним, а й позитивним явищем [1].

З погляду діяльності банків на ринку фінансових послуг, під **банківським ризиком** розуміють загрозу втрати банком частини своїх ресурсів, недоотримання запланованих доходів, а також можливість отримати додатковий прибуток у разі реалізації певних, прийнятних для банку, фінансових ризиків [2].

З точки зору НБУ в контексті нагляду за банками, **ризик банківської діяльності** – це ймовірність того, що події, очікувані або неочікувані, можуть мати негативний вплив на капітал та/або надходження банку [3]. Загалом, з точки зору банку ризик – це потенційна можливість недоотримання доходів або зменшення ринкової вартості капіталу банку внаслідок несприятливого впливу зовнішніх або внутрішніх факторів. Такі збитки можуть бути прямими, тобто втрата доходів або капіталу, чи непрямими, а саме накладення обмежень на здатність організації досягати своїх бізнес-цілей.

Зазначені обмеження стримують здатність банку здійснювати свою поточну діяльність або використовувати можливості для розширення бізнесу. Існування ризику не обов'язково є причиною для занепокоєння. Для розгляду ризиків у ширшій перспективі наглядовці мають вирішити, чи є ризики, які бере на себе банк, виправданими.

Ризики вважаються виправданими, якщо вони є зрозумілими, контрольованими, такими, які можна виміряти і що відповідають здатності банку швидко реагувати на негативні обставини. Невиправданий ризик може впливати із навмисних або ненавмисних дій. Якщо ризики є невиправданими, то заходи, які в такому разі має здійснити банк, включають зменшення сум під ризиком, збільшення капіталу або зміцнення процесів управління ризиками.

Можливі причини виникнення ризиків у банківській діяльності наведено на рис. 4.1.

Ризики у банківській діяльності можуть бути зумовлені як неправильно обраною стратегією чи незадовільним рівнем керівництва, так і неефективністю внутрішньобанківського контролю за здійсненням операцій та недостатнім рівнем підготовки банківських спеціалістів. Важливим джерелом банківських ризиків є ще й так звані "зони конкуренції", тобто можливі сфери зіткнення інтересів банку з іншими контрагентами на ринку фінансових послуг.

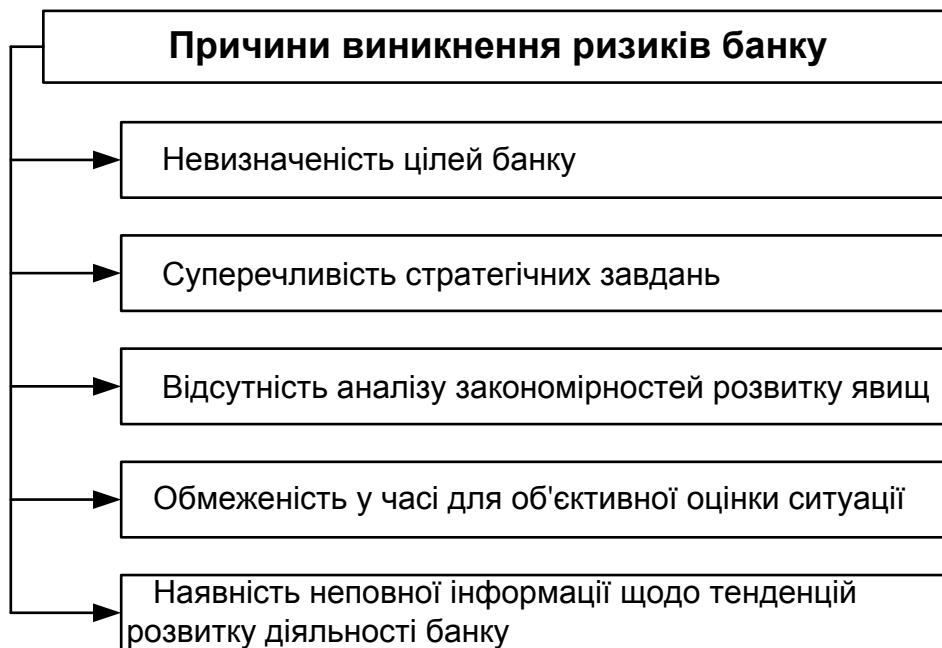


Рис. 4.1. Причини виникнення ризиків банку

Щоб виявити основні види ризиків, які сьогодні істотно впливають на діяльність банківських установ України, а також сформуванати систему заходів для нейтралізації їхньої дії, необхідно класифікувати банківські ризики за певними ознаками (табл. 4.1).

Таблиця 4.1

Класифікація банківських ризиків

Класифікаційний критерій	Види банківських ризиків
1	2
1. Сфера виникнення	Зовнішні; внутрішні
2. Можливість кількісної оцінки	Квантифіковані; неквантифіковані
3. Причина виникнення	Непевність майбутнього; непередбачуваність; недостатня інформація
4. Види підприємницької діяльності	Фінансовий; юридичний; виробничий; комерційний; страховий; політичний; галузевий; технічний; інноваційний
5. Джерела виникнення	Системний; несистемний
6. Характер виникнення	Чистий (пов'язаний з основною діяльністю); спекулятивний

1	2
9. Можливість мінімізації	Ризик, який може бути знижений; ризик, який не піддається мінімізації
10. Ступінь ризику	Безризикова діяльність; мінімальний ризик; підвищений ризик; критичний ризик; катастрофічний ризик
11. Вплив на окремі показники	Ризик рентабельності; ризик доходів; ризик витрат; ризик обігу; ризик ліквідності

Залежно від методів розрахунку ризику бувають комплексними і позиційними. Комплексний ризик включає оцінку і прогнозування величини ризику банку і дотримання економічних нормативів банківської ліквідності. Позиційний ризик – це ризик окремої банківської позиції.

За можливостями управління ризику бувають відкритими і закритими. Відкриті ризики не підлягають регулюванню, закриті навпаки регулюються.

З деяких операцій вводяться спеціальні обмеження з ризиків. Наприклад, одним з перетворень до інвалютних рахунків є обов'язково закриття позиція у валюті на кінець кожного робочого дня. Мається на увазі перерахування валюти, яка знецінюється, у валюту, курс якої підвищується.

З іншого боку, ризики залежно від сфери виникнення або впливу поділяють на зовнішні і внутрішні [2]. До зовнішніх належать ризики, не пов'язані з діяльністю банку чи конкретного клієнта. Мова йде про політичні, соціальні, економічні, географічні та інші ситуації і викликані ними збитки банку і його клієнтів. До економічних зовнішніх ризиків банку, не пов'язаних безпосередньо з його діяльністю, можна віднести: нестійкість валютних курсів; інфляцію; неплатоспроможність чи банкрутство клієнтів банку, відмову його від платежів і несплату боргу в установленій термін; зміну ціни товару після укладання контракту; помилки в документах чи оплаті товарів; зловживання клієнтами або розкрадання ними валютних коштів, виплату за підробленими банкнотами, чеками.

До внутрішніх належать ризики, що виникають безпосередньо у зв'язку з діяльністю конкретного банку. Чим ширше коло клієнтів, партнерів, зв'язків банку, банківських операцій, послуг, тим більше внутрішніх ризиків

супроводжує його роботу. Порівняно із зовнішніми внутрішні ризики краще піддаються ідентифікації та квантифікації [27].

Внутрішні ризики поділяються на ризики в основній і допоміжній діяльності банку. Ризики в основній діяльності є розповсюджену групу видів: кредитний, відсотковий, валютний, ризик з розрахункових операцій банку й операцій з цінними паперами. Ризики в допоміжній діяльності банку включають збитки з формування депозитів, ризики банківських зловживань, ризики втрати позицій банку на ринку, втрати репутації банку тощо. Вони відрізняються від ризиків з основної діяльності банку тим, що найчастіше мають лише умовну, непрямую оцінку і виражаються у втраченій вигоді.

Банки схильні до різних форм правового ризику. Він може включати ризик того, що внаслідок неадекватних або неправильних правових консультацій або документації вартість активів може виявитися нижче, а розмір зобов'язань вище за очікувані. Крім того, можуть виникнути ситуації, коли: чинні закони не спроможні врегулювати правові аспекти проблем, які має банк; судовий розгляд за участю банку може спричинити більш істотні, ніж спочатку ним очікувалося, наслідки для банківських операцій, що може викликати додаткові витрати для нього або для багатьох інших банків; можуть з'явитися зміни законів, що стосуються діяльності банків. Банки особливо схильні до правового ризику в той момент, коли вони тільки приступають до нових видів операцій і коли не встановлено юридичне право контрагента проводити ці нові трансакції [20].

В Україні з метою здійснення банківського нагляду НБУ виділив дев'ять категорій ризику (табл. 4.2). До них відносяться: кредитний ризик, ризик ліквідності, ризик зміни процентної ставки, ринковий ризик, валютний ризик, операційно-технологічний ризик, ризик репутації, юридичний ризик та стратегічний ризик [3]. Ці види ризиків не є взаємовиключними. Будь-який банківський продукт або послуга може наразити банк на кілька ризиків.

Значне місце серед фінансових ризиків посідає група цінових ризиків, які пов'язуються з можливістю зміни дохідності чи вартості активів і зобов'язань банку.

Банки постійно стикаються з ризиком втрат за балансовими і позабалансовими позиціями внаслідок коливання ринкових цін. Валютний ризик виникає в тих суб'єктів господарської діяльності, які мають на балансі активні, пасивні або позабалансові статті, деноміновані в іноземних

валютах. Валютний ризик можна поділити на: ризик трансакції; ризик перерахунку з однієї валюти в іншу (трансляційний ризик); економічний валютний ризик [18].

Таблиця 4.2

Зміст банківських ризиків за класифікацією НБУ

Вид банківського ризику	Зміст виду ризику
1	2
Кредитний ризик	Наявний або потенційний ризик для надходжень та капіталу, який виникає через неспроможність сторони, що взяла на себе зобов'язання, виконати умови будь-якої фінансової угоди із банком або в інший спосіб виконати взяті на себе зобов'язання
Ризик ліквідності	Наявний або потенційний ризик для надходжень та капіталу, який виникає через неспроможність банку виконати свої зобов'язання в належні строки, не зазнавши при цьому неприйнятних втрат
Ризик зміни процентної ставки	Наявний або потенційний ризик для надходжень або капіталу, який виникає внаслідок несприятливих змін процентних ставок. Цей ризик впливає як на прибутковість банку, так і на економічну вартість його активів, зобов'язань та позабалансових інструментів
Ринковий ризик	Наявний або потенційний ризик для надходжень і капіталу, який виникає через несприятливі коливання вартості цінних паперів, товарів і курсів іноземних валют за тими інструментами, які є в торговельному портфелі
Валютний ризик	Наявний або потенційний ризик для надходжень і капіталу, який виникає через несприятливі коливання курсів іноземних валют та цін на банківські метали
Операційно-технологічний ризик	Потенційний ризик для існування банку, що виникає через недоліки корпоративного управління, системи внутрішнього контролю або неадекватність інформаційних технологій і процесів оброблення інформації з точки зору керованості, універсальності, надійності, контрольованості та безперервності роботи
Ризик репутації	Наявний або потенційний ризик для надходжень та капіталу, який виникає через несприятливе сприйняття іміджу фінансової установи клієнтами, контрагентами, акціонерами (учасниками) або органами нагляду

1	2
Юридичний ризик	Наявний або потенційний ризик для надходжень і капіталу, який виникає через порушення або недотримання банком вимог законів, нормативно-правових актів, угод, прийнятої практики або етичних норм, а також через можливість двозначного їх тлумачення
Стратегічний ризик	Наявний або потенційний ризик для надходжень та капіталу, який виникає через неправильні управлінські рішення, неналежну реалізацію рішень і неадекватне реагування на зміни в бізнес-середовищі

Ризик трансакції полягає в тому, що несприятливі коливання курсів іноземних валют впливають на реальну вартість відкритих валютних позицій.

Ризик перерахунку з однієї валюти в іншу (трансляційний ризик) полягає в тому, що величина еквівалента валютної позиції у звітності змінюється в результаті змін обмінних курсів, які використовуються для перерахунку залишків в іноземних валютах в базову (національну) валюту. Економічний валютний ризик полягає в змінах конкурентоспроможності банку або його структур, що входять в консолідовану групу, на зовнішньому ринку через суттєві зміни обмінних курсів.

Процентний ризик – це ймовірність фінансових втрат у зв'язку з мінливістю відсоткових ставок на ринку протягом певного періоду часу в майбутньому. Ризик супроводжує діяльність позичальників, кредиторів, власників цінних паперів, інвесторів [6].

Основними видами процентного ризику, до яких схильні банки, є: ризик переоцінки, який виникає внаслідок тимчасової різниці в термінах платежу (для фіксованої ставки) і переоцінки (для плаваючої ставки) банківських активів, зобов'язань і позабалансових позицій; ризик кривої прибутковості, який є наслідком змін крутості і форми кривої прибутковості; базисний ризик, що породжується недосконалістю кореляції в коригуванні ставок; опціональність, яка виникає внаслідок існування явних або непрямих опціонів, закладених у більшість активів банку, його зобов'язання і позабалансові портфелі.

Ризик зміни вартості цінних паперів (фондовий ризик) – це ймовірність фінансових втрат у зв'язку зі зміною ринкової ціни цінних паперів

чи інших інструментів фондового ринку. Цей ризик притаманний усім учасникам фондового ринку: інвесторам, торговцям, емітентам цінних паперів [18].

У банківській діяльності притаманні також фінансові нецінові ризики, наприклад ризик ліквідності, кредитний ризик, ризик неплатоспроможності та ін.

Ризик ліквідності виникає тільки тоді, коли ліквідні активи банку недостатні для покриття короткострокових зобов'язань банку. При виникненні такої події банк мусить покрити свої зобов'язання за рахунок конвертації в грошові кошти своїх неліквідних активів з наступним капітальним збитком.

Ризик незбалансованої ліквідності пов'язується з імовірністю того, що банк не зможе своєчасно виконати свої зобов'язання або втратить частину доходів через надмірну кількість високоліквідних активів. Ризик незбалансованої ліквідності може розглядатися як два окремі ризики: ризик недостатньої ліквідності та ризик надмірної ліквідності.

Ризик неплатоспроможності – це ймовірність того, що банк не зможе виконати свої зобов'язання навіть за умови швидкої реалізації (продажу) активів. Ризик неплатоспроможності тісно пов'язаний з ризиком ліквідності та з ризиком банкрутства і є похідним від решти ризиків [2].

Функціональні ризики виникають унаслідок неможливості своєчасно і в повному обсязі контролювати фінансово-господарську діяльність, збирати і аналізувати необхідну інформацію. Функціональні ризики пов'язані з процесами створення й упровадження нових банківських продуктів і послуг, збору, обробки, аналізу й передавання інформації, підготовки кадрового потенціалу та виконання інших адміністративно-господарських операцій. Ці ризики важче виявити та ідентифікувати, а також виміряти кількісно й виразити в грошових одиницях, ніж фінансові ризики. Але вони небезпечні не менше, ніж інші види банківських ризиків.

Ризик упровадження банком нових продуктів і технологій – це міра (ступінь) щодо досягнення запланованої окупності нових банківських продуктів, послуг, операцій, підрозділів або технологій.

Ризик неефективності банку – це міра (ступінь невизначеності щодо можливості невідповідності між витратами банку (накладними) на здійснення своїх операцій та їх дохідністю [6].

Варто зазначити, що внаслідок зміни умов функціонування банків сукупність ризиків, які супроводжують банківську діяльність щоразу

поповнюється, зокрема стають актуальними "нетрадиційні" види ризиків, такі, як інноваційний ризик, ризик країни, конкурентний ризик тощо.

Інноваційний ризик пов'язаний із впровадженням нових банківських послуг або ноу-хау в банківській діяльності. Цей вид ризику особливо актуальний, оскільки банки зацікавлені в нових видах продуктів для збільшення кількості своїх потенційних клієнтів.

Серед сучасних ризиків банківської діяльності виокремився ризик країни, в якій функціонує банк. Цей ризик супроводжується політичним, економічним, соціальним та іншими видами макроекономічних ризиків на певній території функціонування банку. Оцінку такого виду ризику має проводити не окремий банк, який з ним стикається, а спеціалізована установа.

Сьогодні значний вплив на діяльність банків має конкурентний ризик. Дослідження цього ризику треба проводити комплексно, враховуючи діяльність банків-конкурентів, банків, які належать до однієї групи за обсягом активів, філій закордонних банків, що виходять на український фінансовий ринок з новими якісними і недорогими банківськими продуктами.

Упродовж останніх років банки почали надавати факторингові, лізингові послуги, які пов'язані з особливим ризиком. Такі операції вимагають від банку не тільки якісної оцінки кредитоспроможності клієнта, а й об'єктивного визначення кон'юнктури ринку, перспектив розвитку економічного потенціалу позичальника і зумовлюють необхідність формування цільових фондів банку.

Жоден банк не може повністю запобігти негативному впливу чинників ризику, однак має враховувати їх у своїй діяльності та розробляти відповідні заходи для своєчасної адаптації чи нейтралізації їхньої дії. Загострення конкуренції, фінансова лібералізація і диверсифікованість ринків ставлять перед банківськими установами нові проблеми і сприяють появі нових ризиків.

Отже, на сучасному етапі розвитку банківські установи стикаються з різними видами ризиків, які необхідно швидко ідентифікувати і вжити заходів для зниження негативних наслідків їхнього впливу. Сьогодні збільшується кількість та посилюється інтенсивність дії банківських ризиків. З огляду на це, управляти ризиками доцільно системно, виділивши стратегічні, тактичні та оперативні методи впливу. Формуючи систему заходів нейтралізації банківських ризиків, треба враховувати можливості й загрози функціонування банків на фінансовому ринку, сильні та слабкі позиції, а також особливості завдань управління банківською діяльністю.

4.2. Стабільність банківської системи та системний ризик

Банківська система України – одна з найбільш важливих та невід’ємних складових економічної системи країни. На сьогоднішній день, завдяки розвитку товарних ринків, розвивається та ускладнюється і банківська система. Сьогодні українські банки мають здійснювати свою діяльність в умовах підвищеного ризику, бо в Україні постійно трапляються фінансові кризи. Однією з причин такого становища є те, що власне банки не завжди об’єктивно оцінюють своє фінансове становище, а також стабільність та надійність своїх клієнтів.

Упродовж останнього десятиріччя проблема стабільності банківського сектору України дуже гостро постає як найбільш вагома перешкода розвитку національної економіки. Центральний банк України у цьому процесі відіграє роль відповідального органу з розробки та реалізації національних програм щодо оцінки та забезпечення фінансової стабільності держави. Оцінка фінансової стабільності банківської системи дає можливість визначити основні напрями її діяльності та підвищити привабливість для подальших інвестицій.

Фінансова стабільність банку – це його здатність безперебійно працювати у часі – надавати послуги і задовольняти вимоги, підтримуючи оптимальну величину ліквідності, прибутковості і платоспроможності за допустимого рівня ризиків, а також витримувати при цьому негативний вплив зовнішніх і внутрішніх чинників [18].

Забезпечення фінансової стабільності – одна з найбільш актуальних проблем сучасної світової економіки. Динаміка розвитку реального сектору економіки та фінансового ринку тісно взаємопов’язані – рівень фінансового розвитку є індикатором темпів економічного зростання і, навпаки, економічне зростання в реальному секторі сприяє активізації фінансових посередників. Тому при оцінці фінансової стабільності економіки особлива увага приділяється аналізу діяльності банків та кредитних спілок, інвестиційних і пенсійних фондів, страхових та лізингових компаній, бірж, депозитаріїв тощо.

Особливо гостро ця проблема постала в умовах глобалізації світової економіки, що призвело до різкого збільшення транскордонних переміщень товарів, капіталів, інформації, послуг, персоналу та ін. Збільшення взаємозалежності світових фінансових ринків потребує розробки нових ефективних методів моніторингу фінансової стабільності держав, регіонів, окремих фінансових інститутів з метою відстеження моменту можливого початку фінансової кризи та вжиття ефективних заходів для її припинення та виходу з фінансової кризи, прийняття рішень щодо стратегій подальшого економічного розвитку.

При наявності в банківській системі України прозорості, стабільності та передбачуваності стане можливим заохотити іноземних інвесторів та підвищити інтерес до української банківської системи з боку інших економічних суб'єктів. Фінансова стабільність є запорукою виживання та основою стабільного розвитку банку та банківської системи в цілому.

Визначення фінансової стійкості є багатогранним, тому в процесі своєї діяльності кожна банківська установа повинна зберегти не тільки стійкість свого становища, а й збалансувати внутрішні можливості банку з впливом зовнішнього середовища з метою досягнення стану нової якості, яка дасть можливість розвиватися. Для більш детального дослідження фінансової стабільності потрібно розглянути основні фактори, які впливають на неї та забезпечують розвиток усієї банківської системи України.

Оцінка фінансової стабільності передбачає моніторинг проблем, які впливають на розвиток фінансової стабільності банків України (рис. 4.2), а також багатьох внутрішніх та зовнішніх факторів (рис. 4.3, 4.4). Також важливо оцінити спроможність банківської системи мінімізувати ризики, які можуть спричинити ці фактори завдяки накопиченим капіталам, досягнутому рівню ліквідності, сформованим резервам, використанню системи перерозподілу ризиків тощо, а також проаналізувати стан і динаміку розвитку окремих секторів банківської системи та з'ясувати їх взаємозв'язок і взаємовплив [6].

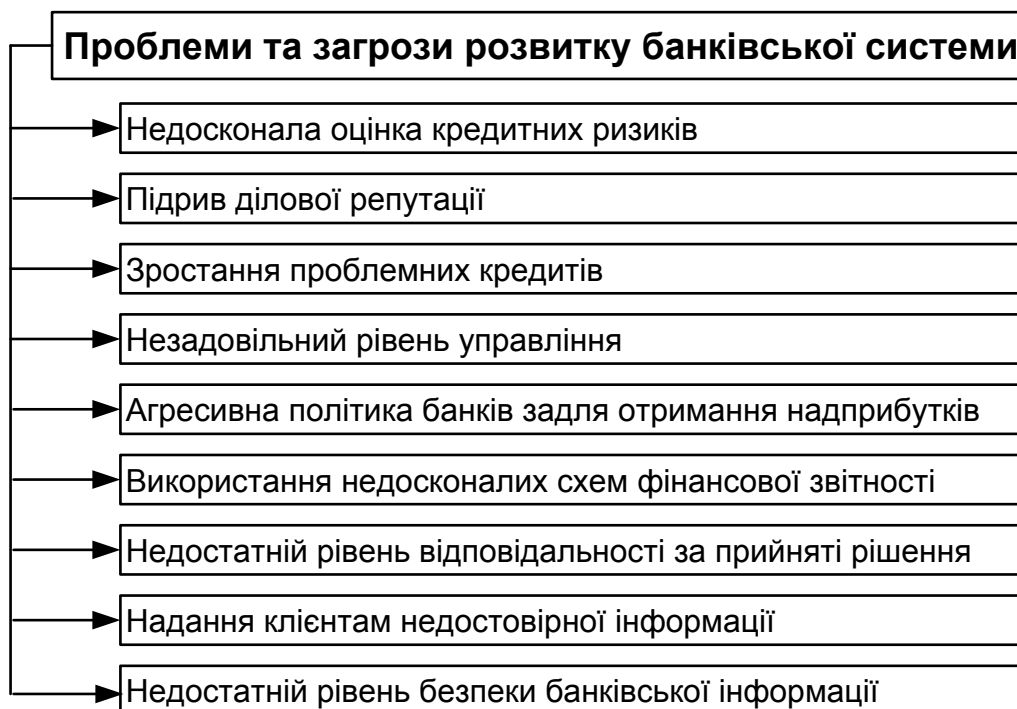


Рис. 4.2. Проблеми та загрози фінансовій стабільності банків

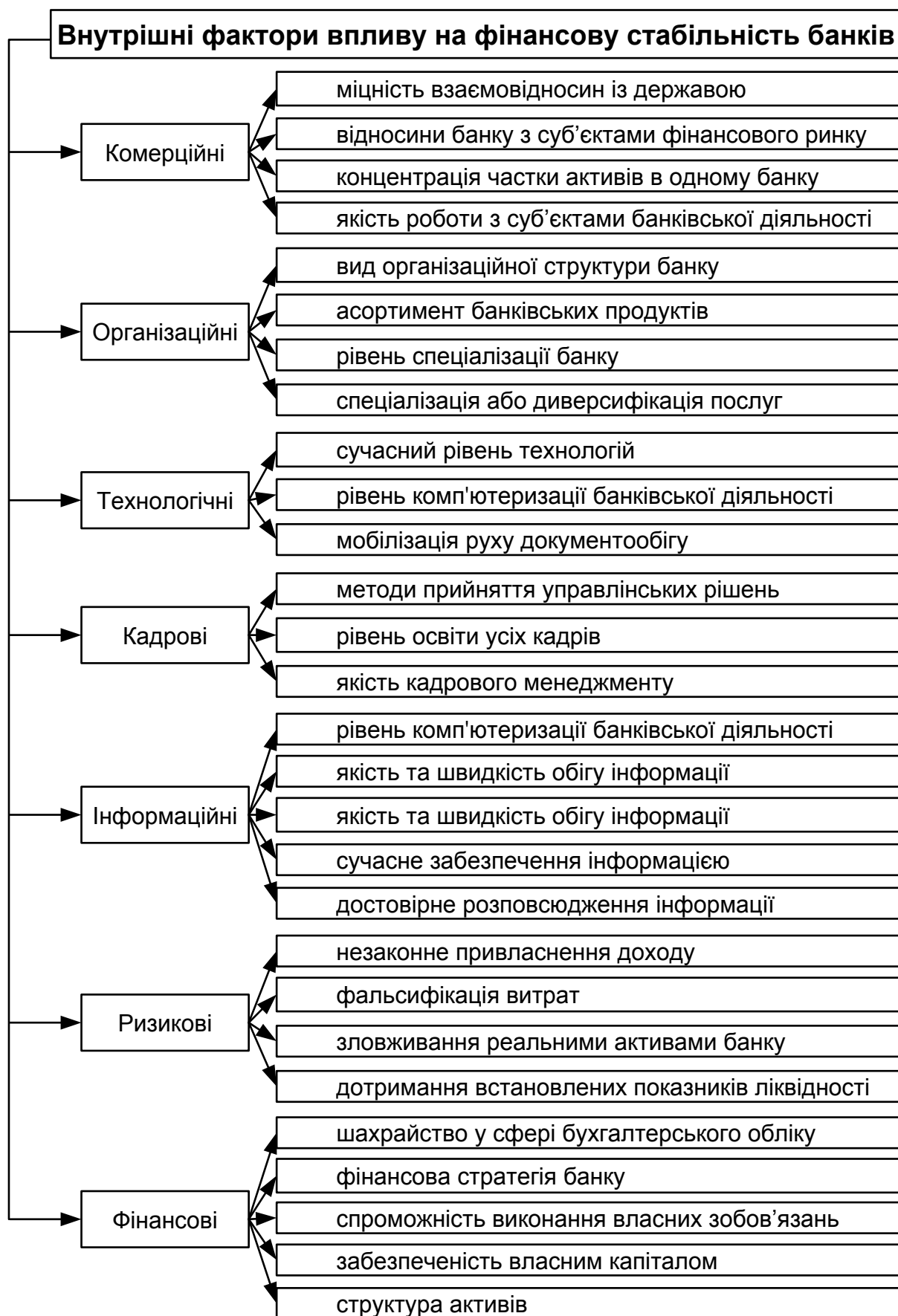


Рис. 4.3. Внутрішні фактори, які впливають на фінансову стабільність банків

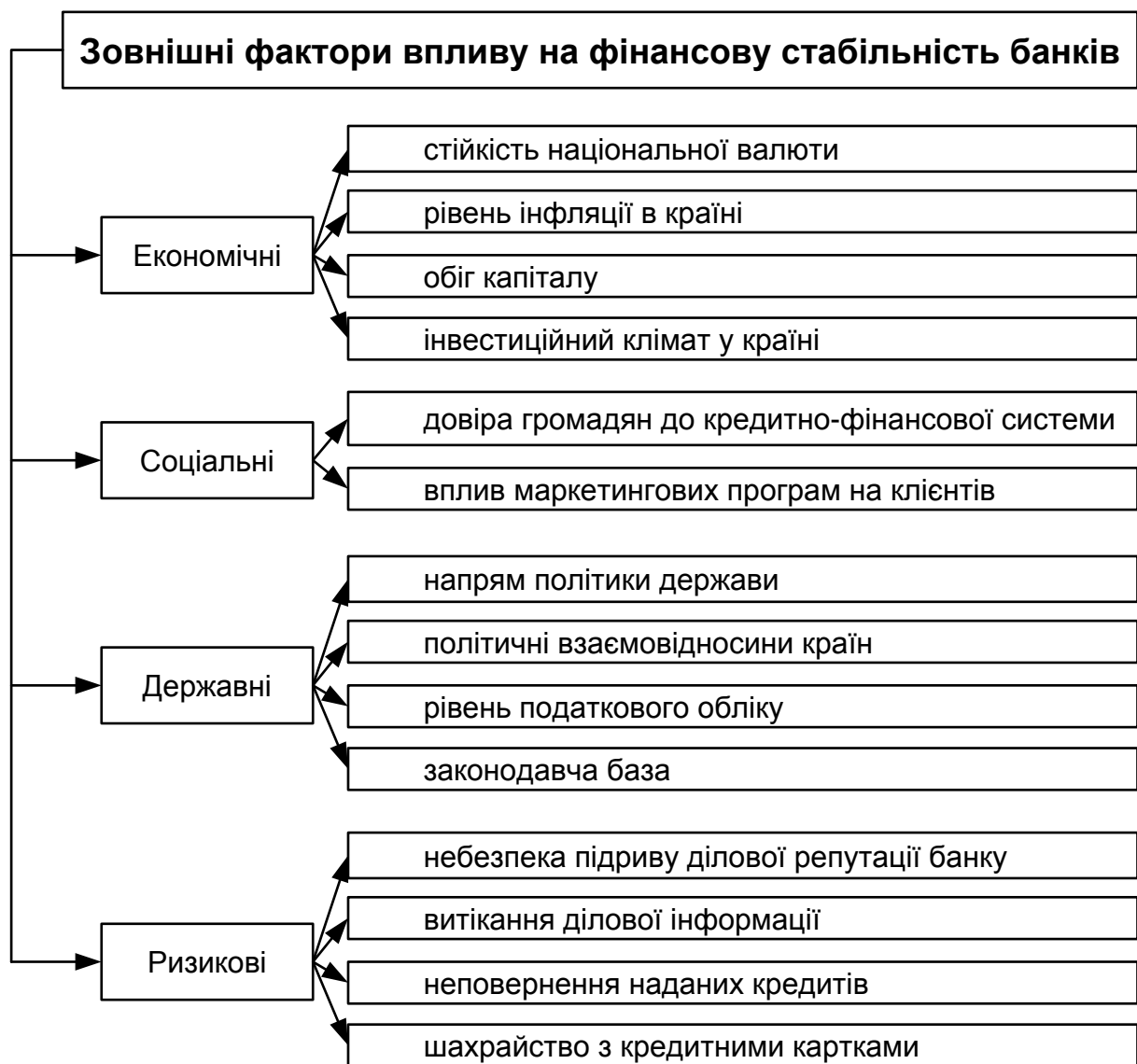


Рис. 4.4. Зовнішні фактори, які впливають на фінансову стабільність банків

Важлива особливість банківського сектору полягає у тому, що кожний банк формує стратегію свого розвитку та інфраструктуру фінансового обслуговування клієнтів, виходячи із суто мікроекономічних міркувань, а в результаті створюються макроекономічні умови, в яких діють як самі банки, так і решта учасників ринку. З іншого боку, на стан банківської системи впливає ситуація у реальному секторі економіки, зміни політичних орієнтирів держави та пріоритетів макроекономічного регулювання, що обмежує можливості надання банками фінансових послуг.

Постійно підвищується роль банків як чинників фінансової стабілізації економіки та забезпечення стійкого економічного зростання.

Стабільність банківського сектору залежить від фінансового стану кожного банку та його здатності розвиватися, що зумовлюється макроекономічною стабільністю, наявністю ринкової інфраструктури та забезпечується дотриманням корпоративних засад ведення банківського бізнесу, які формуються в самій системі за участі банків.

Стабільність банківського середовища залежить також від постійного контролю з боку вкладників і кредиторів, через те, що банки мають вплив на кон'юнктуру грошово-кредитного ринку і є суб'єктами грошово-кредитної політики НБУ; генерують грошові потоки у процесі формування власного капіталу та залучення грошових коштів; залежать від зовнішніх кризових явищ, а тому порушення їхньої економічної рівноваги загрожує стабільності фінансової системи країни.

Значущість аналізу фінансової діяльності та визначення фінансової стабільності полягає у тому, що на основі отриманих даних можна розробити стратегію стабільного розвитку банку, незалежно від того, чи буде можливість несподіваної появи кризи, а отже, й зменшення ризику банкрутства банку.

Для оцінки рівня фінансової стабільності банки застосовують чотири групи показників, які дають можливість оцінити їх фінансовий стан: показники оцінки фінансової стійкості, ділової активності, ліквідності, рентабельності (додаток В). Ці фінансові коефіцієнти фактично є системою показників раннього реагування, яка дає змогу вчасно, на початковій стадії виявити негативні сторони діяльності банку, погіршення його фінансового стану.

Національний банк України в межах поточного контролю за діяльністю банків здійснює оцінювання фінансового стану банківської установи та визначення її рейтингу на основі рейтингової системи CAMELS.

Основний принцип складання рейтингу полягає в тому, щоб відобразити становище учасника ринку серед йому подібних за допомогою певним способом обробленої інформації. У суспільстві з ринковою економікою банківський рейтинг – це, насамперед, інструмент демонстрації інвестиційної привабливості банку через уміння його менеджменту професійно і прибутково працювати в такій складній сфері, якою є фінансовий бізнес.

Інформаційна модель, яка використовується при визначенні рейтингу за методикою Національного банку України, основою якої є система CAMELS, складається з інформації про банківський менеджмент, звіту

про власний капітал, звіту про прибутки та збитки, звіту про кредитний портфель, розгорнутий баланс банку.

Основою рейтингової системи CAMELS є оцінка ризиків та визначення рейтингових оцінок за такими основними компонентами [28]:

"C" (Capital adequacy) – адекватність капіталу; оцінка капіталу банку з погляду його достатності для захисту інтересів вкладників;

"A" (Asset quality) – якість активів; можливість забезпечення повернення активів, а також вплив проблемних кредитів на загальний фінансовий стан банку;

"M" (Management) – менеджмент; оцінка методів управління банківської установи з урахуванням ефективності її діяльності, порядку роботи, методів контролю і виконання встановлених законів та нормативних актів;

"E" (Earnings) – надходження або рентабельність; оцінка рентабельності банку з погляду достатності його доходів для перспектив розширення банківської діяльності;

"L" (Liquidity) – ліквідність; система визначає рівень ліквідності банку з погляду її достатності для виконання як звичайних, так і непередбачених зобов'язань;

"S" (Market risk sensitivity) – чутливість до ринкового ризику; система визначає чутливість надходжень банку або економічної вартості його капіталу до сприятливих змін процентних ставок за залученими і розміщеними коштами, валютних курсів, коливань цін на цінні папери тощо.

На сучасному етапі постійне спостереження за фінансовим станом банківської системи є важливим напрямом, інформаційно-аналітичною складовою діяльності центральних банків світу, яке сприяє прозорості й передбачуваності грошово-кредитної політики.

У 2008 – 2009 рр. світова економіка зіткнулась з безпрецедентною фінансовою кризою. Криза, яка почалась із проблем одного сектору (субстандартних іпотечних кредитів) однієї країни (США), за рік охопила фактично всі економічно розвинуті країни та майже всі країни, що розвиваються, підкресливши новий рівень глобалізації. Негативний вплив кризи поширився також на більшість секторів економіки, не обмежившись фінансовим. Необхідність подолання кризи обумовила майже безпрецедентне за обсягами та глибиною втручання урядів та центральних банків в економічні процеси. У свою чергу, на порядок денний гостро стало питання реформування усієї міжнародної системи регулювання фінансового

сектору та банківської діяльності, що повинно стати результатом подальшої співпраці провідних економік світу.

Для боротьби з кризою різні центральні банки застосовують різні стратегії стосовно управління не тільки відсотковою ставкою, але також і динамікою грошової маси. НБУ для боротьби з інфляцією та для стабілізації курсу гривні знижує темпи зростання грошової маси. Спад промислового виробництва в Україні є одним з найбільших порівняно з країнами-партнерами [8].

В економічній літературі поняття "фінансова криза" визначається як ситуація, у якій певні фінансові установи зазнають збитків, або активи втрачають частину своєї цінності [4].

Фінансова криза означає різке погіршення стану фінансового ринку внаслідок реалізації накопичених ризиків під впливом внутрішніх і зовнішніх чинників, що спричиняє порушення його функціонування, зниження цінних показників, погіршення ліквідності й якості фінансових інструментів, банкрутство учасників. Фінансова криза передбачає виникнення якісних змін в економічній системі, які спричиняють порушення пропорцій у розвитку, його призупиненні, видозміни чи руйнування фінансової системи окремих країн або світових ринків у цілому.

Виникнення глобальної фінансової кризи пов'язано з появою системних ризиків. **Системний ризик** – це імовірність того, що фінансова система зазнає розпаду внаслідок зовнішнього потрясіння, на який не знайде відповіді, або перспектива втрати економічної безпеки в результаті дій організованої злочинності, порушення функціонування фінансової організації, що системно важливіші, ніж втрата довіри серед учасників фінансового ринку.

Отже, системний ризик має непередбачуваний характер і небажані наслідки. При цьому переоцінка ризику має зазвичай менш негативні наслідки, ніж його недооцінка. Системний ризик вимагає й системного підходу до його управління. Системний підхід в управлінні ризиком ґрунтується на припущенні, що всі явища та процеси слід розглядати в їх взаємозв'язку, враховувати вплив окремих елементів і рішень, зворотні зв'язки.

Спонтанність подій, які можуть спричинити кризу, ускладнює прогнозування конкретного моменту реалізації системних ризиків, а загально-економічна природа цих ризиків не дозволяє окремим учасникам фінансових ринків застрахуватися від їх наслідків, оскільки інститути, покликані

переймати на себе страхові зобов'язання, самі виявляються залученими в системну кризу.

Системна криза, охоплюючи значні сегменти фінансової сфери, має загальноекономічні ефекти із серйозними руйнівними наслідками. Механізмом їх передання і глобального поширення нестабільності слугують специфічні кредитно-фінансові взаємозв'язки між інститутами [28].

Забезпечення стабільного розвитку економіки та фінансової системи залежить від дієвості засобів обмеження спекулятивного зростання фінансових ринків. Розв'язання комплексу питань у такому контексті орієнтується на посилення регулятивного моніторингу функціонування різних сегментів фінансових ринків, постійну оцінку і переоцінку вартості фінансових активів, величини відриву дохідності фінансових трансакцій від угод у реальному секторі економіки, очікуваної корисності та віддачі авансованих коштів.

Зазвичай діяльність центрального банку щодо моніторингу фінансової стабільності відображається у відповідних розділах його статистичних оглядів і відповідних програмах діагностики банківської системи. Підготовка оглядів фінансової стабільності є порівняно новим напрямом діяльності центральних банків у зв'язку зі збільшенням кількості банківських криз. При цьому центральні банки дотримуються міжнародних стандартів, використовуючи показники фінансової стабільності, розроблені МВФ і Світовим банком. При моніторингу фінансової стабільності банківської системи застосовуються такі методики її оцінки: розробка планових показників, прогнозів на базі моделей, стрес-тестування, експертні оцінки тощо.

4.3. Організація та функціонування системи ризик-менеджменту в банку

У сучасних умовах розвитку ринкових відносин банківський капітал має бути інтегрованим, постійним і базуватися на визначенні ризиків у діяльності банків. Сфера управління банківськими ризиками не може бути автономною. Рішення стосовно допустимих рівнів банківських ризиків необхідно приймати у взаємозв'язку з іншими напрямками діяльності менеджменту, зокрема – з управлінням прибутковості банку. Між рівнем

ризиків і рівнем прибутків існує пряма залежність. Вищий рівень ризиків надає потенційні можливості отримання підвищеного прибутку, але не виключає і можливості різких втрат. Мінімізація рівня ризиків дає змогу отримати невисокий, але стабільний прибуток. Отже, балансування між прибутковістю та рівнем ризиків, пошук оптимального їх співвідношення розглядається як одне з важливих і складних завдань, що постають перед банком.

Важливість і значущість систематизованих наукових знань про управління ризиками визначається тим, що вони дають змогу вчасно і якісно управляти поточною діяльністю банківської установи, прогнозувати можливі варіанти розвитку подій і відповідно до цього, розробляти стратегію і тактику функціонування банку, грамотно здійснювати постановку цілей і завдань.

Ризик-менеджмент – це система управління ризиками, яка включає в себе стратегію та тактику управління, направлені на досягнення основних бізнес-цілей банку [2]. Управління ризиками – це процес, за допомогою якого банк виявляє (ідентифікує) ризики, проводить оцінку їх величини, здійснює їх моніторинг і контролює свої ризикові позиції, а також враховує взаємозв'язки між різними категоріями (видами) ризиків. Ефективний ризик-менеджмент включає: систему управління; систему ідентифікації і вимірювання; систему супроводження (моніторингу та контролю); резерви під втрати за активними операціями.

Ризик-менеджмент є одним із основних напрямів менеджменту, що вивчає проблеми управління банком, завданням яких є створення ефективною системи управління ризиками з урахуванням ризик-чинників, які можуть як негативно, так і позитивно вплинути на досягнення цілей банком. Мета ризик-менеджменту – це забезпечення максимальної ефективності управління з урахуванням чинників невизначеності, які можуть як негативно, так і позитивно вплинути на досягнення банком своїх цілей. Правильне та своєчасне управління ризиками сприяє підвищенню вартості власного капіталу банку.

В основі банківського управління ризиками покладені такі **принципи**:

прогнозування можливих джерел збитків або ситуацій, здатних принести збитки, їхній кількісний вимір;

фінансування ризиків, економічне стимулювання їхнього зменшення;

відповідальність і обов'язок керівників і співробітників, чіткість політики і механізмів управління ризиками;

скоординований контроль ризиків по всіх підрозділах і службах банку, спостереження за ефективністю процедур управління ризиками.

Система управління ризиками складається з таких **елементів і підсистем**:

- управління активами і пасивами;
- реалізація кредитної політики;
- установлення нормативів і лімітів;
- ціноутворення продуктів і послуг;
- управлінський облік та фінансовий аналіз;
- вимоги до звітності та документообігу;
- інформаційно-аналітична служба;
- розподіл повноважень у процесі прийняття рішень;
- моніторинг;
- аудит;
- служба безпеки.

Найважливішими елементами систем управління ризиками в банку є [27]:

чіткі та документовані принципи, правила і директиви з питань торговельної політики банку, управління ризиками, організації трудового процесу і використовуваної термінології;

створення спеціальних груп управління ризиками, не залежних від комерційних підрозділів банку; керівник підрозділу, що відає ринковими ризиками, звітує перед виконавчим директором банку, керівник підрозділу кредитних ризиків – перед директором по кредитах, тобто перед членами вищого керівництва банку;

установлення лімітів ринкових і кредитних ризиків і контроль за їх дотриманням, а також об'єднання ризиків за окремими банківськими продуктами, контрагентами і регіонами;

визначення періодичності інформування керівництва банку про ризики. Як правило, така інформація представляється щодня, особливо по ринкових ризиках;

усі елементи системи контролю й управління ризиками регулярно перевіряються аудиторами, що не залежать від комерційних служб банку.

Система ризик-менеджменту в банку охоплює такі елементи, як: точки контролю (відповідним чином згрупованих банківських операцій, які генерують ризик), набір засобів і методів оцінки цих ризиків, їх прогнозування, інструментарій з обмеження і зниження даних ризиків, форми моніторингу і прогнозування ризиків, інформаційні потоки й організаційну структуру, побудовану за функціональною ознакою, та яка забезпечує роботу певної системи.

Процес ризик-менеджменту в банку організовується таким чином, щоб були охоплені всі його структурні рівні – від вищого керівництва банківської установи (спостережної ради та правління банку) до рівня, на якому безпосередньо приймається або генерується ризик. Функції підрозділів чітко визначаються та задокументовуються для уникнення конфлікту інтересів між ними.

До процесу ризик-менеджменту мають бути залучені такі **функціональні та структурні підрозділи банку** [20]:

спостережна рада – у межах своїх функцій та відповідальності перед власниками банку, вкладниками/контрагентами та органами банківського нагляду;

правління банку – у межах своїх повноважень та відповідальності перед спостережною радою банку, вкладниками/контрагентами та органами банківського нагляду;

підрозділ з ризик-менеджменту – у межах своїх функцій щодо виявлення, кількісної та якісної оцінки, контролю та моніторингу ризиків;

бек-офіси – у межах своїх функцій контролю за дотриманням встановлених вимог;

фронт-офіси – у межах своїх функцій прийняття банком ризиків у рамках доведених повноважень.

Банки створюють постійно діючий підрозділ з питань аналізу та управління ризиками, що має відповідати за встановлення лімітів щодо окремих операцій, лімітів ризиків контрагентів, країн контрагентів, структури балансу відповідно до рішень правління (ради директорів) з питань політики щодо ризикованості та прибутковості діяльності банку. Для забезпечення додаткових заходів з метою управління ризиками банки створюють постійно діючі комітети, зокрема:

1) кредитний комітет, який щомісячно оцінює якість активів банку та готує пропозиції щодо формування резервів на покриття можливих збитків від їх знецінення;

2) комітет з питань управління активами та пасивами, який щомісячно розглядає собівартість пасивів та прибутковість активів (додаток Д) і приймає рішення щодо політики відсоткової маржі, розглядає питання відповідності строковості активів та пасивів та надає відповідним підрозділам банку рекомендації щодо усунення розбіжностей у часі, що виникають;

3) тарифний комітет, який щомісячно аналізує співвідношення собівартості послуг та ринкової конкурентоспроможності діючих тарифів, відповідає за політику банку з питань операційних доходів.

Ефективне управління рівнем ризику повинне вирішувати цілий ряд проблем – від відстеження (моніторингу) ризику до його вартісної оцінки.

Процес управління ризиками складається з чотирьох етапів [18]:

1) усвідомлення ризику, визначення причин його виникнення та ризикових сфер;

2) оцінювання величини ризику;

3) мінімізації або обмеження ризиків шляхом застосування відповідних методів управління;

4) здійснення постійного контролю за рівнем ризиків з використанням механізму зворотного зв'язку.

Банки повинні намагатися створити комплексну систему ризик-менеджменту, яка забезпечувала б надійний процес виявлення, оцінки, контролю та моніторингу всіх видів ризику на всіх рівнях організації, у тому числі з урахуванням взаємного впливу різних категорій ризиків, а також сприяла б вирішенню питання конфлікту завдань між необхідністю отримання доходу та мінімізацією ризиків.

Належне виявлення ризику – це, в першу чергу, визнання та розуміння наявних ризиків або ризиків, що можуть виникнути у зв'язку з новими діловими ініціативами. Виявлення ризику має бути постійним процесом, що має здійснюватися як на рівні окремої операції, так і на рівні портфелів.

Механізм прийняття рішень має не лише ідентифікувати ризик, а й дозволяти оцінити, які ризики і якою мірою може прийняти на себе банк, а також визначати, чи виправдає очікувана дохідність відповідний ризик. Виправданий або допустимий ризик – необхідна складова стратегії і тактики ефективного менеджменту. З'ясувати існування ризику, проаналізувати його на якісному рівні – це необхідні, але не достатні кроки.

Важливо виявити величину того чи іншого ризику, тобто кількісно його оцінити. Ступінь ризику певного економічного рішення оцінюється втратами (збитками), яких можна очікувати в разі його реалізації, а також імовірністю, з якою ці втрати можуть статися. Коли ймовірність втрат висока, а розмір їх малий або навпаки – збитки малоімовірні, хоча й оцінюються як значні, то ризик вважається невисоким (малим).

Для визначення допустимого та реального ризиків банки мають створювати відповідні системи оцінювання ризику, які б формалізували процес вимірювання та розрахунків. Такі системи повинні визначати три компоненти ризику: розмір (величина) – обсяг можливих втрат; ймовірність настання негативної події; тривалість періоду впливу ризику.

Кількісне визначення рівня ризику включає оцінювання реального (фактичного) ризику, а також установлення меж допустимого ризику для окремих банківських операцій, організаційних підрозділів та фінансової установи в цілому. Під **допустимим** розуміють такий ризик, реалізація якого не загрожує життєдіяльності банку, а випадкові збитки менші за очікуваний прибуток та розмір спеціальних резервів, призначених для відшкодування можливих втрат. Ризик, що є загрозовішим для банку порівняно з допустимим, називають **критичним**. Важливо при цьому оцінити й ризики освоєння нових ринків, банківських продуктів та напрямів діяльності [23].

Одним із важливих інструментів у процесі оцінювання та управління ризиками є аналіз сценаріїв – альтернативних варіантів, за якими можуть розвиватися події в майбутньому. Наявність ризику означає існування кількох сценаріїв, які відрізняються як за ймовірністю настання події, так і за можливими наслідками. Самі сценарії мають бути описані та сформульовані на основі експертних оцінок, тобто суб'єктивними методами. Кількісні характеристики кожного з обраних сценаріїв визначаються із застосуванням об'єктивних методів (математичних, статистичних).

Метою аналізу має бути розуміння суті ризиків, на які наражається банк, та визначення, чи узгоджуються вони з його завданнями, стратегією та політикою. Тому такий аналіз повинен здійснюватися постійно як на рівні установи в цілому, так і на рівні окремих підрозділів та включати виявлення, вимірювання та оцінку всіх видів ризиків, у тому числі зв'язок і взаємний вплив між різними категоріями ризиків. Аналіз ризиків має охоплювати всі продукти, послуги та процеси банку і передбачати як якісну оцінку відповідних ризиків, так і оцінку їх кількісних параметрів (у разі

можливості). Керівництво банку має знати результати аналізу ризиків та враховувати їх у своїй роботі.

Наступним етапом процесу управління ризиками є порівняння реального та допустимого рівнів ризиків. Якщо фактичний ризик не перевищує меж допустимого, керівництво банку може обмежитися контролюючою функцією, аби не допустити зростання рівня ризиковості.

На практиці банки дотримуються трьох основних видів політики ризику [5]:

1. Політика уникнення ризику. На практиці це означає відмову від прийняття нового клієнта чи збереження старого, продаж чи купівлю певного виду цінних паперів, проведення чи уникнення реалізації певних проектів. Ця політика є найпростішою і радикальною, проте не завжди перспективною для банку. Уникаючи ризиків, керівництво вимушене відмовлятися від отримання високого потенційного прибутку.

2. Зменшення ступеня ризику. Для здійснення цієї політики використовують операції з передання, диверсифікації чи локалізації ризику.

3. Політика прийняття ризику означає бажання і можливість покрити ризик за рахунок власних коштів. Проведення цієї політики свідчить про достатньо стабільний фінансовий стан банку, високий рівень ризик-менеджменту, бажання розширювати діяльність.

Якщо рівень ризику з якоїсь причини не вдається мінімізувати, керівництво банку може прийняти рішення про його обмеження. Обмеження ризику або його зниження до допустимого рівня досягається обмеженням обсягів операцій, у зв'язку з якими виникає ризик, і (або) скороченням періоду часу, протягом якого банк наражається на відповідний ризик. У своїй діяльності банки можуть використовувати тактику уникнення ризику, відмовляючись від проведення певних фінансових операцій, освоєння нових ринків, впровадження нових послуг і продуктів та інших дій, які супроводжуються підвищеним ризиком. Але в банківській практиці, на відміну від інших видів бізнесу, такий підхід не завжди прийнятний.

Рівень банківських ризиків контролюють за допомогою систем управління, спираючись на різні методики та щоденну діяльність конкретних підрозділів банку. Оперативний контроль за рівнем ризику належить до обов'язків менеджерів, тоді як стратегічний контроль за діяльністю банку та самого оперативного керівництва може бути реалізований лише власниками – акціонерами банку.

Банки мають здійснювати моніторинг ризиків для забезпечення своєчасного відстеження рівнів ризиків і винятків із тих чи інших правил. **Моніторинг ризику** означає процес функціонування регулярної незалежної системи оцінювання та контролю за ризиком з механізмом зворотного зв'язку. Моніторинг здійснюється завдяки інформаційним звітам структурних підрозділів та окремих посадових осіб, внутрішньому і зовнішньому аудиту та аналітичній діяльності спеціалізованих служб банку. Звітність, застосовувана в рамках моніторингу, забезпечує менеджерам зворотний зв'язок, а також надає докладну зведену інформацію.

До основних засобів (методів) управління ризиками можна віднести [4]:

- використання принципу зважених ризиків;
- здійснення систематичного аналізу фінансового стану клієнтів банку;
- здійснення систематичного аналізу платоспроможності і кредитоспроможності банку;
- застосування принципу поділу ризиків;
- рефінансування кредитів;
- проведення політики диверсифікації (широкий перерозподіл кредитів у дрібних сумах, наданих великій кількості клієнтів, при збереженні загального обсягу операцій банку);
- страхування кредитів і депозитів;
- застосування застави;
- застосування гарантій;
- хеджування валютних операцій;
- збільшення спектру здійснюваних операцій (диверсифікація діяльності).

Безпосередній рівень розвитку систем управління ризиками в українських банках неоднаковий. У той час, як великі банки мають передові технології, середні та малі банки здебільшого формують відповідну діяльність з виконання мінімально необхідних вимог.

Аналіз функціонування банківської системи України та факторів зовнішнього середовища протягом 2010 – 2011 року з точки зору ризик-менеджменту дозволили констатувати зменшення рівня реалізованих ризиків системи банків і стабілізацію ринкових факторів (курсів валют, процентних ставок, індексів). Однак, ці процеси пояснюються не тільки підвищенням якості управління ризиками в банках, а й загальною стабілізацією економічних процесів в Україні.

Отже, ефективне функціонування ризик-менеджменту у банку забезпечує максимальну результативність управління з урахуванням чинників невизначеності, які можуть як негативно, так і позитивно вплинути на досягнення банком своїх цілей. Пріоритетом при цьому є забезпечення фінансової стійкості і стабільності банківської установи, створення, захист і збільшення доходу акціонерів банку.

Вітчизняні банки мають забезпечити наявність процедур та заходів щодо попередження стресових ситуацій, викликаних внутрішніми причинами. Ними повинен здійснюватись моніторинг ризиків з метою забезпечення обґрунтованого та надійного взаємозв'язку між загальними параметрами ризиків та капіталом, фінансовими ресурсами і фінансовими результатами через відповідні механізми контролю.

4.4. Антикризове управління банківською системою

Висока ймовірність виникнення кризи в процесах функціонування і розвитку будь-якого суб'єкта господарювання зумовлює необхідність впровадження спеціального антикризового управління. Особливо це важливо для банків, оскільки вони відіграють з'єднувальну роль у переміщенні фінансових ресурсів в економіці країни і від їхнього фінансового стану і стійкості залежить безперервний рух та перерозподіл грошових і капітальних ресурсів. Виконання традиційних підходів до локалізації та нейтралізації кризових явищ за умов відсутності ефективного антикризового управління припускає перехід від потенційної кризи до ліквідації банку, від проблем окремого банку до дестабілізації банківської системи в цілому.

Антикризове управління – це системне управління тим або іншим об'єктом господарювання на тому або іншому рівні економіки, з позиції протидії кризі.

Антикризове управління банком – це комплекс заходів спрямованих на виявлення факторів, що провокують появу кризи, своєчасну діагностику, упередження і нейтралізацію кризи, направлених на досягнення цілей діяльності банку, реалізацію його стратегії та подальший розвиток. Антикризове управління – це системне управління тим або іншим об'єктом господарювання на тому або іншому рівні економіки,

з позиції протидії кризі. Головною метою антикризового управління є забезпечення стійкого функціонування і розвитку банку.

Ефективність антикризового управління визначається ступенем досягнення цілей пом'якшення, нейтралізації або позитивного використання кризи в зіставленні з витраченими на це ресурсами. Антикризове управління – цілеспрямований процес, головною метою якого є забезпечення стійкого функціонування і розвитку банку. Ця мета реалізується через підцілі, які поділяються на фінансові, маркетингові, організаційні, науково-технічні та соціальні (табл. 4.3).

Таблиця 4.3

Класифікація цілей антикризового управління банком

Ціль	Зміст цілі
Фінансові	Забезпечення фінансової стійкості; мінімізація фінансових ризиків; забезпечення платоспроможності та прибутковості
Маркетингові	Забезпечення частки ринку та її збільшення; збереження та розширення клієнтської бази; підвищення конкурентоспроможності банківських продуктів та послуг
Організаційні	Забезпечення гнучкості організаційної структури; інноваційні методи управління
Науково-технічні	Модернізація банківського обладнання; модернізація програмного забезпечення; впровадження інновацій
Соціальні	Збереження рівня зайнятості; підвищення заробітної плати; збереження соціальних гарантій

Антикризове управління має стратегічний характер та полягає в оперативному реагуванні на прояви кризоутворюючих факторів, які свідчать про негативні тенденції, що намітилися, шляхом своєчасної розробки і реалізації актуальних антикризових програм. Антикризове управління спрямовується як на виживання та розвиток банку в довгостроковому аспекті (у тому числі недопущення кризи), так і на подолання кризи, що вже почалася (забезпечення виживання в короткостроковому аспекті). Виділяють **чотири етапи** стратегічного антикризового управління (табл. 4.4) [28].

Етапи стратегічного антикризового управління банку

Етап	Зміст етапу
Визначення поточної місії	Формується місія, яка передбачає основні передумови успіху банку за умови різних впливів зовнішнього середовища й певних характеристик її внутрішньої природи та організації
Аналіз середовища бізнесу та виявлення причини кризи	Банк здійснює дослідження зовнішнього і внутрішнього середовища бізнесу, його компонентів, виділяє ті з них, які дійсно мають значення для організації, проводить збір і відстеження інформації про ці компоненти, оцінює реальне становище підприємства, з'ясовує причини кризового стану
Стратегічний аналіз	Банк порівнює цілі і результати дослідження факторів зовнішнього і внутрішнього середовища, які обмежують досягнення бажаних показників, визначає розрив між ними. Потім за допомогою методів стратегічного аналізу й планування формулюються стратегічні альтернативи виходу з кризи
Вибір альтернативної стратегії	Завершення процесу стратегічного планування й початок процесу оперативного планування. Розробка в рамках антикризової стратегії актуальних антикризових заходів
Реалізація планів і контроль результатів	Упровадження певної антикризової стратегії шляхом реалізації заходів, аналіз їхньої результативності й ефективності, оперативне коригування в разі необхідності

Антикризове управління охоплює всі етапи розвитку кризи, у тому числі й потенційної, має стратегічну спрямованість та забезпечує адаптацію банку до умов зовнішнього середовища, що постійно змінюється, шляхом реалізації відповідних стратегій антикризового управління.

Таким чином, антикризовому управлінню банком притаманні такі основні положення [5]:

антикризове управління має стратегічну спрямованість та повинне активізуватися з моменту започаткування банку;

головною метою антикризового управління є забезпечення стійкого функціонування та розвитку банку за будь-яких економічних, політичних і соціальних метаморфоз у країні;

головне в антикризовому управлінні – постійне відстеження зовнішніх і внутрішніх умов, виявлення кризоутворюючих факторів, негайна і дієва реакція на виявлені потенційні та істотні зміни внутрішнього і зовнішнього середовища на підставі заздалегідь розроблених прогнозів, альтернативних варіантів розвитку ситуації, організація перспективного планування;

антикризове управління завжди потребує пошуку тих заходів подолання кризи, які б забезпечили отримання прибутку не тільки в короткостроковому, а й у довгостроковому періодах;

у процесі антикризового управління застосовуються в основному ті управлінські інструменти, які дають змогу усунути як тимчасові фінансові ускладнення, так і розв'язати інші назрілі проблеми банку;

антикризове управління ґрунтується на постійних і послідовних інноваціях в усіх ланках та сферах діяльності банку;

антикризове управління націлене на те, аби навіть у складній ситуації (при загрозі неплатоспроможності) ввести в дію такі управлінські і фінансові механізми, які б дали змогу подолати труднощі з найменшими втратами;

антикризове управління має бути орієнтоване на соціальні цілі – збереження нормально оплачуваних робочих місць, підтримку місцевої комунальної інфраструктури тощо.

Залежно від особливостей антикризового управління банком **виділяють такі його види** (рис. 4.5).

Залежно від стадії розвитку кризи, антикризове управління можна диференціювати на такі види [4]:

упереджувальне (передкризове) – здійснюється для своєчасного виявлення та розв'язання проблем (прийняття рішень) з метою запобігання кризі;

в умовах кризи – здійснюється для стабілізації нестійкого стану та збереження керованості системи, стабілізації нестійких ситуацій;

посткризове – мінімізація втрат і втрачених можливостей під час виведення соціально-економічної системи зі стану кризи, своєчасне прийняття рішень.

Залежно від сформульованих цілей на особливу увагу заслуговують моделі "пасивного" і "активного" антикризового управління (додаток Е).

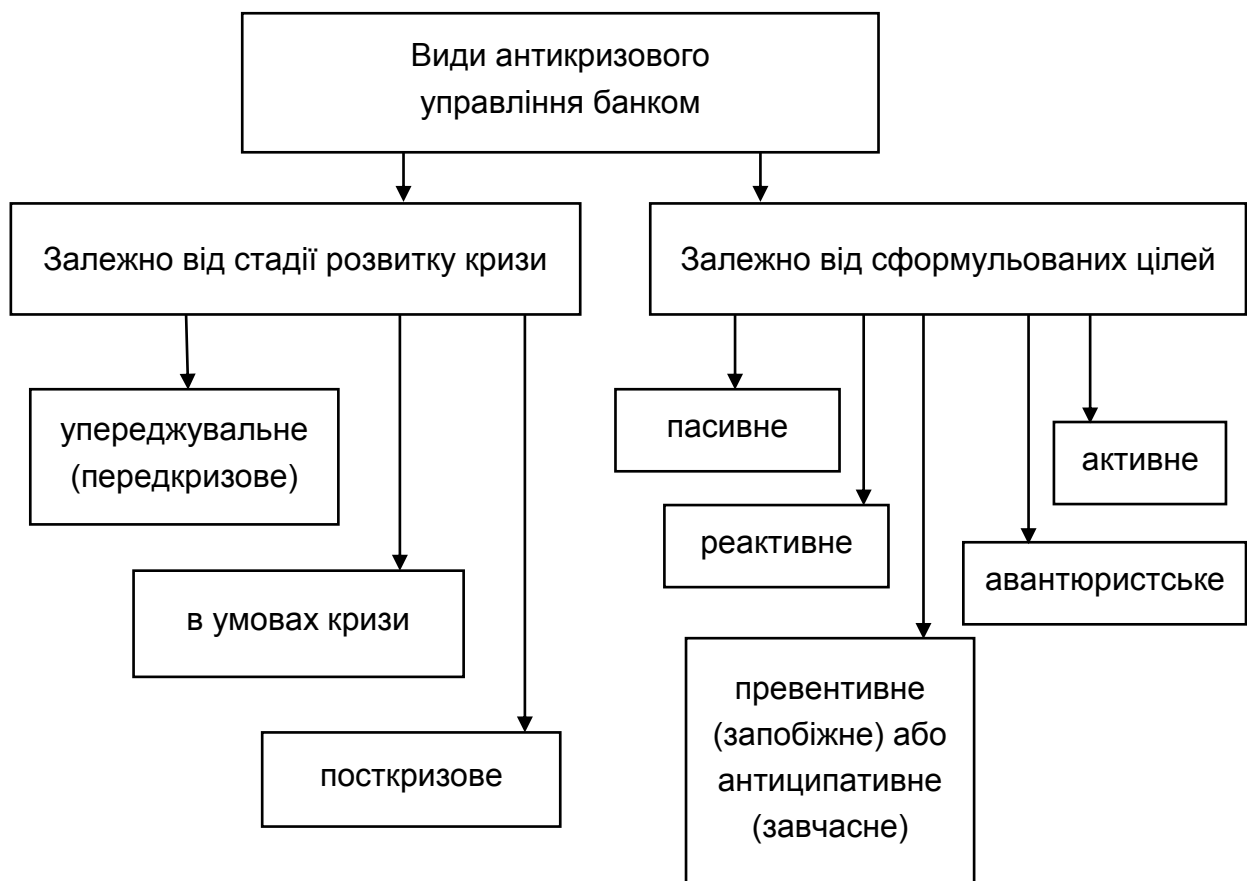


Рис. 4.5. Види антикризового управління банком

У разі пасивного характеру антикризового управління увага керівництва зосереджується на завчасній розробці антикризових заходів, удосконаленні системи управління, формуванні кадрового потенціалу для роботи в кризовій ситуації та накопиченні ресурсів, тобто банк готується до можливих труднощів у майбутньому.

Основою "активного" характеру антикризового управління є швидка реакція на зміну зовнішнього і внутрішнього середовища на основі завчасно розробленої схеми оздоровчих заходів, якщо вони придатні в конкретній ситуації, або розробці нових – відповідних до кризи, що виникла.

Антикризове управління має бути в стані постійної готовності, охоплювати всі стадії розвитку кризи та мати стратегічну спрямованість.

Важливим аспектом антикризового управління є вибір найбільш прийнятної стратегії з множини запропонованих стратегій з огляду на обмеження часових, фінансових, людських та інших ресурсів. Процес реалізації стратегій антикризового управління, як і стратегії розвитку банку, відбувається на різних рівнях його організаційної структури –

рівні в банку в цілому, рівні підрозділів та функціонально-операційному рівні, що дозволяє виділити **три типи стратегій** антикризового управління:

корпоративна стратегія антикризового управління банком розробляється для всього банку та сфер його діяльності в цілому;

ділова стратегія – це стратегія забезпечення довгострокових конкурентних переваг окремого підрозділу банку та/або банку в цілому;

функціональна стратегія визначається та реалізується функціональними підрозділами банку на основі корпоративної та ділової стратегії антикризового управління.

Корпоративна стратегія антикризового управління включає чотири типи ініціатив:

розподіл ресурсів між господарськими підрозділами на підставі портфельного аналізу;

рішення про диверсифікацію діяльності з метою зниження господарського ризику і отримання ефекту синергії;

зміну організаційної структури;

рішення про злиття, придбання, вступ до фінансово-промислової групи або інтеграційної структури.

Ділова стратегія антикризового управління розкриває такі питання:

визначення заходів, ужиття яких є неодмінною умовою реакції на виникнення змін у галузі, економіці в цілому, на політичній арені та в інших факторах зовнішнього середовища, що впливають на діяльність банку;

розробка ринкових підходів і дій, спрямованих на забезпечення стійкої конкурентоспроможності;

об'єднання стратегічних ініціатив функціональних підрозділів;

розв'язання конкретних стратегічних проблем, що супроводжують розвиток банку.

Функціональні стратегії антикризового управління визначають управління ключовими підрозділами бізнесу та вирішення важливих завдань (рекламні кампанії, придбання матеріалів, управління запасами, технічне обслуговування та ін.). У банківській діяльності до основних функціональних стратегій відносять такі стратегії, як фінансову, організаційну, маркетингову, технологічну, обліково-аналітичну, кадрову.

Вибір певної стратегії антикризового управління з портфеля стратегій зумовлюється цілями антикризового управління, що відображають ціннісні настанови та інтереси банку, в процесі виходу з кризової ситуації. Також вибір стратегії антикризового управління залежить від результатів діагностики стадії розвитку кризи в процесах функціонування і розвитку банку та узгоджених цілей зацікавлених у стійкому функціонування банку суб'єктів із цілями антикризового управління.

З точки зору впливу на фінансову стійкість банку, визначальними внутрішніми чинниками впливу на антикризове управління є концепція розвитку банку, його внутрішня політика, яка обумовлює розподіл активів і формування пасивів таким чином, щоб забезпечити [18]:

1) надійність, яка виражається в достатньому розмірі капіталу та обґрунтованому розподілі активів за функціональними групами на умовах повернення;

2) ліквідність, яка проявляється в управлінні портфелем активів на умовах терміновості;

3) рентабельність, яка виражається в максимізації дохідності активних операцій та одночасній мінімізації витрат на залучення коштів.

Для діагностики кризи у процесах функціонування і розвитку банку, відповідно до значень базових показників та критерію їх динамічної стабільності, виділяють такі види його фінансового стану: стабільний фінансовий стан; достатній фінансовий стан; стабільно низький фінансовий стан; нестабільно низький фінансовий стан.

Банк із типом фінансового стану "достатній", "стабільно низький" та "нестабільно низький" перебуває у кризовому стані, для подолання якого необхідно розробляти та впроваджувати ефективні антикризові стратегії, спрямовані на подолання кризи, для банку з типом "стабільний фінансовий стан" – на її запобігання. Слід зауважити, що правильно обрана стратегія антикризового управління забезпечує недопущення і подолання кризи та подальший розвиток банку. В іншому разі, криза переходить на нову стадію свого розвитку і фінансовий стан банку погіршується.

Визначення стадії розвитку кризи у процесах функціонування і розвитку банку дає змогу розробляти набір дійових стратегій, спрямованих на подолання кризи в процесах функціонування і розвитку банку. Що скоріше буде виявлена рання стадія розвитку кризи, то легше буде

зробити необхідні коригування для стабілізації траєкторії розвитку банку шляхом реалізації відповідних стратегій антикризового управління.

На завершальному етапі антикризового управління аналізують результати реалізації стратегії антикризового управління. За результатами фінансового аналізу перевіряють відповідність встановлених причинно-наслідкових зв'язків системі стратегічних цілей, оцінюють ефективність виконання запланованих антикризових заходів, виявляють причини відхилень, можливі суперечності, формують ефективні зв'язки та антикризові заходи на наступний період.

Питання для самодіагностики

1. Сформулюйте поняття ризику банківської діяльності.
2. Які ризики в діяльності банку вважаються виправданими? Визначте причини виникнення ризиків банку.
3. У чому полягають відмінності між зовнішніми та внутрішніми ризиками діяльності банку?
4. Які в Україні НБ виділяє категорії ризику банківської установи?
5. Чому для банків особливе місце серед фінансових ризиків посідає група цінкових ризиків?
6. Визначте види валютного ризику банку.
7. Як ризик втрати репутації впливає на окрему банківську установу та банківську систему?
8. Сформулюйте поняття фінансової стабільності банку.
9. Розкрийте взаємозв'язок між фінансовою стабільністю банків та розвитком банківської системи.
10. Охарактеризуйте внутрішні фактори, які впливають на фінансову стабільність банків.
11. Як зовнішні економічні фактори впливають на фінансову стабільність банків?
12. Які показники оцінки рівня фінансової стабільності використовують банки?
13. Визначте основні компоненти рейтингової системи CAMELS.
14. Дайте визначення поняття "системний ризик". Як пов'язана фінансова криза та системний ризик?

15. Що таке ризик-менеджмент банку? Визначте основні елементи системи управління ризиками банку.

16. Які функціональні та структурні підрозділи банку залучаються до процесу ризик-менеджменту банку?

17. Поясніть, у чому полягає різниця між критичним та допустимим рівнем ризику банку?

18. Визначте методи управління ризиком банку.

19. Які виділяють етапи стратегічного антикризового управління банку?

20. Які існують види антикризового управління банком залежно від стадії розвитку кризи?

Практичні завдання

Завдання 4.1. Керівництво банку "Харків" прийняло рішення про збільшення поточного обсягу кредитування на 300 тис. грн. Поточний обсяг кредитування складає 2 000 тис. грн при дохідності 20 % річних.

Поточний обсяг залучених ресурсів 1 520 тис. грн, середня вартість ресурсів 15 %. Передбачається, що при залученні нових ресурсів, їх вартість зросте на 2 %. Норма обов'язкового резервування – 7 %.

Уставний фонд банку дорівнює 6 200 тис. грн, коефіцієнт виплати дивідендів 0,5, податок на прибуток – 30 % від балансового прибутку. Прибуток від іншої діяльності банку складає 350 тис. грн.

Необхідно:

визначити чистий прибуток банку та його дохідність від збільшення обсягу кредитування за рахунок додаткового залучення депозитів.

Приклад розв'язання

1. Необхідне зростання обсягу депозитів з урахуванням обов'язкової норми резервування складе:

$$\Delta D = \Delta K \times (1 + n_p), \quad (4.1)$$

де ΔD – зміна обсягу депозитів, грн;

ΔK – зміна обсягу кредитів, грн;

n_p – норма обов'язкового резервування, %.

2. Обсяг доходів банку з урахуванням збільшення обсягу кредитування розраховується за формулою:

$$O_{дох.} = (K + \Delta K) \times K_{дох.}, \quad (4.2)$$

де K – поточний обсяг кредитів, грн;

$K_{дох.}$ – дохідність кредитних операцій банку, %.

3. Обсяг витрат банку з урахуванням збільшення обсягу кредитування та додаткового залучення нових ресурсів визначаються:

$$O_{витр.} = D \times K_{пот.витр.} + \Delta D \times K_{нов.витр.}, \quad (4.3)$$

де D – поточний обсяг депозитів, грн;

$K_{пот.витр.}$ – вартість залучення поточного обсягу ресурсів, %;

$K_{нов.витр.}$ – вартість залучення нових ресурсів, %.

4. Чистий прибуток банку визначається як різниця між його доходами та витратами (з урахуванням прибутку від інших видів діяльності), зважених на податок на прибуток:

$$O_{чп} = (O_{дох.} - O_{витр.} + O_{пр.ін.}) \times (1 - H_{пр.}), \quad (4.4)$$

де $O_{пр.ін.}$ – прибуток банку від інших видів діяльності, грн;

$H_{пр.}$ – податок на прибуток, %;

5. Поточна дохідність акцій банку розраховується за формулою:

$$Дох._{тек.} = \frac{O_{чп}}{УК} \times K_{див.} \times 100 \%, \quad (4.5)$$

де $УК$ – уставний капітал банку, грн;

$K_{див.}$ – коефіцієнт виплат дивідендів.

Розрахунок поточної дохідності акцій банку здійснимо за наведеною послідовністю:

1. $\Delta D = 300 \times (1 - 0,07) = 322,58$ тис. грн.

2. $O_{дох.} = (200 + 300) \times 0,2 = 460$ тис. грн.

3. $O_{\text{вир.}} = 1\,520 \times 0,15 + 322,58 \times 0,17 = 282,84$ тис. грн.
4. $O_{\text{чп}} = (460 - 282,84 + 350) \times (1 - 0,3) = 369,01$ тис. грн.
5. $\text{Дох.}_{\text{тек.}} = (369,01 / 6\,200) \times 0,5 \times 100 = 3 \%$.

Отже, чистий прибуток і дохідність банку "Харків" від збільшення обсягу кредитування за рахунок додаткового залучення депозитів складуть 369,01 тис. грн та 3 % відповідно.

Завдання 4.2. Згідно з розрахунками спеціалістів банку "Харків", потрібно підвищити поточний обсяг банківського кредитування на 7 %.

Діяльність банку "Харків" характеризується показниками, приведеними в табл. 4.5 та 4.6.

Таблиця 4.5

Показники діяльності банку з залучення ресурсів

Вид банківських ресурсів	Сума, тис. грн	Вартість, % річних
Власний капітал, усього		
у тому числі		
статутний фонд	4 100	-
загальні резерви	86	-
прибуток минулих років	148	-
Залучені ресурси, усього		
у тому числі		
кошти до запитання суб'єктів господарської діяльності	1 005	10
строкові кошти суб'єктів господарської діяльності	670	15
міжбанківські кредити	400	17

Таблиця 4.6

Показники діяльності банку з розміщення ресурсів

Напрями розміщення ресурсів	Частка в загальному обсязі активних вкладень, %	Дохідність, % річних
Кредитування юридичних осіб	50	18
Кредитування фізичних осіб	25	25
Вкладення в цінні папери		12

Банк здійснює такі види операцій, пов'язані із вкладенням фінансових ресурсів, як кредитування юридичних і фізичних осіб, а також операції з цінними паперами. При цьому на їх здійснення спрямовується:

80 % власного капіталу банку;

73 % засобів до запитання клієнтів банку;

100 % строкових коштів клієнтів і міжбанківських кредитів банку.

Прибуток від іншої діяльності банку складає 250 тис. грн. До фонду дивідендів спрямовується 50 % прибутки банку після оподаткування.

При визначенні величини коштів, що вкладаються в активні операції, необхідно враховувати середній рівень обов'язкового резервування – 7 %.

Необхідно:

Визначити найбільш прийнятний для банку варіант збільшення об'єму кредитування за рахунок:

1) зміни порядку розподілу прибутку, а саме зменшення її частки, що направляється до фонду дивідендів, і збільшень за рахунок цього об'ємів кредитування;

2) додаткового залучення ресурсів у вигляді строкових депозитів фізичних осіб за ставкою 16 %.

Завдання 4.3. Банки "Дніпробанк" та "Харківбанк" мають таку структуру капіталу на початок першого поточного фінансового року (табл. 4.7).

Таблиця 4.7

Структура капіталу "Дніпробанк" та "Харківбанк"

№	Капітал	"Дніпробанк"		"Харківбанк"	
		млн грн	Питома вага, %	млн грн	Питома вага, %
1	Статутний фонд	50	62,5	20	24
2	Резервний та інші фонди	30	37,5	60	72
3	Усього	80	100	80	100

При інших рівних умовах обидва банки заробили однаковий балансовий прибуток. Ставка податку на прибуток – 30 %. Акціонери вирішили спрямувати на виплату дивідендів прибуток у розмірі 100 % від величини статутного фонду.

За другий звітний рік банки заробили прибуток, виходячи з показника попереднього фінансового року, тобто 100 % від власного капіталу. Ставка податку на прибуток залишилась попередньою, тобто 30 %. Акціонери знову вирішили одержати дивіденди в розмірі 100 % від номіналу акцій.

Залишок прибутку як за перший, так і другий звітний період спрямовувався на формування фондів банків.

Необхідно:

1. Визначити структуру капіталу на початок другого та третього років діяльності банків "Дніпробанк" та "Харківбанк".

2. Пояснити, який із названих банків здійснював найбільш раціональне управління власними коштами та чому.

Завдання 4.4. НБУ встановив, що керівництво банку "Харків" досвідчене і компетентне; всі основні показники фінансової діяльності банку відповідають нормативним вимогам, а деякі перевищують їх; повне розуміння керівництвом банку ризиків, пов'язаних з діяльністю банку, економічного середовища та відповідне реагування на зміни в ньому; наявність належного внутрішнього аудиту та належне здійснення ним своїх функцій. Спостерігається виважений підхід до планування, розроблення внутрішніх положень, процедур та засобів контролю, а також активний контроль за їх виконанням; відсутність ознак кредитування інсайдерів на більш сприятливих умовах; належний рівень роботи спостережної ради щодо визначення політики банку та її тісне співробітництво з правлінням (радою директорів) банку. Організаційна структура банку є досконалою (оптимальною), наявність постійно діючої програми підготовки кадрів; відповідальне ставлення правління (ради директорів) та спостережної ради банку до зауважень та рекомендацій Національного банку. Відсутні зауваження щодо виконання банком вимог законодавства з питань запобігання легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, а також щодо встановлених у банку правил проведення внутрішнього фінансового моніторингу та програм його здійснення.

Необхідно:

визначити рейтингову оцінку менеджменту банку за рейтинговою системою "CAMELS".

Завдання 4.5. НБУ встановив, що керівництво банку "Харків" добре розуміє баланс банку, знає свою клієнтуру та економічну ситуацію. Обсяг ліквідних активів достатній для задоволення щоденного попиту на кредити та непередбачені зміни в ньому, а також для виконання зобов'язання банку в разі як очікуваних, так і непередбачених змін в обсязі депозитів (вкладів). У банку мінімально залучають міжбанківські кредити для забезпечення потреб у ліквідності; запроваджений, обґрунтований та детальний процес планування, контролю і моніторингу ліквідності. Працівники банку мають достатню кваліфікацію і досвід для підтримки певних пропорцій (відповідностей) між строками отримання коштів і погашення, наприклад, строки повернення кредитів співпадають з відповідними строками погашення платежами платіжів за депозитами з відповідними строками погашення, що підтверджуються даними балансу. Депозитна база банку адекватно диверсифікована як щодо строків погашення, так і щодо діапазону контрагентів, тобто він має коротко-, середньо-, довгострокові депозити від фізичних осіб, приватних підприємців, підприємств, банків тощо. Виконуються вимоги щодо ліквідності банку.

Необхідно:

визначити рейтингову оцінку ліквідності банку за рейтинговою системою "CAMELS".

Завдання 4.6. Показники регулятивного капіталу банку "Харків", адекватності основного і регулятивного капіталу перевищують встановлені нормативні значення. У банку спостерігається високий і стабільний рівень надходжень, що забезпечує йому прибуткову діяльність. Добре врегульований процес зростання капіталу, який визначено політикою банку і підтверджується фактичними даними показників діяльності банку. Керівництво банку здатне визначити ризики, пов'язані з банківськими операціями, та їх вплив на достатність регулятивного капіталу, і сформувати в повному обсязі резерви під активні операції. Акціонери здатні, в разі потреби, нарощувати капітал, розмір дивідендів обґрунтований і забезпечує дохід акціонерам, не перешкоджаючи необхідному зростанню статутного та/або регулятивного капіталу. В банку є незначний рівень негативно класифікованих активів (з урахуванням сформованих резервів під ці активи).

Необхідно:

визначити рейтингову оцінку достатності капіталу банку за рейтинговою системою "CAMELS".

Завдання 4.7. НБУ встановив, що обсяги нестандартних активів та/або негативно класифікованих за результатами інспекційної перевірки більші, ніж за даними банку, але разом з тим вони не загрожують капіталу банку, а керівництво звернуло на цей факт належну увагу та має намір і змогу виправити ситуацію. Критерії надання кредитів, здійснення інших активних операцій та методи контролю з боку керівництва мають деякі недоліки. Потребують удосконалення порядок ідентифікації осіб та процедури здійснення операцій з інсайдерами банку. Активні операції банку (крім кредитних та операцій з цінними паперами) малоприбуткові, пов'язані з дещо підвищеним ризиком, але не становлять реальної загрози для ліквідності і платоспроможності банку.

Необхідно:

визначити рейтингову оцінку якості активів банку за рейтинговою системою "CAMELS".

Тести для перевірки знань

1. Комплексний ризик включає оцінку і прогнозування величини ризику банку і дотримання економічних нормативів банківської ліквідності:

- а) так;
- б) ні.

2. Ризик, пов'язаний із загальною економічною ситуацією в країні та світі, визначають як:

- а) системний;
- б) несистемний;
- в) ліквідності;
- г) галузевий.

3. Ціна капіталу з урахуванням ризиків включає:

- а) премію за ризик;
- б) премію за ліквідність;
- в) премію за строковість;
- г) усі відповіді правильні.

4. Процес збільшення кількості видів цінних паперів у портфелі, результатом якого є зменшення ризику портфеля без зменшення його дохідності – це:

- а) системний ризик;
- б) диверсифікація портфеля;
- в) параметри портфеля.

5. Властивість фінансового активу, яка розраховується у вигляді річної процентної ставки, називається:

- а) дохідністю;
- б) комплексністю;
- в) доходом за активом;
- г) конвертованістю.

6. За можливостями управління ризику класифікують як:

- а) системні та несистемні;
- б) квантифіковані та неквантифіковані;
- в) відкриті та закриті.

7. Ризики в допоміжній діяльності банку включають:

- а) ризик втрати репутації банку;
- б) збитки з формування депозитів;
- в) процентні ризики;
- г) ризики банківських зловживань.

8. Ризик, який виникає через неправильні управлінські рішення, неналежну реалізацію рішень і неадекватне реагування на зміни в бізнес-середовищі називають:

- а) валютним;
- б) кредитним;
- в) стратегічним;
- г) ліквідності.

9. Стабільність банківського середовища залежить від:

- а) фінансової стабільності;
- б) зовнішніх кризових явищ;
- в) якості системи ризик-менеджменту банку;
- г) ліквідності банків.

10. До комерційних внутрішніх факторів, які впливають на фінансову стабільність банків належать:

- а) сучасний рівень технологій;
- б) методи прийняття рішень;

- в) концентрація частки активів в одному банку;
- г) фальсифікація витрат.

11. Зовнішні фактори впливу на фінансову стабільність банків включають:

- а) ризикові;
- б) політичні;
- в) державні;
- г) законодавчі.

12. Механізмом передання і глобального поширення системної кризи є:

- а) нагляд за діяльністю банків;
- б) втрата ділової репутації окремого банку;
- в) засоби обмеження спекулятивного зростання фінансових ринків;
- г) специфічні кредитно-фінансові взаємозв'язки між інститутами.

13. До процесу ризик-менеджменту банку залучаються:

- а) підрозділ з ризик-менеджменту;
- б) фронт-офіси;
- в) спостережна рада;
- г) служба безпеки банку;
- д) правління банку.

14. У функції кредитного комітету банку входить:

- а) аналіз співвідношення собівартості послуг та ринкової конкурентоспроможності діючих тарифів, відповідає за політику банку з питань операційних доходів;
- б) розгляд питань відповідності строковості активів та пасивів;
- в) оцінка якості активів банку;
- г) розробка пропозицій щодо формування резервів на покриття можливих збитків від їх знецінення;
- д) розробка пропозицій щодо формування резервів на покриття можливих збитків від знецінення активів.

15. Залежно від стадії розвитку кризи видами антикризового управління є:

- а) реактивне;
- б) посткризове;
- в) пасивне;
- г) упереджувальне.

5. Банківська система в умовах глобалізації

Мета: виявити наслідки впливу глобалізаційних процесів на банківський бізнес, визначити форми організації міжнародного банківського бізнесу, особливості діяльності банків у міжнародних фінансових центрах, розкрити переваги та недоліки присутності іноземного капіталу в банківській системі, взаємодію національної банківської системи з міжнародними фінансовими організаціями.

Компетентності, якими має володіти студент після вивчення теми:

знання: сутність функціонування банківської системи в умовах глобалізації фінансових ринків; характеристика та форми організації міжнародного банківського бізнесу;

уміння: здійснювати моніторинг ринку міжнародних банківських послуг; позиціонувати банки та здійснювані ними послуги на фінансовому ринку в цілому і на окремих його сегментах;

комунікації: вирішення проблемних ситуаційних завдань щодо організації міжнародного банківського бізнесу та застосування форм міжнародних розрахунків;

автономність та відповідальність: використання в практичній діяльності банку наявних системних знань щодо діяльності банків у міжнародних фінансових центрах.

Питання

5.1. Створення та особливості функціонування міжбанківських об'єднань.

5.2. Сфери міжнародного банківського бізнесу.

5.3. Діяльність банків у міжнародних фінансових центрах.

5.4. Іноземний капітал у банківській системі.

5.5. Взаємодія національної банківської системи з міжнародними фінансовими організаціями.

5.1. Створення та особливості функціонування міжбанківських об'єднань

Основною тенденцією системних трансформацій сучасності є глобалізація як об'єктивний і всеосяжний процес та найважливіша характеристика

розвитку суспільно-економічних відносин. **Глобалізація** як феномен характеризує якісно нову фазу інтернаціоналізації економічного життя, яке супроводжується лібералізацією зовнішньоекономічних зв'язків, зменшенням або зняттям бар'єрів між країнами для трансграничного руху товарів, послуг, капіталів, робочої сили і посиленням міжнародного інформаційного обміну. За таких умов зростає ступінь відкритості національних економік.

Процеси глобалізації впливають на всі сфери життєдіяльності суспільства, у результаті економіка України поступово інтегрується до міжнародних фінансових ринків. Дані процеси дедалі відчутніше позначаються на вітчизняній фінансовій системі, насамперед посилюють загрози, що виникають на шляху проведення державою макроекономічної політики. Глобалізація трактує світ як зв'язаний, взаємозалежний і безмежний ринок, який постійно інтегрується.

Найважливішою і найдинамічнішою сферою прояву глобалізаційних процесів є **фінансова глобалізація**, під якою розуміють вільний та ефективний рух капіталів між країнами і регіонами, функціонування глобального фінансового ринку, формування системи наднаціонального регулювання міжнародних фінансів, реалізацію глобальних фінансових стратегій транснаціональних корпорацій (ТНК) та транснаціональних банків (ТНБ). На сучасному етапі розвитку світової економіки міжнародні фінанси перетворились в основну рушійну силу глобалізації, адже темпи їх зростання випереджають аналогічні показники світового виробництва та експорту. Саме зустрічні потоки прямих інвестицій, диверсифікація, розширення та взаємопроникнення міжнародних фінансових ринків вивели світову економіку на якісно новий рівень інтеграції – глобалізацію [8].

Оскільки в найближчому майбутньому саме глобалізація визначатиме стан світової фінансової системи та фінансовий стан окремих країн, аналіз сучасних тенденцій міжнародного руху саме банківського капіталу є важливим фактором формування стратегії інтеграції України у міжнародний фінансовий простір, а також застосування запобіжних економічних заходів щодо недопущення негативних наслідків у банківській сфері. Тому першочергові завдання, що постають перед банківською системою України, – це нарощування її фінансового потенціалу, створення груп потужних банків, зменшення податкового тиску, упорядкування фінансових потоків, реорганізація підприємств, структурно-інституційні перетворення у банківській системі. Останні тенденції розвитку світової банківської

індустрії слід розглядати як визначальний чинник формування стратегії розвитку української банківської системи, котрий дасть змогу задіяти всі механізми динамічного економічного зростання.

Глобалізація відіграє значну роль в наданні можливості ринковим агентам вибирати місце здійснення угод. Вільніший потік товарів, послуг, капіталу, праці за межі національної юрисдикції сприяв зростанню конкуренції на національних ринках. Особливо це стосується комерціалізації інтелектуального капіталу. З'єднані у глобальну мережу інформаційні системи й електронні канали доставки полегшують координацію й управління банківським бізнесом у світовому масштабі. Конкуренція посилюється, оскільки її контекст стає глобальнішим [3].

Глобалізація фінансових ринків пропонує величезні можливості ефективним та інноваційним учасникам і водночас загрожує неефективним інститутам і тим, хто опирається змінам.

Отже, **наслідками** і водночас **суттю глобалізаційних** процесів у банківському бізнесі стали:

посилення міжбанківської конкуренції;

дистанціонування один від одного таких важливих параметрів, як: валюта, юрисдикція, управління банком;

створення умов для управління банківським бізнесом у глобальному масштабі.

Структуризація процесів інтеграції міжнародних фінансових відносин, суть якої полягає у виокремленні трьох рівнів її прояву (мікрорівень, макрорівень, мегарівень) та відповідних форм інтеграційних процесів наведена на рис. 5.1.

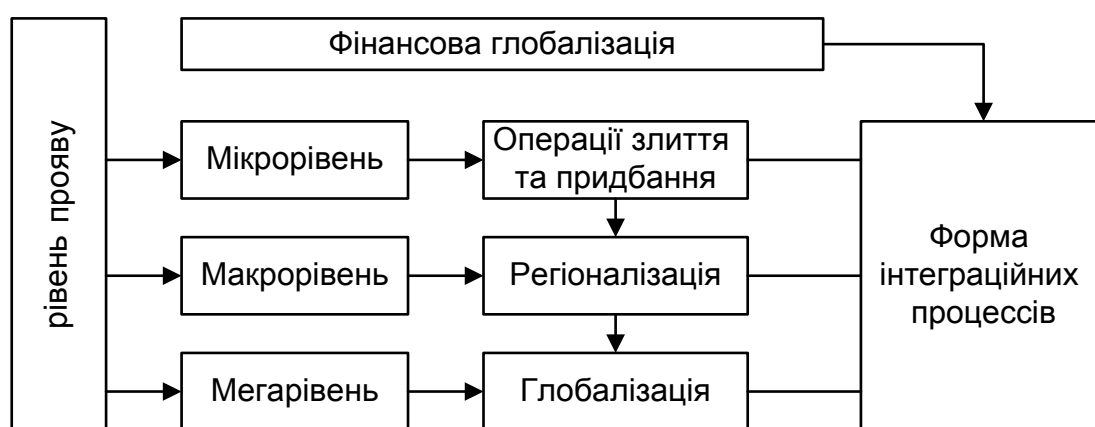


Рис. 5.1. Структуризація інтеграційних процесів у фінансовій сфері

На мікрорівні фінансова інтеграція набуває форми операцій злиття, придбання та поглинання – об'єднання фінансових компаній (у тому числі й банківських установ), які проводяться як на національному, так і на міжнародному рівнях.

У результаті реалізації операцій злиття, придбання та поглинання компанія може зберегти свою індивідуальність, спеціалізацію діяльності, а може стати ланкою великої транснаціональної фінансової групи.

Процеси злиття, придбання та поглинання компаній фінансової сфери (наприклад банківсько-страхові групи, транснаціональні банки) стали першим кроком до формування єдиного фінансового простору. Активний процес реалізації цих операцій на національному і міжнародному рівнях привів до виникнення банків світового масштабу, які надають широкий спектр фінансових послуг та пропонують різноманітні банківські продукти. Операції злиття забезпечили банківським установам відносну фінансову стабільність, зменшення рівня чутливості до ринкової кон'юнктури, можливість протистояти ринковим коливанням і циклічним спадам в економіці, підвищили рівень стійкості банків до короткострокових ризиків. Усе це дає змогу банкам концентруватися на реалізації стратегічних цілей та спрямовувати зусилля на збільшення ринкової частки, розширюючи структуру географічної присутності.

На макрорівні інтеграційні процеси набувають форми регіоналізації та є об'єктивним процесом зростаючої взаємозалежності держав, об'єднання їх інтересів (але не їх самих), співпраці за умови збереження державами незалежності. Регіоналізація – це інтеграційний процес на рівні національних ринків зі схожими макроекономічними і структурними показниками розвитку економік (об'єднання на рівні країн регіону), в результаті якого межі країн регіону поступово стираються (введення єдиної грошової одиниці, єдиних паспортів тощо), країни втрачають свою відокремленість, формується єдиний економічний простір на території даного регіону, який поступово розширюється [26].

На мегарівні інтеграція фінансового сектору набуває форми глобалізації, тобто створення об'єданого світового економічного простору, в межах якого виникає єдиний глобальний відтворювальний процес.

Багато індустріально-розвинутих країн світу характеризуються процесами ослаблення або відміни безпосереднього державного втручання у діяльність банків. Зокрема, в банківському бізнесі дерегулювання

торкнулося таких сфер, як процентні ставки, продуктів, організаційні, географічні та податкові обмеження. Як наслідок глобалізації ринків стають більш взаємозалежними, в усіх сферах постійно зростають масштаби і поглиблюється міжнародна інтеграція, що перетворюється на багатоканальний процес. Загалом процеси глобалізації охоплюють різні сфери світової економіки: міжнародну торгівлю товарами, послугами, технологіями, об'єктами інтелектуальної власності; міжнародний рух засобів виробництва (робочої сили, капіталу, інформації); міжнародні фінансово-кредитні та валютні операції; співпрацю у виробничій, науково-технологічній, інжиніринговій та інформаційній сферах.

Зараз **чинниками стимулювання розвитку глобалізації** банківської сфери є:

- 1) нерівномірність економічного розвитку і розподілу фінансових ресурсів;
- 2) неврівноваженість поточних платіжних балансів;
- 3) недостатність у більшості країн власних ресурсів для реалізації інвестиційних проектів і соціально-економічних перетворень;
- 4) необхідність пошуку ресурсів для відшкодування дефіцитів бюджетів і виконання боргових зобов'язань за внутрішніми і зовнішніми запозиченнями;
- 5) здійснення операцій злиття й придбання банків;
- 6) упровадження сучасних електронних технологій для здійснення операцій у режимі реального часу [22].

Як і кожне об'єктивне явище, глобалізація фінансових ринків має **позитивні й негативні прояви**. Позитивні результати фінансової глобалізації такі:

- 1) відсутність чітких просторових і часових меж, можливість проведення операцій на фінансових ринках цілодобово завдяки об'єднанню біржових та позабіржових торговельних систем в одну глобальну комунікаційну мережу;
- 2) висока мобільність капіталу, його значні обсяги, вигідна ціна й висока ліквідність;
- 3) зниження рівня дефіциту фінансових ресурсів у країнах світу;
- 4) посилення конкуренції на національних фінансових ринках та зниження вартості товарів і послуг, що сприяє здешевленню ресурсів в умовах глобалізації;

5) багатофункціональність фінансового ринку, тобто можливість реалізації операцій з різними видами активів (валюта, капітал, цінні папери) та надання розрахунково-платіжних, гарантійних, страхових та інших видів фінансових послуг;

6) надання статусу вільно конвертованої валюти, використання її в міжнародних фінансових операціях, поряд із провідними валютами, такими як американський долар та євро;

7) високі світові стандарти, професіоналізм в управлінні фінансовими потоками. Учасники глобального ринку в умовах жорсткої конкуренції повинні відповідати вимогам, що висуваються до якості банківських товарів і послуг, технологій та рівня кваліфікації персоналу;

8) комп'ютеризація та інформатизація. Створення глобальної комп'ютерної мережі Інтернет дозволило об'єднати користувачів різних країн в єдину систему, процедури здійснення банківських операцій стали спрощеними та стандартизованими, ринок інформації став загальнодоступним [26].

Однак позитивні наслідки фінансової глобалізації містять і певні негативні явища, зокрема:

1) висока мобільність капіталу визначає його рух до вищої норми прибутку і перспектив для бізнесу в умовах економічного зростання, у разі виникнення загроз, несприятливих економічних і політичних подій у країні перебування фінансові ресурси переміщуються й завдають такою "втечею" значних збитків;

2) зростання нестабільності національних фінансових ринків, які внаслідок лібералізації стають більш чутливими до криз;

3) залежність реального сектору світової економіки від монетарної складової послаблює стійкість національних економік країн до світових фінансових криз;

4) застосування обмежень доступу окремих учасників на світовий фінансовий ринок.

У банківській діяльності все більшу роль відіграють **міжбанківські об'єднання**. Вони утворюються з метою координації дій, підвищення ефективності операцій та захисту професійних інтересів учасників, розробки етичних норм і правил взаємовідносин між банківськими установами, банками і клієнтами.

Умовно міжбанківські об'єднання можна класифікувати так:

а) залежно від складу учасників – на суто банківські й об'єднання змішаного типу;

б) залежно від цілей – об'єднання комерційного типу і некомерційного, тобто з метою надання послуг своїм членам;

в) залежно від строків діяльності – на безстрокові об'єднання і створені на певний термін;

г) залежно від рівня залежності й підпорядкування складових структур – асоціативні добровільні об'єднання і корпоративні, що засновані на власності та системі участі в капіталі об'єднання.

Міжбанківські об'єднання типу **консорціум** утворюють тимчасові банківські об'єднання, що виникли на договірній основі для спільної реалізації кредитних, гарантійних та інших банківських операцій і послуг. Як правило, консорціум формується на базі найбільшого з юридично самостійних учасників банку (голови консорціуму), який діє від імені та в інтересах усіх учасників.

Консорціумна форма міжбанківських об'єднань дозволяє нарощувати обсяги операцій, концентрувати кредитні ресурси у найприбутковіших операціях, розподіляти ризики між усіма учасниками, що суттєво обмежує можливі втрати кожного з учасників. Консорціумні об'єднання часто називають **банківськими синдикатами**.

Банківський картель – об'єднання незалежних великих банків, що уклали спільну угоду про розподіл сфери діяльності, узгодження єдиної політики процентних ставок і виплат дивідендів, дотримання однакових умов кредитування тощо.

Міжбанківські **концерни** корпоративного типу представлені монопольними об'єднаннями акціонерних банків, в яких великий банк виступає головним акціонером і володіє контрольними пакетами акцій інших юридично самостійних банків та встановлює свій фінансовий контроль над їх діяльністю як дочірніх товариств. У складі банківських концернів крім банків можуть діяти незалежні акціонерні товариства, але об'єднані єдиним керівництвом контролюючого акціонерного товариства, якому належать контрольні пакети акцій усіх інших учасників концерну.

Банківські холдинги утворюються як об'єднання змішаного типу з числа банків і позабанківських установ. Охоплюючи значні території й обсяги банківських операцій, банківські холдинги координують і контролюють діяльність усіх учасників холдингу, щоб максимізувати прибуток.

Серед них розрізняють банківські холдингові групи та фінансово-холдингові групи. До складу банківської корпорації чи банківської холдингової групи можуть входити тільки банки, а до складу фінансової холдингової групи – й інші установи, у тому числі ті, що надають фінансові послуги.

Важливим різновидом міжбанківського об'єднання став **банківський трест**, який утворюється шляхом об'єднання власності банків. Останні при цьому втрачають юридичну і комерційну самостійність і підпорядковуються єдиному органу управління. Основу банківського тресту складає пайова форма власності.

Відповідно до Закону України "Про банки і банківську діяльність" [1] **вітчизняні банківські установи** мають право створювати **дві групи об'єднань**:

- банківські групи;
- банківські спілки та асоціації.

Банківська група – це група юридичних осіб, що складається:

- з материнського банку та його українських та іноземних дочірніх та/або асоційованих компаній, які є фінансовими установами;
- з двох або більше фінансових установ та в якій банківська діяльність є переважною.

Банківська холдингова компанія та компанія з надання допоміжних послуг, яка має спільного контролера з учасниками банківської групи, входять до складу банківської групи.

Переважна діяльність у групі є банківською, якщо сукупне значення активів банків (банку) – учасників (учасника) банківської групи за останні чотири звітних квартали становить 50 і більше відсотків сукупного розміру середньоарифметичних значень активів усіх фінансових установ, що входять до цієї групи, за цей період.

Отже, учасниками банківської групи в Україні є банки, інші фінансові установи, банківські холдингові компанії, компанії з надання допоміжних послуг, які мають спільного контролера.

Національний банк України має право встановлювати вимоги до банківської групи та/або банківської підгрупи на консолідованій та субконсолідованій основі щодо:

- 1) наявності ефективної системи корпоративного управління;
- 2) наявності ефективної системи управління ризиками;

- 3) наявності ефективної системи внутрішнього контролю;
- 4) наявності облікових процедур, інформаційних систем, необхідних для забезпечення виконання вимог на консолідованій основі;
- 5) складання та порядку подання консолідованої та субконсолідованої звітності;
- 6) достатності регулятивного капіталу;
- 7) економічних нормативів;
- 8) лімітів та обмежень стосовно певних видів діяльності, у тому числі щодо діяльності на території інших держав;
- 9) порядку подання необхідної звітності та інформації.

З метою захисту та представлення інтересів своїх членів, розвитку міжрегіональних та міжнародних зв'язків, забезпечення наукового та інформаційного обміну і професійних інтересів, розробки рекомендацій щодо банківської діяльності банки в Україні мають право створювати неприбуткові **спілки чи асоціації**.

Банківські спілки та асоціації не мають права займатися банківською чи підприємницькою діяльністю і не можуть бути створені з метою отримання прибутку. Асоціація (спілка) банків є договірним об'єднанням банків і не має права втручатися у діяльність банків-членів асоціації (спілки).

5.2. Сфери міжнародного банківського бізнесу

Процеси глобалізації світового господарства були б неможливими без поглиблення інтернаціоналізації банківської діяльності, становлення міжнародного банківського бізнесу. Ці тенденції особливо бурхливо стали розвиватися з другої половини ХХ ст., чому сприяв цілий ряд факторів. Серед них інтернаціоналізація економічного життя країн з розвинутою ринковою економікою, виникнення у торгових та промислових компаній нових вимог до спектра та організації банківських послуг, поява нових фінансових ринків і можливостей отримання значних прибутків у короткі проміжки часу, підвищення банківської активності у країнах третього світу і, особливо, у нових індустріальних країнах тощо.

Як фактор розвитку міжнародного банківського бізнесу неможливо не відмітити процеси дерегулювання фінансових ринків і транскордонного руху капіталу, що розпочалися на межі 70 – 80-х років минулого

століття. До цього часу уряди деяких, навіть високорозвинених країн світу, чинили перегони як з проникненням іноземних банків на свій фінансовий ринок, так і з виходом на зарубіжні ринки національних фінансових компаній. Зрозуміло, що наслідком розвитку міжнародного банківського бізнесу є посилення конкуренції на національних фінансових ринках.

Головною причиною інтернаціоналізації банківської діяльності є зростання обсягів міжнародної торгівлі, прямих іноземних інвестицій транснаціональних корпорацій. Ураховуючи значення стабільних взаємовідносин з клієнтами, банки переносили свій бізнес за кордон, щоб запропонувати там своїм клієнтам такі ж самі якісні послуги. Також немаловажним є намагання банків збільшити свій бізнес за рахунок нових клієнтів на зарубіжних ринках, що особливо характерно для банків, які мають певні технічні переваги, зокрема, використовують фінансові інновації, досвід застосування яких за кордоном ще недостатній.

Міжнародний банківський бізнес зараз характеризується переорієнтацією діяльності банків із фінансових посередників на активних учасників міжнародних фінансових операцій.

Міжнародна банківська справа – це система підходів та методів з організації й управління банківськими операціями, що здійснюються у міжнародному економічному та правовому середовищі.

Основними сучасними **характеристиками міжнародного банківського бізнесу є:**

- основні суб'єкти банківської справи – транснаціональні банки (ТНБ);
- реорганізація банківської мережі ТНБ, скорочення філій та відділень;

- зростання балансової вартості банків, збільшення розміру банку;
- інформаційні технології стають основною умовою і визначальним фактором роботи ТНБ;

- виникнення нових організаційних форм діяльності ТНБ, зокрема Інтернет-підрозділів;

- збільшення присутності іноземних банків у національних банківських системах країн;

- банківський бізнес стає менш регульованим;

- у ряді країн державні банки залишаються невід'ємною частиною національних банківських систем;

- зростає роль страхування як одного з напрямів діяльності міжнародного банківського бізнесу;

у міжнародному банківському бізнесі спостерігається тенденція до консолідації – менша кількість більших інституцій обслуговують регіональні, національні і міжнародні ринки;

у стратегії банків дедалі більшу роль відіграє диверсифікація, у майбутньому на передній план буде висунута концентрація діяльності на головних угодах;

найсильніші банки світу сьогодні – це універсальні банки і подібні до них;

важливим процесом, який відбувається сьогодні в банківському секторі світової фінансової системи, є злиття банків;

розвиток міжнародного приватного банківського бізнесу;

часткове приведення банківського законодавства та системи банківського нагляду країн Східної і Центральної Європи відповідно до міжнародних норм та стандартів ЄС.

Разом з тим, існують певні проблеми, що можуть виникати в процесі розвитку міжнародного банківського бізнесу. Перш за все, це вартість ведення бізнесу в іншій країні. Необхідно враховувати підвищені витрати на вивчення законодавства, пошук інформації, моніторинг діяльності клієнтів, оскільки, наприклад, стандарти бухгалтерського обліку в Японії або Німеччині суттєво відрізняються від американських.

Не виключається і політичний ризик, зокрема, зміни уряду, що може привести до націоналізації або експропріації банківських активів. Однак, незважаючи на потенційні проблеми, у сучасних умовах міжнародні банки стали основними центрами і посередниками у міжнародному переміщенні фінансових ресурсів.

Головні риси, що відрізняють міжнародний банк від національного, – це наявність зарубіжної інституційної мережі та перенесення за національні кордони здійснення суттєвої частини активних і пасивних операцій. Відповідно, за питомою вагою зовнішніх активів та пасивів у балансі банку, а також за розміром частини прибутку, що одержується від міжнародних операцій, можна визначити ступінь залучення банку до міжнародного бізнесу.

Існує два основних типи сучасних міжнародних банків: транснаціональні і міжнаціональні. **Транснаціональні банки** – це, як правило, найбільші національні банківські установи універсального типу, які мають широко розгалужену і тісно інтегровану систему зарубіжних підрозділів і активно працюють на світових фінансових ринках. Транснаціональні

банки намагаються вийти за національні межі, щоб забезпечити стабільну мобілізацію капіталу за рахунок доступу до іноземних кредитних ресурсів. Нові ринки, як вже зазначалося, сприяють диверсифікації банківської діяльності і значно розширюють джерела банківського прибутку.

Міжнародні банки – це банківські установи, в яких міжнародною є не тільки діяльність, але і склад капіталу та система управління. Міжнародні банки створюються, як правило, шляхом придбання частки капіталу зарубіжного банку, але відбуваються і злиття та поглинання на міжнародному рівні. Останнім часом найбільш значними були об'єднання Merita Bank (Фінляндія) та Nordbanken (Швеція), Deutsche Bank (Німеччина) та Bankers Trust (США) [9].

Існують різні **форми організації** міжнародного банківського бізнесу. Міжнародний банк створює **представництво в зарубіжній країні**, в першу чергу, з метою сприяння своїм клієнтам при веденні бізнесу в цій країні або сусідніх державах. Представництво не є "банківським офісом", воно не може прийняти банківський внесок, видати від імені головного банку кредит, урахувати вексель, завізувати акредитив або провести операцію на ринку євровалют. Основною функцією представництва є надання інформації, консультацій, організація ділових контактів на місці для клієнтів головного банку, а також надання інформації для місцевих бізнесменів про продукти і послуги головного банку.

Банківська філія є частиною головного банку, спираючись на всю його ресурсну базу. Філія (відділення) не є самостійною юридичною особою, тому вона не має своїх засновницьких документів (статуту), своєї ради директорів, не може емітувати акції. Для управлінських, контрольних і фіскальних цілей банківська філія веде власну бухгалтерську звітність, проте на ділі його зобов'язання і активи є складовою частиною зобов'язань і активів головного банку. Перевагою є те, що філія займається наданням повноцінних банківських послуг від імені головного банку, який несе всі юридичні зобов'язання.

Дочірні банки – це самостійна банківська організація, як правило, у формі акціонерного товариства або товариства з обмеженою відповідальністю, де всі 100 % або велика частина акцій (паїв) належить головному міжнародному банку. Дочірній банк надає повний спектр банківських послуг. Кредитний ліміт дочірнього банку обмежений його власним капіталом і не пов'язаний з капіталом міжнародного банку, що обмежує самостійність дочірнього банку в кредитуванні крупних позичальників.

Асоційовані банки – самостійна банківська організація, частина акцій якої (але не контрольний пакет) належить іноземному банку. Частка капіталу, що залишилася, може бути розподілена як серед місцевих, так і серед іноземних співвласників. Асоційований банк може бути новоствореним фінансовим інститутом, але це може бути місцевий банк, що також діє, частина акцій якого придбана іноземним банком. Він зберігає статус місцевого фінансового інституту з місцевими власниками і менеджментом і в той же час підтримує постійні зв'язки зі своїм іноземним акціонером, аж до залучення додаткових ресурсів.

Важливий процес, який відбувається сьогодні у банківському секторі світової фінансової системи, – це злиття банків. У 2000 році загальний обсяг **злиття та поглинання**, наприклад в Європі, досяг 1,479 млрд доларів, або 42,3 % від загальносвітового показника [22]. Причини поглинання та злиття банків можуть бути різні: фінансова криза банку, погіршення його фінансового стану, заміна стратегічних планів керівництва банку, а також інші.

Міжнародні банківські послуги досить різноманітні, але всіх їх можна об'єднати у декілька узагальнених напрямів, серед яких є такі, як: конверсійні та кредитно-депозитні операції на міжнародних валютних ринках, фінансування міжнародної торгівлі та управління грошовими коштами, різні форми міжнародного кредитування, у тому числі синдикуване; міжнародні інвестиційні банківські послуги у формі андеррайтингу та торгівлі капітальними, борговими та похідними цінними паперами; трастові послуги для різних типів клієнтів; міжнародний роздрібний банківський бізнес [9].

Слід відмітити, що міжнародний банківський бізнес постійно розвивається, вдосконалюється, є відкритим для впровадження фінансових інновацій. Одним з найбільш показових прикладів цього є діяльність банків на міжнародних валютних ринках.

Тенденція лібералізації валютних ринків при переході до якісно нової світової валютної системи, заснованої на плаваючих валютних курсах, привела до суттєвого розширення кола банківських операцій та появи так званих похідних фінансових інструментів, або деривативів (англ. derivative – похідний), до яких відносяться форварди, ф'ючерси, опціони, свопи та різноманітні їх комбінації.

Таким чином, банки можуть виступати на валютному ринку у декількох ролях: як трейдери, коли купують і продають валюту за дорученням

та за рахунок клієнтів; як хеджери (від англ. hedge – захищатися від можливих втрат, ухилятися, обмежувати), коли шляхом укладення строкових контрактів страхують власні та клієнтські валютні ризики; як спекулянти, коли свідомо збільшують свій валютний ризик, сподіваючись на правильність оцінки тенденцій змін валютних курсів; як арбітражери, коли здійснюють купівлю та продаж валюти з метою отримання доходу за рахунок різниці курсів у часі або на різних ринках.

Однією з основних операцій міжнародних банків залишається комерційне кредитування. Воно може здійснюватися різними шляхами: по-перше, банки надають позики у місцевій валюті через свої філії, агентства та дочірні компанії на зарубіжних ринках і комерційні банки можуть кредитувати клієнтів з країни свого походження або зі своєї філії, що знаходиться за межами країни клієнта.

Міжнародні банки забезпечують і євровалютне фінансування транснаціональних корпорацій, розміщуючи їх облігації на зарубіжних ринках у валюті третьої країни. Основними покупцями на ринку євробондів є інституційні інвестори – інвестиційні фонди, пенсійні фонди, страхові компанії тощо.

В останні десятиліття почала активно розвиватися і тепер стала помітною сферою діяльності міжнародних комерційних банків роздрібна банківська справа. Вона включає залучення депозитів приватних осіб, надання кредитів на споживчі цілі, емісію та обслуговування кредитних карток, грошові перекази, управління активами тощо. Проте процес глобалізації роздрібною банківського бізнесу йде значно повільніше, ніж корпоративного, через обмеження, що іноді встановлюють регулятивні органи різних країн. Часто місцева влада не допускає міжнародні банки на ринок фінансових послуг приватним клієнтам.

У роздрібному бізнесі найбільш привабливим для банків є обслуговування найзаможніших клієнтів, зокрема, управління їх активами, що можуть складати суми від 1 млн доларів і більше. Цей вид обслуговування спеціалісти називають приватною банківською справою. Він має досить коротку історію існування – 20 – 25 років, проте зараз за оцінками експертів цей ринок становить 34,4 млрд євро й очікується його подальше зростання. Лідерство у приватному банківському бізнесі зберігають швейцарські банки, що контролюють більше третини його обсягу. Конкуренцію йому намагаються створити американські банки групи "Сітігруп" та інші європейські банки, такі як HSBC.

5.3. Діяльність банків у міжнародних фінансових центрах

Кожна країна для забезпечення стабільного соціально-економічного розвитку не завжди може розраховувати виключно на власні ресурси. У сучасних умовах інтернаціоналізації та глобалізації світової економіки виникає об'єктивна необхідність та реальна можливість залучення іноземного капіталу в економіку будь-якої країни через міжнародні фінансові ринки.

Міжнародний фінансовий ринок – це глобальна система мобілізації вільних фінансових ресурсів та надання їх позичальникам із різних країн на умовах ринкової конкуренції. Сьогодні цей ринок набув великих масштабів і перетворився у привабливе джерело залучення фінансових ресурсів для розвитку національних економік, став визначальним чинником розвитку світового господарства. Процес залучення фінансових ресурсів і доведення їх до споживача містить у собі як накопичення капіталу, так і взяття його в борг (позика), у найм [3].

Головне призначення міжнародного фінансового ринку – забезпечення доступу до фінансових ресурсів і міжнародних проектів. Зміст функції фінансового забезпечення процесів інвестування полягає у створенні фінансовим ринком умов для залучення (концентрації) фінансових ресурсів, необхідних для розвитку економіки, і виявляє найефективніші сфери і напрями інвестиційних потоків з позиції забезпечення високого рівня дохідності капіталу. Виконуючи функцію спрямування коштів від кредиторів до позичальників, фінансові ринки сприяють вищій продуктивності та ефективності світової економіки.

Другою функцією міжнародного фінансового ринку є забезпечення міжнародної ліквідності, тобто можливості окремих країн мобільно залучати достатню кількість фінансових ресурсів у різних формах на вигідних умовах. Таке залучення ресурсів на міжнародному фінансовому ринку значно розширює фінансові можливості кожної країни і сприяє вирівнюванню економічного їх розвитку та створенню умов для підвищення суспільного добробуту.

Третя функція міжнародного фінансового ринку, що впливає із змісту попередніх, це випуск високоліквідних фінансових інструментів, які можуть бути використані як засіб міжнародних платежів, продані чи обміняні на інші фінансові інструменти.

Зміст четвертої функції міжнародного фінансового ринку зводиться до формування ринкових цін на окремі види фінансових активів, ураховуючи кон'юнктуру ринку.

Механізм функціонування міжнародного фінансового ринку забезпечує виявлення величини і структури попиту на окремі фінансові активи та своєчасне його задоволення в межах усіх категорій споживачів, які тимчасово мають потребу в залученні капіталу із зовнішніх джерел.

Міжнародний фінансовий ринок виробив механізм страхування цінового (валютного) ризику і відповідно систему спеціальних інструментів, за допомогою яких можна знизити до мінімуму ризик продавців і покупців фінансових активів. Крім того, в системі фінансового ринку отримала широкий розвиток пропозиція різноманітних страхових послуг та запровадження фінансових інновацій.

З інституційної точки зору міжнародний фінансовий ринок – це сукупність кредитно-фінансових інститутів, через які відбувається рух капіталів (фінансових потоків) у сфері міжнародних економічних відносин. До таких інститутів належать:

- центробанки окремих країн;
- комерційні банки, передусім ТНК;
- ТНБ.

Міжнародні фінансові центри – це адміністративне місце зосередження банків і парабанків, які здійснюють широкий спектр міжнародних фінансових операцій: депозитні, кредитні, реалізують угоди з цінними паперами, валютою та золотом. Основні фінансові центри історично склалися в: Лондоні, Нью-Йорку і Токіо. У Європі міжнародними фінансовими центрами виступають також Брюссель, Франкфурт-на-Майні та Цюрих. Варто зауважити, що раніше міжнародні фінансові центри створювалися, як правило, в економічно розвинених країнах. Для цього необхідно було мати розвинену фінансову інфраструктуру та стабільну національну валюту. Сьогодні для цього достатньо гнучкого ліберального фінансового законодавства та спрощеної процедури банківських операцій. Тому останнім часом з'явилися нові офшорні фінансові центри, такі як Гонконг, Сінгапур, Бахрейн, Багамські острови та інші, що пов'язано, насамперед, з економічною свободою та лібералізацією національних фінансових ринків. Ці ринки привабливі для багатьох учасників завдяки запровадженню в офшорних зонах ліберального фінансового і валютного законодавства, конфіденційності (анонімності) банківських рахунків, відсутності валютних застережень та валютного контролю.

Отже, міжнародний фінансовий ринок із притаманною йому системою фінансово-кредитних інститутів та відповідною для них інфраструктурою –

це те середовище, в якому концентруються і розподіляються фінансові ресурси між окремими країнами. У світі склався цілодобово діючий міжнародний ринковий механізм, який є ефективним інструментом управління міжнародними фінансовими потоками [22].

Важливою передумовою входження України до міжнародного господарського простору є участь у міжнародному русі капіталу, зокрема через залучення іноземних кредитів. Розвиток міжнародного кредитування пов'язаний з посиленням процесів глобалізації. Темпи його зростання у кілька разів перевищують темпи зростання виробництва і зовнішньої торгівлі.

Україна сьогодні майже не представлена на міжнародних валютних ринках. Фундаментальною причиною цього є слабкість національної економіки. Через це НБУ змушений контролювати гривню, оскільки послаблення багатьох обмежень на торгівлю національною валютою, які ще застосовуються у прямій чи непрямій формі, можуть мати негативні наслідки для її стабільності. Водночас низька частка України в загальному обсязі світової торгівлі не робить необхідною торгівлю гривнею на великих міжнародних валютних ринках, тому що гривнею обмежено торгують на окремих валютних ринках країн, які є найбільшими торговельними партнерами України. До того ж ресурси українських банків є занадто обмеженими, щоб говорити про їх присутність на закордонних біржах. Нарешті, НБУ розумно не допускає участі іноземних суб'єктів у торгах гривнею в Україні, оскільки навіть одна масштабна спекуляція могла б похитнути стабільність валютного курсу. Отже, підсумовуючи, слід сказати, що взаємодія українських суб'єктів з міжнародними валютними ринками має в наші дні обмежений характер [26].

Україна порівняно більше інтегрована у міжнародні ринки цінних паперів (акцій та облігацій), але й ця інтеграція стримується наявними обмеженнями, зокрема такими, як фактична відсутність вільної конвертації гривні, про що вже згадувалося.

Починаючи з міжнародних ринків акцій, акції українських корпоративних емітентів обертаються за кордоном у формі депозитарних розписок. Американська депозитарна розписка (АДР) – це сертифікат на володіння певною кількістю акцій іноземного емітента; випускаються банками США. Українські компанії освоїли механізм випуску депозитарних розписок у 1998 р. Перша українська депозитарна розписка була запущена у травні 2002 р.

Сьогодні Україна найширше представлена на міжнародних ринках позичкового капіталу. Найбільший обсяг коштів на міжнародному

фінансовому ринку був залучений Україною шляхом випуску облігацій. У 1997 – 1998 рр. лише від розміщення єврооблігацій уряд України отримав близько 1,68 млрд дол. США.

Міжнародні ринки облігацій – надзвичайно потужне потенційне джерело мобілізації позичкового капіталу для України. Перша українська глобал-облігація на суму 450 млн дол. США була випущена на японському ринку через інвестиційний банк "Намура Інтернешнл". Але цей досвід важко назвати позитивним: усі інші єврооблігаційні випуски підлягали процедурі реструктуризації, що підірвало довіру до України, як до платоспроможного єврооблігаційного позичальника.

Ключовим є той факт, що Україна все-таки дебютувала на цих ринках. Крім того, випуски єврооблігацій і подальша їх реструктуризація дали урядові змогу залучити, зекономити чи вивільнити суми, порівняно з програмами фінансування міжнародних фінансових інституцій.

Сьогодні актуальним є успішне **позиціонування України на світових ринках**, зокрема на міжнародному фінансовому ринку. Позиціонування України у світовому співтоваристві відбувається за взаємодії чотирьох основних ланок: економічної, політичної, культурної та військової.

Основна ланка – економічна. Це – реальний стан та структура економіки держави у системі всіх форм міжнародних економічних відносин. Тут визначальним є рівень конкурентоспроможності власних високотехнологічних, експортоорієнтованих бізнес-структур країни. Цим переважно і визначається рівень відкритості економіки щодо інших економік світу [24].

У сучасному економічному розвитку важливу роль відіграють транснаціональні корпорації (ТНК), які сприяють посиленню економічної могутності. Проте для України – це доволі складний процес, оскільки потрібно входити на ринки, вже зайняті іншими потужними ТНК, які мають сильні позиції на світовому ринку.

Сучасні глобальні світогосподарські зв'язки неможливо уявити без функціонування **офшорних банківських зон**. Основною причиною їх популярності є мінімальне офіційне регулювання, практична відсутність податків та контролю за операціями, що там проводяться.

Термін "офшор", виникле через англійське вираження "off shore", що дослівно означає "поза берегом". Відповідно термінології, прийнятої в економічній літературі, під офшорною діяльністю розуміється діяльність комерційної компанії поза юрисдикцією якої-небудь держави.

Історія зародження прототипів сучасних офшорних зон сягає ще першого тисячоліття до нашої ери, в період процвітання фінікійців, і триває до сьогоднішнього дня. У тій чи іншій формі протягом всієї історії людства у різних країн і народів простежуються спроби активізації міжнародної торгівлі, залучення іноземних капіталів за рахунок створення на частині своїх територій особливі, сприятливі у податковому відношенні умови господарювання. Глобалізація фінансових ринків перетворила фінансові відносини в самостійний фактор розвитку світової економіки, де офшорний капітал можна розглядати як особливу форму руху фінансового капіталу.

Глобалізація світових фінансів, у свою чергу, сама послугувала причиною виникнення офшорних фінансових центрів: національний капітал, що вийшов за межі від жорсткого національного регулювання, щоб створити для себе сприятливі умови розвитку.

На сьогодні виділяють п'ять досить компактних дислокацій офшорних зон, які зображені на рис. 5.2 [11].

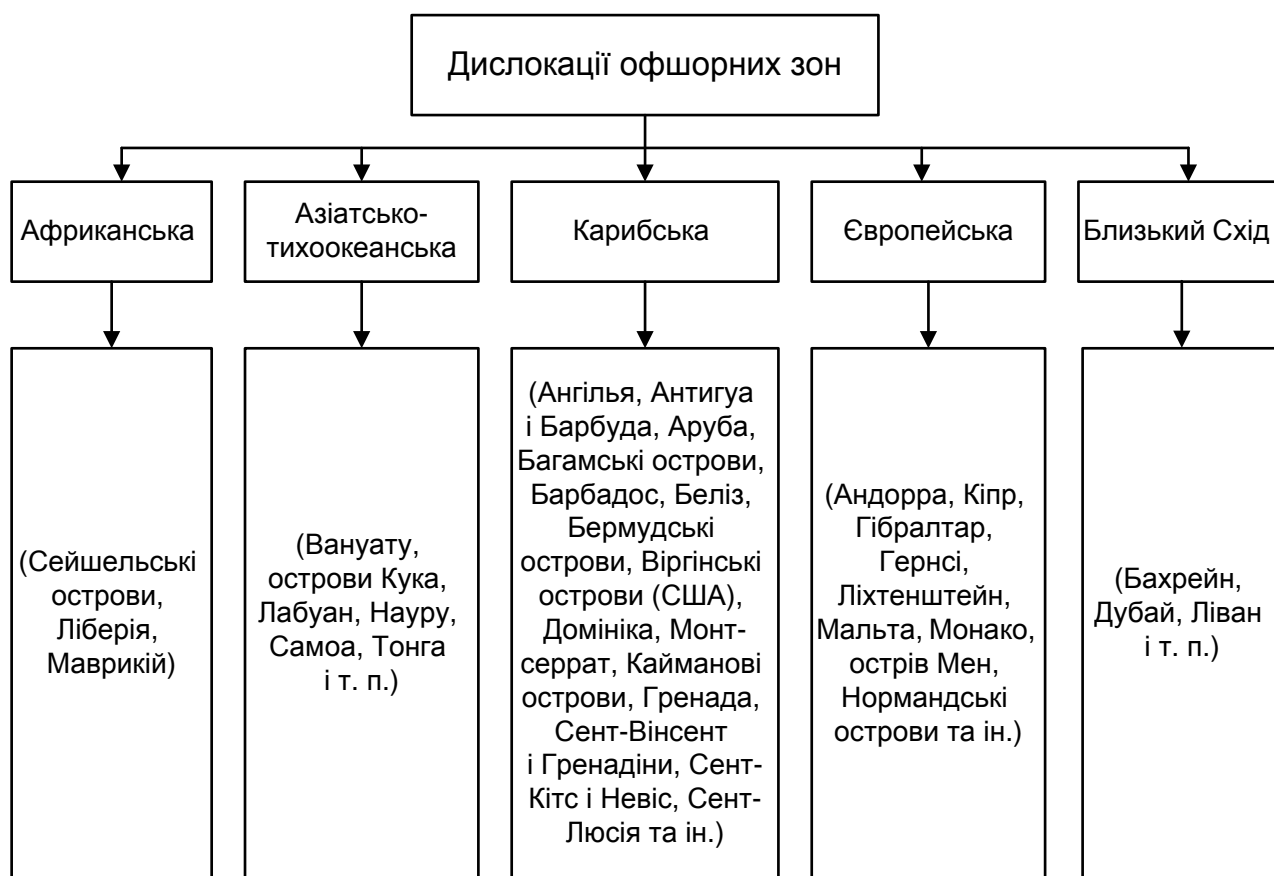


Рис. 5.2. Дислокації офшорних зон

Таке розміщення офшорів поблизу головних фінансових центрів і потоків руху капіталу сприяло їх перетворенню в потужні розподільні центри глобальних фінансових потоків.

У цілому, не зважаючи на специфіку кожної офшорної зони, вони мають спільні риси, що відображаються у трьох типах офшорних банківських (фінансових) центрів:

1. Нью-Йоркська модель. Спеціально формально встановлюються домовленості з такими авторитетними фінансовими центрами як Нью-Йорк, Токіо, Сінгапур. Встановлюються спеціальні вільні від обмежень рахунки, існує корпоративне оподаткування, місцевий гербовий збір.

2. Лондонська модель. Фінансові угоди вільні від обмежень, незалежно від того резиденти чи нерезиденти є учасниками ринку, оподаткування ділових цінних паперів і корпорацій (Лондон, Гонконг).

3. Модель "податкового сховища". Угоди укладаються нерезидентами без оподаткування, існує плата за реєстрацію та ліцензію (Багамські та Кайманові острови).

До специфічних ознак сучасних офшорних банківських центрів можна віднести:

ліберальне валютно-кредитне законодавство, що захищає інтереси інвесторів, не накладаючи при цьому зайвих обмежень на фінансові інститути (низькі податки, незначне державне втручання);

здійснення валютно-кредитних операцій в основному з іноземною для даної країни валютою;

законодавчий допуск продажу валюти за офіційною ціною, коли офіційний обмінний курс нижчий від ринкового, і купівлі валюти, коли офіційний курс валюти вищий за ринковий;

характерною рисою офшорного центру є те, що депонований у ньому капітал "не лежить" без руху, а призначається для інвестування у високоризикові галузі з низьким оподаткуванням за кордоном;

політична й економічна стабільність у країні;

відсутність валютних обмежень;

гарантія дотримання фінансової і банківської таємниці;

сучасні засоби зв'язку і добре обладнана мережа комунікацій;

зручна правова система;

виконання індивідуальних потреб інвесторів (відповідні умови проживання, внутрішнє транспортне сполучення, медичне обслуговування, знання місцевими жителями і обслуговуючим персоналом іноземних мов,

наявність кваліфікованих фахівців – нотаріусів, адвокатів, бухгалтерів і комп'ютерних операторів);

в офшорних зонах немає обмежень на вивіз валюти (фірми можуть вільно відкривати депозити в будь-якій валюті і в будь-яких банках, а також мають право робити й одержувати платежі в будь-якій валюті без яких-небудь обмежень);

засновуючи офшорні зони в одній з численних юрисдикцій, комерційні компанії реалізують своє право платника податків вибрати будь-які припустимі законом методи для зменшення податкових зобов'язань, звільнення від митних тарифів, валютного контролю, експортних та імпорتنних квот;

в офшорних зонах пільговий режим визначається також відсутністю валютних обмежень і митних податків, зборів для інвесторів, а також низьким рівнем статутного капіталу. Найчастіше він просто декларується, а мінімальний розмір, як правило, не встановлюється;

процедура керування фірмою гранично спрощена. Іноді вона умовна – керування в цьому випадку здійснюється секретарською юридичною фірмою за дорученням власника [16].

Діяльність офшорних банківських зон неможливо оцінити однозначно, як і будь-яке економічне явище, вони несуть у собі як позитивні так і негативні риси. Позитивний вплив діяльності офшорних банківських зон варто розглядати окремо на мікрорівні (для окремих суб'єктів господарювання) та мегарівні (загалом для світової економіки) [11].

Офшорні банківські зони для суб'єктів господарювання є привабливими у зв'язку:

по-перше: економії на податках (податкове планування), незначних засновницьких, адміністративних та організаційних витратах. З урахуванням нежорстких вимог при створенні банку до капіталу, персоналу, бізнес-плану в офшорній зоні, порівнюючи з умовами в різних країнах світу, окремі юридичні та, навіть, і фізичні особи мають можливість заснувати свій комерційний банк і почати підприємницьку справу. Такий банк може стати важливим розрахунковим та платіжним центром не тільки для певного підприємства або холдингу, а і для всієї фінансово-промислової групи. Пільгові умови оподаткування дають можливість зменшити витрати, які пов'язані з проведенням розрахунків, знизити вартість банківських послуг, збільшити депозити;

по-друге: збереження активів від валютного контролю. Активи, що знаходяться у розпорядженні офшорної компанії, можуть переказуватися з рахунку на рахунок, інвестуватися відповідно до законів держави реєстрації офшору і країни, у якій відкритий банківський рахунок. Таким чином, з'являється можливість знизити до нуля обмеження по руху капіталу;

по-третє: звільнення від жорстких норм банківського контролю з боку місцевих органів влади. Відсутня вимога обов'язкового придбання різних казначейських зобов'язань центрального банку або уряду країни. Можливість проведення вільної, незалежної кредитної політики, самостійність встановлення облікової ставки без прив'язання її до облікової ставки центрального банку країни. Зниження вимог до рівня ліквідності та інших норм банківської практики;

по-четверте: конфіденційність банківських операцій в офшорних зонах. Забезпечення таємниці банківських рахунків, можливість використання інституту номінальних директорів в керівництві банком, випуск акцій на пред'явника при утворенні офшорного банку тощо.

по-п'яте: диверсифікованість активів на міжнародному ринку. З огляду на валютну незалежність і автономію офшорної компанії з'являється можливість інвестувати активи в економіку держав, у яких на даний момент найбільш вигідні умови, з точки зору прибутковості і приросту капіталу;

по-шосте: легкість доступу до зарубіжної банківської системи. Використання офшорних юридичних осіб дає можливість розміщувати капітал у твердій валюті, у надійних банках, у стабільній країні.

Позитивний вплив офшорів на світову економіку проявляється у сприянні активізації різноманітних транскордонних фінансових потоків і прискоренню обороту фінансових активів у міжнародному масштабі, забезпеченні розвитку фінансових ринків, створенні умов для диверсифікації інвестицій, розширенні доступу до кредитів і кращої локації капіталу; спонуканні до зниження загального податкового тягаря в світі і тим самим стимулюванні економічної активності в глобальній економіці; зменшенні ризику експропріації для інвесторів і кращому забезпеченні прав власності, що в свою чергу може згенерувати більш високий економічний ріст, перш за все в країнах – донорах офшорів; сприянні процвітанню держав, на території яких вони розташовані, і ведуть до зростання якості їх розвитку, включаючи потенціал людського капіталу, що сприяє більш

гармонійному розвитку світової економіки в цілому; підвищенні конкурентоспроможності компаній і фірм у національній і світовій економіці, які отримують можливість проводити більш гнучкі стратегії розвитку, особливо в порівнянні з гравцями, які не використовують офшорні схеми.

Серед негативних сторін присутності офшорів у глобальній економіці зазвичай називаються:

недобросовісна податкова конкуренція, що забирає доходи певних країн, спрямовуючи їх до офшорів;

створення елемента нестабільності у світовій економіці та фінансах у зв'язку з можливістю накопичення в офшорних зонах великих обсягів капіталів, перш за все спекулятивних;

сприяння відтоку капіталу;

підтримка тіньової економіки;

скорочення зайнятості в країнах-донорах;

отримання невикористаних переваг окремими компаніями, що використовують офшори, перед іншими економічними гравцями, які не застосовують подібні стратегії;

вплив на соціальну ситуацію в країнах-донорах, пов'язаний з негативною оцінкою громадської думки стосовно відходу від податків за допомогою офшорів.

5.4. Іноземний капітал у банківській системі

Характерними ознаками прояву глобалізації у сфері банківських відносин є входження іноземного капіталу та посилення його впливу на розвиток банківської системи України. Приток іноземного капіталу може мати як позитивні, так і негативні наслідки, залежно від макроекономічних передумов та інституційного середовища, що існує в Україні. Слід зважати на низку фінансових ризиків, пов'язаних зі швидким зростанням частки іноземного банківського капіталу, що може призвести до втрати суверенітету у сфері грошово-кредитної політики, посилення нестабільності, несподіваних коливань ліквідності банків, імовірного відпливу фінансових ресурсів.

У законодавстві України термін "**банк з іноземним капіталом**" визначається як банк, у якому частка капіталу, що належить хоча б одному іноземному інвестору, становить не менше 10 % [1]. Поряд з поняттям "банк з іноземним капіталом" НБУ виокремлює поняття "**іноземний банк**", головними ознаками якого є розташування центру прийняття стратегічних рішень за кордоном і контроль іноземних власників.

Наявність в економіці будь-якої держави значних обсягів іноземного капіталу є ознакою макроекономічної стабільності, високого рівня довіри інвесторів до її законодавчої, виконавчої, судової гілок влади. Разом з тим, перспективи та наслідки функціонування іноземного капіталу у вітчизняному банківському секторі неоднозначні. Адже мета іноземних інвесторів – не підвищувати добробут населення країни об'єкта інвестицій, а максимізувати прибуток для своїх власників та акціонерів.

Основним мотиваційним фактором входження іноземних інвесторів на банківський ринок України стали одержані ринкові переваги, вищий прибуток на капітал та можливість розширення свого бізнесу. Це стосувалось насамперед середніх за розміром західноєвропейських банків, яким не вдавалося збільшити обсяг операцій у Західній Європі через конкуренцію й обмеженість вільних ресурсів. Утім, саме регіональна експансія спричинила ситуацію, що банки стали головними інвесторами національної банківської системи.

Різниця у законодавстві окремих країн поступово усувалась і спосіб функціонування іноземних фінансових установ теж зазнавав значних змін. Багатонаціональні банки зацікавлені в утворенні однорідної, загальної системи замість неоднорідних груп незалежних організацій, розміщених у різних країнах, діяльність яких координує і контролює центральна установа країни перебування. Це тісно пов'язано з переходом від міжнародної банківської системи до глобальної, а також із розвитком комунікативних й інформаційних технологій.

Так, в Естонії, Словаччині та Хорватії іноземний капітал у банківській системі займає понад 90 % у сукупному банківському капіталі. У США, Швейцарії, Німеччині та Японії іноземний капітал займає не більше, ніж 5 – 8 % у капіталі банківської системи [29].

У результаті динамічного залучення України у світовий економічний простір, до міжнародних фінансових структур сталось активне надходження іноземного капіталу у вітчизняний банківський сектор. Цей процес містить як позитивні, так і негативні тенденції (табл. 5.1) [24].

Концентрація капіталу й пошук шляхів його примноження і збереження від інфляції виявилися основними факторами, що підштовхнули процеси глобалізації, розширення діяльності іноземних банківських установ у країнах з перехідною економікою.

**Переваги та недоліки присутності іноземного капіталу
в економіці країни**

Переваги	Недоліки
Упровадження новітніх банківських технологій, продуктів, менеджменту	Інноваційні продукти створюються та реалізуються у високорозвинених країнах і, зазвичай, не експортуються до країн з нижчим розвитком, де розташовані філії банку
Покращення рівня якості обслуговування та пропонованих послуг	Рівень задоволення клієнтів навіть у високорозвинених європейських країнах збільшується незначними темпами – лише 0,1 % на рік
Залучення дешевих і довгих грошей материнської компанії	Філії та дочірні закордонні банки не встановлюють нижчих відсоткових ставок за кредитами, порівняно з національними банками, збільшуючи цим самим прибутковість своєї діяльності

Це прискорило лібералізацію доступу до фінансових ринків, що є обов'язковою умовою членства у багатьох міжнародних організаціях.

Згадані процеси не обминули і банківську систему України, де головним чинником консолідації виявився іноземний капітал. Ця ситуація вигідна кожній зі сторін, оскільки іноземні інвестори отримують гарантований доступ на український фінансовий ринок із розвинутою мережею філій і кваліфікованим персоналом, а для вітчизняних бізнесменів створення банків для продажу стає високорентабельним бізнесом, оскільки віддача від капіталу, вкладеного в такий проект, може сягати понад 100 % річних.

Діяльність банків з іноземним капіталом у період економічного зростання сприяла підвищенню капіталізації банківської системи України, нарощенню темпів кредитування, розширенню асортименту, підвищенню якості банківських послуг. Основні конкурентні переваги таких банків над вітчизняними полягають у високому рівні зовнішньої підтримки та можливості швидкого доступу до дешевих ресурсів материнських груп. Однак банки з іноземним капіталом більш схильні кредитувати зарубіжні компанії, фінансовий сектор, торгівлю, підприємства з низькою доданою вартістю та розвивати споживче кредитування.

Період 2007 – 2009 рр. характеризується значним зростанням обсягів операцій щодо купівлі українських банків і відкриття іноземними банками своїх представництв та мереж; розширенням діяльності іноземних банків з обслуговування населення.

Серед основних факторів, що сприяли значній активізації діяльності банків з іноземним капіталом в Україні, можна виділити такі: позитивні структурні зрушення у вітчизняній економіці та високі темпи інфляції; активніше зростання попиту на банківські послуги з боку населення; розширення зовнішньоекономічних зв'язків українських підприємств; можливість отримання високих прибутків [22].

Під час кризи 2008 – 2009 рр. діяльність банків з іноземним капіталом сприяла забезпеченню фінансової стійкості банківської системи країни, а населення лояльніше ставилось до них, про що свідчить нижчий рівень відтоку депозитів порівняно з вітчизняними недержавними банками. Банки з іноземним капіталом виявились більш стійкими до банківської паніки, а їх діяльність сприяла збереженню загальної ресурсної бази банківської системи.

Зараз досить актуальним є питання можливості використання іноземного капіталу для нарощування обсягу капіталізації вітчизняної банківської системи. Кількість банків з іноземним капіталом та частка іноземного капіталу в статутному капіталі банків в Україні постійно збільшується (табл. 5.2).

Таблиця 5.2

Показники банківського сектору України щодо іноземного капіталу

№ п/п	Показник	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.
1	Кількість банків, що мають ліцензію НБУ на здійснення банківських операцій	175	184	182	176	176
1.1	з них: з іноземним капіталом	47	53	51	55	53
1.1.1	у тому числі зі стовідсотковим іноземним капіталом	17	17	18	20	22
2	Частка іноземного капіталу у статутному капіталі банків, %	35,0	36,7	35,8	40,6	41,9

Однак, незначне зменшення присутності іноземного капіталу через зменшення рівня прибутковості активів та власного капіталу банків спостерігалось упродовж 2009 року. За станом на 01.01.2012 року в Україні функціонувало 53 банка з іноземним капіталом, у тому числі 22 банка зі стовідсотковим іноземним капіталом. Частка іноземного капіталу у статутному капіталі банків становила 41,9 % [31].

Отже, вплив банків з іноземним капіталом на банківську систему України є досить суттєвим. Відзначаючи наявність нових тенденцій у розвитку вітчизняної банківської системи, які започаткувались під впливом банків з іноземним капіталом, слід констатувати не тільки різноспрямованість і суперечливість, а й можливість зростання проблем розвитку банківської системи України.

Серед основних негативних наслідків присутності іноземного капіталу на українському ринку банківських послуг є такі:

1. Структурні ризики "залежного розвитку". Діяльність філій банків з іноземним капіталом може створювати додаткові ризики для банківської системи, серед основних – ризик банкрутства материнського банку, загострення соціальних, економічних та політичних ризиків.

2. Можливий неконтрольований відплив капіталу з країни, оскільки акціонери банків з іноземним капіталом загалом інвестують у ті галузі і в тих країнах, де прибуток і безпека є вищими.

3. Присутність банків з іноземним капіталом послаблює позиції ще недостатньо розвиненої банківської системи країни. Місцеві банки, які не спроможні на рівних конкурувати з іноземними банками, банкрутують, що призводить до фінансової нестабільності в країні.

4. Іноземні банки можуть проводити спекулятивну діяльність, не надаючи повного спектра якісних банківських послуг.

5. Реалізація цих ризиків може спричинити дестабілізацію роботи банківської системи, зменшення довіри населення до українських банків, існує загроза захоплення іноземними банками банківського ринку України [29].

Зокрема, важливо враховувати, що поява на українському ринку потужних банків з іноземним капіталом із дешевим кредитним ресурсом, високоякісним обслуговуванням клієнтів здатна посилити свій вплив на управління напрямами та процесами використання кредитних ресурсів у реальній економіці. Відповідно може знизитись можливість не тільки вітчизняних комерційних банків, а й НБУ впливати на розвиток національної

економіки України, тобто банківський капітал – як вітчизняний, так і зарубіжний, – якщо він функціонує в Україні, не зможе забезпечувати ефективний розвиток національної економіки відповідно до визначених урядом стратегічних напрямів.

В Україні застосовують методологію оцінки участі іноземних інвесторів у роботі банківської системи, яка включає в себе такий набір показників, запропонованих Національним банком України:

частка іноземного капіталу в статутному фонді банківської системи;

кількість банків зі стовідсотковим іноземним капіталом;

кількість банків з участю іноземного капіталу (у яких більше ніж 10 % капіталу належить одному іноземному інвесторові).

Банки з іноземним капіталом входять до двох груп банків: які контролювані національними власниками та ті, що контролювані іноземними власниками. Причому, аналізуючи ступінь участі іноземних інвесторів у статутному капіталі українських банків, слід акцентувати увагу на тому, що є низка банків, де частка іноземних інвесторів – понад 90 %. Фактично їх можна розглядати в одній групі разом з банками зі стовідсотковим іноземним капіталом, оскільки ці установи перебувають під повним контролем іноземних власників. У той же час банки, в яких частка іноземних інвесторів не перевищує 50 %, доцільно розглядати як контролювані українським капіталом.

Світовий досвід засвічує, що для дієвого регулювання процесу зростання присутності банків з іноземним капіталом необхідно чітко усвідомлювати мотиви їх входження у країну, серед яких: прагнення до захоплення нових ринків і отримання високого прибутку; можливість використання потенціалу розвитку ринку роздрібних банківських послуг; використання сприятливішого регуляторного середовища в умовах неповного впровадження міжнародних стандартів банківського регулювання, порівняно слабкого нагляду і ліберального ліцензування; прагнення до розширення бізнесу, яке складно реалізувати в материнській країні через велику конкуренцію та обмеженість вільних ресурсів [24].

Важливим питанням є використання прибутків від діяльності філій іноземних банків. Деякі практики і науковці вважають, що більша їх частка відходить за кордон. У світовій практиці процедура регулювання діяльності філій закордонних банків у різних країнах суттєво відрізняється.

Спільним є лише прагнення створити умови роботи, адекватні економічній ситуації та напрямом розвитку банківської системи, максимально знизивши при цьому рівень фінансових ризиків.

Таким чином, сучасний період розвитку банківської системи та економіки України присутність іноземного банківського капіталу стало невід'ємним елементом розвитку вітчизняної банківської системи, оскільки іноземні інвестори вкладають у національну економіку не лише власні капітали, але й сприяють використанню зарубіжного досвіду ведення банківського бізнесу, забезпеченню прозорості банківської діяльності, налагодженню відносин з іноземними державами, інтеграції вітчизняної банківської системи у світовий фінансовий простір.

Посилення міжнародного руху банківського капіталу вимагає виваженої політики регулювання та нагляду за діяльністю банків з іноземним капіталом. Важливим завданням НБУ є створення стимулів для спрямування іноземних кредитних ресурсів на розвиток реального сектору економіки України. Діяльність банків з іноземним капіталом, завдяки високому рівню зовнішньої підтримки, залишається одним із вагомих факторів впливу на подальший розвиток банківської системи України.

5.5. Взаємодія національної банківської системи з міжнародними фінансовими організаціями

З початку створення Національного банку України постало питання розвитку його міжнародних відносин. Членство в міжнародних фінансових організаціях, необхідність залучення передового світового банківського досвіду вимагало серйозних зусиль щодо розбудови тісних взаємин із іноземними партнерами.

Важливим стимулом розвитку міжнародної діяльності національної банківської системи був вступ України в 1992 році до таких впливових міжнародних фінансових організацій, як Міжнародний валютний фонд (МВФ), Світовий банк і Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР). З того часу співробітництво з **Міжнародним валютним фондом** розглядається Національним банком України як один із важливих пріоритетів його зовнішньоекономічної діяльності. Співпраця з МВФ – важливий чинник формування інвестиційного клімату держави, а також індикатор для

взаємовідносин з іншими міжнародними фінансовими організаціями та іноземними інвесторами [16].

Із 1995 року, після підписання Указу Президента України "Про забезпечення представництва України в радах керуючих Міжнародного валютного фонду та Світового банку", Голова Національного банку України незмінно є керуючим від України у Раді керуючих МВФ – найвищому керівному органі фонду. Голова НБУ голосує від імені України з основних питань діяльності цієї організації, її політики, внутрішнього впорядкування та взаємодії держав-членів.

Тривалий час, протягом 1994 – 2005 рр., співробітництво України з МВФ базувалося на впровадженні спільних програм, наданні експертами фонду технічної допомоги та проведенні постійних щорічних консультацій. Після завершення у березні 2005 року спільної програми "Упереджувальний стенд-бай" співпраця з Міжнародним валютним фондом до 2008 року продовжувалася в рамках технічної допомоги шляхом постійних консультацій із експертами та радниками МВФ.

Поглиблення міжнародної фінансової кризи у другій половині 2008 року справило негативний вплив на світові фінансові ринки, що відповідно позначилося й на економічній ситуації та платіжному балансі України.

З метою зниження напруги на внутрішніх фінансових ринках та підтримки економіки за зверненням України у 2008 році. Міжнародний валютний фонд виділив Україні кредит за програмою "стенд-бай" на суму 11 млрд спеціальних прав запозичення (СПЗ), що склало майже 16,5 млрд доларів США, з яких Україна отримала три транші.

У 2010 році діючу програму "стенд-бай" було зупинено та запроваджено нову терміном на 29 місяців. Відповідно до її умов Україні виділено 10 млрд СПЗ (або майже 15 млрд доларів США).

Реалізація заходів у рамках програм "стенд-бай" спрямована на забезпечення стабільного та довгострокового економічного зростання, зниження інфляції і тривалу зовнішньоекономічну життєздатність. Водночас упровадження відповідних заходів у рамках програми націлене на забезпечення стійкості банківської системи до ризиків, пов'язаних із негативним впливом світової фінансової кризи [30].

Кошти, отримані Національним банком України від Міжнародного валютного фонду, дали змогу уникнути різкого погіршення стану платіжного

балансу, підтримати обмінний курс гривні шляхом здійснення інтервенцій на міжбанківському валютному ринку України та забезпечити ліквідність банківського сектору. Уряд України використовував кошти МВФ для фінансування фіскального дефіциту, зокрема на погашення зовнішніх боргових зобов'язань тощо.

Тісна співпраця Національного банку України зі **Світовим банком** у реформуванні банківської системи була та залишається однією з головних передумов кредитної підтримки трансформаційних процесів в Україні з боку цієї міжнародної фінансової організації.

Співробітництво НБУ зі Світовим банком розпочалося з підготовки у 1994 році Світовим банком Огляду фінансового сектору України, за результатами якого було розроблено та впроваджено Проект структурної перебудови фінансового сектору, на основі якого було створено законодавчу базу для розвитку банківського сектору. Під час реалізації цього Проекту введено в дію закони "Про Національний банк України", "Про банки і банківську діяльність", "Про Фонд гарантування вкладів фізичних осіб", здійснено перехід вітчизняної банківської системи на міжнародні стандарти бухгалтерського обліку, вживались заходи щодо посилення банківського нагляду, ліквідації збанкрутілих банків та розвитку кредитно-фінансових установ.

Значні позитивні зрушення у банківській системі відбулися також і за період реалізації таких проектів, як "Програмна системна позика" та "Позика на політику розвитку". Протягом дії цих програм активно розпочалося впровадження Базельських принципів банківського нагляду в Україні шляхом удосконалення нормативно-правової бази, яка є методологічною основою регулювання діяльності банків. Прийняття нормативних актів сприяло зростанню стабільності банківської системи України, створенню належного конкурентного середовища, вдосконаленню процедур ліквідації неплатоспроможних банків, поліпшенню діяльності банків України та впровадженню міжнародних стандартів аудиту банків.

Починаючи з перших проявів кризових явищ у 2008 році, Україна відчувала підтримку від Світового банку в рамках системних проектів, зокрема Програмної позики на реабілітацію фінансового сектору (750 млн доларів США). Активна співпраця Національного банку України зі Світовим банком дала змогу вчасно консолідувати зусилля щодо оздоровлення

фінансового сектору, здійснення необхідних заходів для запобігання негативному впливу фінансової кризи на банківський сектор України та стабілізації економічної ситуації в цілому [26].

Національний банк України також сприяв успішній реалізації ряду інвестиційних проектів Світового банку, спрямованих на підтримку розвитку експорту, фінансування розвитку сільської місцевості і вдосконалення системи державної статистики. Завдяки успішно налагодженому співробітництву зі Світовим банком НБУ отримував значну консультативну і технічну допомогу, яка сприяла зміцненню банківської системи та приведенню її відповідно до міжнародних стандартів.

Із часу створення Національного банку України набуло значного розвитку також співробітництво з **Європейським банком реконструкції та розвитку**, який для підтримки та розвитку малого і середнього підприємництва в Україні реалізовував через НБ відповідні кредитні лінії.

У рамках міжнародного співробітництва Національний банк України також співпрацює з **Чорноморським банком торгівлі та розвитку**, який стимулює співпрацю між країнами Чорноморського басейну шляхом фінансування регіональних проектів із метою розвитку приватної та підприємницької діяльності, прискорення реформ у фінансових секторах країн регіону.

Одним із напрямів міжнародної діяльності Національного банку України протягом усього часу його існування є двостороннє співробітництво, а саме організація та координація роботи з питань розвитку зовнішньоекономічних відносин із центральними банками інших держав, іноземними фінансовими установами, а також забезпечення взаємодії з посольствами України за кордоном та посольствами іноземних держав в Україні [30].

У процесі роботи Національного банку в сфері міжнародної діяльності було отримано такі основні результати:

1. Укладення міжнародних договорів з питань розвитку банківської сфери та угод, що укладаються від імені Національного банку з питань міжнародної діяльності. Починаючи з 1992 року, Національний банк України уклав понад 80 угод із таких напрямів співробітництва: рамкові, у сфері нагляду, про організацію розрахунків, підготовки персоналу, протидії відмиванню незаконних доходів та боротьби з фінансовим теро-

ризмом тощо. Географічна векторність підписання цих угод охоплює країни Європи, СНД, Азії, Північної та Південної Америки, Африки. Крім того, Національний банк України бере активну участь у роботі з підготовки до підписання міжнародних угод України з питань сприяння й захисту інвестицій та про вільну торгівлю.

2. Робота Консультативної ради центральних банків України та Республіки Білорусь. Із 1999 року з метою розвитку зовнішньоекономічних відносин, валютних ринків та платіжних систем, поліпшення умов діяльності суб'єктів господарювання між центральними банками України та Білорусі було підписано Угоду про створення Консультативної ради центральних банків України та Республіки Білорусь. За 12 років її діяльності було проведено 11 засідань, під час яких здійснювався обмін досвідом із питань розвитку та функціонування банківських систем обох країн, а саме у сфері банківського нагляду, валютного регулювання та монетарної політики, міжнародних відносин тощо.

3. Робоча група "Банки". Робоча група "Банки" – це спеціалізована група з банківських та фінансових питань, створена в рамках Українсько-німецької коопераційної ради з питань співробітництва, яка згодом перейшла до складу українсько-німецької групи високого рівня з питань економічного співробітництва у зв'язку з її створенням. Робоча група активно працює, починаючи з 1992 року. За цей період відбулося 12 засідань – по чергово в Україні та Німеччині. У ході засідань українська та німецька сторони обмінюються досвідом із ряду актуальних для обох країн питань – стану банківського сектору й основних макроекономічних умов його розвитку в Україні та Німеччині, співробітництва з міжнародними фінансовими організаціями у рамках реалізації програм торговельного фінансування, нових стратегічних напрямів роботи Німецько-українського фонду тощо.

4. Формування позитивного іміджу Національного банку України у світі. З метою встановлення та підтримання відносин, формування позитивного іміджу й ознайомлення світової спільноти зі станом та розвитком банківської системи України, Національний банк активно співпрацює за багатьма напрямками. По-перше, це участь у заходах, які проводяться міжнародними фінансовими установами та організаціями – щорічних зустрічах керуючих Банку міжнародних розрахунків, засіданнях Групи високого рівня банківського нагляду в країнах Європейського Союзу, Ради

директорів та Ради керуючих Чорноморського банку торгівлі та розвитку тощо. По-друге, участь у роботі спільних двосторонніх міжурядових комісій. Крім того, Національний банк України на постійній основі проводить зустрічі та засідання з представниками центральних банків інших країн, іноземних та дипломатичних установ, представництв іноземних банків і компаній, рейтингових агенцій тощо [31].

Окремо слід виділити міжнародну діяльність Національного банку України в контексті європейської інтеграції. З метою забезпечення реалізації стратегічного курсу України на інтеграцію в **Європейський Союз** (ЄС) Національний банк України бере активну участь у цьому процесі. Однією з необхідних вимог на шляху європейської інтеграції є забезпечення стабільності й ефективного функціонування банківської системи.

Національний банк України послідовно проводить гармонізацію банківського законодавства та здійснює необхідні заходи щодо приведення банківської системи України до норм і стандартів ЄС, а також бере участь у засіданнях спільних органів України та ЄС з питань співробітництва.

На початковому етапі співпраці України з ЄС Національним банком України були виконані положення Угоди про партнерство та співробітництво між Україною та ЄС, зокрема щодо створення власної грошово-кредитної системи і введення нової конвертованої грошової одиниці та забезпечення здійснення у вільно конвертованій валюті будь-яких виплат за поточним рахунком платіжного балансу між резидентами ЄС та України, пов'язаними з торгівельними операціями, наданням послуг.

Одним із чинників наближення України до ЄС стала поступова трансформація двосторонніх відносин сторін від співробітництва до створення передумов асоціації між Україною та ЄС. У цьому контексті пріоритетом залишається підвищення ефективності банківського і фінансового секторів – основи ринкової інфраструктури економіки країни [16].

За активної участі Національного банку України також здійснювалися заходи щодо вступу України до **Світової організації торгівлі** й укладення Угоди про вільну торгівлю між Україною та державами – членами Європейської асоціації вільної торгівлі. Розуміючи, що конкуренція на українському банківському ринку зростатиме внаслідок поглиблення відносин із ЄС, Національний банк України постійно вживав заходи щодо посилення конкурентоспроможності українських банків, приведення

системи банківського нагляду відповідно до світових стандартів, упровадження процедур запобігання відмиванню "брудних" грошей, поліпшення системи корпоративного управління банками, вдосконалення системи управління ризиками в банках, упровадження передових банківських технологій тощо.

Також Національний банк України приділяє значну увагу розвитку та поглибленню співробітництва з **Європейським центральним банком** та центральними банками країн – членів ЄС. У перспективі таке співробітництво дасть змогу адаптувати Національний банк України до роботи в Європейській системі центральних банків.

Сучасні тенденції розвитку світової фінансової системи потребують нових підходів та розширення міжнародної діяльності Національного банку України. Зараз актуальними є розширення співпраці з Міжнародним валютним фондом та посилення впливу НБУ на процеси, що відбуваються в цій установі. Враховуючи інтеграційні і передусім євроінтеграційні процеси в банківському секторі, необхідно продовжити укладення угод із органами банківського нагляду європейських країн. Актуальним питанням залишається розширення участі НБУ у впливових міжнародних фінансових організаціях, зокрема Банку міжнародних розрахунків.

Питання для самодіагностики

1. Визначте поняття фінансової глобалізації та основні її види прояву.
2. Наслідки глобалізаційних процесів виявляються у банківському бізнесі.
3. Визначте, яких форм на мікрорівні набувають інтеграційні процеси у фінансовій сфері.
4. Сформулюйте чинники стимулювання розвитку глобалізації банківської сфери.
5. Визначте позитивні й негативні прояви глобалізації фінансових ринків.
6. Визначте, які в Україні можуть створюватись міжбанківські об'єднання?
7. Визначте, які переваги надає консорціумна форма міжбанківських об'єднань.

8. Визначте, яка мета створення банківських спілок та асоціацій. Наведіть приклади діючих в Україні банківських спілок та асоціацій.

9. Наведіть сучасні характеристики міжнародного банківського бізнесу.

10. Дослідіть, у чому полягає різниця між транснаціональними банками та міжнародними банками.

11. Розгляньте, які існують форми ведення міжнародного банківського бізнесу.

12. Визначте, які банківські підрозділи за кордоном є неопераційними.

13. Визначте, в чому полягає відмінність між закордонним відділенням (філією) та закордонним дочірнім банком іноземного банку.

14. Визначте, чим відрізняються дочірні банки від асоційованих банків.

15. Визначте, які особливості надання міжнародних банківських послуг.

16. Визначте, які функції виконує міжнародний фінансовий ринок.

17. Визначте, де розташовані сучасні міжнародні фінансові центри.

18. З'ясуйте, що таке офшорна зона. Визначте, яке місце дислокації офшорних зон?

19. Сформулюйте позитивні та негативні сторони присутності офшорів в глобальній економіці.

20. Розкрийте сутність поняття "банк з іноземним капіталом" та "іноземний банк". Яка частка іноземного капіталу присутня в вітчизняній банківській системі?

21. Визначте основні негативні наслідки присутності іноземного капіталу на українському ринку банківських послуг.

22. З якими міжнародними фінансовими організаціями взаємодіє національна банківська система?

Практичні завдання

Завдання 5.1. У табл. 5.3 надано дані для визначення валютної позиції банку.

Необхідно:

1. На підставі інформації, що наведена в таблиці, розрахуйте загальну відкриту валютну позицію банку.

2. Визначте значення лімітів валютної позиції банку та встановіть їх відповідність нормативним значенням, якщо регулятивний капітал банку дорівнює 140 млн грн.

Вихідні дані для розрахунку валютної позиції банку, тис. грн

Валюта	Балансові активи	Балансові зобов'язання	Забалансові активи	Забалансові зобов'язання	Курс НБУ грн за од.
EUR	340	135	30	-	12,2
USD	120	50	-	30	8,12
RUR	95	178	18	-	0,28

Приклад розв'язання

З метою зменшення валютного ризику в діяльності банків Національний банк України установлює ліміт загальної (довгої/короткої) відкритої валютної позиції валютної позиції банку (Л13), який визначається як співвідношення загальної величини відкритої валютної позиції банку за всіма іноземними валютами та банківськими металами в гривневому еквіваленті до регулятивного капіталу банку.

Ліміт загальної довгої відкритої валютної позиції банку (Л13-1) визначається як співвідношення величини перевищення обсягу вимог за іноземною валютою та банківськими металами над обсягом зобов'язань у гривневому еквіваленті до регулятивного капіталу банку.

Ліміт загальної короткої відкритої валютної позиції банку (Л13-2) визначається як співвідношення величини перевищення обсягу зобов'язань за іноземною валютою та банківськими металами над обсягом вимог у гривневому еквіваленті до регулятивного капіталу банку.

Для банків в Україні встановлені такі ліміти відкритої валютної позиції:

ліміт загальної довгої відкритої валютної позиції банку (Л13-1) – не більше 5 %;

ліміт загальної короткої відкритої валютної позиції банку (Л13-2) – не більше 10 %.

Банк здійснює розрахунок загальної відкритої валютної позиції (ЗВВП) на підставі щоденного балансу банку на основі визначення загальної відкритої валютної позиції (ВВП) за кожною іноземною валютою у гривневому еквіваленті за всіма балансовими та позабалансовими активами. Величина загальної відкритої валютної позиції банку визначається як сума абсолютних величин усіх довгих і коротких відкритих валютних

позицій у гривневому еквіваленті (без урахування знака) за всіма іноземними валютами та за всіма банківськими металами.

$$\text{ВВП EUR} = (340 + 30 - 135) \times 12,2 = 2\,867 \text{ тис. грн};$$

$$\text{ВВП USD} = (120 + 50 - 30) \times 8,12 = 1\,136,8 \text{ тис. грн};$$

$$\text{ВВП RUR} = (95 + 18 - 178) \times 0,28 = -18,2 \text{ тис. грн};$$

$$\text{ОВВП} = 2\,867 + 1\,136,8 + 18,2 = 4\,022 \text{ тис. грн}.$$

Отже, загальну відкриту валютну позицію банку в євро та доларі можна визначити як довгу, а в російському рублі – як коротку. Визначимо відповідність ВВП за кожною валютою до встановлених лімітів:

$$\text{Л13 - 1 EUR} = (2\,867 / 140\,000) \times 100 \% = 2,05 \% < 5 \%;$$

$$\text{Л13 - 1 USD} = (1\,136,8 / 140\,000) \times 100 \% = 0,81 \% < 5 \%;$$

$$\text{Л13 - 2 RUR} = (18,2 / 140\,000) \times 100 \% = 0,01 \% < 10 \%.$$

Таким чином, банк дотримується лімітів загальної довгої/короткої відкритої валютної позиції за кожною валютою.

Завдання 5.2. У табл. 5.4 наведено дані для визначення валютної позиції банку.

Таблиця 5.4

Вихідні дані для розрахунку валютної позиції банку, грн

Валюта	Балансові активи	Балансові зобов'язання	Забалансові активи	Забалансові зобов'язання	Курс НБУ грн за од.
EUR	520	-	10	180	12,0
USD	789	10	-	80	8,02
RUR	250	120	30	10	0,25

Необхідно:

1. На підставі інформації, що наведена в таблиці, розрахуйте загальну відкриту валютну позицію банку.

2. Визначте значення лімітів валютної позиції банку та встановіть їх відповідність нормативним значенням, якщо регулятивний капітал банку дорівнює 135 млн грн.

Завдання 5.3. Підприємство "Альфа" поставило партію кольорових металів за кордон концерну "А1 Ю" на суму 200 тис. доларів США на

умовах використання інкасової форми розрахунків. Поставка товару здійснюється залізницею.

Необхідно:

1. Схематично зобразити учасників цієї форми міжнародних розрахунків.

2. Зазначити переваги і недоліки використання інкасо в міжнародних розрахунках. Для кого з учасників така форма міжнародних розрахунків є більш вигідною?

Завдання 5.4. Підприємство "Сігма" поставило партію поліетилену за кордон фірмі "АБН" на загальну суму 150 тис. доларів США на умовах акредитиву.

Необхідно:

1. Представити в графічному вигляді схему розрахунків між учасниками акредитиву.

2. Визначити для кого з учасників така форма міжнародних розрахунків є більш вигідною і чому?

Завдання 5.5. Курс долара США до гривні становить 7,8 – 8,0; курс євро до гривні становить 11,99 – 12,01.

Необхідно:

Розрахувати крос-курс долара США до євро.

Завдання 5.6. Голландський банк хоче купити 10 млн дол. США в учасника валютного ринку в обмін на фунти стерлінгів. Відомо, що будуть застосовуватися такі курси "spot":

$GBP/USD = 1,6122 - 1,6127;$

$USD/EUR = 0,8740 - 0,8746$

$USD/JPY = 122,05 - 122,10.$

Необхідно:

1. Визначити яку ціну котирує учасник валютного ринку?

2. Яку суму фунтів стерлінгів має сплатити голландський банк?

Завдання 5.7. Корпорація в США отримала EUR 18 млн і хоче перевести цю суму в долари. Відомо, що будуть застосовуватися такі курси "spot":

$GBP/USD = 1,6133 - 1,6145;$

$USD/EUR = 0,8746 - 0,8750;$

$USD/JPY = 122,10 - 122,15.$

Необхідно:

1. Визначити за яким курсом буде здійснено цю угоду?
2. Визначити скільки доларів отримає корпорація?

Завдання 5.8. Українська фірма 12 жовтня відвантажила товар, за який має одержати виручку на суму 700 000 доларів США протягом листопада, але точна дата надходження коштів невідома. Після одержання коштів фірмі потрібно буде придбати гривні за долари США для закупівлі устаткування на ринках України. Протягом періоду з 12 жовтня по 30 листопада очікується підвищення курсу гривні відносно долара США. З метою страхування валютного ризику фірма звертається до комерційного банку й укладає з ним опціонний валютний контракт на таких умовах: опціон продажу за доларами США на суму 700 000 доларів США; термін – з 01 по 30 листопада; ціна виконання USD / UAH = 7,98; опціонна премія становить 50 000 грн. Платіж у доларах США фірма одержала 26 листопада.

Необхідно:

Визначити та проаналізуйте результати опціонної валютної угоди при різних спот-курсах на дату отримання коштів:

- а) USD / UAH = 7,98;
- б) USD / UAH = 8,02;
- в) USD / UAH = 7,85.

Завдання 5.9. Іноземна фірма має намір вкласти 300 000 доларів США на термін шість місяців. Є два варіанти вкладання коштів: євродоларовий депозит під 8 % річних або облігації внутрішньої державної позики уряду України під 23 % річних. На дату інвестування спот-курс гривні встановив USD / UAH = 2,9700.

Необхідно:

Проаналізувати дохідність та рівень ризику кожного з напрямів вкладання коштів, а також переваги та недоліки укладання форвардного валютного контракту.

Завдання 5.10. До банку "Харківбанк" МФО 337576 звернулося ТОВ "Альфа" з проханням відкрити йому поточні валютні рахунки в доларах США та євро.

2. Для розрахунків з іноземним партнером фірмою "Ізраел" за експортовану в Україну продукцію (обладнання для переробки сільськогосподарської сировини) за придбані товари клієнту необхідно купити 150 тис. євро та відкрити на його користь безвідкличний покритий акредитив у "Дрезден-банк" (м. Дрезден) (відповідно до договору купівлі-продажу № 14 від 01.02.2001 року).

Необхідно:

1. Скласти перелік необхідних документів для відкриття валютного рахунку.
2. Відкрити відповідні рахунки.
3. Скласти перелік документів, що є підставою для купівлі іноземної валюти на Міжбанківському валютному ринку України при розрахунках з нерезидентами за торговими операціями.
4. Скласти заяву на купівлю іноземної валюти.

Тести для перевірки знань

1. Фінансова глобалізація – це процес, який пов'язаний з:

- a) реалізацією глобальних фінансових стратегій транснаціональних корпорацій;
- б) формуванням системи наднаціонального регулювання міжнародних фінансів;
- в) зниженням податкового тиску;
- г) вільним та ефективним рухом капіталів між країнами і регіонами.

2. Формами інтеграційних процесів фінансової глобалізації вважають:

- a) злиття;
- б) відкриття нових філій банку;
- в) регіоналізацію;
- г) поглинання.

3. Інтеграційний процес на рівні національних ринків зі схожими макроекономічними і структурними показниками розвитку економік, в результаті якого межі країн регіону поступово стираються, формується єдиний економічний простір – це:

- a) регіоналізація;
- б) глобалізація;

- в) транснаціоналізація;
- г) усі відповіді правильні.

4. Чинниками стимулювання розвитку глобалізації банківської сфери є:

- а) нерівномірність економічного розвитку і розподілу фінансових ресурсів;
- б) упровадження сучасних електронних технологій;
- в) здійснення операцій злиття й придбання банків;
- г) зростання вимог щодо регулювання банківської діяльності.

5. За рівнем залежності й підпорядкування складових структур міжбанківські об'єднання є такими:

- а) змішані;
- б) безстрокові;
- в) асоціативні добровільні об'єднання;
- г) корпоративні об'єднання.

6. Банківські холдинги утворюються як об'єднання змішаного типу з числа банків і позабанківських установ:

- а) так;
- б) ні.

7. До банківських холдингових груп відносяться:

- а) банківські асоціації;
- б) банківської корпорації;
- в) банківські холдингові групи;
- г) банківські спілки.

8. Об'єднання банків, в якому вони втрачають юридичну і комерційну самостійність і підпорядковуються єдиному органу управління має назву:

- а) банківський картель;
- б) банківський трест;
- в) банківський синдикат.

9. Не мають права займатися банківською чи підприємницькою діяльністю:

- а) банківські холдингові групи;
- б) транснаціональні банки;
- в) банківські асоціації;
- г) банківські спілки.

10. Міжнародні банки – це національні банківські установи універсального типу, які мають широко розгалужену і тісно інтегровану систему зарубіжних підрозділів і активно працюють на світових фінансових ринках:

- а) так;
- б) ні.

11. Самостійна банківська організація, в якій всі 100 % або велика частина акцій (паїв) належить головному міжнародному банку – це:

- а) Банківська філія;
- б) асоційований банк;
- в) дочірній банк;
- г) представництво.

12. Головним призначенням міжнародного фінансового ринку є:

- а) забезпечення доступу до фінансових ресурсів і міжнародних проєктів;
- б) забезпечення міжнародної ліквідності;
- в) формування ринкових цін на окремі види фінансових активів;
- г) випуск високоліквідних фінансових інструментів, які можуть бути використані як засіб міжнародних платежів, продані чи обміняні на інші фінансові інструменти.

13. До суб'єктів міжнародного фінансового ринку належать:

- а) транснаціональні банки;
- б) фронт-офіси міжнародних банків;
- в) центральні банки;
- г) транснаціональні корпорації.

14. Модель офшорної зони, в якій фінансові угоди вільні від обмежень, незалежно від того резиденти чи нерезиденти є учасниками ринку:

- а) німецька модель;
- б) Лондонська модель;
- в) Нью-Йоркська модель;
- г) модель "податкового сховища".

15. До переваг присутності іноземного капіталу в економіці країни можна віднести:

- а) вивіз прибутків філій іноземних банків;
- б) створення та впровадження інноваційних банківських технологій;
- в) залучення дешевих і довгих грошей материнської компанії;
- г) покращення рівня якості обслуговування.

6. Державне регулювання банківської системи

Мета: розкрити сутність поняття "регулювання діяльності банків", ознайомитись з міжнародними стандартами банківської діяльності, дослідити елементи фінансового моніторингу, проаналізувати соціальну відповідальність банківського сектору.

Компетентності, якими має володіти студент після вивчення теми:

знання: особливості банківського регулювання; організаційні та правові засади антимонопольної політики діяльності банків в Україні;

уміння: аналізувати основні етапи здійснення банківського регулювання та нагляду; контролювати роботу банківських установ з питань фінансового моніторингу; групувати показники діяльності банків за економічними нормативами; визначати розмір штрафів та за порушення банківського законодавства;

комунікації: донесення до фахівців інформації з питань антимонопольної політики в банківській сфері;

автономність та відповідальність: використання в практичній діяльності банку наявних системних знань, здійснення дослідницької діяльності.

Питання

- 6.1. Регулювання діяльності банків. Антимонопольне регулювання.
- 6.2. Банківський нагляд: завдання та принципи діяльності.
- 6.3. Фінансовий моніторинг.
- 6.4. Міжнародні стандарти в банківській діяльності.
- 6.5. Розвиток банківського регулювання на наднаціональному рівні.
- 6.6. Соціальна відповідальність банківського сектору.

6.1. Регулювання діяльності банків. Антимонопольне регулювання

Важливою функцією держави є регулювання та нагляд за діяльністю банків з метою забезпечення стабільності банківської системи.

Терміни "регулювання банківської діяльності" та "нагляд за діяльністю банків" цілком слушно часто вживають поруч, тому що вони характеризують взаємопов'язані та взаємодоповнюючі види діяльності.

Під *регулюванням банківської діяльності* розуміють насамперед створення відповідної правової бази. По-перше, це розробка та ухвалення законів, що регламентують діяльність банків. По-друге, це ухвалення відповідними установами, уповноваженими державою, положень, що регламентують функціонування банків у вигляді нормативних актів, інструкцій, директив. Вони базуються на чинному законодавстві й конкретизують, роз'яснюють основні положення законів.

На жаль, ні в чинному законодавстві, ні в юридичній та іншій спеціальній літературі нема єдиного чіткого визначення поняття "банківське регулювання". Нерідко терміни "банківське регулювання", "банківський нагляд" і "банківський контроль" не розрізняють і вживають їх як синоніми. А окремі автори зміщують акценти на користь того чи іншого поняття.

Досить цікавою є позиція представників USAID, зокрема Гері Гегенхаймера – старшого юридичного радника, який вказує на такі особливості застосування вищезазначених термінів. Поняття "регулювання" часто належить до юридичних правил чи адміністративних вимог, що пред'являються органами влади. "Нагляд" означає процедуру постійного моніторингу за відповідністю цих вимог. "Пруденційний нагляд" є спеціалізованим типом нагляду, який, за загальним правилом, належить до фінансових інститутів, передусім банків. Замість того, щоб просто створювати правила, які регулюють діяльність банків, підхід пруденційного нагляду розроблений для гарантування фінансової стабільності банків. Країни, що вдаються до пруденційного нагляду, здійснюють його двома шляхами:

1) гарантуючи те, що банки вчиняють діяльність з обмеження та контролю за ризиком;

2) гарантуючи те, що банківська діяльність здійснюватиметься особами, які відповідають критеріям порядності і чесності [4].

На думку авторів, терміни "банківське регулювання", "банківський нагляд" і "банківський контроль" – це різні види економічної діяльності щодо виконання завдання забезпечення надійного і стабільного функціонування банків, що доповнюють один одного (рис. 6.1).

Щоб зрозуміти сутність банківського регулювання, на думку авторів, необхідно визначити, що є його об'єктом. *Об'єктом банківського регулювання* виступає банківська діяльність.



Рис. 6.1. Визначення понять "банківський нагляд", "банківське регулювання" та "банківський контроль"

Проаналізуємо феномен банківської діяльності, застосовуючи такі поняття, як: а) об'єкт, б) суб'єкт, в) зміст та г) мета.

Об'єктом банківської діяльності є гроші, а також інші цінності, які наділені специфічними функціями грошей – бути засобом платежу та накопичення. Отже, про банківську діяльність слід говорити лише тоді, коли гроші виконують функцію засобу обігу (платежу), збереження й товару (кредит), але не функцію міри вартості. Гроші можуть існувати в готівковій або в безготівковій формах. Цінні папери як об'єкти банківської діяльності повинні мати грошове вираження, бути корпоративними або розрахунковими, а не товарними й мати певний мінімальний обіг. Валютні цінності мають відповідати вимогам, що пред'являються валютним законодавством (Про систему валютного регулювання і валютного контролю: Декрет Кабінету Міністрів України від 19 лютого 1993 року № 15-93).

Європейське банківське право, характеризуючи об'єкти банківської діяльності, зупиняється на трьох основних групах:

1. Вклади та інструменти розміщення капіталу ("збереження вартості") – безпосередньо вклади (вклади до запитання, депозитні вклади), банківські цінні папери.

2. Інструменти обігу ("передача вартості") – зовнішні (готівка та безготівкові розрахунки, "електронні гроші"), внутрішні (операції, що виконуються в касі банку, міжбанківські перекази та кліринг).

3. Боргові та гарантійні інструменти ("випередження вартості") – види заборгованості підприємств (кредити на покриття поточних видатків підприємства, кредит на придбання обладнання підприємства, фінансування експорту), надання позик особовому сектору (кредити на споживання, житлові кредити, іпотечні кредити), ксенокредити (єврокредит – зобов'язання в силу підпису небанківських агентів, банківські зобов'язання в силу підпису) [6].

Суб'єктами банківської діяльності є банки, а їх контрагентами можуть бути будь-які фізичні та юридичні особи, не обмежені законодавством у дії (правоздатності).

Змістом банківської діяльності є використання властивих грошам та іншим цінностям функцій накопичення і платежу.

Метою банківської, як і будь-якої іншої підприємницької діяльності, є отримання прибутку. Прибуток утворюється як різниця між процентами та іншими доходами, які отримуються за активними операціями, і процентами та іншими видатками, що виплачуються банком по залучених грошових ресурсах.

Саме мета отримання прибутку надихала банки на вдосконалення традиційних і впровадження нових банківських операцій і технологій, що створювало можливість підвищення рентабельності банківської діяльності.

Таким чином, **банківська діяльність** – це діяльність зі збереження, обігу та продажу власних і залучених грошей та цінностей, здатних виконувати функції грошей, яку здійснюють банки з метою отримання прибутку.

Методи банківського регулювання матеріалізуються через систему заходів, які умовно поділяють на **превентивні**, що застосовуються для уникнення можливих негативних наслідків за тієї чи іншої економічної ситуації, та **протекційні**, що вживаються для захисту від уже існуючої ситуації (рис. 6.2) [5].



Рис. 6.2. **Методи банківського нагляду**

Функції банківського регулювання та нагляду в різних країнах миру виконує Центральний Банк держави, або Міністерство Фінансів, або незалежне агентство. В Україні відповідальність за банківський нагляд несе Національний банк України.

Далі розглянемо основні види банківського нагляду та контролю. *Дистанційний контроль* включає в себе перевірку звітності, яку надають банки. Він дозволяє передбачати проблеми, які можуть впливати на платоспроможність і ліквідність банків і призвести до їх банкрутства.

Інспекційні перевірки на місцях дають можливість перевірити ступінь достовірності інформації, яку банки передають наглядовим органам, та сформулювати максимально точно уявлення про фінансовий стан банку і якість його менеджменту.

До системи наглядової діяльності входить декілька основних напрямів, зокрема:

- державний нагляд, що здійснюється Національним банком;
- внутрішній банківський контроль (внутрішній аудит), що проводиться відповідною службою банківської установи;
- зовнішній аудит – проводиться незалежними недержавними аудиторськими компаніями.

Фактично при такому підході втілюються основні чотири підходи до проведення банківського нагляду, зокрема:

- 1) надання інформації;
- 2) саморегулювання шляхом внутрішнього аудиту й контролю, а також шляхом зовнішнього аудиту;
- 3) перевірка центральним банком;
- 4) схема гарантування депозитів (визначає гарантування депозитів).

Правова інфраструктура ефективного банківського контролю може змінюватися залежно від країни, але в багатьох випадках вона, як зазначають вітчизняні дослідники, має три рівні:

1) законодавство. Законодавчий акт чи банківське законодавство, прийняте парламентом чи іншим законодавчим органом, дає широкі офіційні права контролюючим органам. Якщо до такого законодавства вносяться поправки або воно повністю переглядається, це спричиняє масштабний законодавчий процес;

2) серії регулятивних правил. Визначення інтерпретуючих вимог чи обмежень, що вносяться органами нагляду відповідно до їхніх повноважень. Приклади включають правила регулювання достатності капіталу банку або кредитування банком своїх директорів;

3) роз'яснення політики. Це може бути інтерпретація чи роз'яснення, що надається наглядовим органом для деталізації своїх дій щодо застосування законодавства або регулятивних правил (7).

Законодавчо, також, визначено форми регулювання банківської діяльності. Так, ст. 66 Закону України "Про банки і банківську діяльність" говорить, що державне регулювання діяльності банків здійснюється Національним банком України у таких формах:

І. Адміністративне регулювання:

- 1) реєстрація банків і ліцензування їх діяльності;
- 2) встановлення вимог та обмежень щодо діяльності банків;

3) застосування санкцій адміністративного чи фінансового характеру;

4) нагляд за діяльністю банків;

5) надання рекомендацій щодо діяльності банків.

II. Індикативне регулювання:

1) встановлення обов'язкових економічних нормативів;

2) визначення норм обов'язкових резервів для банків;

3) встановлення норм відрахувань до резервів на покриття ризиків від активних банківських операцій;

4) визначення процентної політики;

5) рефінансування банків;

6) кореспондентських відносин;

7) управління золотовалютними резервами, включаючи валютні інтервенції;

8) операцій з цінними паперами на відкритому ринку;

9) імпорту та експорту капіталу.

Регулююча діяльність Національного банку України охоплює всі банки, їх підрозділи, філійованих та споріднених осіб банків на території України та за кордоном, установи іноземних банків в Україні, а також інших юридичних та фізичних осіб.

6.2. Банківський нагляд: завдання та принципи діяльності

Банківський нагляд – це спостереження за дотриманням банківського законодавства, нормативних актів НБУ й економічних нормативів з метою безпеки і фінансової стабільності банківської системи та захисту інтересів вкладників і кредиторів (забезпечення довіри банківському сектору з боку населення, зростання конкуренції між банками, збільшення ефективності роботи банківських установ, стабільність платіжної системи).

Банківський нагляд повинен здійснюватися на основних стадіях функціонування банківської системи: створення нових банків і їхніх установ; діяльності банків; реорганізації та ліквідації банків.

Згадуючи основні цілі, необхідно виділити принципи банківського нагляду.

Принципи банківського нагляду:

1) *універсальність і обов'язковість* (нагляду підлягають банки незалежно від форм власності);

2) *єдність вимоги* (до всіх банків висуваються однакові вимоги у вигляді єдиних економічних нормативів);

3) *комплексність* (здійснюється за всіма операціями банків і в їхніх філіях);

4) *єдність кількості та якості підходів* (однакові вимоги до всієї банківської системи);

5) *з'єднання попереднього вступного і поточного нагляду* (починається з моменту відкриття і закінчується в момент ліквідації).

Говорячи про форми й об'єкти, важливо розглянути, з якою саме метою здійснюється контроль за діяльністю банків.

Державний контроль за діяльністю банків здійснюють чотири відомства (табл. 6.1).

Таблиця 6.1

Здійснення державного контролю за діяльністю банків

Внутрішньо-відомчий – ЦБ і/або Міністерство фінансів	Міжвідомчий – Комітет зі справ банків	Регіональний – Регіональні комісії зі справ банків	Позавідомчий – Контрольні палати (Ревізійний комітет)
Мета			
розробка єдиних правил ліцензування й економічних нормативів для КБ; здійснення прямого нагляду за діяльністю КБ; проведення ревізій КБ; керування процесами об'єднання і злиття банків; координація і встановлення зв'язків з банками; визначення форм, термінів і змісту звітності	визначення напрямів діяльності КБ; визначення пріоритетних галузей кредитування; регулювання процесів розвитку банківської мережі; розробка форм банківського обслуговування; узгодження банківської політики	контроль за дотриманням положень антитимопольного законодавства банківської системи; контроль і підтримка банків; контроль за здійсненням операцій з населенням; забезпечення і перевірка правильності проведення інвестиційних і трастових операцій	здійснення контролю за різними напрямками банківської діяльності

Форми банківського контролю згруповані залежно від стабільної й ефективної роботи банківських установ. Це загальний, інтенсивний і нагляд вищого ступеня.

Загальний – здійснюється щодо стабільно працюючих банків, які виконують нормативи, чинне законодавство і мають гарну ділову репутацію РУ НБУ.

Інтенсивний – поширюється на банки, що періодично порушують чинне законодавство, економічні нормативи і фінансово нестабільні.

Нагляд вищого ступеня – здійснюється (2 рази за квартал) щодо банків, що систематично порушують нормативи і мають незадовільне фінансове становище.

Залежно від форм контролю НБУ може використовувати інспекційні перевірки (вірогідність інформації, якість активів банку, рівень менеджменту, оцінка керівництва), безвиїзний контроль (моніторинг стану і діяльності КБ через контроль щомісячних і квартальних звітів).

Як уже зазначалося, нагляд здійснюється на різних стадіях функціонування банківської системи. Існують такі види банківського нагляду: вступний, попередній та поточний.

Вступний нагляд – це контроль НБУ на етапі створення. Припускає визначення умов створення КБ і особливості одержання ліцензій на проведення банківських операцій.

Реєстрація та ліцензування банків – найважливіша функція вступного банківського нагляду. Вони дозволяють обмежувати або розширювати банківську діяльність згідно з вимогами чинного законодавства.

Комерційні банки мають право здійснювати операції тільки після отримання відповідної ліцензії НБУ.

Ліцензування – це порядок видачі КБ, що з моменту реєстрації одержали статус юридичної особи, дозвіл на здійснення окремих або всіх банківських операцій. Для отримання ліцензії або її розширення комерційні банки повинні підготувати певний пакет документів і передати в Управління реєстрації та ліцензування банків НБУ, яке й буде приймати остаточне рішення щодо видачі або вилучення ліцензій.

Попередній нагляд – це дистанційний нагляд за діяльністю комерційних банків, що містить:

1) розробку системи економічних нормативів, що регулюють діяльність банку;

2) встановлення відповідних форм звітності та їх аналіз відповідно до системи показників, розрахованих НБУ;

3) розробку методології розрахунків стягнень.

Особливе місце в системі попереднього нагляду посідає визначення узагальнюючої оцінки фінансового стану комерційного банку за системою "CAMEL". Рейтингове оцінювання здійснюють суто наглядові органи. Встановлений рейтинг для комерційних банків дозволяє виявити стабільно працюючі банки, а також банки, яким необхідне фінансове оздоровлення.

Поточний нагляд НБУ – це інспектування та оцінка комерційного банку за результатами його діяльності. Він базується на:

1) формуванні інформаційної бази даних та проведенні аналізу діяльності;

2) визначенні мети, засобів та методів перевірки діяльності банків;

3) інспектуванні діяльності банків;

4) консультуванні керівництва банків, застосуванні штрафів і санкцій, що передбачені законодавством;

5) прийнятті рішень за результатами перевірок і контролю за усуненням недоліків, які були виявлені в процесі інспектування.

Усі форми контролю важливі, тому що вони дозволяють здійснювати нагляд за кожним етапом діяльності комерційних банків.

Останнім етапом банківського нагляду є контроль за виконанням банками вказівок та принципів органів банківського нагляду. Заходи впливу, які застосовує Національний банк України, мають як непримусовий, так і примусовий характер (рис. 6.3).

Вибір заходів впливу, які застосовуються до комерційних банків відповідно до банківського законодавства та цього Положення має визначатися найбільш ефективним вирішенням виявлених проблем у діяльності комерційних банків та проводиться з урахуванням характеру допущених комерційним банком порушень, причин, які зумовили виникнення виявлених порушень, загального фінансового стану комерційного банку, значення комерційного банку на ринку банківських послуг [17].

Непримусові заходи впливу застосовуються до комерційних банків Національним банком України при незначному рівні підвищеного ризику та глибини проблем у фінансово-кредитній діяльності комерційного банку і мають добровільний характер вирішення й розуміння наявності проблем з боку комерційною банку.

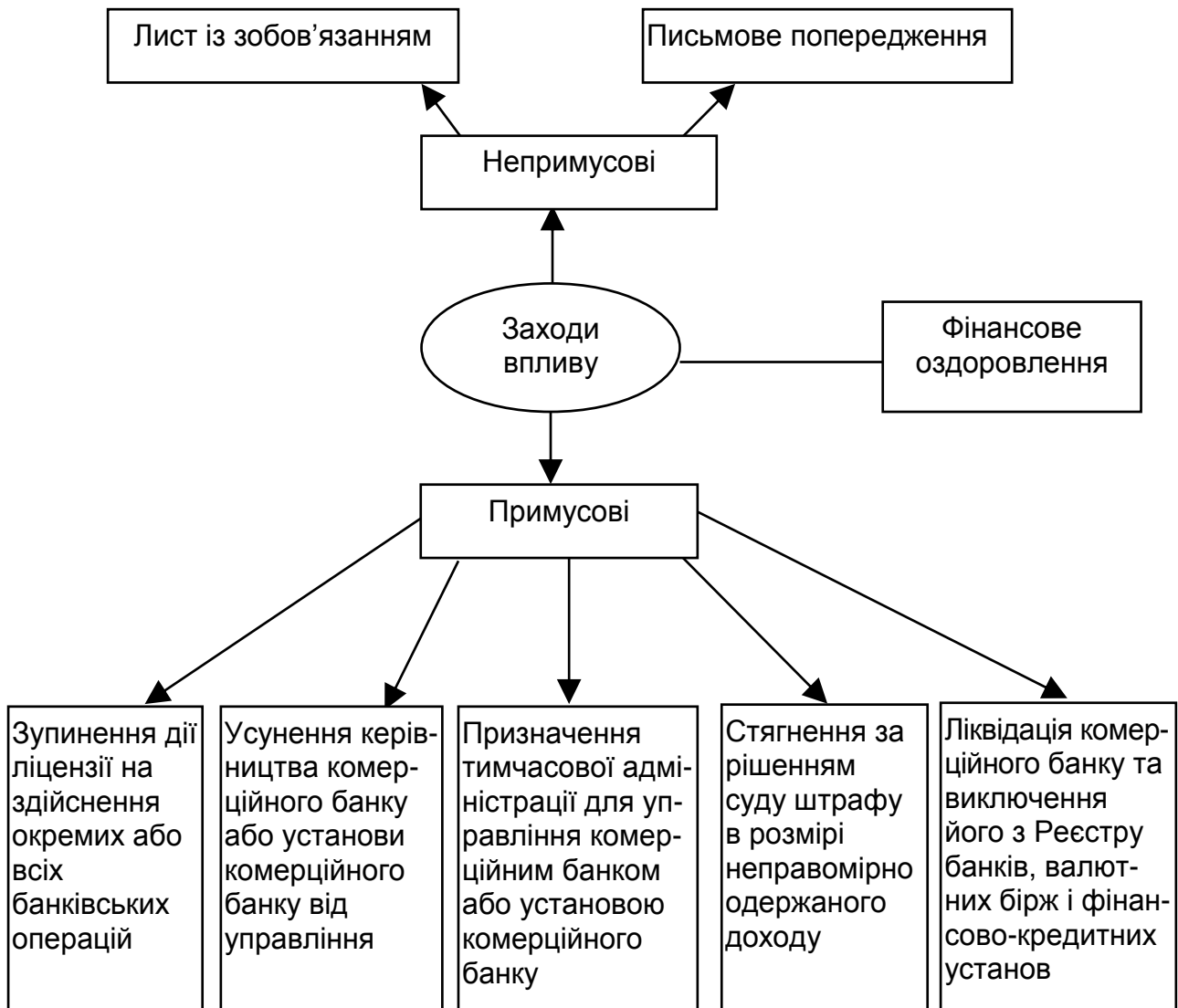


Рис. 6.3. Заходи впливу Національного банку України щодо діяльності сучасних банків

До непримусових заходів впливу належать лист із зобов'язаннями та письмове попередження.

Лист із зобов'язаннями – це письмове визнання комерційним банком своїх проблем і недоліків у роботі та допущених порушень, який також має містити перелік заходів, котрі банк зобов'язується вжити для їх вирішення й усунення, із зазначенням конкретних строків виконання цих заходів. Банки повинні їх виконувати.

Крім того, у листі із зобов'язаннями комерційний банк має передбачити періодичність і строки подання до відповідного рівня системи банківського нагляду НБУ звітів про поетапне виконання зобов'язань, передбачених листом.

У письмовому попередженні Національний банк України повідомляє комерційному банку про своє занепокоєння станом його справ, вказує на конкретні заходи, яких необхідно вжити комерційному банку для виправлення порушень або розв'язання інших проблем, вказує на конкретні коригуючі дії, що має вжити банк для виправлення небезпечної або неправильної банківської практики, конкретних порушень пруденційних правил банківської справи та строки їх усунення.

Цим листом Національний банк України також попереджає комерційний банк про можливість застосування примусових заходів – санкцій відповідно до ст. 62 Закону України "Про Національний банк України" у разі недотримання банком вимог письмового попередження.

Примусові заходи впливу застосовуються Національним банком України у разі, якщо діяльність комерційних банків та їх установ характеризується високим рівнем ризику, якщо комерційні банки та їх установи порушують чинне законодавство, економічні нормативи, порядок, строки та технологію виконання банківських операцій, допускають несанкціоновану емісію, не виконують нормативних актів Національного банку, не подають звітності чи подають недостовірну звітність, якщо діяльність їх збиткова і спричиняє становище, що загрожує інтересам вкладників та кредиторів банку, перешкоджає антимонопольним діям чи праву клієнта вільно вибрати банк [3; 16].

До примусових заходів впливу належать:

- штраф на керівників банків та інших фінансово-кредитних установ у розмірі до 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;
- штраф на банки та інші фінансово-кредитні установи у розмірі до одного відсотка і зареєстрованого статутного фонду;
- відсторонення керівництва (голови правління та головного бухгалтера) від управління банком і призначення тимчасової адміністрації;
- зупинення дії ліцензії на здійснення окремих банківських операцій на строк до одного року;
- відкликання ліцензії на здійснення всіх банківських операцій та реорганізація чи ліквідація банку.

Орган банківського нагляду може застосовувати також особливий захід для виправлення ускладненого становища банку – режим фінансового оздоровлення. Підставою для переведення комерційного банку в режим фінансового оздоровлення є зарахування банку до категорії

проблемних, відсутність необхідного рівня капіталу, порушення загально-встановлених норм банківського законодавства.

Проблемна діяльність комерційного банку визначається на підставі Методичних вказівок про визначення критеріїв діяльності, за якими комерційні банки переводяться до категорії проблемних, затверджених постановою Правління Національного банку України за № 425 від 9 грудня 1997 року зі змінами та доповненнями.

Режим фінансового оздоровлення – це система непримусових та примусових заходів, спрямованих на збільшення обсягу капіталу до необхідного рівня протягом визначеного Національним банком України періоду з метою відновлення ліквідності та платоспроможності та усунення порушень, які призвели комерційний банк до збиткової діяльності або скрутного фінансового становища, а також наслідків цих порушень. Комерційний банк може бути переведений Правлінням Національного банку України в режим фінансового оздоровлення на строк не більше 12 місяців. За наявності обґрунтованих підстав успішного завершення виконання програми фінансового оздоровлення цей строк може бути продовжений Правлінням НБУ ще на 6 місяців [15; 19].

Програма фінансового оздоровлення в обов'язковому порядку має містити:

- аналіз причин, які спричинили погіршення фінансового стану та збиткову діяльність комерційного банку;
- конкретні заходи фінансового оздоровлення із зазначенням строків щодо їх виконання та розрахунок економічного ефекту від упровадження кожного заходу;
- прогностичні показники діяльності комерційного банку, які передбачено досягти після виконання заходів фінансового оздоровлення;
- кошторис витрат щоквартально в цілому по банку та з розподілом за філіями.

Залежно від підстав, за яких комерційний банк переведений у режим фінансового оздоровлення, банк зобов'язаний передбачити на період дії режиму фінансового оздоровлення заходи, спрямовані на поліпшення його фінансового стану.

Після завершення встановленого періоду фінансового оздоровлення комерційного банку територіальне управління Національного банку України зобов'язане надати відповідному підрозділу системи банківського нагляду конкретні пропозиції з висновками про подальшу діяльність

цього банку в нормальному режимі або ж про його реорганізацію чи ліквідацію.

Тільки в комплексі ці заходи можуть приносити певний ефект для показників банку в сучасних умовах.

6.3. Фінансовий моніторинг

Забезпечення якості фінансового моніторингу характеризується сукупністю заходів, що плануються і реалізуються для створення необхідних умов його формування за стадіями у такий спосіб, що ця інформація була корисною та відповідала встановленим рівням критеріїв якості.

Згідно з діючим законодавства фінансовий моніторинг визначено як: сукупність заходів, які здійснюються суб'єктами фінансового моніторингу у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму, що включають проведення державного або фінансового моніторингу.

Система фінансового моніторингу включає два рівні: первинний та державний.

Суб'єктами первинного фінансового моніторингу є банки, кредитні спілки, професійні учасники ринку цінних паперів, компанії з управління активами та суб'єкти господарювання та підприємницької діяльності.

Суб'єктами державного фінансового моніторингу є Національний банк, Міністерство фінансів України, Міністерство юстиції України, державна комісія з цінних паперів та фондового ринку.

Наглядом органом банківського сектору виступає НБУ, який виконує наглядові та регулятивні функції, покладені на нього як на суб'єкта державного фінансового моніторингу, згідно з Законом України "Про Національний банк України", "Про банки і банківську діяльність".

Найпоширенішими системами незалежних перевірок, які застосовує банк для моніторингу ризику, є внутрішній та зовнішній аудит і внутрішня система перевірки позик. Головною метою системи внутрішнього аудиту є оцінка достатності нагляду за ризиком. Внутрішні аудиторські перевірки загалом проводяться для з'ясування:

- повноти та достовірності записів операцій, здійснених у банку;
- надійності зберігання активів, повноти обліку зобов'язань;
- забезпечення належної реєстрації та захищеності ретельним контролем документів щодо кредитних операцій та застав;

- достовірності дотримання відповідних внутрішніх положень, механізмів, вимог законодавчих та нормативних актів;
- достовірності системи ведення бухгалтерського обліку доходів та втрат з метою встановлення, чи були вони затверджені, виконані в повному обсязі та чи відповідають положенням банку;
- якості виконання працівниками своїх функцій та повноважень внутрішнього контролю;
- достовірності дозволів, отриманих працівниками, на проведення таких операцій, як: надання кредиту, підписання чеків, банківських документів, доручень та інших юридичних та бухгалтерських документів для того, аби переконатися в тому, що немає жодних відхилень від положень.

Начальник аудиторського відділу та працівники цього відділу мають бути незалежними від операційних працівників банку. Начальник аудиторського відділу має звітувати безпосередньо Правлінню.

З метою оцінки загальної достатності системи внутрішнього аудиту мають бути визначені:

- досвідченість та навички начальника аудиторського відділу та працівників цього відділу;
- достатність розробленої системи аудиту;
- критерії, що використовуються для оцінки достатності системи внутрішнього контролю;
- графік проведення аудиторських перевірок за певний період;
- охоплення аудиторськими перевітками.

Крім того, банк наймає зовнішніх аудиторів переважно для перевірки річних звітів банку. Однак ці аудитори здебільшого виконують і певну частку тестування системи внутрішнього контролю залежно від розмірів та обсягів охоплення банку внутрішнім аудитом та від рівня системи внутрішнього контролю.

Звіти, що подаються вищому керівництву та Правлінню банку, слугують для контролю механізму управління ризиком. Здебільшого такі звіти охоплюють дані про:

- діяльність банку за поточний період за основними категоріями активів та пасивів балансу, тобто дані про обсяги наданих нових позик, зміни в депозитах, кредитах внутрішнім особам тощо;
- індикатори ризику, тобто звіти про правопорушення, що стосуються заборгованості внаслідок несплати, паспорта класифікації внутрішніх позик, аудиторських звітів тощо;

- тенденції змін за основними категоріями активів та пасивів та індикаторами ризику;
- кадрові зміни;
- значні події чи зміни, що відбулися протягом поточного періоду.

Виїзне інспектування банків базується на умові, що всі комерційні банки підлягають щорічному проведенню виїзного інспектування. Але кількість банків (та їхніх філій), які підлягають інспектуванню, звичайно набагато перевищує можливості департаменту інспектування та відповідних підрозділів регіональних управлінь Національного банку України. З огляду на це під час складання графіка проведення інспектування на рік пріоритет надається:

- "великим банкам" (за обсягом валюти балансу, капіталу та за кількістю філій);
- банкам, які за попереднім рейтингом за системою "CAMEL" мають оцінки "3", "4" та "5";
- банкам, які перебувають під особливим контролем департаменту з питань роботи з проблемними банками й управління раннього реагування та упереджувальних заходів;
- банкам, які мали порушення встановлених економічних нормативів;
- за даними "Паспорта нагляду" банку.

Межі охоплення банків виїзними інспекціями визначаються на основі "Паспорта нагляду" банку. Це дає змогу департаменту зосередити зусилля на тих сферах, що становлять найвищий ризик для української банківської системи. Отже, кожне інспектування має бути спрямоване на досягнення поточних цілей нагляду щодо діяльності як кожного окремого банку, так і всіх банків, які розташовані на території України. "Паспорт нагляду" розробляється з метою визначення обсягу та природи наглядової діяльності щодо кожної банківської установи. Такий паспорт дає інформацію про загальний розмір та обсяги діяльності, власність, управління, поточні умови та фінансовий стан установи, а також інформацію про рівень ризиків установи.

Паспорт також визначає стратегію нагляду за установою. Стратегія нагляду стосується частоти та обсягу виїзних інспекцій та зосередженості безвиїзного контролю. Наприклад, інспектування банків з оцінками "4" чи "5" вимагатиме поглибленої перевірки, зокрема можливе застосування аудиторських процедур чи реальної оцінки активів.

Додаткові матеріали, крім того, містять коментарі, що занотовують результати будь-яких безвиїзних спостережень і перевірок та інших

заходів, проведених після останнього перегляду "Паспорта ризику банку". Якщо безвізний контроль засвідчує значні зміни у профілі ризику банку, то стратегія нагляду за ним має бути переглянута з метою оцінки необхідності внесення до неї певних змін.

"Паспорт нагляду" з описом інформації, що в ньому міститься, можна подати за такою формою (рис. 6.4).

ПАСПОРТ НАГЛЯДУ	
Назва банку:	
Адреса:	
Оцінка за "CAMEL":	
Дата останнього запису:	Причина:
ПЕРЕДУМОВИ	
(описуються історія банку, форма власності, територіальне розташування, розмір та обсяги діяльності, стратегія, якої дотримується банк).	
<i>У цій секції подається інформація щодо дати створення банку, передбачених обсягів операцій, структури власності, управління. Значущі події (відкриття чи закриття філії, розширення операцій, зміни в керівництві чи засновниках) мають бути виділені окремо.</i>	
<i>Далі подається інформація щодо поточної структури управління, власності, обсягу операцій та відносного місця на ринку.</i>	
<i>Наприкінці має бути деталізована інформація про майбутню стратегію банку.</i>	
СТАН ТА УМОВИ БАНКУ	
(описуються стан та умови банку з погляду достатності капіталу, якості активів, управління, надходжень та ліквідності та обґрунтовується кожна з поточних оцінок за "CAMEL").	
<i>У цій секції подається інформація про стан та умови банку, які виявлені під час проведення останнього виїзного інспектування. Крім того, вона має містити підсумкові висновки щодо всіх безвізних перевірок, проведених після останнього інспектування, насамперед будь-які значні зміни (позитивні та негативні) у стані та умовах банку.</i>	
СТРАТЕГІЯ НАГЛЯДУ	
(висвітлюються заплановані дії наглядових органів на наступний рік).	
У цій секції викладаються всі специфічні заходи, проведення яких від банку вимагає департамент банківського нагляду. Висвітлюються заплановані на наступний рік дії наглядових органів, що зосереджуються на сферах із найбільшим ризиком. Крім того, виділяються специфічні сфери уваги для безвізного контролю.	
ІНШІ ЗНАЧУЩІ ПОДІЇ	
(деталізуються всі інші значущі події, що мали місце з моменту останнього перегляду "Паспорта нагляду").	
<i>У цій секції містяться дані про події, що мали місце, є значущими зараз, але не вимагають "повної ревізії" Паспорта нагляду. Наприклад: сюди мають заноситися дані про відкриття та закриття філії, інформація стосовно змін у керівництві та обсязі операцій чи значущі повідомлення у пресі.</i>	

Рис. 6.4. Паспорт нагляду банку

Процес виїзного інспектування можна поділити на три фази: планування інспектування, проведення інспектування та подання результатів інспектування до банку та Правління Національного банку України.

Інспектори визначають межі та зміст виїзного інспектування, згідно з описаними у секції "Стратегія нагляду" Паспорта нагляду банку. Інспектор мусить переконатися в тому, що з моменту проведення останньої перевірки не відбулося якихось суттєвих змін у стратегії банку, що можуть спонукати до необхідності зміни меж та змісту інспектування. Якщо інспектор вважає за потрібне внести певні зміни до них, він має обговорити це питання з керівництвом департаменту інспектування для отримання відповідного дозволу.

Інспектори мають визначити ті процедури та механізми, що будуть застосовуватися під час інспектування відповідно до загального опису меж та змісту перевірки, наведеного у "Профілі нагляду" банку. Після того, як процедури та механізми будуть підібрані (чи, за необхідності, пристосовані), інспектор визначає технічні вимоги застосування цих процедур та механізмів. Запит на виділення цих технічних засобів має спрямовувати до керівництва департаменту інспектування. У тому разі, коли даних технічних засобів немає, можна вдатися до таких дій:

- змінити межі інспекції для приведення їх у відповідність із наявними технічними засобами;
- перенести інспекцію до того часу, коли потрібні засоби з'являться;
- змінити графік проведення іншої роботи для отримання необхідних технічних засобів для інспектування.

Інспектори та керівництво департаменту інспектування мають спільно вирішити, який із варіантів найкращий. Після того як реальні межі та зміст інспектування буде остаточно визначено, керівництво департаменту інспектування має їх затвердити.

6.4. Міжнародні стандарти банківської діяльності

Проблема банківського нагляду у світовій економічній літературі розглядалась і через призму його основних принципів (рис. 6.5).

Наприкінці 1974 року керуючими центральними банками Бельгії, Великобританії, Італії, Канади, Люксембургу, Нідерландів, Німеччини,

США, Швейцарії, Швеції, Франції та Японії було створено Комітет з питань банківського нагляду.

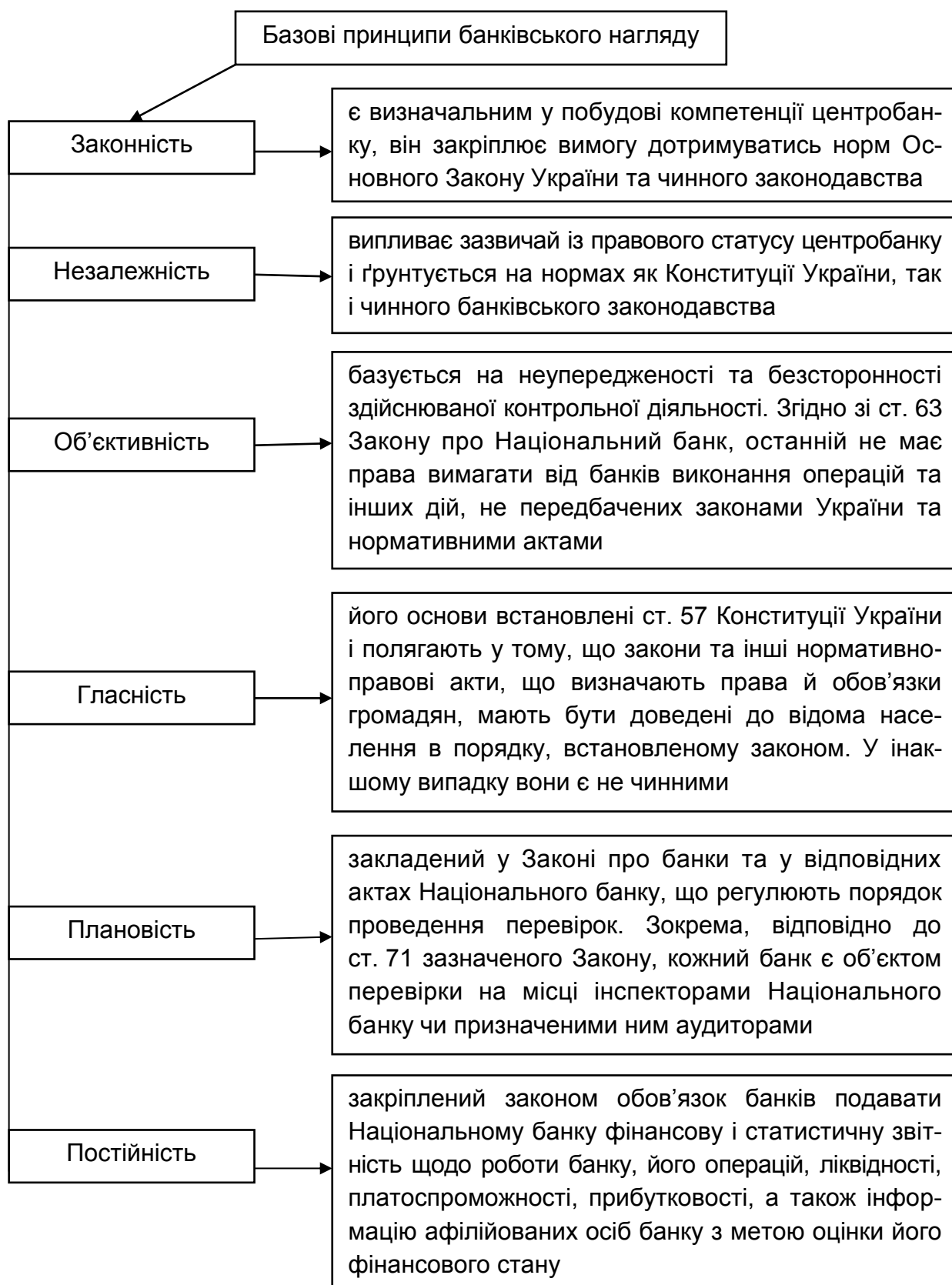


Рис. 6.5. Основні принципи банківського нагляду

У Комітеті країни представлені центральними банками або іншими органами, які відповідно до національного законодавства несуть офіційну відповідальність за нагляд. Комітет з питань банківського нагляду підзвітний Комітету керуючих центральними банками, який щомісяця проводить засідання у Банку міжнародних розрахунків у м. Базелі.

Також тут на постійній основі діє секретаріат Комітету. У своїй діяльності він керується двома кардинальними принципами:

1. Жодна банківська система не повинна залишатися поза системою банківського нагляду.
2. Нагляд має бути надійним.

На початку своєї діяльності Комітет концентрував зусилля на розробці методів удосконалення системи "раннього реагування" на проблеми, які виникають у роботі банків. Згодом центр уваги перемістився на міжнародне співробітництво – передусім на усунення недоліків у національних системах нагляду, на формування розуміння наглядовими органами в усіх країнах світу важливості банківського нагляду і його якості.

Поставлені завдання вирішувалися шляхом одночасного застосування трьох основних методів:

1. Обмін інформацією щодо національних заходів нагляду.
2. Вдосконалення техніки ефективного нагляду за міжнародними банківськими операціями.
3. Розробка мінімальних стандартів достатності власного капіталу банку.

На сучасному етапі діяльності Комітет забезпечує систематичне співробітництво країн світу з питань нагляду і регулювання діяльності банків і розробляє основні принципи банківського нагляду.

У цілому Базельський комітет розробляє лише загальні підходи і загальні стандарти, не втручаючись у процес гармонізації і взаємного наближення техніки нагляду в різних країнах.

Комітет не є директивною структурою. Мета його діяльності – надати можливість кожній країні користуватися його досвідом і рекомендаціями в галузі банківського регулювання та нагляду з урахуванням особливостей національної економіки.

З урахуванням викладеного Базельський комітет сформулював 25 принципів ефективного нагляду за банківською діяльністю. До них належать:

- а) попередні умови ефективного банківського нагляду – принцип 1;
- б) ліцензування і структура нагляду – принципи 2 – 5;
- в) пруденційні правила і вимоги – принципи 6 – 15;
- г) методи поточного банківського нагляду – принципи 16 – 20;
- д) вимоги, що пред'являються до інформації – принцип 21;
- е) офіційні повноваження наглядових органів – принцип 22;
- ж) транскордонні банківські операції – принципи 23 – 25.

Принцип 1. Ефективна система банківського нагляду має передбачати чітке визначення цілей і відповідальності кожної установи, що бере участь у нагляді за банківськими організаціями. Кожна з таких установ повинна володіти оперативною незалежністю і необхідними ресурсами. Необхідні також прийнятні правові рамки щодо здійснення банківського нагляду, включаючи положення, що стосуються видачі дозволів на створення банківських організацій і поточного нагляду за їх діяльністю; повноваження розглядати питання про відповідність цієї діяльності чинному законодавству як щодо вимог безпеки, так і надійності; правового захисту працівників наглядових органів. Повинні діяти положення з обміну інформацією між наглядовими органами та із захисту конфіденційності характеру такої інформації.

Принцип 2. Необхідно чітко визначити, які види діяльності дозволено здійснювати установам, що отримали ліцензію і стали об'єктом нагляду.

Принцип 3. Орган, який видає ліцензії, повинен мати право встановлювати необхідні критерії і відхиляти заявки установ, які не відповідають встановленим нормам. Процес ліцензування має, як мінімум, передбачати оцінку структури володіння банківською організацією, її директорів і керівної управлінської ланки, операційного плану і механізм внутрішнього контролю, її фінансового становища, що планується, включаючи базу її капіталу. У тих випадках, коли власником або материнською організацією банку є іноземний банк, необхідна попередня згода наглядового органу країни його походження.

Принцип 4. Орган банківського нагляду повинен мати право розглядати і відхиляти будь-яку пропозицію відносно передачі іншим

сторонам значної частки власності або контролюючих інтересів в існуючих банках.

Принцип 5. Орган банківського нагляду повинен мати право встановлювати критерії, що регулюють великі придбання або інвестиції банку; критерії, спрямовані на те, щоб корпоративні філіали або структура не піддавали банк невиправданому ризику або не створювали перешкод здійсненню ефективного нагляду.

Принцип 6. Орган банківського нагляду має встановлювати обачні та належні мінімальні вимоги достатності, що пред'являються до власного капіталу всіх банків. Подібні вимоги мають відображати ті ризики, на які йдуть банки, і визначати компоненти капіталу, враховуючи при цьому здатність банків покрити збитки. Щонайменше у випадку з банками, які активно займаються міжнародними операціями, ці вимоги не можуть бути нижчими за встановлені Базельською угодою з капіталу і поправками до неї.

Принцип 7. Важливим елементом будь-якої наглядової системи є оцінка політики, практики і процедур банку, пов'язаних із наданням кредитів і розміщенням інвестицій, а також повсякденного управління портфелями позик та інвестицій.

Принцип 8. Органи банківського нагляду мають пересвідчитися в тому, що банки виробили і здійснюють на практиці політику, застосовують практичні методи і процедури за оцінкою якості активів, достатності резервів для покриття ідентифікованих сумнівних боргів і загальних резервів для відшкодування втрат за позиками.

Принцип 9. Органи банківського нагляду повинні пересвідчитися в тому, що банки мають у своєму розпорядженні управлінські системи інформації, які дають змогу менеджменту банку ідентифікувати концентрації в рамках портфеля; наглядові органи мають встановлювати пруденційні межі щодо ризику потенційних збитків від окремих позичальників або груп позичальників.

Принцип 10. З тим, щоб попередити зловживання, пов'язані з кредитуванням родинних установ, орган банківського нагляду повинен сформулювати вимоги, які передбачають, що банки мають здійснювати кредитування родинних установ і фізичних осіб при ефективному моніторингу за наданням таких кредитів і за наявності відповідних заходів контролю за ризиками або зниження загрози їх виникнення.

Принцип 11. Органи банківського нагляду мають пересвідчитися в тому, що банки виробили необхідну політику і процедури, які дають змогу ідентифікувати, відстежувати і контролювати в ході здійснення міжнародних позикових та інвестиційних операцій ризик неплатоспроможності суверенної держави і трансфертний ризик та передбачають належні резерви на покриття таких ризиків.

Принцип 12. Органи банківського нагляду повинні пересвідчитися в тому, що у банках діють системи, що дають змогу точно оцінювати, відстежувати та ефективно контролювати ринкові ризики; наглядові органи повинні володіти повноваженнями встановлювати, за необхідності, конкретні ліміти і/або вимоги до капіталу на покриття потенційного ринкового ризику.

Принцип 13. Органи банківського нагляду мають пересвідчитися в тому, що банки розробили всеосяжний процес управління ризиком (включаючи відповідний нагляд з боку правління і керівництва банку), що дає змогу ідентифікувати, оцінювати, відстежувати і контролювати всі інші види матеріальних ризиків і, у разі необхідності, мають у своєму розпорядженні капітал для покриття таких ризиків.

Принцип 14. Органи банківського нагляду повинні пересвідчитися в тому, що банки застосовують систему внутрішнього контролю, яка відповідає характеру і масштабам їх діяльності. Такий контроль має передбачати чітку процедуру делегування повноважень і відповідальності; розподіл функцій, що передбачають прийняття зобов'язань від імені банку, виплату його фондів і подання звітності за його активами і зобов'язаннями; узгодження цих процесів, гарантію збереження його активів, відповідні внутрішній або зовнішній аудит і правила, що забезпечують перевірку на відповідність таким видам контролю, так само, як застосовуваним законодавчим положенням і правилам.

Принцип 15. Органи банківського нагляду повинні пересвідчитися в тому, що банки застосовують адекватні політику, практику і процедури, включаючи чіткі правила "знай свого клієнта", які забезпечують дотримання фінансовим сектором високих етичних і професійних стандартів, перешкоджають навмисному або мимовільному використанню банку злочинними елементами.

Принцип 16. Ефективна система банківського нагляду має складатися з певних форм як нагляду на місці, так і заочного нагляду.

Принцип 17. Органи банківського нагляду повинні підтримувати регулярні контакти з керівництвом банку і добре розбиратися в операціях банківської установи.

Принцип 18. Органи банківського нагляду повинні мати у своєму розпорядженні засоби для збору, оцінки та аналізу пруденційних звітів і статистичної інформації, що надходить від банків на індивідуальній і спільній основах.

Принцип 19. Органи банківського нагляду повинні мати у своєму розпорядженні засоби незалежної оцінки наглядової інформації, отримані за допомогою перевірок на місцях або з допомогою зовнішніх аудиторів.

Принцип 20. Важливим елементом банківського нагляду є здатність наглядового органу здійснювати нагляд за банківською групою на спільній основі.

Принцип 21. Органи банківського нагляду повинні пересвідчитися в тому, що кожний банк веде необхідну звітність на основі послідовної бухгалтерської політики і практики, що дає змогу наглядовому органу отримати правдиве і достовірне уявлення про фінансовий стан банку та про прибутковість його операцій; що банк регулярно публікує фінансові заяви, які правильно відображають його стан.

Принцип 22. Органи банківського нагляду повинні мати адекватні можливості впливу, щоб застосовувати своєчасні коригувальні заходи відносно банків, які не дотримуються встановлених пруденційних вимог (таких як мінімальні коефіцієнти достатності капіталу) в разі поширення регламентуючих положень або виникнення будь-якої загрози депонентам. У крайніх випадках це може включати право на відкликання банківської ліцензії або рекомендацію відносно її відкликання.

Принцип 23. Органи банківського нагляду мають здійснювати глобальний нагляд за своїми активними в міжнародному плані банківськими організаціями, ефективно застосовуючи моніторинг і відповідні пруденційні норми відносно всіх аспектів операцій, що проводяться цими банківськими організаціями на глобальній основі, головним чином через іноземні філіали, спільні підприємства і дочірні установи.

Принцип 24. Одним із ключових елементів спільного нагляду є контакти та обмін інформацією з іншими наглядовими органами.

Принцип 25. Органи банківського нагляду повинні вимагати, щоб місцеві операції іноземних банків здійснювалися відповідно до тих же високих стандартів, які пред'являються до національних банківських установ, і в інтересах спільного нагляду повинні мати у своєму розпорядженні повноваження щодо обміну необхідною інформацією про такі банки з наглядовими органами країни походження.

Викладені принципи слід розглядати як мінімальні вимоги, які кожна країна доповнює, виходячи з властивих лише їй умов і можливих ризиків.

6.5. Розвиток банківського регулювання на наднаціональному рівні

Згідно із Законом України "Про банки і банківську діяльність", а також Законом України "Про Національний банк України" функцію банківського регулювання і нагляду покладено на Національний банк України.

Національний банк України було засновано як центральний банк нової незалежної держави у травні 1991 р. У законодавчому порядку на нього було покладено повноваження нагляду за фінансовим оздоровленням комерційних банків. Для цього у травні 1992 р. було запроваджено нову функцію та персонал банківського нагляду.

Перша структура банківського нагляду була представлена Головним управлінням по контролю за банківською діяльністю, до якого входило два управління: управління по контролю за дотриманням нормативів та управління інспектування. Ця структура проіснувала лише один рік, після чого було створено ще одне управління – реєстрації комерційних банків.

Сьогодні наглядова діяльність Національного банку України охоплює всі банки, їх підрозділи, афілійованих та споріднених осіб банків на території України та за кордоном, установи іноземних банків в Україні, а також інших юридичних та фізичних осіб.

Нагляд за банками як суспільно-економічне явище є багаторівневою системою (рис. 6.6).

Національний банк України виконує покладені на нього наглядові функції на базі наявної інфраструктури банківського нагляду, яка постійно трансформується залежно від змін у банківській системі.

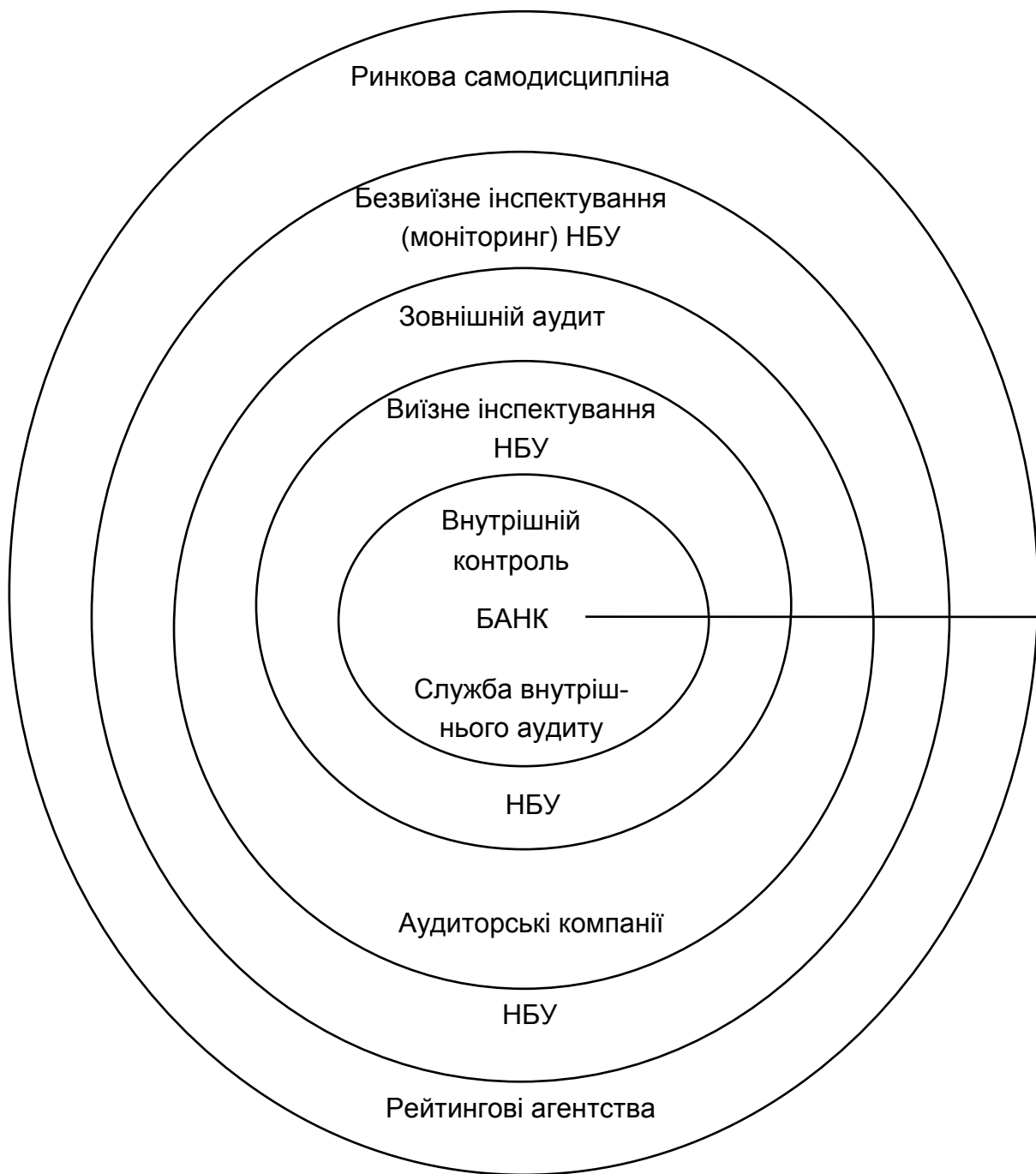


Рис. 6.6. Багаторівневість системи банківського нагляду

Система банківського нагляду скоординована за вертикаллю і функціонує як єдиний механізм у складі центрального апарату та територіальних управлінь Національного банку України. Вона має такі рівні (з правом прийняття відповідних рішень і дій у межах своєї компетенції при здійсненні контрольних функцій):

а) відділ банківського нагляду територіального управління Національного банку України;

б) комісія з питань нагляду і регулювання діяльності банків при територіальному управлінні Національного банку України;

в) начальник територіального управління Національного банку України;

г) відповідні департаменти банківського нагляду Національного банку України;

д) заступник Голови Правління Національного банку України;

е) комісія з питань нагляду і регулювання діяльності банків Національного банку України.

У разі неможливості прийняття управлінського рішення та вжиття заходів на названих вище рівнях системи банківського нагляду відповідні департаменти банківського нагляду на підставі матеріалів, наданих іншими рівнями, готують висновки та подають їх Правлінню Національного банку України для розгляду і прийняття рішення.

Система банківського нагляду на рівні відповідних департаментів банківського нагляду Національного банку України відповідно до постанови Правління НБУ "Про реорганізацію банківського нагляду" від 30.10.2000 р. № 426 виконує такі функції:

а) реєстрація банків і ліцензування банківської діяльності;

б) економічний аналіз, розроблення нормативів регулювання діяльності банків;

в) інспектування банків;

г) робота з проблемними банками, здійснення нагляду за проблемними банками, які у встановленому порядку отримали сукупний рейтинг "граничний" (4) та "незадовільний" (5);

д) координація інформації щодо банківського нагляду.

Правовий статус Комісії Національного банку України з питань нагляду та регулювання діяльності банків визначається Положенням про Комісію Національного банку України з питань нагляду та регулювання діяльності банків, затвердженим постановою Правління Національного банку України від 09.11.98 № 470.

Відповідно до зазначеного Положення Комісія Національного банку України з питань нагляду та регулювання діяльності банків є органом, спеціально створеним для проведення скоординованої, зваженої та послідовної політики щодо здійснення нагляду за діяльністю банків в Україні, який сприятиме успішному функціонуванню українських банків, надійному

захисту інтересів їх вкладників і кредиторів, прогнозуванню та своєчасному реагуванню на зміни, що відбуваються у банківській системі України.

Комісія у своїй діяльності керується чинним законодавством України, нормативними актами Національного банку України, а також названим Положенням. Комісію очолює голова на рівні першого заступника Голови Правління Національного банку України. Обов'язки голови Комісії у разі його відсутності виконує заступник голови Комісії на рівні заступника Голови Правління Національного банку України. Персональний склад Комісії затверджується Правлінням Національного банку України.

Система банківського нагляду на рівні територіального управління Національного банку України

Система банківського нагляду на рівні територіального управління Національного банку України виконує такі функції:

- а) погодження на відкриття банківських установ та дозволи банківським установам на здійснення банківських операцій;
- б) інспектування банків і банківських установ;
- в) обробка економічної інформації;
- г) здійснення нагляду за банками, які у встановленому порядку отримали сукупний рейтинг "сильний" (1), "задовільний" (2) та "посередній" (3).

Основними функції та права територіальних управлінь у сфері банківського нагляду регламентуються Положенням про філії (територіальні управління) Національного банку України, затвердженого постановою Правління Національного банку України від 22.12.2000 року № 495.

Комісія з питань нагляду і регулювання діяльності банків при територіальному управлінні Національного банку України здійснює свою діяльність на підставі затвердженого начальником територіального управління Положення про Комісію.

Наглядові функції Національного банку здійснюються центробанком як безпосередньо, так і через створений ним орган банківського нагляду. Що ж до останнього, то він реалізує такі повноваження:

- 1) здійснює всі види перевірок банків в Україні (крім перевірок і ревізій фінансово-господарської діяльності), а також перевірку достовірності

інформації, що надається юридичними і фізичними особами при реєстрації банків, та ліцензування банківських операцій;

2) може вимагати від банків проведення загальних зборів акціонерів (учасників) і визначає питання, за якими мають бути прийняті рішення;

3) може брати участь у роботі зборів акціонерів (учасників), засідань спостережної ради, правління та ревізійної комісії банку з правом дорадчого голосу (ст. 62 Закону про Національний банк).

6.6. Соціальна відповідальність банківського сектору

В умовах сучасної України проблема захисту вкладів посідає особливе місце. Враховуючи загальний стан економіки та банківської системи, вона включає в себе не лише економічні, а й політичні та соціальні аспекти. Це пов'язано з низкою причин, зокрема знеціненням грошових заощаджень, розміщених в установи Ощадного банку СРСР і державного страхування СРСР, що діяли на території України, а також у державні цінні папери. Негативно позначилася на економіці України та психології населення "діяльність" трастів, інвестиційних компаній та інших небанківських фінансових установ, а також окремих банків. Як доводить світова практика, неадекватність системи страхування вкладів (або її відсутність) не тільки не сприяє фінансовій стійкості банківської системи, а й створює загрозу стабільності економіки. Отже, проблема захисту вкладів залишається актуальною, суттєво впливаючи на формування ресурсної бази банків.

Фонд гарантування вкладів фізичних осіб створено за Указом Президента України від 10 вересня 1998 року.

Фонд є державною економічно незалежною і неприбутковою спеціалізованою установою, яка виконує функції державного управління у сфері гарантування вкладів фізичних осіб.

Вкладники набувають право на одержання гарантованої суми відшкодування за вкладами за рахунок коштів Фонду в грошовій одиниці України з дня настання недоступності вкладів. Недоступність вкладів – неможливість одержання вкладу вкладником, відповідно до умов договору, яка настає з дня призначення ліквідатора учасника Фонду.

Передумовою до створення Фонду стало банкрутство кількох великих банків, в яких були сконцентровані значні фінансові ресурси, які зрештою не були компенсовані. Тому, як взірець, був взятий закордонний досвід гарантування вкладів фізичних осіб. Спочатку величина гарантованої суми становила 500 грн. Поступово цей показник збільшився до 150 000 грн.

В Україні учасниками Фонду є банки, філії іноземних банків, які мають банківську ліцензію на право здійснювати банківську діяльність та свідоцтво учасника Фонду. Єдиним виключенням з цього правила є ВАТ "Державний Ощадний Банк України", який не є учасником Фонду. Це пояснюється тим, що Ощадбанк є державним банком, а повернення депозитів гарантується Урядом за рахунок коштів Державного бюджету. В той же час, це суперечить інтересам вкладників, які розмістили кошти в інших банках, або не відкривали депозитні рахунки взагалі.

Розмір Фонду станом на 1 червня 2010 року становив 2,798 млрд грн. Порівняно з початком року, показник зменшився на 31 %. Станом на 1 січня 2010 року розмір Фонду був рівним 4,303 млрд грн [3].

Можливості Фонду вдвічі менші, ніж до кризи, і за рахунок чого будуть повертатись можливі "проблемні вклади" – наразі не відомо.

З початку року обсяг депозитів фізичних осіб збільшився на 13,7 % – до 240,5 млрд грн [4].

Відношення між активами Фонду та загальним обсягом депозитів фізичних осіб становить 1,16 %, тоді як, відповідно до світової практики, система захисту вкладів вважається достатньою, якщо її сумарні активи становлять 5 % від суми гарантованих депозитів.

Для того, щоб активів Фонду було достатньо (в теорії) – розмір Фонду варто збільшити принаймні в 4 рази. Це здається нереальним завданням, тим більше на фоні збиткової діяльності банківської системи.

Учасники банківського ринку пропонують регулятору ввести додаткові відрахування до Фонду гарантування вкладів для фін установ, які залучають депозити від населення за ставкою, яка істотно перевищує інфляцію. На їх думку, це дасть вкладникам зрозуміти, що ризики в цьому банку завищені, і одночасно не дозволить банкам перекласти відповідальність за власні спекуляції на більш консервативних колег [5].

Не виникає сумнівів у тому, що більше сплачувати до Фонду повинен той, хто більше ризикує – адже підвищується ймовірність неспроможності виконання всіх своїх зобов'язань. І навпаки – якщо банк функціонує стабільно, не вкладає кошти в надризикові об'єкти – можуть застосовуватися понижуючі коефіцієнти.

Також, якщо фінансове становище окремо взятого банку протягом певного часу постійно погіршується, банк стає менш надійним – то в такому випадку потрібно вимагати додаткових внесків до Фонду адже "завдяки" такому банку Фонд ризикує втратити сотні мільйонів гривень.

Згідно з Законом України "Про Фонд гарантування вкладів фізичних осіб" учасниками Фонду є банки – юридичні особи, які зареєстровані в Державному реєстрі банків, що ведеться Національним банком України, та мають банківську ліцензію на право здійснювати відповідну діяльність. Участь у Фонді зазначених банків є обов'язковою [3; 5].

Джерелами формування Фонду є:

- початкові збори з учасників Фонду (1,0 % статутного капіталу протягом 30 календарних днів з дня одержання банківської ліцензії на здійснення банківської діяльності);
- регулярні збори з учасників (тимчасових учасників) Фонду (двічі на рік по 0,25 % загальної суми вкладів, включаючи нараховані відсотки);
- спеціальні збори з учасників (установлюється, якщо доходи Фонду є недостатніми для виконання ним у повному обсязі своїх зобов'язань);
- кошти, внесені Національним банком України в розмірі 20,0 млн грн (були внесені при створенні Фонду);
- щорічні внески Національним банком України;
- доходи від операцій з державними цінними паперами України;
- кредити Кабінету Міністрів України, Національного банку України та ін. (ліміт кредитування на наступний рік встановлюється щорічно як десятикратний розмір надходжень від учасників (тимчасових учасників) за 1 півріччя поточного року);
- пеня учасників (тимчасових учасників);
- доходи від депозитів в Національному банку України.

Основним джерелом поповнення Фонду є регулятивний збір від учасників. Протягом 2003 – 2008 років він не був нижчим 82,0 % усіх

надходжень. Виняток становив лише період з 2001 по 2002 рік, коли була висока дохідність по ОВДП (у 2001 році) та великий розмір повернення коштів від ліквідаційних комісій (у 2001, 2002 рр.).

Фінансування Фонду в Україні на різних етапах було неоднаковим. Так, при створенні Фонду воно було спільним, тобто держава в особі Національного банку України зробила перший внесок та початкові внески провели всі банки-учасники. Але при існуванні Фонду його наповнення до 2008 року проводиться лише учасниками (початкові, регулярні збори, пеня), тобто фінансування було приватним. Із 2008 року Законом України "Про Фонд гарантування вкладів фізичних осіб" передбачено щорічне відрахування коштів Національним банком України.

В Україні діє система гарантування вкладів із обмеженим розміром відшкодування втраченого вкладу в банківській установі. Встановлюється сума, яка буде повертатися в разі неплатоспроможності.

Вклади, що не перевищуватимуть даної суми будуть повертатися в повному розмірі, а вклади більші – лише в її розмірі. Дана система є досить простою та зрозумілою для вкладника.

Згідно з Законом України "Про Фонд гарантування вкладів фізичних осіб" гарантуванню не підлягають вклади: членів наглядової ради, ради директорів і ревізійної комісії банку-банкрута; працівників незалежних аудиторських фірм, що проводили перевірку банку-банкрута протягом останніх 3 років; акціонерів, частка яких перевищує 10,0 % статутного капіталу банку-банкрута; третіх осіб, що діють від імені вкладників за попередніми пунктами; вкладників, які не ідентифіковані ліквідаційною комісією; вкладників, які отримують від банку-банкрута пільгові проценти та фінансові привілеї, що призвели до погіршення фінансового стану банку-банкрута; що не використовуються для здійснення підприємницької діяльності; суб'єктів господарювання.

Таким чином, гарантуванню підлягають вклади фізичних осіб в національній та іноземній валюті на іменних рахунках та не використовуються для ведення підприємницької діяльності.

Поряд із зростанням розміру Фонду в Україні відбувалось зростання гарантованої суми відшкодування (табл. 6.2).

Тобто, за 10 років Фонд гарантування було збільшено на 149 500 грн.

Динаміка зміни розміру суми відшкодування

Дата	Розмір, тис. грн
вересень 1998	0,5
жовтень 2001	1,2
січень 2003	1,5
жовтень 2003	2
березень 2004	3
20.04.2004	5
18.02.2006	8
05.06.2006	15
26.02.2007	25
11.09.2007	50
31.10.2008 – 2012	150

Порівняно з іншими країнами, в Україні розмір гарантованої суми залишається відносно малим, однак збільшення гарантованого розміру вкладів викличе необхідність збільшення єдиного для всіх банків розміру внеску. По-перше, це не є справедливим стосовно банків, які зважено підходять до питання прийняття ризиків і ставить їх в один ряд з тими установами, що занадто ризикують і тим самим наражають на небезпеку свою платоспроможність перед клієнтами. По-друге, зростаючі витрати банків на оплату внесків до Фонду гарантування швидше за все будуть перенесені на клієнтів банків. Тим самим віддалятиметься перспектива зниження рівня відсоткових ставок за кредитами, які є на багато вищими за аналогічні показники сусідніх країн. А високі кредитні ставки, як відомо, гальмують розвиток малого і середнього підприємництва. Можуть зменшитись ставки за депозитами.

А якщо врахувати той факт, що за червень 2010 року збитки банківської системи зросли на 833 млн грн, досягнувши до липня 8,3 млрд грн – то можна сказати, що в даний період часу значно збільшуватись розмір внесків до Фонду не може.

Навантаження можуть не витримати "слабкі" банки, що автоматично призведе до зменшення активів Фонду, який змушений буде відшкодувати депозити вкладникам.

Необхідне втручання НБУ у відсоткову політику банків, але його методи повинні бути економічно обґрунтовані. В усьому світі орієнтиром для ставки з банківських рахунків є показник інфляції, до якого додається банківська маржа і 2 – 3 % премії за "довжину" коштів. Якщо на рівні інфляції в 12 % банк пропонує депозит під 25 %, то це є можливим лише за умови інвестування у дуже ризикований бізнес. У Казахстані, наприклад, такі банки сплачують до фонду гарантування вкладів додаткові кошти.

Страховання вкладів стимулює ризикову діяльність банків і дає змогу банкам скоротити обсяги резервів, а відповідно – і приймати на себе більші ризики, не беручи до уваги можливість втрати коштів.

Страховання є завуальованою субсидією високоризиковим банкам, це може негативно вплинути на банківську систему, послабити її фінансову стійкість. Відшкодування втрат вкладникам проблемних банків може викликати невдоволення в інших банків і громадян, які змушені розплачуватися за чужі помилки або ризикові дії.

Тим не менше, ресурсів Фонду може не вистачити вкладникам і одного потужного банку у разі його банкрутства. Якщо хоча б один з найбільших банків України збанкрутує – то грошей Фонду гарантування вистачить хіба що половині вкладників цього банку. Якщо розориться й інший великий банк – то його клієнти вже нічого не зможуть одержати від держави.

Тобто у разі теоретично можливого банкрутства кількох невеликих або середніх банків Фонд повстане перед необхідністю залучати кредити органів виконавчої влади, або запроваджувати спеціальний збір для банків, що призведе до зниження рентабельності й без того збиткової банківської діяльності. І своєї головної функції – повернення вкладів – виконати не зможе.

Якщо згадати про розмір гарантованої суми – то в Росії розмір страхового відшкодування не на багато вищий за аналогічний показник в Україні і становить 700 000 руб. (що приблизно складає 180 000 грн).

До недавнього часу розмір страхового відшкодування в США складав 100 000 доларів США. Однак у 2008 році було тимчасово, до 31 грудня

2013 року, підвищено гарантовану суму до 250 000 доларів США [11] (а це майже 2 млн грн). Цей крок було зроблено у зв'язку з відтоком депозитів фізичних осіб, що стало наслідком падіння рівня довіри населення до фінансових ринків і банківської системи в цілому.

Гарантована сума вкладу в Швейцарії складає 100 000 швейцарських. Захищеними є також вклади нерезидентів, які мають рахунки в Швейцарії (що в еквіваленті складає близько 780 000 грн).

Уряд Австралії взагалі оголосив безлімітну гарантію депозитів протягом наступних трьох років. Але зрозуміло, що необмежене гарантування депозитів не має майбутнього, й у випадку банкрутства кількох потужних банків ніякого фонду не вистачить на повне повернення вкладів громадян. Необмежене гарантування може існувати лише на папері.

Показник гарантованої суми може відрізнитись у рази, залежно від країни (табл. 6.3)

Таблиця 6.3

Розмір гарантованої суми у різних країнах

Країна	Гарантована сума	Покриття, %	Приблизний еквівалент, грн
Бельгія	40 000 євро	100	400 000
Велика Британія	50 000 фунтів	100	609 000
Фінляндія	50 000 євро	100	500 000
Франція	70 000 євро	100	700 000
Німеччина	50 000 євро	90	500 000
Греція	100 000 євро	100	1 000 000
Італія	103 291 євро	100	1 032 910
Нідерланди	100 000 євро	100	1 000 000
Польща	50 000 євро	100	500 000
Португалія	100 000 євро	100	1 000 000
Іспанія	100 000 євро	100	1 000 000

Слід зазначити, що узагальнені назви систем, що створені для забезпечення майнових прав вкладників, є неоднаковими в різних країнах.

Зокрема, у США державні заходи захисту вкладників об'єднуються терміном "страхування", оскільки законодавець запозичив окремі елементи із системи страхування. В Англії використовується термін "захист", очевидно, тому, що захист інтересів вкладників є поняттям ширшим, ніж гарантування чи страхування. У Німеччині заходи щодо захисту інтересів вкладників охоплені терміном "гарантування". Він став основним у країнах Європейського Союзу, а також знайшов законодавче оформлення в Україні.

Зважаючи на євроінтеграційні процеси, необхідно звернутися до ухваленої Європейським Союзом (ЄС) 30 травня 1994 року Директиви 94/19/ЄС "Щодо схем гарантування депозитів" [6], якою були визначені вимоги щодо впровадження систем гарантування вкладів країнами – членами ЄС, а також країнами, які мають намір приєднатися до ЄС. Відповідно до згаданої Директиви, банківська система повинна мати одну або кілька систем гарантування вкладів, які забезпечуватимуть безпеку вкладів не лише в установах банків на території своєї країни, а й в установах банків, що відкриті в інших країнах – членах ЄС, при цьому участь банків у системі гарантування вкладів є обов'язковою. Відшкодування коштів за вкладами здійснюється із розрахунку суми вкладів на одного вкладника банку, що збанкрутував, та виплачується протягом трьох місяців з того дня, коли вони стали недоступними для вкладників банку.

Питання для самодіагностики

1. Необхідність та завдання здійснення банківського нагляду.
2. Порівняльна характеристика понять "банківське регулювання", "банківський нагляд", "банківський контроль".
3. Форми регулювання банківської діяльності.
4. Як проводиться банківський контроль та які служби мають повноваження його здійснювати.
5. Мета створення Комітету банківського нагляду.
6. Коли було прийнято угоду Базель I, які її основні складові.
7. Визначте, що стало основною метою впровадження Базель II і в чому полягають його відмінності від Базель I.
8. Сутність, призначення та порядок розрахунків економічних нормативів, що регламентують капітальну базу банків.

9. Сутність, призначення та порядок розрахунків економічних нормативів, що регламентують ліквідну позицію банків.

10. Сутність, призначення та порядок розрахунків економічних нормативів, що регламентують кредитний ризик.

11. Дайте визначення фінансовому механізму державного регулювання банківської діяльності.

12. Назвіть фінансові інструменти механізму державного регулювання банківської діяльності.

13. Визначте, які методи застосовують для впровадження фінансового механізму державного регулювання банківської діяльності.

14. Визначте, у чому полягає основне завдання системи регулювання та нагляду банківської діяльності.

Практичні завдання

Задача та приклад вирішення

Уявіть ситуацію, що ви працюєте у Департаменті банківського регулювання та нагляду. Необхідно перевірити фінансову дисципліну банку.

Комерційний банк із зареєстрованим і сплаченим статутним капіталом у розмірі 20 млн грн за звітний місяць мав такі середньозважені значення нормативів ліквідності: Н4 – 15,38 %; Н5 – 21,78 %; Н6 – 18,51 %.

За нормативом миттєвої ліквідності – це друге порушення протягом календарного року, а за нормативами поточної та короткострокової ліквідності відповідно – третє та п'яте.

Необхідно:

1. Визначити розмір штрафу, який стягуватиме НБУ з банку-порушника.
2. Довести розрахунок економічних нормативів ліквідності.
3. Обґрунтувати необхідність дотримання комерційними банками цих нормативів.

Вирішення:

1. Розрахунок штрафів:

$20 \text{ млн грн} \times 0,1 \% / 100 \% + 20 \text{ млн грн} \times 0,5 \% / 100 \% + 20 \text{ млн грн} \times 0,5 \% / 100 \% = 220 \text{ 000 грн.}$

2. Розрахунок нормативів:

Норматив миттєвої ліквідності (Н4) визначається як співвідношення суми коштів у касі та на кореспондентських рахунках до зобов'язань банку, що обліковуються за поточними рахунками. Норматив не менше, ніж 20 %.

Норматив поточної ліквідності (Н5) встановлюється для визначення збалансованості строків та сум ліквідних активів та зобов'язань банку, що обчислюється як співвідношення активів первинної та вторинної ліквідності до зобов'язань банку з відповідними строками виконання. Нормативне значення не менше, ніж 40 %.

Норматив короткострокової ліквідності (Н6) встановлюється для контролю за здатністю банку виконувати прийняті ним короткострокові зобов'язання за рахунок ліквідних активів. Він визначається як співвідношення ліквідних активів до короткострокових зобов'язань. Нормативне значення не менше, ніж 20 %.

3. Ліквідність банку – це здатність банку забезпечити своєчасне виконання своїх грошових зобов'язань, яка визначається збалансованістю між строками і сумами погашення розміщених активів та строками і сумами виконання зобов'язань банку, а також строками і сумами інших джерел та напрямів використання коштів. НБУ постійно контролює виконання нормативів ліквідності, щоби уникнути ситуації, коли банк не зможе розрахуватися в строк за власними зобов'язаннями через неможливість швидкої конверсії фінансових активів у платіжні засоби без суттєвих втрат.

Задача 1

У сучасних умовах економічного спаду вітчизняної економіки спостерігаються певні труднощі в роботі банківської системи України. Яким чином НБУ може захищати інтереси кредиторів та вкладників комерційних банків? Обґрунтуйте, яким чином НБУ може підтримувати та оздоровлювати фінансовий стан банків.

Задача 2

Аналізуючи особливості організаційної структури комерційного банку та НБУ, зробіть її порівняльну характеристику. Яким чином здійснюється

управління у цих банках? Необхідно навести приклади взаємної співпраці комерційного та центрального банків.

Задача 3

Розглянемо приклад: регулювання та контроль за сучасною банківською системою важлива функція НБУ. Обґрунтуйте позитивні та негативні сторони функціонування банків з іноземним капіталом. Яким чином НБУ захищає інтереси держави та банківської системи, враховуючи низький рівень капіталізації вітчизняних банків.

Задача 4

Комерційний банк має такі середньоарифметичні значення зобов'язань за залученими коштами, млн грн:

строкові депозити юридичних осіб у національній валюті	1 050
строкові депозити фізичних осіб у національній валюті	5 680
строкові депозити юридичних осіб в іноземній валюті	3 700
строкові депозити фізичних осіб в іноземній валюті	4 200
короткострокові депозити юридичних осіб в національній валюті	2 550
короткострокові депозити юридичних осіб в іноземній валюті	7 200
короткострокові депозити юридичних осіб в національній валюті	980
короткострокові депозити фізичних осіб в іноземній валюті	980
Кошти клієнтів на поточних рахунках	18 050
кошти місцевих бюджетів	1 740
депозити інших банків у даному банку.	1 220

Визначити:

а) якими мають бути обов'язкові резерви банку, виходячи з установлених НБУ норм обов'язкового резервування;

б) оцінити дотримання банком вимог щодо обов'язкових резервів, якщо середнє значення залишку коштів на кореспондентському рахунку банку в НБУ за цей період становило 5 580 млн грн.

Які нормативи регулюють капітальну базу банків? Дайте їх економічне обґрунтування.

Задача 5

Відомі такі звітні дані щодо банку, млн грн.

- Сукупна заборгованість за позичками одного позичальника. 12
- Фактичний резерв. 1,5
- Статутний капітал банку. 15
- Регулятивний капітал комерційного банку. 37,2

Визначити:

а) норматив максимального розміру ризику на одного контрагента;

б) оцінити дотримання банком цього нормативу та розмір штрафу, якщо це друге порушення протягом календарного року.

в) які заходи впливу за порушення банками вимог банківського законодавства застосовує НБУ?

Задача 6

Визначити нормативи кредитного ризику Н7 и Н8 та їх дотримання банком, якщо:

максимальний розмір кредитів, гарантій, поручительств наданих одному інсайдеру 1,1 млн грн;

максимальний сукупний розмір кредитів, гарантій, поручительств виданих інсайдерам 3,8 млн грн;

резерв за активними операціями 0,7 млн грн;

регулятивний капітал – 12 млн грн.

У чому полягає сутність та необхідність банківського регулювання?

Які групи економічних нормативів регулювання діяльності банків згідно чинного законодавства встановлює НБУ?

Задача 7

Визначити розмір штрафів НБУ за недотримання нормативів кредитного ризику комерційним банком "Ехо", якщо норматив Н7 порушується вдруге, Н9 втретє, а Н10 вперше протягом календарного року. Статутний капітал банку 12 млн грн.

Які заходи впливу не дотримання банками економічних нормативів застосовує НБУ?

Задача 8

Відомі такі звітні дані комерційного банку, млн грн:

• сукупна заборгованість за позичками одного позичальника	3
• позабалансові зобов'язання банку щодо цього позичальника	0,2
• фактичний резерв за кредитами цього позичальника	0,1
• статутний капітал банку	4
• резервний фонд	1,4
• резерв під стандартну заборгованість за кредитами	3
• поточний прибуток	2
• нерозподілений прибуток	0,1
• вкладення в акції та статутні фонди підприємств	0,2
• вкладення в акції банків	0,4

Визначити:

- норматив максимального розміру ризику на одного контрагента;
- оцінити дотримання банком цього нормативу.

Який орган НБУ здійснює контроль за дотриманням економічних нормативів?

Задача 9

Регулятивний капітал комерційного банку становить 9 800 тис. умовних одиниць, норматив адекватності регулятивного капіталу – 14,5 %. Фактично сформований резерв за кредитами з великим ризиком – 200 тис. грн.

Перелік найбільших позичальників банку (враховуючи 100 % позабалансових зобов'язань) включає в себе, тис. грн.

Позичальник	Залишок заборгованості, тис. умовних одиниць
Підприємство "А"	1 600
Підприємство "Б"	2 400
Підприємство "В"	2 200
Підприємство "Г"	2 100
Підприємство "Д"	1 900
Підприємство "Е"	960

Визначити:

- норматив "великих" кредитних ризиків;
- оцінити дотримання банком цього нормативу.

Обґрунтуйте необхідність формування банками резервів на покриття можливих втрат за активними операціями.

Тести для перевірки знань

1. Під регулювання банківської діяльності розуміють:

- а) створення сприятливих умов для функціонування банків;
- б) створення відповідної правової бази;
- в) розробка порядку реєстрації і ліцензування комерційних банків;
- г) усі відповіді правильні.

2. Інституційна побудова системи банківського регулювання та нагляду визначається:

- а) особливостями історичного та економічного розвитку;
- б) традиціями;
- в) характером банківської системи;
- г) усі відповіді правильні.

3. Згідно з діючим законодавством, до складу додаткового капіталу банку входять:

- а) розкрити резерви, що створені за рахунок нерозподіленого прибутку;
- б) прибуток минулих років;
- в) фактично сплачений зареєстрований статутний капітал;
- г) резерви під стандартну заборгованість клієнтів за кредитними операціями.

4. Мінімальний розмір регулятивного капіталу (Н1) для банків, які здійснюють свою діяльність на території всієї України станом на 1 січня 2013 року повинен складати:

- а) 1 000 000 млн євро;
- б) 3 000 000 млн євро;
- в) 5 000 000 млн євро;
- г) 5 500 000 млн євро.

5. Коротка відкрита валютна позиція виникає тоді, якщо:

- а) зобов'язання перевищують вимоги;
- б) вимоги перевищують зобов'язання.

6. Національний банк України здійснює функцію банківського регулювання та нагляду згідно закону України:

- а) "Про НБУ";
- б) "Про банки і банківську діяльність";
- в) а, б.

7. На яких стадіях функціонування банків здійснюється банківський нагляд:

- а) створення нових банків та їхніх установ;
- б) діяльності банків;
- в) реорганізації та ліквідації;
- г) усі відповіді правильні.

8. Внутрішньовідомчий контроль здійснює:

- а) комітет по справах банків;
- б) регіональні комісії по справах банків;
- в) центральний банк або міністерство фінансів.

9. До стабільно працюючих, фінансово-стійких банків, які виконують економічні нормативи, мають добру ділову репутацію здійснюється:

- а) нагляд високого рівня;
- б) загальний нагляд;
- в) інтенсивний нагляд.

10. Інспектування та оцінка комерційних банків за результатами його діяльності здійснюється за допомогою:

- а) вступного нагляду;
- б) попереднього нагляду;
- в) поточного нагляду.

11. Установа банку, яка не є юридичною особою, діє на підставі окремого положення від імені головного банку і ним фінансується має назву:

- а) представництво банку;
- б) філія банку;
- в) дирекція банку.

12. Комерційний банк може бути позбавлено ліцензії з певної операції якщо не здійснюється жодної операції протягом:

- а) 1 місяця;
- б) 3 місяців;
- в) півроку;
- г) 1 року.

Висновки

Розвиток банківської системи України є одним з найважливіших напрямів фінансово-економічної політики, від успішного вирішення якої залежить стабільність розвитку економіки на довгострокову перспективу. У свою чергу ефективність фінансових установ тісно пов'язана зі змінами у макроекономічному середовищі, що в останні роки негативно впливало на діяльність банків.

Сьогоднішня фінансова і економічна криза, що була спричинена значним скороченням світової ліквідності викликала зниження рівня фінансування ринку капіталу, зниження рівнів ліквідності в банківському секторі зокрема і в економіці загалом, а також, в окремих випадках, підвищення міжбанківських ставок кредитування та високу волатильність на ринках цінних паперів та іноземної валюти. Труднощі на фінансовому ринку країни також спричинили значні збитки від діяльності банків та інших учасників фінансового сектору. Для виходу із цієї ситуації НБУ був застосований ряд заходів, щодо скорочення грошової маси в обороті, підвищення ставок рефінансування, скорочення обсягів кредитування комерційними банками. Це ще більше ускладнило ситуацію з отриманням банками позитивного фінансового результату від своєї діяльності.

Обмеження кількості можливих джерел отримання прибутків підштовхнуло банки та банківську систему України до необхідності підвищення якості та ефективності управління фінансовими результатами, інвестиційною стратегією, мінімізацією ризиків тощо. Невід'ємним елементом цього процесу виступає модернізація та розвиток систем аналізу фінансових результатів банку та технології щодо його забезпечення.

Узагальнюючи, можна зробити такі висновки:

- економіка України нагромадила міцний запас макроекономічної стабільності;
- упродовж останніх чотирьох років банківська система, з одного боку, забезпечувала макроекономічну стабільність, надавала економіці необхідні фінансові ресурси, а з другого – реалізувала можливості власного розвитку, надані сприятливими макроекономічними умовами.

При цьому банківська система принаймні на крок випереджала інші сектори економіки – як за своїм внутрішнім розвитком, так і за позитивним впливом на економічні процеси, за створенням в Україні повноцінного фінансового ринку.

Водночас існують численні бар'єри й ризики нашого подальшого розвитку. Найголовніші з них.

Насамперед – це ризик того, що через обмеженість свого капіталу банківська система не зможе генерувати необхідні для підтримки високих темпів економічного зростання кредитні ресурси.

Проблему нарощування капіталу не слід розв'язувати за рахунок погіршення його якісних характеристик. Тому необхідно активно вирішувати такі проблеми:

- підвищення капіталізації банківської системи;
- збільшення обсягу капіталу, уникнувши при цьому втрат його якості;
- підвищення інвестиційної привабливості;
- пошук резервів підвищення прибутковості банків.

Використання моделювання стабільності ресурсної бази банків та джерел вкладання коштів з урахуванням строків ресурсів банків у сучасних умовах дозволить проводити збалансовану політику в сфері активних та пасивних операцій, а значить зменшити ризики для надходжень та капіталу банківських установ.

Глосарій

Активні операції – це операції щодо розміщення банками власного капіталу та залучених ресурсів з метою отримання доходу, забезпечення діяльності й підтримання необхідного рівня ліквідності.

Акція – цінний папір без встановленого строку обігу, що засвідчує пайову участь у статутному фонді акціонерного товариства, підтверджує право на участь в управлінні товариством, надає право його власникові на одержання частини прибутку у вигляді дивіденду, а також на участь у розподілі майна при його ліквідації.

Андерайтинг – купівля на первинному ринку цінних паперів з наступним їх перепродажем інвесторам; укладання договору про гарантування повного або часткового продажу цінних паперів емітента інвесторам, про повний чи частковий їх викуп за фіксованою ціною з наступним перепродажем або про накладання на покупця обов'язку робити все можливе, щоб продати якомога більше цінних паперів, не беручи зобов'язання придбати будь-які цінні папери, що не були продані.

Антикризове управління банком – це комплекс заходів спрямованих на виявлення факторів, що провокують появу кризи, своєчасну діагностику, упередження і нейтралізацію кризи, спрямованих на досягнення цілей діяльності банку, реалізацію його стратегії та подальший розвиток.

Афілійована особа банку – будь-яка юридична особа, в якій банк має істотну участь або яка має істотну участь у банку.

Банк – юридична особа, яка на підставі банківської ліцензії має виключне право надавати банківські послуги, відомості про яку внесені до Державного реєстру банків.

Банк з іноземним капіталом – банк, у якому частка капіталу, що належить хоча б одному іноземному інвестору становить не менше 10 %.

Банківська діяльність – залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб та розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик, відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб.

Банківська ліцензія – документ, який видається Національним банком України в порядку і на умовах, визначених у цьому Законі, на підставі якого банки та філії інших банків мають право здійснювати банківську діяльність.

Банківська система – це сукупність різноманітних видів банків та інших кредитних установ, інституцій у їх взаємозв'язку, яка існує в тій чи

іншій країні в певний історичний період і функціонує в межах єдиного фінансового механізму; складова частина кредитної системи.

Банківський консорціум – тимчасове об'єднання банків, які створюються для координації дій при здійсненні різного роду банківських операцій або для кредитування однієї, але великої угоди.

Банківський кредит – це позичковий капітал банку в грошовій формі, що передається в тимчасове користування на засадах строковості, повернення, платності, забезпеченості та цільового використання.

Банківський платіжний інструмент – засіб, що містить реквізити, які ідентифікують його емітента, платіжну систему, в якій він використовується, та, як правило, держателя цього банківського платіжного інструмента. За допомогою банківських платіжних інструментів формуються відповідні документи за операціями, що здійснені з використанням банківських платіжних інструментів, на підставі яких проводиться переказ грошей або надаються інші послуги держателям банківських платіжних інструментів.

Валютна позиція – це співвідношення вимог та зобов'язань банку в кожній іноземній валюті та в кожному банківському металі. При їх рівності позиція вважається закритою, при нерівності – відкритою. Відкрита позиція є короткою, якщо обсяг зобов'язань за іноземними валютами та банківськими металами перевищує обсяг вимог, і довгою, якщо обсяг вимог за іноземними валютами та банківськими металами перевищує обсяг зобов'язань.

Вексель – цінний папір, який засвідчує безумовне грошове зобов'язання векселедавця сплатити після настання строку визначену суму грошей власнику векселя (векселедержателю).

Вклад (депозит) – це кошти в готівковій або у безготівковій формі, у валюті України або в іноземній валюті, які розміщені клієнтами на їх іменних рахунках у банку на договірних засадах на визначений строк зберігання або без зазначення такого строку і підлягають виплаті вкладнику відповідно до законодавства України та умов договору.

Гарантія, або порука – це зобов'язання третьої особи сплатити борг позичальника у випадку його неплатоспроможності.

Диверсифікація кредитів – це розподіл їх між певною кількістю позичальників.

Дисконт – різниця між вартістю погашення цінних паперів та вартістю їх придбання без урахування нарахованих на час придбання відсотків, якщо вартість придбання нижча від вартості погашення.

Ділова репутація – сукупність підтвердженої інформації про особу, що дає можливість зробити висновок про професійні та управлінські здібності такої особи, її порядність та відповідність її діяльності вимогам закону.

Довгострокове кредитування – надання банками на тривалий строк (понад один рік) позичок підприємствам та приватним особам на відновлення, розширення та створення основних фондів.

Економічні нормативи – показники, що встановлюються Національним банком України і дотримання яких є обов'язковим для банків.

Емісійні різниці (емісійний дохід) – сума коштів, отриманих підприємством від первинної емісії (випуску) власних акцій та інших корпоративних прав над номіналом таких акцій (інших корпоративних прав).

Забезпечення кредиту – спосіб страхування банку від ризику неповернення клієнтом позички.

Застава – це частка матеріального майна, право власності якого належить позичальникові і перейде до банківської установи в разі невиконання позичальником своїх зобов'язань, які передбачені кредитною угодою.

Інвестиційний портфель банку – сукупність цінних паперів, придбаних банком шляхом активних операцій з метою отримання прибутків.

Іпотечний кредит – особливий вид економічних відносин з приводу надання кредитів під заставу нерухомого майна.

Капітал банку – залишкова вартість активів банку після вирахування всіх його зобов'язань.

Капітал регулятивний (власні кошти) – складається з основного та додаткового капіталу, зваженого на ризики, що визначаються нормативно-правовими актами Національного банку України.

Капітал статутний – сплачений та зареєстрований підписний капітал.

Клієнт банку – будь-яка фізична чи юридична особа, що користується послугами банку.

Коефіцієнт ліквідності – показник, що характеризує спроможність фірми перетворювати свої активи в наявні кошти для задоволення вимог постачальників та кредиторів фірми.

Кредитна лінія – згода банку-кредитора надати кредит у майбутньому в розмірах, які не перевищують заздалегідь обумовлені розміри за певний проміжок часу без проведення додаткових спеціальних переговорів.

Кредитна політика банку – це стратегія і тактика банку щодо залучення коштів та спрямування їх на кредитування клієнтів банку (позичальників)

на основі принципів: поверненості, строковості, цільового використання, забезпеченості, платності.

Кредитний договір – це угода в письмовій формі між кредитором і позичальником, яка визначає взаємні зобов'язання та відповідальність сторін і не може змінюватися в односторонньому порядку без згоди обох сторін.

Кредитний ризик – імовірність несплати позичальником основного боргу та відсотків, які належать сплаті за користування кредитом у терміни, визначені в кредитній угоді.

Кредитор – суб'єкт кредитних відносин, який надає кредити іншому суб'єкту господарської діяльності в тимчасове користування.

Кредитоспроможність – якісна оцінка позичальника, яка дається банком до розгляду питання про можливість і умови кредитування та дозволяє передбачити ймовірність своєчасного повернення позичок та їх ефективного використання.

Ліквідація банку – процедура припинення функціонування банку як юридичної особи відповідно до положень цього Закону.

Міжнародна банківська справа – це система підходів та методів з організації й управління банківськими операціями, що здійснюються у міжнародному економічному та правовому середовищі.

Міжнародний фінансовий ринок – це глобальна система мобілізації вільних фінансових ресурсів та надання їх позичальникам із різних країн на умовах ринкової конкуренції.

Міжнародні фінансові центри – це адміністративне місце зосередження банків і парабанків, які здійснюють широкий спектр міжнародних фінансових операцій: депозитні, кредитні, реалізують угоди з цінними паперами, валютою та золотом.

Неплатоспроможність банку – неспроможність банку своєчасно та в повному обсязі виконати законні вимоги кредиторів через відсутність коштів або зменшення розміру капіталу банку до суми, що становить менше однієї третини мінімального розміру регулятивного капіталу банку.

Облігація – цінний папір, що засвідчує внесення її власником грошових коштів і підтверджує зобов'язання позичальника перед кредитором відшкодувати йому вартість цього цінного паперу в передбачений в ньому строк з виплатою процента.

Овердрафт – короткостроковий кредит, що надається банком надійному клієнту понад його залишок на поточному рахунку в цьому банку

в межах заздалегідь обумовленої суми шляхом дебетування його рахунку. При цьому утворюється дебетове сальдо.

Ощадний (депозитний) сертифікат – цінний папір, що випущений банком як письмове свідоцтво про депонування грошових коштів і засвідчує право вкладника на отримання після закінчення встановленого строку суми депозиту та процентів за ним.

Пасивні операції пов'язані з формуванням власного капіталу та ресурсної бази банку, забезпечують проведення активних операцій з метою досягнення запланованих показників дохідності та є запорукою ліквідності й платоспроможності.

Підрозділ банку – структурна одиниця банку, що не має статусу юридичної особи і виконує функції, визначені банком;

Платоспроможність – здатність юридичної чи фізичної особи своєчасно і повністю виконати свої платіжні зобов'язання.

Позичальник – суб'єкт кредитних відносин, який отримав у тимчасове користування гроші на умовах повернення, платності та строковості.

Представництво банку – територіально відокремлений структурний підрозділ банку, що виконує функції представництва та захисту інтересів банку, що не здійснює банківську діяльність.

Проблемна позика – це позика, повернення якої може не здійснитись через певні фінансові проблеми в позичальника.

Проектне фінансування – це фінансування інвестиційних проєктів, коли основним забезпеченням наданих коштів є сам проєкт, тобто доходи, які в майбутньому отримає підприємство, що здійснює будівництво чи реконструкцію.

Професійна діяльність на ринку цінних паперів – це підприємницька діяльність з перерозподілу фінансових ресурсів за допомогою цінних паперів й організаційного, інформаційного, технічного та іншого обслуговування випуску й обігу цінних паперів.

Реорганізація банку – злиття, приєднання, виділення, поділ банку, перетворення його організаційно-правової форми, наслідком яких є передача, прийняття його майна, коштів, прав та обов'язків правонаступникам.

Ризик банківської діяльності – це ймовірність того, що події, очікувані або неочікувані, можуть мати негативний вплив на капітал та/або надходження банку.

Ризик-менеджмент – це система управління ризиками, яка включає в себе стратегію та тактику управління, спрямовані на досягнення основних бізнес-цілей банку.

Ринкова вартість цінного паперу – сума коштів або вартість активу, які можна отримати від продажу цього цінного паперу на активному ринку цінних паперів (ціна, за якою продавець згодний продати, а покупець купити цей цінний папір).

Розрахункові банківські операції – рух грошей на банківських рахунках, здійснюваний згідно з розпорядженнями клієнтів або в результаті дій, які в рамках закону призвели до зміни права власності на активи.

Системний ризик – це імовірність того, що фінансова система зазнає розпаду внаслідок зовнішнього потрясіння, на який не знайде відповіді, або перспектива втрати економічної безпеки в результаті дій організованої злочинності, порушення функціонування фінансової організації, що системно важливіші, ніж втрата довіри серед учасників фінансового ринку.

Системоутворюючий банк – банк, зобов'язання якого становлять не менше 10 відсотків від загальних зобов'язань банківської системи.

Споживчий кредит – кредит, який надається як в національній, так і в іноземній валюті фізичним особам-резидентам України на придбання споживчих товарів тривалого користування та послуг і повертається в розстрочку, якщо інше не передбачено умовами кредитного договору.

Філія банку – відокремлений структурний підрозділ банку, що не має статусу юридичної особи і здійснює банківську діяльність від імені банку.

Фінансова глобалізація – під вільний та ефективний рух капіталів між країнами і регіонами, функціонування глобального фінансового ринку, формування системи наднаціонального регулювання міжнародних фінансів, реалізацію глобальних фінансових стратегій транснаціональних корпорацій та транснаціональних банків.

Фінансова стабільність банку – це його здатність у часі безперебійно працювати – надавати послуги і задовольняти вимоги, підтримуючи оптимальну величину ліквідності, прибутковості і платоспроможності за допустимого рівня ризиків, і витримувати при цьому, негативний вплив зовнішніх і внутрішніх чинників.

Цінний папір – грошовий документ, що засвідчує право володіння або відносини позики та визначає взаємовідносини між особою, яка їх емітувала, та їх власником і передбачає, як правило, виплату доходу у вигляді дивідендів або процентів.

Використана література

1. Азаренкова Г. М. Аналіз моделювання і управління ризиком (у схемах та прикладах) : навч. посібн. / Г. М. Азаренкова. – Львів : Новий Світ – 2000, 2010. – 240 с.
2. Анализ и регулирование деятельности коммерческого банка / В. В. Глущенко. – Х. : Бизнес Информ, 2000. – 76 с.
3. Банківська енциклопедія / С. Г. Арбузов, Ю. В. Колобов, В. І. Міщенко и др. – К. : Центр наукових досліджень Національного банку України : Знання, 2011. – 504 с.
4. Банківська система України : монографія / В. В. Коваленко, О. Г. Коренєва, К. Ф. Черкашина та ін. – Суми : ДВНЗ "УАБС НБУ", 2010. – 187 с.
5. Бас М. А. Антикризове управління банківськими установами: теоретичний аспект / М. А. Бас // Регіональна економіка. – 2011. – № 5. – С. 111–115.
6. Біловол Р. І. Методологічні підходи до розробки концепції антикризового управління банком / Р. І. Біловол // Регіональні перспективи. – 2010. – № 7–8 (32–33). – С. 60–63.
7. Васюренко О. В. Банківські операції : навч. посібн. / Васюренко О. В. – К. : Знання, 2006. – 312 с.
8. Внукова Н. М. Основи факторингу : навч. посібн. / Внукова Н. М. – К. : Знання, 1998. – 172 с.
9. Вовчак О. Д. Кредит і банківська справа : підручник / О. Д. Вовчак. – К. : Знання, 2008. – 564 с.
10. Воронова Л. Комплексна програма розвитку банківської системи України / Воронова Л. // Вісник НБУ. – 2001. – № 1. – С. 18–22.
11. Д'яконова І. І. Дослідження сучасних процесів М&А в міжнародній банківській справі / І. І. Д'яконова, Я. О. Костюченко // Фінансова кредитна діяльність: проблеми теорії та практики. – 2011. – № 1(10). – С. 18–26.
12. Декрет Кабінету Міністрів України "Про систему валютного регулювання і валютного контролю" від 19 лютого 1993 р. № 15 – 93 // Урядовий кур'єр. – 1993. – № 9. – С. 3–9.
13. Дзюблюк О. Вплив рівня монетизації економіки України на кредитну діяльність комерційних банків в умовах перехідного періоду // Вісник НБУ. – 2000. – № 5. – С. 4–9.

14. Диба М. Вплив глобалізації на банківську систему України / М. Диба, Осадчий Є. // Вісник НБУ. – 2011. – № 5. – С. 19–23.
15. Єпіфанов А. О. Операції комерційних банків : навч. посібн. / А. О. Єпіфанов, Н. Г. Маслак, І. В. Сало. – Суми : ВТД "Університетська книга", 2007. – 523 с.
16. Забезпечення умов стабільного функціонування банківського сектору України : монографія / О. М. Колодізев, О. В. Бойко, І. О. Губарева та ін. ; за заг. ред. д. е. н., доц. Колодізева О. М. – Х. : Вид. ХНЕУ, 2010. – 312 с.
17. Кахович О. О. Функціонування офшорного бізнесу та необхідність його законодавчого регулювання / О. О. Кахович // Економічний простір. – 2011. – № 46. – С. 13–20.
18. Квактун О. О. Перспективи розвитку світових фінансових центрів / О. О. Квактун, В. І. Дженкова // Економічний простір. – 2011. – № 56/2. – С. 5–2.
19. Кириченко О. Банківський менеджмент / Кириченко О., Геленко І., Ятченко А. – К. : Основи, 2000. – 672 с.
20. Ключко Л. А. Транснаціональні банки: позитивний вплив і негативні наслідки для національних банківських систем / Л. А. Ключко // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – № 8(110). – С. 257–264.
21. Колісник М. Б. Періодизація розвитку банківської системи України / М. Б. Колісник // Науковий вісник НЛТУ України. – 2009. – Вип. 19.9. – С. 184–191.
22. Колодізев О. М. Методологічні засади фінансового забезпечення управління інноваційним розвитком економіки : монографія / О. М. Колодізев. – Х. : ВД "ІНЖЕК", 2009. – 239 с.
23. Колодізев О. Становлення банківської системи України: минуле, світовий досвід, проблеми реформування / Колодізев О. // Банківська справа. – 2000. – № 2. – С. 28–29.
24. Корнієнко П. С. Офшори в законодавстві України / П. С. Корнієнко // Часопис Київського університету права. – 2011. – № 3. – С. 121–123.
25. Коробка С. В. Взаємовідносини України і міжнародних фінансових організацій / С. В. Коробка // Вісник Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського. – 2011. – № 4. – С. 139–145.

26. Костогриз В. Г. Іноземний капітал в банківській системі України: сучасна проблематика / В. Г. Костогриз, Ю. В. Беззубенко // Молодь в науці. – 2012. – № 2(6). – С. 85–92.
27. Кочетков В. М. Забезпечення фінансової стійкості сучасного комерційного банку: теоретико-методологічні аспекти : монографія / В. М. Кочетков. – К. : Вид. КНЕУ, 2002. – 238 с.
28. Кравченко В. П. Банківські операції : навч. посібн. / укл. В. П. Кравченко, Л. М. Фільштейн. – Кіровоград : РВЛ КНТУ, 2012. – 334 с.
29. Кузнецова С. А. Банківська система : у схемах і таблицях : навч. посібн. / С. А. Кузнецова, Т. М. Болгар, З. С. Пестовська. – Дніпропетровськ : Дніпропетр. ун-т ім. Альфреда Нобеля, 2012. – 319 с.
30. Кузнецова С. А. Банківська система: у схемах і таблицях / С. А. Кузнецова. – Дніпропетровськ : Дніпропетровський університет імені Альфреда Нобеля, 2012. – 320 с.
31. Левандівський О. Т. Банківські операції : навч. посібн. / О. Т. Левандівський, П. Е. Деметер. – К. : Знання, 2012. – 463 с.
32. Лещук В. П. Банківська система України в умовах глобалізації світової економіки / В. П. Лещук // Вісник Університету банківської справи Національного банку України. – 2012. – № 1 (13). – С. 136–139.
33. Матвєєнко В. К. Фінансова глобалізація і її вплив на банківську систему України / В. К. Матвєєнко // Вісник соціально-економічних досліджень. – 2012. – № 1(44). – С. 331–336.
34. Моделі оцінки банківської діяльності для забезпечення стабільності банківської системи : монографія / О. В. Васюренко, О. М. Тридід, В. В. Качук та ін. – К. : УБС НБУ, 2010. – 294 с.
35. Москаленко Н. В. Офшорний бізнес, тенденції його функціонування та механізм регулювання / Н. В. Москаленко // Збірник праць НУ ДПСУ. – 2009. – № 1. – С. 206–213.
36. Орлюк О. П. Банківська система України правові засади організації / Орлюк О. П. – К. : Юрінком Інтер, 2009. – 239 с.
37. Основы банковского дела / под ред. А. Н. Мороза. – К. : Лібра, 2004. – 376 с.
38. Панасенко Г. О. Банк. Ресурси. Капітал : монографія / Г. О. Панасенко. – Донецьк : ДонНУЕТ, 2012. – 318 с.
39. Петров А. О. Розвиток міжнародного банківського бізнесу в умовах глобалізації / А. О. Петров // Проблемы развития внешнеэкономич-

ческих связей и привлечения иностранных инвестиций: региональный аспект. – 2009. – № 1. – С. 896–900.

40. Пилипенко В. В. Вплив іноземного капіталу на фінансову стійкість банківської системи України / В. В. Пилипенко // Вісник ДНУ, серія В: Економіка і право. – 2011. – № 1. – С. 278–283.

41. Полтавська Є. О. Грошово-кредитні системи зарубіжних країн : конспект лекцій / Є. О. Полтавська. – Х. : ХНЕУ, 2007. – 111 с.

42. Примостка Л. О. Фінансова глобалізація: сутність, форми прояву, наслідки / Л. О. Примостка, О. О. Чуб // Фінанси, облік і аудит. – 2011. – № 18. – С. 172–183.

43. Пуховкіна М. Ф. Центральний банк і грошово-кредитна політика / М. Ф. Пуховкіна, Т. П. Остапішин, В. С. Білошапка. – К. : КНЕУ, 2006. – 180 с.

44. Раєвська Т. Практичні підходи до оцінки ризиків у діяльності банків / Раєвська Т. // Вісник НБУ 2008. – № 2. – С. 28–29.

45. Різник Н. С. Технологія реєстрації і управління офшорним банком / Н. С. Різник // Економічні науки. – Серія "Економічна теорія та економічна історія". – Збірник наукових праць. – ЛНТУ. – 2009. – № 6 (23). – С. 177–189.

46. Розвиток банківської системи України : монографія / У. Я. Грудзевич, Я. В. Грудзевич, О. Б. Денис та ін. ; за заг. ред. Т. С. Смовженко, Р. А. Слав'юк. – К. : УБС НБУ, 2010. – 462 с.

47. Розвиток банківської системи України як основа реалізації стратегії економічного зростання : монографія / О. В. Дзюблюк, О. Б. Васильчишин, Б. П. Адамик та ін. ; за ред. О. В. Дзюблюк. – Тернопіль : ТНЕУ, 2010. – 383 с.

48. Савченко Т. Г. Банківська система у формуванні та підтриманні рівноважних станів в економіці : монографія / Т. Г. Савченко. – Суми : УАБС НБУ, 2012. – 356 с.

49. Сало І. В. Фінансовий менеджмент банку : навч. посібн. / І. В. Сало, О. А. Криклій. – Суми : ВТД "Університетська книга", 2007. – 314 с.

50. Слобода Л. Я. Методи адаптації банківської системи України до міжнародних стандартів управління капіталом / Л. Я. Слобода // Збірник наукових праць НУ ДСУ. – 2011. – № 1. – С. 506–518.

51. Смовженко Т. С. Антикризове управління стратегічним розвитком банку : монографія / Т. С. Смовженко, О. М. Тридід. – К. : УБС НБУ, 2008. – 473 с.

52. Унинець О. М. Стратегії інтеграції України у світовий фінансовий ринок / О. М. Унинець // Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право). – 2010. – № 1(48). – С. 161–167.

53. Філонова І. Б. Державне регулювання іноземного капіталу в банківській системі: світовий досвід та українські реалії / І. Б. Філонова // Інноваційна економіка. – 2012. – № 6. – С. 253–259.

54. Харитоновна О. В. Опыт сотрудничества Национального банка Украины с международными финансово-кредитными организациями / О. В. Харитоновна // Экономика и управление. – 2012. – № 2. – С. 83–89.

55. ЛигаБизнесИнформ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.liga.net.

56. Положення про порядок формування та використання резервів для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків: Затв. Постановою Правління НБУ № 418 від 05.04.01 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.rada.kiev.ua.

57. Про банки і банківську діяльність : Закон України від 7 грудня 2000 року № 2121-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.rada.kiev.ua.

58. Про застосування Національним банком України до банків та інших фінансово-кредитних установ заходів впливу за порушення банківського законодавства: Постанова Правління Національного банку України № 215 від 26.05.2000 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.rada.kiev.ua.

59. Про Національний банк України : Закон України. Затв. Постановою Верховної Ради України № 679-14 від 30.05.1999 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.rada.kiev.ua.

60. Про порядок створення і реєстрації комерційних банків: Положення Національного банку України. Затв. Постановою Правління НБУ № 281 від 21.08.2002 р. зі змінами та доповненнями [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.rada.kiev.ua.

61. Сервер Верховної Ради України. – Режим доступу : www.rada.gov.ua.

62. Сервер Національного банку України. – Режим доступу : www.bank.gov.ua.

Предметний покажчик

Показчик	Сторінка
Банківські послуги	22, 23, 213
Акредитив	71, 72, 98
Активні операції	22, 289
Акція	289
Антикризове управління банком	184, 289
Банк з іноземним капіталом	223, 289
Банківська діяльність	13, 247, 289
Банківська ліцензія	55, 56, 289
Банківська система	13, 14, 15, 18, 201, 289
Банківська система Німеччини	27
Банківська система США	26
Банківська система України	29, 169
Банківська система Японії	28
Банківський консорціум	290
Банківський чек	71
Банк-кореспондент	98
Безготівкові розрахунки	66, 69, 74
Валютна позиція	152, 290
Валютний ризик	164, 165, 166, 214
Вексель	73, 290
Вклад (депозит)	290
Диверсифікація кредитів	290
Ділова репутація	291

Європейський банк реконструкції та розвитку	229
Забезпечення кредиту	86, 88, 291
Іпотечний банк	12, 21, 28, 48, 79
Іпотечний кредит	79, 247, 291
Капітал банку	56, 58, 78, 290, 291
Капітал регулятивний	291
Кліринговий банк	21, 48
Кредитна лінія	291
Кредитна політика банку	291
Кредитний договір	86, 292
Кредитний ризик	86, 164, 165, 167, 292
Кредитоспроможність	9, 85, 88, 292
Курсова різниця	214
Ліквідність	174, 190, 281, 305
Міжнародна банківська справа	210, 292
Міжнародний валютний фонд	229, 230
Міжнародний фінансовий ринок	215, 216, 292
Міжнародні фінансові центри	216, 292
Моніторинг ризику	183
НБУ	30, 60, 114, 116, 117, 118, 119, 130, 132, 134, 136, 137, 138, 139, 140, 143, 144, 173, 208, 232, 237, 248, 255, 268
Неплатоспроможність	292
Облігація	292
Овердрафт	292

Операційно-технологічний ризик	164, 165
Офшорні банківські зони	221
Ощадний (депозитний) сертифікат	293
Ощадний банк	20, 21, 103
Пасивні операції	22, 61, 293
Платіжна вимога	71
Платіжна картка	20, 47, 75
Платіжна система	73
Платіжне доручення	70, 72, 73
Платоспроможність	293
Проблемна позика	293
Рейтингова система CAMELS	174
Ризик банківської діяльності	161, 293
Ризик зміни процентної ставки	164, 165
Ризик ліквідності	163, 164, 165, 167
Ризик репутації	164, 165
Ризик-менеджмент	177, 179, 180, 184, 293
Ринковий ризик	164, 165
Світовий банк	229, 231, 232
Системний ризик	175, 294
Стратегічний ризик	164, 165
Фінансова глобалізація	202, 294
Фінансова стабільність банку	169, 294
Цінний папір	73, 289, 290, 292, 293, 294
Юридичний ризик	164, 165

Додатки

Додаток А

Характеристика ролі прибутку банку в умовах ринкової економіки



Рис. А.1. Характеристика ролі прибутку банку в умовах ринкової економіки

Основні функції та операції банківської установи



Рис. Б.1. Основні функції банку з погляду забезпечення вирішення їм основних цілей і завдань

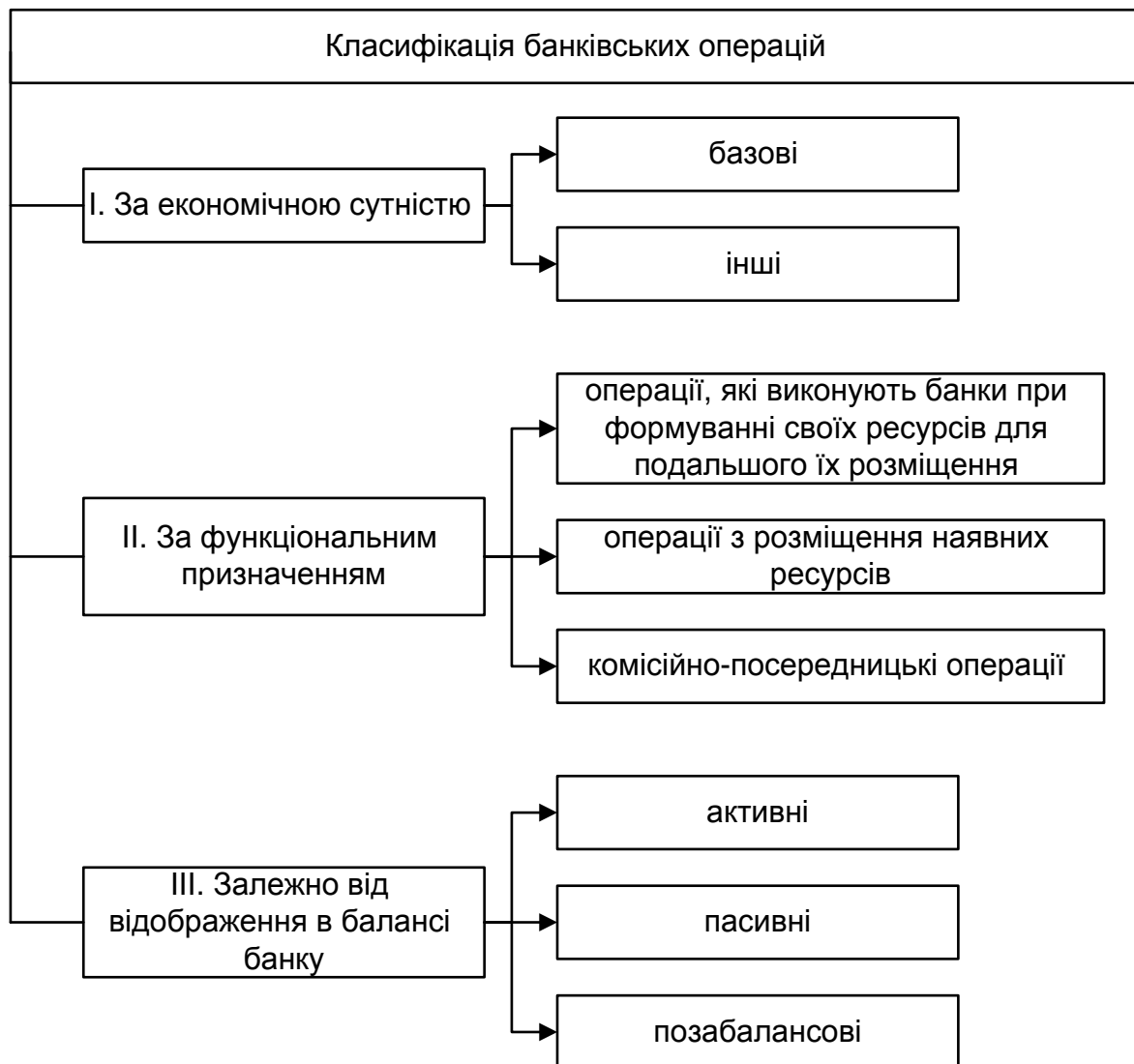


Рис. Б.2. Класифікація банківських операцій

Методика розрахунку показників оцінки фінансової стабільності банку

Таблиця В.1

Показники, які характеризують фінансову стійкість банку

Найменування	Алгоритм розрахунку	Економічний зміст
Коефіцієнт надійності	$K_H = \left(\frac{K}{Z_K} \right)$	Співвідношення власного капіталу (K) до залучених коштів (Z _к). Рівень залежності банку від залучених коштів
Коефіцієнт фінансового важеля	$K_{фв} = \left(\frac{Z_K}{K} \right)$	Співвідношення зобов'язань банку (Z _к) і капіталу (K), розкриває здатність банку залучати кошти на фінансовому ринку
Коефіцієнт участі власного капіталу у формуванні активів – достатність капіталу	$K_{ук} = \left(\frac{K}{A_{ЗАГ}} \right)$	Розкриває достатність сформованого власного капіталу (K) в активізації та покритті різних ризиків
Коефіцієнт захищеності власного капіталу	$K_{зк} = \left(\frac{A_K}{K} \right)$	Співвідношення капіталізованих активів (A _к) і власного капіталу (K). Показує, яку частину капіталу розміщено в нерухомість
Коефіцієнт захищеності дохідних активів	$K_{зда} = \left(\frac{K - HA_D - Z_B}{A_D} \right)$	Сигналізує про захист дохідних активів (що чутливі до зміни процентних ставок) мобільним власним капіталом
Коефіцієнт мультиплікатора капіталу	$K_{МК} = \left(\frac{A}{K_a} \right)$	Ступінь покриття активів (A) (акціонерним) капіталом (K _а)

Показники, які характеризують ділову активність банку

Найменування коефіцієнта	Алгоритм розрахунку	Економічний зміст
а) в частині пасивів		
Активності залучення позичених і залучених коштів	$K_{ЗК} = \left(\frac{З_к}{П_{ЗАГ}} \right)$	Питома вага залучених коштів ($З_к$) у загальних пасивах ($П_{ЗАГ}$)
Активності залучення міжбанківських кредитів	$K_{ЗМБК} = \left(\frac{МБК}{П_{ЗАГ}} \right)$	Питома вага одержаних міжбанківських кредитів ($МБК$) у загальних пасивах ($П_{ЗАГ}$)
Активності залучення строкових депозитів	$K_{зсд} = \left(\frac{Д_{стр}}{П_{ЗАГ}} \right)$	Питома вага строкових депозитів ($Д_{стр}$) у загальних пасивах ($П_{ЗАГ}$)
Активності використання залучених коштів у дохідні активи	$K_{зда} = \left(\frac{Д_а}{З_к} \right)$	Співвідношення дохідних активів ($Д_а$) і залучених коштів ($З_к$)
Активності використання залучених коштів у кредитний портфель	$K_{зкр} = \left(\frac{КР}{З_к} \right)$	Питома вага кредитного портфеля ($КР$) у залучених коштах ($З_к$)
Активності використання строкових депозитів у кредитний портфель	$K_{ДСКР} = \left(\frac{КР}{Д_С} \right)$	Співвідношення кредитного портфеля ($КР$) і депозитів строкових ($Д_С$)
б) у частині активів		
Дохідних активів	$K_{да} = \left(\frac{А_д}{А_з} \right)$	Питома вага дохідних активів ($А_д$) у загальних активах ($А_з$)
Кредитної активності інвестицій у кредитний портфель	$K_{кра} = \left(\frac{КР}{А_з} \right)$	Питома вага кредитного портфеля ($КР$) у загальних активах ($А_з$)
Загальної інвестиційної активності в цінні папери і пайову участь	$K_{ia} = \left(\frac{ЦПП}{А_з} \right)$	Питома вага портфеля цінних паперів і паїв ($ЦПП$) у загальних активах ($А_з$)
Інвестицій у дохідних активах	$K_{ida} = \left(\frac{ЦПП}{А_д} \right)$	Питома вага інвестицій ($ЦПП$) у дохідних активах ($А_д$)
Проблемних кредитів	$K_{пкр} = \left(\frac{КР_{пб}}{КР} \right)$	Питома вага проблемних кредитів ($К_{пб}$) у кредитному портфелі ($КР$)

Таблиця В.3

Показники, які характеризують ліквідність банку

Найменування	Алгоритм розрахунку	Економічний зміст
Коефіцієнт миттєвої ліквідності	$K_{мл} = \left(\frac{K_{кр} + K_a}{D} \right)$	Показує можливість банку погашати "живими" грошми з коррахунків і каси зобов'язання за всіма депозитами (Д)
Коефіцієнт загальної ліквідності зобов'язань банку	$K_{зл} = \left(\frac{A_{заг}}{З_{заг}} \right)$	Показує максимальну можливість банку в погашенні зобов'язань (З _{заг}) всіма активами (А _{заг})
Коефіцієнт відношення високоліквідних до робочих активів	$K_{свр} = \left(\frac{A_{вл}}{A_p} \right)$	Характеризує питому вагу високоліквідних активів (А _{вл}) у робочих активах (А _р)
Коефіцієнт ресурсної ліквідності зобов'язань	$K_{рл} = \left(\frac{A_d}{З_{заг}} \right)$	Характеризує забезпечення дохідними активами банку (А _д) його загальних зобов'язань (З _{заг})
Коефіцієнт ліквідного співвідношення виданих кредитів і залучених депозитів	$K_{скзд} = \left(\frac{КР}{D} \right)$	Розкриває, наскільки видані кредити (КР) забезпечені всіма залученими депозитами (Д) (чи є незбалансована ліквідність)
Коефіцієнт генеральної ліквідності зобов'язань	$K_{глз} = \left(\frac{A_{вл} + A_M}{З_{заг}} \right)$	Розкриває здатність банку погашати зобов'язання (З _{заг}) високоліквідними активами (А _{вл}) та через продаж майна (А _м)

Показники, які характеризують рентабельність банку

Найменування	Алгоритм розрахунку	Економічний зміст
1	2	3
І. Рентабельність за доходом		
Загальний рівень рентабельності	$K_1 = \frac{\Pi_6}{Д_3}$	Розмір балансового прибутку (Π_6) на 1 грн доходу ($Д_3$)
Окупність витрат доходами	$K_2 = \frac{Д_3}{В_3}$	Розмір доходу ($Д_3$) на 1 грн витрат ($В_3$)
Чиста процентна маржа	$K_3 = \frac{\text{Процентні доходи} - \text{Процентні витрати}}{\text{Середні загальні активи}} \times 100$	Розкриває рівень дохідності активів від процентної різниці
Чистий спред	$K_4 = \left(\frac{\text{Проценти отримані}}{\text{Позики надані}} \times 100 \right) - \left(\frac{\text{Проценти сплачені}}{\text{Підпроцентні депозити}} \times 100 \right)$	Розкриває рівень дохідності активів від процентних операцій
Інший операційний дохід	$K_5 = \frac{Д_i}{А_3}$	Свідчить про рівень дохідності активів ($А_3$) від інших нетрадиційних послуг і доходів інших ($Д_i$)
"Мертва точка" прибутковості банку	$K_6 = \frac{В_H - Д_H}{А_3 - А_H}$	Показує мінімальну дохідну маржу для покриття всіх витрат, після чого банк починає заробляти прибуток
Продуктивність праці, грн	$K_7 = \frac{Д_3}{СП}$	Рівень доходу ($Д_3$) на одного середньорічного працівника (СП)

1	2	3
II. Рентабельність по чистому прибутку		
Рентабельність активів, %	$K_8 = \frac{\text{ЧП}}{\overline{A_{\text{заг}}}}$	Рівень окупності чистим прибутком (ЧП) середньорічних активів у цілому ($A_{\text{заг}}$)
Рентабельність дохідних активів	$K_9 = \frac{\text{ЧП}}{\overline{A_{\text{д}}}}$	Рівень окупності чистим прибутком (ЧП) середньорічних активів у цілому ($A_{\text{д}}$)
Рентабельність загального капіталу	$K_{10} = \frac{\text{ЧП}}{\overline{K_{\text{заг}}}}$	Рівень окупності чистим прибутком (ЧП) середньорічного загального капіталу ($K_{\text{заг}}$)
Рентабельність статутного фонду	$K_{11} = \frac{\text{ЧП}}{\overline{K_{\text{а}}}}$	Рівень окупності чистим прибутком середньорічного акціонерного капіталу
Рентабельність діяльності за витратами	$K_{12} = \frac{\text{ЧП}}{B_3}$	Рівень окупності чистим прибутком (ЧП) усіх витрат банку (B_3)
Продуктивність праці середньорічного працівника	$K_{13} = \frac{\text{ЧП}}{\text{СП}}$	Рівень чистого прибутку (ЧП) на одного середньорічного працівника (СП)

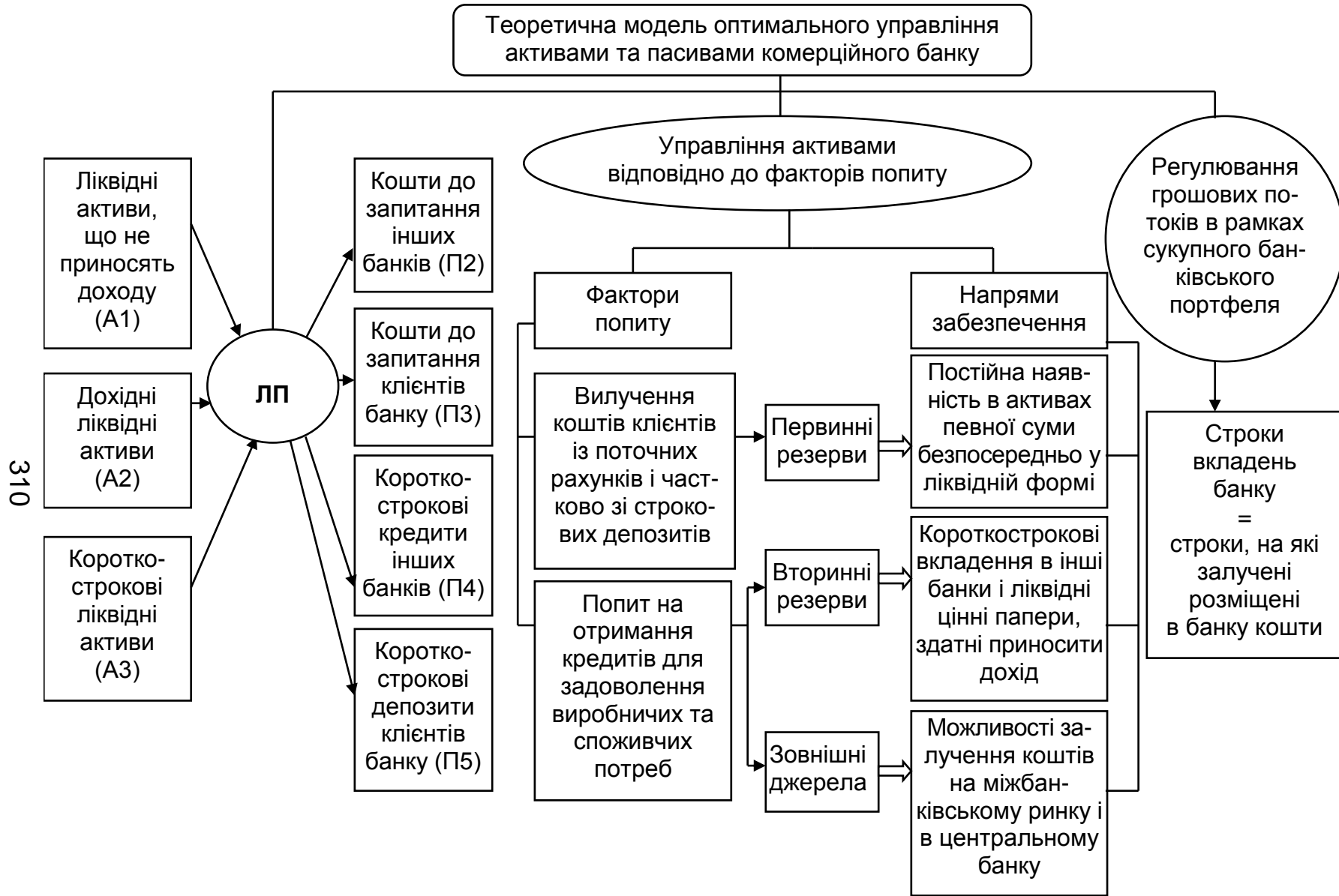
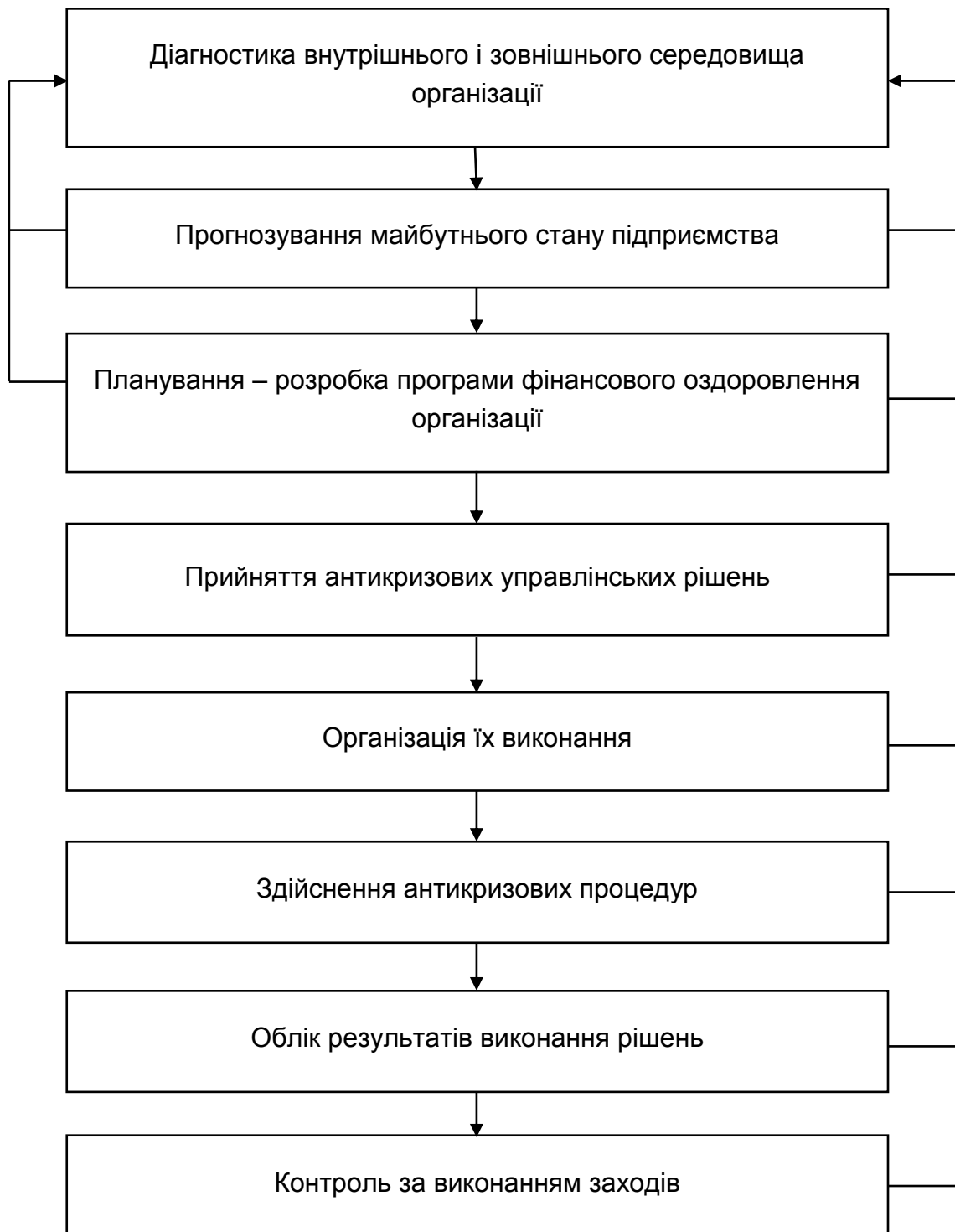


Рис. Д.1. Теоретична модель управління активами і пасивами банку

Моделі антикризового управління банком**Рис. Е.1. Модель "пасивного" антикризового управління**

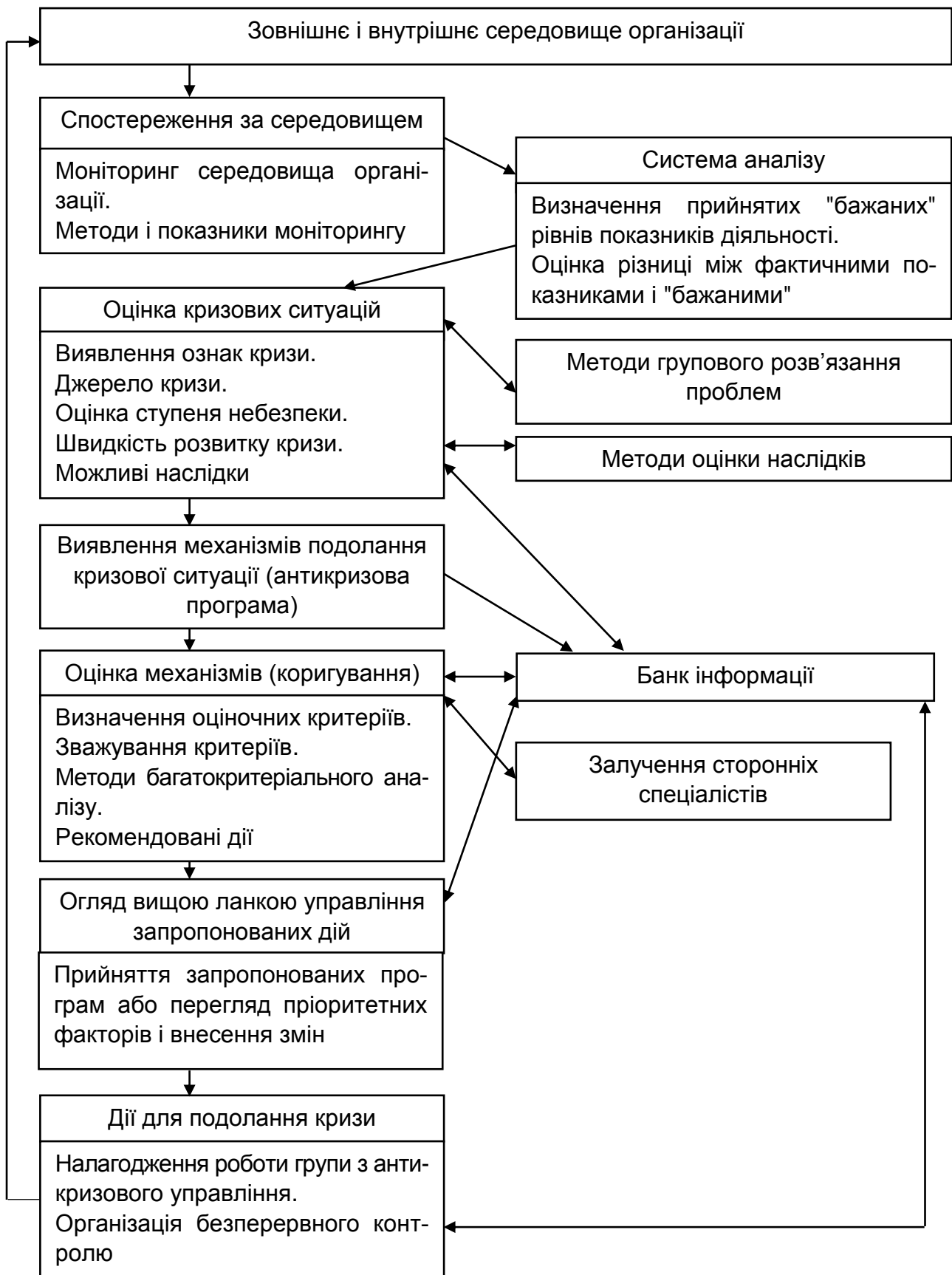


Рис. Е.2. Модель "активного" антикризового управління

Зміст

Вступ.....	3
Розділ 1. Структурні компоненти банківської системи.....	5
1. Теоретичні засади організації банківської системи: сутність, принципи побудови, функції	5
1.1. Еволюція банківської діяльності	5
1.2. Сутність банківської системи та її інституціональна структура.....	13
1.3. Особливості побудови банківських систем у різних країнах	23
1.4. Роль банківської системи в економічному розвитку країни.....	32
2. Банки другого рівня як ключова складова банківської системи	45
2.1. Організація діяльності та управління банком	45
2.2. Банки на ринку банківських послуг. Порядок реєстрації та ліцензування банківських установ	52
2.3. Формування ресурсної бази банку	56
2.4. Основи організації розрахунків	66
2.5. Особливості кредитно-інвестиційних операцій банків	78
2.6. Специфіка операцій в іноземній валюті	93
3. Статус та основні напрями діяльності центральних банків	111
3.1. Статус та основні функції центрального банку. Структура національного банку України.....	111
3.2. Операції центрального банку.....	121
3.3. Грошово-кредитна політика, механізм та інструменти її реалізації .	123
3.4. Валютна політика	143
Розділ 2. Функціонування банківської системи на етапі глобалізації фінансових відносин	160
4. Стабільність банківської системи.....	160
4.1. Ризик у банківській діяльності.....	160
4.2. Стабільність банківської системи та системний ризик	169
4.3. Організація та функціонування системи ризик-менеджменту в банку.....	176
4.4. Антикризове управління банківською системою.....	184
5. Банківська система в умовах глобалізації	201
5.1. Створення та особливості функціонування міжбанківських об'єднань	201
5.2. Сфери міжнародного банківського бізнесу	209

5.3. Діяльність банків у міжнародних фінансових центрах.....	215
5.4. Іноземний капітал у банківській системі	223
5.5. Взаємодія національної банківської системи з міжнародними фінансовими організаціями	229
6. Державне регулювання банківської системи.....	244
6.1. Регулювання діяльності банків. Антимонопольне регулювання..	244
6.2. Банківський нагляд: завдання та принципи діяльності.....	250
6.3. Фінансовий моніторинг	257
6.4. Міжнародні стандарти банківської діяльності	261
6.5. Розвиток банківського регулювання на наднаціональному рівні.....	268
6.6. Соціальна відповідальність банківського сектору	272
Висновки.....	287
Глосарій.....	289
Використана література	295
Предметний покажчик.....	300
Додатки.....	303

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

Холодна Юлія Євгеніївна
Рац Ольга Миколаївна

БАНКІВСЬКА СИСТЕМА

Навчальний посібник
для студентів напряму підготовки 6.030508 "Фінанси і кредит"
спеціалізації "Банківська справа"

Відповідальний за випуск **Колодізєв О. М.**

Відповідальний редактор **Сєдова Л. М.**

Редактор **Пушкар І. П.**

Коректор **Мартовицька-Максимова В. А.**

План 2013 р. Поз. № 30-П.

Підп. до друку

Формат 60 × 90 1/16. Папір MultiCopy. Друк Riso.

Ум.-друк. арк. 19,75. Обл.-вид. арк. 24,69. Тираж прим. Зам. №

Видавець і виготівник – видавництво ХНЕУ, 61166, м. Харків, пр. Леніна, 9а

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів видавничої справи

Дк № 481 від 13.06.2001 р.